Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Πολιτική και γελοιογραφία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Μια σχέση παράλληλη.

ΕΤΟΣ Β'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ Δ' ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1849. ΦΥΛΛΟΝ ΜΣΤ'.

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ.

Εκδίδεται άπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως. Ἕκαστον γελοῖον λεπτὰ 25.

διδακτορική διατριβή

Μαρία Καρτάλη

Θεσσαλονίκη 2011

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Μαρία Καρτάλη

Πτυχιούχος Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ (Τμ. Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας)
Πτυχιούχος Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ (Τμ. Ιστορίας και Αρχαιολογίας)
Μεταπτυχιακός τίτλος στην Εθνογραφία της Επικοινωνίας (Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ)

Πολιτική και γελοιογραφία στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Μια σχέση παράλληλη.

διδακτορική διατριβή

Στον Ιωάννη και την Αφροδίτη Καρτάλη, τους γονείς μου
για την αγάπη, τη θαλπωρή, τη γλυκύτητα και την αρχοντιά.

*

Στον Γιάννη Μαυρόπουλο, το παιδί μου,
τον Γιάννη Σκαρπέλο, τον καλό καθηγητή,
τη Νίκη Χαραλαμποπούλου, τη συνάδελφο-φίλη,
τη Ρούλα Καρτάλη, την αδελφή μου
για την αγάπη, τα χιλιόμετρα, το δάκρυ και το γέλιο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 1
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 8
Α. Ιστορική αναδρομή 8
Β. Ο σατιρικός τύπος 10
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΕΠΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ 30
Α. Η Ελλάδα 30
Α.1. Τα Σινταγμμοφάγα ζώα 33
Α.2. «Οι βδέλλες» 50
Β. Ο Ελληνικός λαός 59
Β.1. Ο επιτήδειος νομικός 62
Β.2. Οι Σμυριδοφάγοι 65
Β.3. «Η κάλπη» 88
Β.4. «Η Μαγική εικόνα» 100
Β.5. «Η τριμελής επιτροπή» 109
Γ. Οι Αγωνιστές 121
Γ.1. Ο Λάζαρος μετ' Αγωνιστού 126
Γ.2. «Ο κιόρ Βεζύρης και το Τζήνι» 132
Δ. Ο Τύπος 143
Δ.1. Η σκιά του Αιόνου…. 162
Δ.2. Ὁ χαμαιλέων τῆς Πανδώρας 167
Δ.3. «Η γέφυρα» 173
Δ.4. Το Δωδόνιον Μαντείον 176
Δ.5. Ο Αιών δια να ψεύση την Αθηνάν…. 181
Ε. Οι ξένοι γελοιογράφοι 188
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: Η ΑΠΟΔΟΜΗΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ 197
ΕΠΙΛΟΓΟΣ 221
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 223
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 238

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη αυτή, όπως και ο τίτλος δηλώνει, έχει ως αντικείμενο τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ πολιτικής και γελοιογραφίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

Η γελοιογραφία, το είδος αυτό της καλλιτεχνικής δημιουργίας, στοχεύει πάντα στη διακωμώδηση της πολιτικής, της κορυφαίας αυτής κοινωνικής ρυθμιστικής λειτουργίας κρίσιμης σπουδαιότητας. Ενέχει πραγματικά κρίσιμη σπουδαιότητα για την κοινωνία αλλά και για τον άνθρωπο η πολιτική καθώς επιτελεί τη συνοχή της κοινωνίας, συντελεί στην ευμοιρία ή δυσμοιρία του πλήθους των ανθρώπων.

Τα χρόνια από τις απαρχές δημιουργίας του ελληνικού κράτους υπήρξαν πολύ σημαντικά και τα ιστορικά και πολιτικά γεγονότα πολυάριθμα και αξιοσημείωτα. Τα περισσότερα από αυτά έγιναν αντικείμενο σάτιρας στον τύπο της εποχής. Ο σατιρικός τύπος κάλυψε σχεδόν όλα αυτά τα ιστορικά γεγονότα προσφέροντας μια ΄νότα΄ γελοιοποίησης αλλά και αισιοδοξίας στον αναγνώστη της εποχής.

Η μελέτη μας εστιάζει ενδεικτικά στην αξιοποίηση του ζωομορφισμού από τις γελοιογραφίες που παρουσιάστηκαν κατά τα έτη 1848 έως 1853. Κατά τα έτη αυτά εκδίδονται στην Αθήνα τρεις σατιρικές εφημερίδες. Στα φύλλα των εφημερίδων αυτών που έχουν διασωθεί και φυλάσσονται στα Αρχεία της Βουλής των Ελλήνων πραγματοποιήθηκε συστηματική και ενδελεχής έρευνα. Συγκεντρώθηκαν οι γελοιογραφίες και ξεχώρισαν δεκατέσσερα σκίτσα που χρησιμοποιούν ζωόμορφους χαρακτήρες.

Η έρευνα παρουσιάζει τα σκίτσα αυτά και ιδιαίτερα ενδιαφέρεται για την ανασύνθεση, ανάλυση και ερμηνεία τους διαμορφώνοντας μια πρόταση για τη σατιρική ρητορική της εποχής.

Η έρευνα χρονικά εντοπίζεται στο 19ο αιώνα σε μια προσπάθεια να αναφανούν οι ιδιομορφίες και οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας στις απαρχές δημιουργίας του νεοελληνικού κράτους. Έχει εξάλλου αποδειχθεί, πως η πλήρης κατανόηση προβλημάτων του παρόντα αιώνα περνάει σχεδόν πάντα μέσα από το πρόσφατο παρελθόν όπου συχνά εντοπίζονται οι ρίζες τους. «*Το παρελθόν μας εκπλήσσει με την επικαιρότητά του*» λέει με λέξεις ηχηρές σαν νότες ο Ελύτης κάτι που δεν απέχει καθόλου από τους έντονα υπαρξιακούς στίχους της Κικής Δημουλά που είναι και το μότο της εργασίας μας.

Ο 19ος αιώνας είναι εποχή μεγάλων συμβάντων, ανατροπών και επαναστάσεων, οραμάτων και απογοητεύσεων, εφευρέσεων, εποχή νέου πολιτισμού, αυτού που άνοιξε την πόρτα στον ανθρωπισμό. Αυτού που σηματοδοτείται από την κατάλυση της δεισιδαιμονίας και την εξασφάλιση της ατομικής ελευθερίας, της προαγωγής της κριτικής και του διαλόγου. Του νεοουμανιστικού πολιτισμού που σηματοδοτείται από τη συνειδητοποίηση του ανθρώπου ως ατόμου που ζει, μιλάει και εργάζεται. Αυτού του νεοουμανιστικού πολιτισμού που έφερε ο Ρομαντισμός ο ιδεαλισμός του οποίου οδηγούσε σε αφαιρετικές κατασκευές έως σε έναν κυνισμό στη σκέψη. «*Ίσως το πιο φανερό γνώρισμα του Ρομαντισμού, του πνευματικού κινήματος που κατέκλυσε τον άνθρωπο του 19ου αιώνα να είναι η νέα ώθηση που έδωσε στην απόλαυση του συναισθήματος και της συγκίνησης*» (Beardsley, 1989: 236) .

Η εργασία αποτελείται από τρία μέρη.

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η ιστορική αναδρομή στη χρονική περίοδο από την έναρξη της Επανάστασης του 1821 έως το 1862 κατά την οποία διαμορφώνεται το πολιτικό υπόβαθρο στο οποίο στηρίζονται οι γελοιογραφίες που αποτελούν αντικείμενο της εργασίας μας. Στη συνέχεια επιχειρείται μια αναδρομή στην εμφάνιση και την ιστορία του σατιρικού Τύπου στην Ελλάδα. Εδώ βρίσκουν απάντηση ερωτήματα όπως: πώς και πότε έκαναν την εμφάνισή τους οι πρώτες σατιρικές εφημερίδες; ποιες ήταν αυτές; ποια η συχνότητα έκδοσής τους; ποιοι οι συντελεστές τους; ποια η γλώσσα των κειμένων, η θεματολογία και η πολιτική τους τοποθέτηση; Να σημειωθεί ότι υπήρξε δυσκολία στην εξεύρεση στοιχείων διότι η σχετική βιβλιογραφία είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Υπήρξε αδυναμία στον εντοπισμό της ταυτότητας αλλά και βιογραφικών στοιχείων των γελοιογράφων, των σκιτσογράφων και των συντακτών όπως επίσης και της ακριβής ημερομηνίας κυκλοφορίας ορισμένων φύλλων.

Για το λόγο αυτό ήταν απαραίτητο να ανατρέχουμε σε διάφορες πηγές, δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες και όπου ήταν δυνατόν να εντοπισθούν ακριβή στοιχεία όχι πάντα με επιτυχία. Σχετικά με τα ιστορικά γεγονότα που αναφέρονται στην εργασία αυτή και τα οποία αποτελούν το ιστορικό πλαίσιο και υπόβαθρο των σκίτσων, χρησιμοποιήθηκαν διάφορες ιστορικές πηγές. Αυτό έγινε με σκοπό να υπάρχει αντικειμενικότητα στην πληροφόρηση αλλά και στην παράθεση στοιχείων, γεγονότων και απόψεων.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι γελοιογραφίες που απασχολούν τη μελέτη. Από την προσεκτική παρατήρηση των γελοιογραφιών αυτών καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι οι δεκατέσσερις αυτές γελοιογραφίες κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις ομάδες ανάλογα με το κύριο πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται. Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει όσα σκίτσα έχουν ως κύριο πρόσωπο την Ελλάδα. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει όσα σκίτσα έχουν ως

κύριο πρόσωπο τον ελληνικό λαό. Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει όσα σκίτσα έχουν ως κύριο πρόσωπο τους Αγωνιστές. Η τέταρτη ομάδα περιλαμβάνει όσα σκίτσα έχουν ως κύριο πρόσωπο τις εφημερίδες της εποχής και τους συντελεστές τους (τον Τύπο). Η ομαδοποίηση αυτή, έγινε με ευθύνη του μελετητή με σκοπό να διευκολυνθεί ο αναγνώστης στην προσπάθειά του να απομνημονεύσει τα σκίτσα και αν ήθελε να προχωρήσει σε τυχόν συγκρίσεις των σκίτσων αυτών. Οι γελοιογραφίες κάθε ομάδας παρουσιάζονται όπως δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα, δηλαδή αναπαράγεται ένα μέρος του συγκειμένου τους, με χρονολογική σειρά. Ακολουθείται η περιγραφή του σκίτσου και η παρουσίαση του συνοδευτικού του κειμένου (όπου υπάρχει). Τα κείμενα αυτά διαμορφώνουν ένα γνωσιολογικό χάρτη μέσω του οποίου παρουσιάζεται η ελληνική κοινωνία της εποχής και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της. Ακολουθεί η ανάλυση της γελοιογραφίας, η αναγωγή και τοποθέτησή της στο ιστορικό γεγονός στο οποίο αναφέρεται, δηλαδή η συσχέτισή της με τα ιστορικά γεγονότα, η ανίχνευση και αναγνώριση της ταυτότητας των ζωόμορφων όντων και – τέλος – η ερμηνεία της. Κατά την ανάλυση των σκίτσων εντοπίζουμε τους εικονιστικούς κώδικες που χρησιμοποιούν οι γελοιογράφοι, τα σκιτσογραφικά λεξιλόγια, τα ρητορικά σχήματα. Τα σχήματα αυτά ομαδοποιούνται για να σχηματίσουν ρητορικούς τρόπους σημαντικότερος των οποίων για την κατανόηση της σχέσης των γελοιογραφιών αυτών με την εποχή τους είναι ο τρόπος του ζωομορφισμού, δηλαδή ο συσχετισμός των προσωπικοτήτων της εποχής με χαρακτήρες ζώων. Πολύτιμες πηγές για την κατανόηση και αποκωδικοποίηση των γελοιογραφιών αποδείχθηκαν τα Απομνημονεύματα και οι βιογραφίες αγωνιστών του 1821 και προσωπικοτήτων της εποχής, Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων και Αρχεία του Κράτους, και ο Τύπος της εποχής.

Στα σκίτσα εμφανίζεται μεγάλος αριθμός ζωόμορφων χαρακτήρων οι οποίοι παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον: Στα «Συνταγμοφάγα ζώα», για παράδειγμα, οι ζωόμορφοι χαρακτήρες τρώνε το Σύνταγμα, κατηγορώντας ως ανάξια να τους κλωτσήσει την Ελλάδα, η οποία προσεύχεται σε ένα χώρο που συμβολίζει την εκκλησία. Σε άλλο σκίτσο, βδέλλες απομυζούν την Ελλάδα. Ο λαός εμφανίζεται συχνά ως όνος, ως υποζύγιο, μια οπτική μεταφορά η οποία διατρέχει έκτοτε την αναπαράσταση, οπτική και ρητορική, του ελληνικού λαού ως τις μέρες μας. Έτσι οι σκιτσογράφοι αποδεικνύονται γνώστες των ιστορικών γεγονότων και του κοινωνικού περίγυρου, ικανοί χειριστές των μεταφορών μέσα από τις οποίες το κοινό καλείται να αποκωδικοποιήσει τα γεγονότα και να τοποθετηθεί πολιτικά αλλά επίσης και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που η λαϊκή φαντασία αποδίδει στα ζώα τα οποία χρησιμοποιούν στα σκίτσα τους. Ταυτόχρονα διαπιστώνεται η οξυδέρκειά τους κατά το σχολιασμό

επίκαιρων θεμάτων, για τα οποία πιθανόν να μη διέθεταν καλύτερη ενημέρωση από τον μέσο πολίτη. Παράλληλα είναι και ΄μάστορες΄ της γελοιογραφικής πένας αφού σχεδιάζουν σκίτσα σαφή και κατανοητά από το κοινό της εποχής τους. Γνωρίζουν πολύ καλά ποιον και γιατί θα παρουσιάσουν ως βδέλλα ή ως λύκο, ποιον και γιατί θα παρουσιάσουν ως λέλεκα ή ως αλεπού, ως χοίρο ή ως όνο. Οι γελοιογράφοι είναι επίσης και άριστοι γνώστες της καθομιλουμένης ελληνικής γλώσσας αλλά και της καθαρεύουσας και στα κείμενα και τις λεζάντες των σκίτσων χρησιμοποιούν τα στοιχεία εκείνα της γλώσσας που αναδεικνύουν το πνεύμα της σάτιρας με μεγάλη επιτυχία. Η δομή των φράσεων, ο τροπισμός του ύφους, ο διαλογικός χαρακτήρας των κειμένων, οι μεταφορές, τα λογοπαίγνια, οι νέες λέξεις που είχαν παρεισφρήσει στο ελληνικό λεξιλόγιο είναι μόνο μερικά γλωσσικά φαινόμενα που ήταν παρόντα στα σκίτσα των Ελλήνων γελοιογράφων.

Στα σατιρικά αυτά σκίτσα και κείμενα σατιρίζονται τα δεινά της Ελλάδας όπως η έλλειψη φιλογένειας από μέρους των κυβερνώντων, το έλλειμμα πατριωτισμού, η καταστρατήγηση του Συντάγματος από τους κυβερνώντες, η πολιτική διαφθορά, οι διώξεις των υπέρμαχων του Συντάγματος, η εξαγορά συνειδήσεων, η κατάχρηση εξουσίας, η παραλυτική πολιτική διαπάλη, οι κομματικοί αγώνες, η μικρή και χαμαίζηλη φιλαρχία, η χειραγώγηση του λαού σε περίοδο εκλογών, η φιλοπρωτία, ο εγωισμός, η διασπάθιση και διαρπαγή του δημόσιου χρήματος, η πολιτική συναλλαγή, τα μικροπολιτικά συμφέροντα, η διαπλοκή του Τύπου στα πολιτικά δρώμενα, η αντιπαλότητα των εφημερίδων, οι Φαναριώτες, η υιοθέτηση ενός ξενόφερτου τρόπου ζωής και ό,τι άλλο πλήγωνε την Ελλάδα της εποχής.

Ο ζωομορφισμός συναντάται και σε σκίτσα της εποχής αυτής στις χώρες της Ευρώπης, Αγγλία, Γαλλία. Γεγονότα από την ελληνική επικαιρότητα απασχόλησαν τους ξένους γελοιογράφους. Οι ξένοι γελοιογράφοι σατίρισαν τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου (1827), τον αποκλεισμό του Πειραιά από τους Άγγλους, το λεγόμενο Παρκερικό (1850), το όνειρο της αναβίωσης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (1854) και άλλα. Στην εργασία γίνεται μια σύντομη παράθεση και ανάλυση των γελοιογραφιών αυτών.

Το τρίτο μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στην προσέγγιση των γελοιογραφιών του 19^{ου} αιώνα μέ την αποδομητική σκέψη του σύγχρονου Γάλλου στοχαστή Michel Foucault (1926-1984). Εδώ αναδεικνύεται η εμφάνιση του σατιρικού τύπου, της νέας κοινωνικής πρακτικής, που έρχεται στο φως το 19^{ο} αιώνα και επιχειρείται η σε βάθος επεξεργασία του. Αναδεικνύεται η ταύτιση της γελοιογραφίας με το έντυπο, ότι συστηματικά υπάρχει σ'αυτήν συγκεκριμένος στόχος, επίσης ότι ο ζωομορφισμός στη γελοιογραφία είναι η οπτική μορφή του σατιρικού ύφους της εποχής, το ρητορικό εύρημα μέσω του οποίου διακωμωδούνται

προσωπικότητες της εποχής, σατιρίζεται η επικαιρότητα. Σε αυτό το πλαίσιο στρεφόμαστε στην προσπάθεια ανάδειξης του γέλιου ως «*έλλογου*» συναισθήματος από την εποχή του homo sapiens ως το black humor του 20ου αιώνα. Επίσης, επιχειρούμε τη σύνδεση της αξιοποίησης του ζωομορφισμού από τις γελοιογραφίες που μελετούμε με αντίστοιχες επιλογές στις ευρωπαϊκές γελοιογραφίες, στη ζωγραφική όπως και στη λογοτεχνία φτάνοντας ως τα ομιλούντα ζώα των κινουμένων σχεδίων. Επιχειρούμε έτσι να αναδείξουμε τη σημασία του ζωομορφισμού ως πολιτισμικής επινόησης, τη σταθερή παρουσία του σε ποικίλα πολιτισμικά συμφραζόμενα επίσης και τη σύνδεσή του με το κωμικό, σκωπτικό και το σατιρικό στοιχείο.

Η μελέτη κλείνει με τον επίλογο όπου γίνεται συγχρόνως και κάποια ανακεφαλαίωση του όλου έργου. Στο μέρος αυτό η εργασία εστιάζει στην εμφάνιση του σατιρικού τύπου κατά το 19ο αιώνα και επιμένει ότι ο σατιρικός τύπος της εποχής στηρίζεται σε ένα γελοιογραφικό εύρημα που είναι ο ζωομορφισμός και σε ένα ρητορικό εύρημα που είναι ο συσχετισμός των προσωπικοτήτων της εποχής με χαρακτήρες ζώων.

Παρατίθεται βιβλιογραφία ξένη και ελληνική.

Το έργο ολοκληρώνεται με παράρτημα που παρατίθεται ως ένθετο και περιλαμβάνει πρόσθετο φωτογραφικό υλικό και ιστορικά ντοκουμέντα σχετικά με το αντικείμενο της εργασίας.

Στην εργασία υπάρχουν αναφορές οι οποίες παρουσιάζονται με συγκεκριμένο τρόπο. Οι τίτλοι εφημερίδων, περιοδικών, σκίτσων, άρθρων και κειμένων παρουσιάζονται μέσα σε εισαγωγικά, τα λήμματα και οι τίτλοι έργων παρουσιάζονται με πλάγια γραφή ενώ οι λεζάντες και οι παραθέσεις κειμένων και λέξεων από τις πηγές με πλάγια γραφή σε εισαγωγικά. Λέξεις με μεταφορική έννοια παρουσιάζονται με μονά εισαγωγικά και οι παραπομπές σε παρένθεση. Επίσης, μερικά από τα σκίτσα διαθέτουν τίτλο. Σε όσα από αυτά δεν υπάρχει τίτλος για διευκόλυνση του αναγνώστη, δόθηκε τίτλος ο οποίος αντιπροσωπεύει το γεγονός. Στις περιπτώσεις αυτές ο τίτλος παρατίθεται σε εισαγωγικά. Υπάρχουν έξι σκίτσα χωρίς τίτλο. Η εργασία υποστηρίζεται από πλούσιο οπτικό υλικό ενσωματωμένο στο κείμενο.

Η εργασία αυτή εκπονήθηκε σε διάστημα πέντε ετών. Τα δύο πρώτα χρόνια αφιερώθηκαν στην έρευνα και τον εντοπισμό των πηγών. Πολύτιμο υπήρξε το αρχείο της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο στα οποία εντοπίστηκαν τα περισσότερα φύλλα όπως και το Μουσείο Teriade Μυτιλήνης. Κατόπιν ακολούθησε η συγγραφή της εργασίας. Χρησιμοποιήθηκαν πολλές ιστορικές και λογοτεχνικές πηγές όπως επίσης εγκυκλοπαίδειες, λεξικά, λεξιλόγια, κατάλογοι, βιβλιογραφίες και έντυπα ημερήσιου και περιοδικού τύπου. Όλες οι πηγές περιέχονται στη βιβλιογραφία.

Η εκπόνηση της εργασίας αυτής υπήρξε πηγή πλούτου για μας για πολλούς λόγους. Η περίοδος της ελληνικής ιστορίας που καλύπτει τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του Ελληνικού κράτους έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ερευνητή όπως και γοητεία. Η γέννηση ενός νέου κράτους, η εγκαθίδρυση νέων θεσμών, οι αντιδράσεις των πολιτών αλλά και οι ιδιαιτερότητες λόγω της ύπαρξης ξένων στο τιμόνι του κράτους. Η υιοθέτηση μιας νέας κουλτούρας αλλά και νέων θεσμών σε ένα λαό που βίωνε μια άλλη πραγματικότητα για σχεδόν τετρακόσια χρόνια. Η υιοθέτηση της πολιτικής κουλτούρας σε ένα έθνος που λίγο γνώριζε από αυτά. Και τέλος η εμφάνιση της σάτιρας, αυτής της μορφής έκφρασης που ενώ στοχεύει στο γέλιο και τη φάρσα, προκαλεί βέβαια το γέλιο, παράλληλα όμως γεννά ένα αίσθημα πίκρας αφού αναφέρεται σε γεγονότα όχι αστεία αλλά σοβαρά.

Η εργασία καλύπτει ένα βιβλιογραφικό κενό αφού εμφανίζει για πρώτη φορά το σύνολο των ελληνικών σκίτσων των ετών 1848-1853 που έχουν διασωθεί και τα οποία περιέχουν ζωόμορφα όντα. Επιχειρείται η εξακρίβωση της ταυτότητας των ιστορικών και συλλογικών προσώπων που υποκρύπτονται στις μορφές αυτές. Παράλληλα επιχειρείται η ανάδειξη της ιστορικής τους αναφοράς καθώς και ο μηχανισμός μέσω του οποίου ο ζωομορφισμός οδηγούσε στην αποτελεσματική σάτιρα και επέτρεπε τη διατύπωση ουσιαστικών πολιτικών προτάσεων. Πιστεύουμε ότι η εργασία απευθύνεται όχι μόνο στον ερευνητή αλλά και στον κάθε αναγνώστη που ενδιαφέρεται για την ιστορία και τον πολιτισμό γενικώς.

Αξίζει τέλος να σημειώσω ότι η μελέτη αυτή ξεκίνησε ως συνέχεια της μεταπτυχιακής μου εργασίας με θέμα *Ο σκιτσογράφος Γιάννης Ιωάννου*. Η εργασία αυτή αποτέλεσε προσέγγιση του έργου του νεοέλληνα αυτού γελοιογράφου από τη σκοπιά της Εθνογραφίας της Επικοινωνίας και είχε ως επιβλέποντα Καθηγητή τον ανθρωπογλωσσολόγο Καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Λουκά Τσιτσιπή (1946-2008). Ο εξαίρετος αυτός καθηγητής και επιστήμονας μου έδειξε το δρόμο για τον συναρπαστικό κόσμο των γελοιογράφων. Η γελοιογραφία μας ενδιαφέρει γιατί μας έμαθε να βλέπουμε τη ζωή μέσα από την τέχνη.

Σύμφωνα με όσα γράψαμε παραπάνω θέλω να εκφράσω τη συγκρατημένη μου ελπίδα ότι περιόρισα όσο ήταν δυνατό διάφορες αδυναμίες προκειμένου η εργασία μου να ανταποκρίνεται ικανοποιητικά στους επιστημονικούς όρους και τις προϋποθέσεις σύνθεσης της διδακτορικής διατριβής η οποία μου ανατέθηκε από το Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Αθηνών. Όσα ελαττώματα και αδυναμίες παρατηρηθούν βαρύνουν εμένα προσωπικά.

Με το πέρας αυτής της τόσο ενδιαφέρουσας αν και επίπονης εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσοι με κάθε τρόπο συνέβαλαν στην υλοποίησή της. Η βοήθεια που βρήκα σε όλα τα στάδια ήταν ουσιαστική. Από τη θέση αυτή εκφράζω τις ευχαριστίες μου στις Διευθύνσεις της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, του Μουσείου Στρατή Ελευθεριάδη (Teriade) Μυτιλήνης, της Κεντρικής Βιβλιοθήκης και των Βιβλιοθηκών των Τμημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής, Νομικής και Θεολογικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης γιατί πρόθυμα μου επέτρεψαν να μελετήσω υλικό των συλλογών τους. Για τον ίδιο λόγο ευχαριστώ τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης, τη Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο Αθηνών και Θεσσαλονίκης και τα Αρχεία των Πόλεων Νάξου και Κάσου. Επίσης ευχαριστώ τους συναδέλφους μου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο για τις διευκρινιστικές συζητήσεις που είχα μαζί τους. Θα πρέπει να σταθώ στην υπομονετική φροντίδα και επαγγελματική ευσυνειδησία της κυρίας Δέσποινας Μυστιλόγλου που σε διάφορες, χρονικά πιεσμένες φάσεις δακτυλογράφησε το κείμενο όπως και σε όσους έδειξαν ανομολόγητο θαυμασμό. Επίσης ευχαριστώ πολύ τους φοιτητές μου του Τμήματος Βιβλιοθηκονομίας που ως καταρτισμένοι πλέον Βιβλιοθηκονόμοι στις Βιβλιοθήκες της Θεσσαλονίκης με βοήθησαν κατά τη διάρκεια της μελέτης μου με αμείωτη και συγκινητική, προθυμία.

Πάνω από όλους όμως θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα Καθηγητή μου κ. Γιάννη Σκαρπέλο που θέτοντας στη διάθεσή μου τις πλατιές του γνώσεις, την υψηλής κατάρτισης επιστημοσύνη του, δέχτηκε και με ενθάρρυνε να δουλέψω το θέμα αυτό. Η καθοδήγηση, η συνέπειά του, η ανθρωπιά του όπως και η αμέριστη συμπαράστασή του σε όλα τα στάδια του έργου ήταν πολύτιμη βοήθεια για μένα. Χωρίς τη βοήθειά του το έργο αυτό δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί και τον ευχαριστώ θερμά - τον ευχαριστώ.

Ευχαριστώ επίσης θερμά τον Καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου κ. Σάββα Πατσαλίδη για τις εποικοδομητικές συζητήσεις και την ηθική συμπαράστασή του.

Μόνο ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή κ. Γιάγκο Ανδρεάδη για την πολύ ουσιαστική συμβολή και υποστήριξή του στην εκπόνηση του έργου αυτού.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Μα την ημέρα ολόκληρη που έφυγε
μη γελαστείτε και ξεχάσετε
στη στήλη των τρανών απωλειών
να την περάσετε.

Κική Δημουλά, Απολογισμός

Α. Ιστορική αναδρομή

Η Ελληνική επανάσταση του 1821 δεν είχε ιδεολογία μονοδιάστατη ή μονοσήμαντη. Η ελευθερία που διεκδικούσαν οι υπόδουλοι Έλληνες είχε διττό χαρακτήρα, ήταν και η εθνική και η πολιτική ελευθερία. Όμως παρά τους πόθους και της προθέσεις της η εθνική και φιλελεύθερη επανάσταση των Ελλήνων κατέληξε στη δημιουργία ενός μοναρχικού και ανελεύθερου κράτους που η διοργάνωσή του αφέθηκε σε ξένο πρίγκιπα και σε ξένη κυβέρνηση (Μάνεσης, 1987).

Οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις, Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην τροπή και την εξέλιξη της επανάστασης όπως και αργότερα στο σύστημα διακυβέρνησης του νεοσύστατου κράτους. Ο Βαυαρός βασιλιάς Όθων (1815-1867) ανήλικος ακόμα αποβιβαζόταν στις 25 Ιανουαρίου 1833 στο Ναύπλιο, την προσωρινή πρωτεύουσα του νέου βασιλείου που περιλάμβανε την Πελοπόννησο, τις Κυκλάδες και τη Στερεά Ελλάδα. Τον Όθωνα συνόδευε ένα Συμβούλιο τριμελούς Αντιβασιλείας με πρόεδρο τον κόμη Άρμανσμπεργκ και μέλη τους Μάουερ και Έυδεκ.

Η Οθωνική περίοδος (1833-1862) χαρακτηρίζεται από συγκεντρωτισμό στη διοίκηση, την Εκκλησία, την εκπαίδευση, επίσης από έλλειψη μέτρων για την επίλυση των αγροτικών προβλημάτων όπως και για την προώθηση του εμπορίου και της βιοτεχνίας και γενικά από οικονομική ανεπάρκεια και καχεξία. Η εσωτερική πολιτική της Μοναρχίας δεν ανταποκρινόταν στις πιο στοιχειώδεις ανάγκες του Ελληνικού λαού ενώ και προσέκρουε στα συμφέροντα των ιθυνουσών τάξεων που είχαν αποκλειστεί από την εξουσία. Επίσης κάθε ιδέα επεξεργασίας Συντάγματος είχε εγκαταλειφθεί.

Έτσι με γενική τη δυσαρέσκεια από την εσωτερική όπως και εξωτερική πολιτική της Μοναρχίας που οι Έλληνες τη θεωρούσαν ως ξένη κατοχή, «*Ξενοκρατία*» κατά την έκφραση της εποχής, τις άθλιες οικονομικές συνθήκες για τις αγροτικές και μικροαστικές μάζες, τον παραγκωνισμό των στρατιωτικών όπως και τις παρασκηνιακές ενέργειες Αγγλίας και Ρωσίας οργανώνεται από το στρατό το συνταγματικό κίνημα του 1843.

Το Σύνταγμα που προέρχεται από την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 ήταν υπερβολικά συντηρητικό. Προέβλεπε Βουλή εκλεγμένη από όσους είχαν κάποια ιδιοκτησία, σύστημα τιμοκρατικό. Προέβλεπε επίσης για τη νομοθετική εξουσία Γερουσία ισόβια διορισμένη από το βασιλιά, ενώ η εκτελεστική ασκείται από το βασιλιά και τους υπουργούς του, διοριζόμενους και παυόμενους από τον ίδιο χωρίς την έγκριση της Βουλής. Έτσι χάρη στη ρωσική και την αγγλική προστασία στο θεσμό του στέμματος ο επαναστατικός αναβρασμός των μαζών διοχετεύεται σε κανάλια ελεγχόμενα.

Η παραχώρηση του Συντάγματος δε μετέβαλε την πολιτική ζωή. Ο πρώτος πρωθυπουργός μετά την ψήφιση του Συντάγματος, Ιωάννης Κωλέτης (1844-1847), ενθάρρυνε τις επεμβάσεις του στέμματος στην πολιτική ζωή και εισήγαγε όσο κανείς άλλος τη διαφθορά στην άσκηση της εξουσίας. Οι κυβερνήσεις που διαδέχτηκαν η μια την άλλη μ' επιταχυνόμενους ρυθμούς μετά το θάνατο του Κωλέτη (1847) ήταν όλες τους κυβερνήσεις της Αυλής που δεν αντιπροσώπευαν τίποτα. Στην πραγματικότητα το Σύνταγμα είχε καταργηθεί. Από την τροπή αυτή ο λαός που ήδη από τα χρόνια του Αγώνα ήταν που διακήρυττε τις πολιτικές ελευθερίες είναι πάλι όπως και πριν την 3η Σεπτεμβρίου δυσαρεστημένος. Κάτω από την πίεση της αυταρχικής διακυβέρνησης του Όθωνα και τις γενικότερες οικονομικές δυσχέρειες του Ελληνικού κράτους όπως και από την επιρροή των επαναστατικών κινημάτων του 1848 στην Ευρώπη για κοινωνικές ελευθερίες, η αντιπολίτευση ξανάπαιρνε τα θέματα της άμυνας των συνταγματικών ελευθεριών και η μια εξέγερση ακολουθούσε την άλλη. Ο σατιρικός τύπος της εποχής βρήκε πρόσφορο έδαφος όχι μόνο για να δημιουργηθεί αλλά και να ανθήσει. Τα σατιρικά κείμενα και σκίτσα ασχολούνται με την καταστρατήγηση του συντάγματος, την απομύζηση του δημόσιου πλούτου, τις διώξεις των υπέρμαχων του συντάγματος, την πολιτική διαφθορά, το έλλειμμα πατριωτισμού και όλα τα υπόλοιπα επίκαιρα θέματα που απασχολούσαν την καθημερινότητα. Στα σατιρικά κείμενα και σκίτσα διακωμωδούνται τα δεινά της Ελλάδας.

Β. Ο σατιρικός τύπος

Μακραίωνη είναι η πορεία της διακωμώδησης και της αμφισβήτησης της εξουσίας, κάθε λογής εξουσίας, με λόγια με εικόνες ή και με συνδυασμό των δυο αυτών μέσων. Μακραίωνη και η πορεία της σάτιρας ως μέσο διακωμώδησης αυτής. Η σάτιρα είναι έργο που ελέγχει ειρωνικά τα σύγχρονα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα με σκοπό τη διόρθωσή τους. Ο Δημαράς απερίφραστα θα διατυπώσει ότι: «*Ἂν θέλουμε νὰ γνωρίσουμε καλά ἕναν τόπο, στὴν ἀνθρώπινη διάστασή του, μία κοινωνία, μία ἐποχή πρέπει νὰ σκύψουμε καὶ νὰ ἀκούσουμε τὶς σατιρικές φωνές τὶς ὁποῖες ἀνέδωσε*» (εφ. «Τὸ Βῆμα», 7-10-1960, άρθρ., «Σατιρικά κείμενα»). Ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος γράφει: *«Ἡ κωμωδία καί γενικότερα ἡ σάτιρα εἶναι καθώς ἡ πεταλίδα ἡ κολλημένη στό βράχο. Δύσκολα ξεκολλάει ἀπό τόν καιρό της, ἀπό τίς ἱστορικές, τίς κοινωνικές καί τίς ἄλλες συνθῆκες πού συχνά τῆς παρέχουν τήν πρώτη ὕλη καί τήν ἀφορμή. Ἔχει τήν ἀμεσότητα τοῦ ἐπίκαιρου, εἶναι γεμάτη ἀναφορές πρός πρόσωπα, πράγματα καί καταστάσεις καί αποκαλυπτικούς ὑπαινιγμούς. Ἔτσι καταφέρνει καί φέρνει τό γέλιο ἀβίαστα. Οἱ ἀναδρομές δέν εὐκολύνουν τό γέλιο. Ὁ κάθε καιρός μπορεῖ νά θρηνήσει μαζί μ' ἕναν ἄλλο καιρό, μά σπανιότατα μπορεῖ νά γελάσει. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος πού κάνει τόσο εὐαίσθητη τήν κωμική τέχνη πού τήν ἀναγκάζει νά παλιώνει γρήγορα. Τό καιρικό στοιχείο εἶναι στοιχεῖο φθορᾶς, παρ' ὅλη τήν ἐφήμερη, ἄλλωστε, λάμψη καί ζωντάνια του….»* (εφ. «Ἐλευθερία», 30-6-1957, άρθρ., «Ἀριστοφάνης»).

Ο Ανδρέας Λασκαράτος δίνει την περιγραφή του σατιρικού ποιητή: « *Ὁ νοῦς του εἶναι θύλακας χειρουργικῶν ἐργαλείων. Ἄλλα κόβουνε καὶ ἄλλα τρυποῦνε. Ἄλλα σκίζουνε καὶ ἄλλα ξεσκλοῦνε. Ὅταν συγκατανεύοντας χαϊδεύει, χαϊδεύει μὲ τὲ νύχια του καὶ εἶναι τούτη ἡ μόνη συγκατάβαση ποὺ μπορεῖ νὰ κάμει*» (Λασκαράτος, 1970: 151).

Από τη στιγμή που αρχίζουν οι πνευματικές και κοινωνικές αναταραχές πριν από το Εικοσιένα, η σάτιρα, γράφει ο Κ.Θ. Δημαράς (1960: 8) παίρνει τη θέση της μέσα στη νεοελληνική παιδεία και η παρουσία της δεν αναστέλλεται απ' την ηρωική εξόρμηση των Αγωνιστών.

Πώς κυκλοφορούσε η σάτιρα, η πολιτική σάτιρα στα χρόνια εκείνα; Ήταν χειρόγραφες και τις κολλούσαν σε τοίχους, σε κολώνες τη νύχτα ώστε το πρωί να μπορούν να τις διαβάσουν οι εγγράμματοι. Επίσης τις εύρισκε κανείς στα καφενεία επάνω στα τραπέζια. Ήταν πάντα ανώνυμες. Στα 1823 κάποιος από την Τρίπολη γράφει: *«ἐδῶ καθημερινῶς οἱ καλοί πατριῶται σατιρίζουν σήμερον τὸν ἕναν καὶ αὔριον τὸν ἄλλον*». Στα 1825, στον αδελφό του Λάζαρο Κουντουριώτη στην Ύδρα, ο Γεώργιος Κουντουριώτης γράφει από το Ναύπλιο

«*σάτιραι κάθε νύκτα κολλοῦνται εἰς τὰ τοίχη ἐναντίον τοῦ ἀντιπροέδρου, Κωλέττου καὶ Μαυροκορδάτου, καὶ σάτιραι ὑβριστικαί καὶ ἀπειλητικαί. Διὰ νὰ μή πολυλογῶ εἶναι μία τρομακτική σκηνή*» (ο.π: 9. Βλ. ΙΑΥ, 1927, σ.420, επιστολή της 27 Νοεμβρίου 1825).

Πρώτη σάτιρα μετά την άλωση της Τριπόλεως «*ἐτοιχοκολλήθη κατά τινων Ὁπλαρχηγῶν, οἵτινες εἶχον τὴν ἁμαρτίαν ν' αγαπῶσι παραπολύ τὸ ἀργύριον καὶ τὸν χρυσόν ὡς οἱ ὁμηρικοί Ἥρωες*» (Μουλλάς, 1993: 238). Στα 1822, οι δρόμοι στα Σάλωνα (Άμφισα) γεμίζουν έμμετρες σάτιρες εναντίον του Ανδρούτσου και του Υψηλάντη που θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για τη στρατιωτική αποτυχία στη Ρούμελη (Δημαράς,ο.π.: 9). Σάτιρες εγράφοντο και για τους Φαναριώτες και τους φραγκοφορεμένους οπαδούς τους, τους οποίους *«πρῶτος ὁ ἀρχηγός Κολοκοτρώνης»* ονόμασε *«ψαλιδοκέρια, διὰ το σχῆμα τῆς ἐνδυμασίας των»* (ο.π.: 13). Το 1826 γράφτηκε η πρώτη σάτιρα για τους φραγκοφορεμένους, τους δυτικοντυμένους, η οποία επιγράφεται «Διάλογος ψαλιδοκερίου καί φαναρίου» (ο.π.: 12-13).

Έτσι ξεκίνησε η σάτιρα στην Ελλάδα της εποχής. Όμως ΄ελλοχεύουν΄ οι γελοιογράφοι! Οι ευφάνταστοι και χαριτωμένοι αυτοί αριστοτέχνες του σκηνικού παιχνιδιού. Οι γελοιογράφοι! Οι μάγοι της εικόνας! Αλλά και οι μάγοι του λόγου στην εικόνα! Αυτοί που με αδιάκοπο κέφι επινοούν αλλόκοτες καταστάσεις, ιδρύουν μια υπερρεαλιστική πραγματικότητα, παίζουν με τους ανθρώπους και με τις ιδέες, στείβουν τις λέξεις και αποστάζουν σε καταπληκτικούς κάποτε στίχους όλη την ποίησή τους. Παίρνουν την πρώτη ύλη τους απ' την καθημερινότητα, ζεστή ακόμη απ' το στόμα του ανθρώπου και καταφέρνουν να συγκρατούν αμείωτο το ενδιαφέρον του γιατί το θέμα τους είναι καίριο και άκρως επίκαιρο. Παίζουν με τα σοβαρά και αστειεύονται με τα δυσάρεστα με χαρακτηριστική οικονομία.

Στόχος τής γελοιογραφίας είναι η πλάκα, το ξάφνιασμα, ο προβληματισμός. Κάθε γελοιογραφικό σκίτσο ξαφνιάζει και προκαλεί το γέλιο, τη διάθεση για γέλιο, την ευθυμία, τη φαιδρότητα, αιφνιδιάζοντας το βλέμμα για μερικά δευτερόλεπτα. Παράλληλα όμως, η γελοιογραφία παρεμβαίνει καταλυτικά στη σκέψη του αναγνώστη και δημιουργεί σκέψη. Αποτελεί παράδειγμα μηνυμάτων και προσπαθεί να μεταδώσει έναν πλούτο πληροφοριών με τα απλά μέσα που χρησιμοποιεί, απλά σημαίνοντα για περίπλοκα σημαινόμενα. Βοηθά να γίνονται κατανοητά τα περίπλοκα πράγματα γιατί τα απλουστεύει. Γελοιογραφία έχουμε όταν ο σχεδιαστής συμπυκνώνει την ιδέα του σε μια και μόνη εικόνα.

Το 16^{ο} αιώνα παρουσιάζονται οι φυσιογνωμιστικές συγκρίσεις του γλύπτη G.B. Della Porta, συγκρίσεις ανάμεσα σε φυσιογνωμίες ανθρώπων και σε κεφάλια ζώων· το 17^{ο} αιώνα τα πρόχειρα σχεδιάσματα του ιδιοφυούς γλύπτη G. L. Bernini (1599-1680) όπου ο Πάπας Ιννοκέντιος ΙΑ΄ (1676-1689) εμφανιζόταν σαν μυρμήγκι με τιάρα αλλά και πολλές άλλες.

Το 18ο αιώνα παρουσιάζονται οι παραμορφωτικές εκφράσεις, τα γκροτέσκο. Το 19ο αιώνα παρουσιάζονται οι φανταστικές επινοήσεις του, κατά τον Baudelaire, *«πολύ κωμικού»* J.G. Grandville (1803-1847), στο έργο Fables του de la Fontaine (1621-1695), με λιθογράφο τον περίφημο P. Gavarni (1804-1866) που παρουσίαζε τα ήθη της μπουρζουαζίας, της αστικής τάξης, στην καθημερινή σατιρική εφημερίδα «Le Charivari» (Παρίσι, 1832-1893) του Ch. Philipon (1806-1882). Στην ίδια εφημερίδα παρουσιάζονται οι καρικατούρες του Honoré Daumier (1808-1879) όπου και η τέλεια επικοινωνιακή παραμόρφωση των πολιτικών, όπως η αρπακτική μύτη, η σαρδονική έκφραση, ο προγναθισμός, η μετακίνηση του βλέμματος, η υπερτονισμένη κοιλιά, τα κοιμισμένα κεφάλια[1]. Ο Γάλλος ποιητής Charles Baudelaire (1821-1867) το 1857, ορμώμενος από τις καρικατούρες της εποχής του, έγραφε στο δοκίμιό του σχετικά με την «Οὐσία τοῦ κωμικοῦ στίς πλαστικές τέχνες» ότι *«...περίεργη καὶ πραγματικά ἄξια προσοχῆς ἡ διείσδυση αὐτοῦ τοῦ ἀπροσδιόριστου τοῦ ὡραίου, ἀκόμη καὶ σὲ ἔργα ποὺ προορίζονται νὰ εἰκονίζουν στὸν ἄνθρωπο τὴν ἠθική καὶ φυσική του ἀσχήμια. Καὶ ὄχι λιγότερο μυστηριωδῶς τὸ ἀξιοθρήνητο αὐτό θέαμα διεγείρει μιά ἱλαρότητα διηνεκῆ καὶ ἀνυποχώρητη»* (Μαρτινίδης, 1992: 9. Βλ. Baudelaire, 1961: 976). Η καρικατούρα είναι τα γρήγορα σχέδια ενός ευφυούς και δηκτικού πνεύματος. Ανώτατα πνευματικά ιδρύματα, ακαδημίες και σχολές, άνθρωποι σημαντικοί και άνθρωποι ρηχοί, αστοί, δημόσια πρόσωπα και καθημερινοί άνθρωποι, πολιτική και ιερατείο, όλα ενδιαφέρουν τον καρικατουρίστα, όλα ανήκουν στη σφαίρα της καρικατούρας (Champhleury, 1871: IX). Από το 16ο αιώνα μέχρι τον 20ο, με τα σκίτσα του E. W. Kemble ή του Fitzpatrik με τους ζωόμορφους προέδρους των Η.Π.Α., όπως για παράδειγμα τον Φραγκλίνο Ρούσβελτ σαν κορδομένο γάιδαρο και φυσικά τους δικούς μας εξαίρετους γελοιογράφους που από τα μέσα του 19ου αιώνα όταν πρωτοεμφανίστηκαν οι πολυμήχανοι πιονέροι του είδους μέχρι σήμερα, κέρδισαν το θαυμασμό και το σεβασμό μας με την καθαρόαιμα ελληνική γελοιογραφία τους. Ο Umberto Eco στο έργο του *Opera aperta* το 1962, υπογραμμίζει πως το έργο ενός δημιουργού μας προμηθεύει πάντα με τις βασικές οδηγίες, για την ανάγνωση και την ερμηνεία του. Στους γελοιογράφους είναι το σκίτσο και ο λόγος τους (Καρτάλη, 1996: 93-94).

Η γελοιογραφία έχει τη δυνατότητα να συμπυκνώνει την τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα και την οξυδερκή τοποθέτηση του δημιουργού της, σε ένα δυναμικό συνδυασμό σκίτσου και λόγου, σχεδίου και σχολιασμού ή κάποτε και ενός πιο εύγλωττου ακόμα μη σχολιασμού· *«χωρίς λόγια»*, γράφει κάποτε η λεζάντα της γελοιογραφίας. Ο ευφυής αυτός

[1] Σχετικά με τους παραπάνω Γάλλους γελοιογράφους βλ. το δοκίμιο «Quelques caricatouristes Français», του Baudelaire (1961: 994-1013, στο Critique Artistique).

συνδυασμός διεγείρει καταλυτικά την αριστοτέλεια «*μοναδικότητα»* του ανθρώπου να γελά, και μάλιστα να γελά σκεπτόμενος (Αριστοτέλους, Περί ζώων μορίων, ΙΙΙ, Χ, 673α8). Η πολιτική γελοιογραφία έχει συνδέσει την τύχη της με την ιστορία κάθε δημοκρατικής χώρας και θέτει σε δοκιμασία την ικανότητα των πολιτικών στον αυτοσαρκασμό, την κριτική καθώς και την ανεκτικότητα τους στην αντίρρηση. Ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης κάποτε εταράζετο από τις σάτιρες που εξακοντίζονταν εναντίον του και κάποτε δεν ενοχλείτο καθόλου (Δημαράς, ο.π.: 11-12).

Στην Ελλάδα η γελοιογραφία θεωρείται ότι εμφανίζεται με μια από τις εικόνες του Μακρυγιάννη που κατά τα έτη 1836 – 1839 φιλοτεχνήθηκαν παράλληλα με τη συγγραφή από τον ίδιο των Απομνημονευμάτων του. Οι είκοσι έξι αυτές εικόνες[2] με θέματα από τις μάχες του 1821 σχεδιάστηκαν από το χέρι του Λακεδαίμονα ζωγράφου Παναγιώτη Ζωγράφου και του γιου του Δημητρίου κατά παραγγελία *«κατά στοχασμόν»* και έξοδα του ίδιου του Μακρυγιάννη. Σε μια από τις εικόνες αυτές παρουσιαζόταν η Ελλάδα ξαπλωμένη ενώ από πάνω της στεκόταν ο Αρμανσμπέργκ *«νὰ τῆς βγάνει μὲ τὸ χέρι του ματωμένο τὴν καρδιά της»* (Μακρυγιάννης, Απομν.: 399 τ.Α΄). Το θέμα της εικόνας είναι συμβολικό καθώς μέσα από αυτό ο πατριώτης αγωνιστής θέλησε να ασκήσει έντονη κριτική, πολεμική, εναντίον της Αντιβασιλείας που η αντιλαϊκή της πολιτική είχε διαψεύσει τις προσδοκίες του λαού. Να θυμηθούμε εδώ ότι η εικόνα αυτή δε διασώθηκε διότι ο ίδιος ο ζωγράφος την κατέστρεψε φοβούμενος την οργή του Άρμανσμπεργκ ο οποίος την εποχή εκείνη ήταν πανίσχυρος. Ο Αντιβασιλέας που είχε μάθει την ελάχιστα κολακευτική για το πρόσωπό του παράσταση αυτή *«κατάτρεχε τόν ἀγωνιστή»* (ό.π.: 410 τ.Α΄). Με την αλληγορική αυτή εικόνα που φιλοτεχνήθηκε μεταξύ των ετών 1836-1837, ενόσω δηλαδή ο αντιβασιλέας ήταν ακόμη παντοδύναμος, είναι που θεωρείται ότι εμφανίζεται στην Ελλάδα η πολιτική γελοιογραφία (Μυκονιάτης, 1979: 35-36. Επ. Σαπρανίδης, 2001: 43). Ο Άρμανσμπεργκ κατείχε από το Φεβρουάριο του 1833 τη θέση της Αρχιγραμματείας της Επικρατείας που ο Όθων με διάταγμα κατάργησε το Φεβρουάριο του 1837 (Ι.Ε.Ε.: 67, τ. ΙΓ).

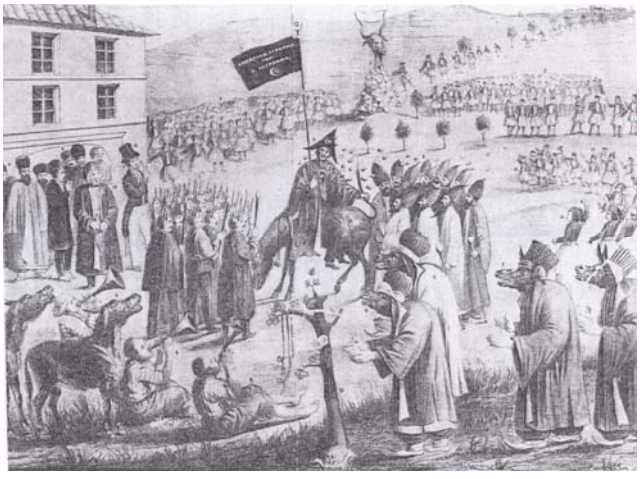
---

[2] Σχετικά με τις εικόνες του Μακρυγιάννη η Αγγλίδα περιηγήτρια της εποχής G.L. Dawson γράφει στο ημερολόγιό της (Πέμπτη 17-10-1839) μεταξύ των άλλων και ότι *«παρουσιάζουν ενδιαφέρον καθώς είναι οι μόνες πιθανώς αυθεντικές απεικονίσεις του πολέμου των Ελλήνων˙ και μερικές από αυτές μοιάζουν με τα πρώιμα έργα του Cimabue. Μολονότι είναι χωρίς καλλιτεχνικό ενδιαφέρον, αν σώζονταν έστω και παρόμοιες από τη μάχη του Μαραθώνα θα ήταν πολύτιμες.»* (Diary of the Tour in Greece Turkey and Holy Land, 2η εκδ. Λονδίνο 1842, τ.1, κεφ. 6, σ. 47-49. Πρσ. βλ. Μυκονιάτης, 1979: 32-46. Επ. Δάντης Α. (MCMLIV), *Η Θεία Κωμωδία. Το καθαρτήρι*, στα ελληνικά από τον Ν. Καζαντζάκη, εκδ. Δίφρος, Αθήνα, άσμ. ΙΑ, στιχ. 94-96, σ. 62, σχολ. σ. 184 Επ. Cimabue (1969), στο *Τα μεγάλα μουσεία του κόσμου, Ουφίτσι*, μετ. Γιάννη Θωμόπουλου, επιμ. Γιώργου Γεραλή, εκδ. Φυτράκης, Αθήνα).

Με τις εικόνες του Μακρυγιάννη είναι που εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα η ελληνική λαϊκή εικονογραφία ιστορικών και επίκαιρων γεγονότων, δηλαδή η διηγηματική τέχνη που εκφράζεται με εικόνες παρατακτικά δοσμένες χωρίς να συνδέονται μεταξύ τους. Οι λαϊκές έντυπες εικόνες χρονολογούνται στην Ευρώπη από το 15^{ο} αιώνα. Τα θέματά τους που για πολλά χρόνια είχαν παραμείνει σταθερά τα ίδια ήταν θρησκευτικού κυρίως περιεχομένου, θαύματα, τέρατα, σπανίως εγκλήματα αλλά και ο έρωτας σε διάφορες μορφές. Επίσης η λαϊκή φιλοσοφία και ακόμη σπανιότερα η πολιτική σάτιρα και το ιστορικό ή επίκαιρο γεγονός. Όμως από το 17^{ο} αιώνα αυξάνει ο αριθμός των εικόνων με θέμα την πολιτική, τα επίκαιρα και ιστορικά γεγονότα. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα εξαφανίζονται οι λαϊκές εικόνες με θέματα θρησκευτικά και αυξάνει ο αριθμός των εικόνων με θέματα σατιρικά και επίκαιρα. Κέντρα εκτύπωσής τους ήσαν πολλά καθώς και το Epinal της Γαλλίας (Vosges) το οποίο κατόρθωσε και να επιβάλλει το όνομά του σε όλες γενικώς τις εικόνες έτσι ώστε *«Εἰκών τοῦ Epinal»* να σημαίνει *«ἔντυπος λαϊκή εἰκών»* ανεξάρτητα του τόπου στον οποίο εκτυπώθηκε (Μελετόπουλος, 1968).

Η λαϊκή εικόνα είναι έργο λαϊκού συνήθως ζωγράφου που με τεχνικά μέσα έγινε σε πολλαπλά αντίτυπα προκειμένου να πουληθεί σε χαμηλή τιμή. Τεχνικό μέσο είναι η ξυλογραφία, η χαλκογραφία, η λιθογραφία, η φωτοτυπία κ.α. Κύριο και απαραίτητο στοιχείο της λαϊκής εικόνας είναι η πώλησή της στο ευρύ κοινό, τα πλατιά λαϊκά στρώματα. Η λαϊκή εικόνα για να είναι γνήσια εικόνα του λαού πρέπει να καθρεπτίζει την πραγματική λαϊκή νοοτροπία κατά την εποχή της κυκλοφορίας της, να είναι κατανοητή από το λαό και αρεστή σε αυτόν προκειμένου να αγοραστεί.

Η παρακάτω γελοιογραφία είναι σατιρική λαϊκή εικόνα με θέμα τις αντιδράσεις που προκάλεσε η πολιτική συνθήκη Ελλάδας - Τουρκίας (1840) τις διαπραγματεύσεις και την υπογραφή της οποίας διεκπεραίωσε ο Κ. Ζωγράφος υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδος από 1837-1840 (εφ. «Ἀθηνᾶ», 20-04-1840, 01-06-1840. Επ. Ι. Ε.Ε.: 70, τ. ΙΓ).

Η σατιρική αυτή λαϊκή εικόνα έχει διαστάσεις 038Χ0,55 και τυπώθηκε στο Παρίσι στο τυπογραφείο Aubert & Cia (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Στην πολυπρόσωπη αυτή ανυπόγραφη ασπρόμαυρη λιθογραφία που συνοδεύει αναγραφές, ο Κ. Ζωγράφος είναι *«ὁ ἥρως τῆς σκηνῆς»*. Παρουσιάζεται στο κέντρο της παράστασης ως Βεελζεβούλ, ως Σατανάς, καθισμένος ανάποδα επί τετράποδου, ένας διαπομπευόμενος και λαμπαδηφόροι σατανάδες τον δοξάζουν. Οι Έλληνες επίσημοι που συνόδευαν τον Κ. Ζωγράφο παρουσιάζονται ως όνοι και γιουσουφάκια και οι Τούρκοι ως σκύλοι της Κωνσταντινουπόλεως, γένος μοναδικό *«μανδρόσκυλοι μὲ ρύγχος καὶ ὦτα ἀλώπεκος καὶ πυκνόν μαλλίον»* (Βυζάντιος Σ., εφ. «Έστία», 22-1-1878, αρθρ. «Οἱ Σκύλοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως», σσ. 62-63). Στο βάθος ο λαός λιθοβολεί τον Κ. Ζωγράφο, τον θεωρεί αποδιοπομπαίο τράγο, κρατώντας αρώματα τον αναθεματίζει διότι η συνθήκη κρίθηκε ασύμφορη για το έθνος σε αναφορά με όλο το πλέγμα των Ελληνοτουρικών σχέσεων (Μακρυγιάννης, Απομν.: 163. Επ. Ι.Ε.Ε.: 79-80, τ. ΙΓ΄. Επ. Κυριακίδης, 1892: 424-439, τ. Α΄). Παρουσιάζονται ομάδες εμπόρων μουσουλμάνων, Εβραίων, τάξεις ορθοδόξων που ζούσαν στη Ρωσία (περιοχή Καρς-Αρμενία). Σε πρώτο πλάνο παρουσιάζεται κρανίου τόπος με συκή, σχοινί, σαπούνι (σύνεργα του Σατανά)[3].

Η Ελληνική βιβλιογραφία σχετικά με την πολιτική γελοιογραφία είναι πολύ φτωχή· σχεδόν είναι ανύπαρκτη η απογραφή της εθνικής αυτής περιουσίας απ' αυτήν τη σκοπιά. Κι ενώ ο κόσμος των σατιρικών κειμένων του Εικοσιένα είναι κατά τον Δημαρά (ό.π.: 9) σκόρπια και ασύντακτα «*σπαράγματα*», λίγο πριν τα μέσα του 19ου αιώνα, στην πρώτη τριακονταετία του ελεύθερου ελληνικού βασιλείου, εκδίδονται και οι πρώτες σατιρικές εφημερίδες, τα πρώτα σατιρικά φύλλα.

Στην Αθήνα της εποχής της Βαυαροκρατίας που είχε 35.000 κατοίκους υπήρχαν έντεκα τυπογραφεία και ήδη κυκλοφορούσαν διάφορες πολιτικές εφημερίδες (Σαπρανίδης, 2001: 57). Τα χρόνια που μεσολάβησαν μεταξύ της έκδοσης των δύο Συνταγμάτων και που επέβαλαν δύο επαναστάσεις (1843 έως 1862) ήταν κατάλληλα για την άνθηση της σάτιρας. Η οργή του λαού για την καχεξία της πολιτικής κατάστασης και την αποτυχία της πολιτικής κινούσε το ενδιαφέρον του κοινού για την κατανάλωση επίκαιρης και σατιρικής ύλης. Παράλληλα και το καθεστώς είχε γίνει πιο ανεκτικό και λιγότερο δεσποτικό απέναντι στον Τύπο δίνοντας τη δυνατότητα της έκδοσης διαφόρων εφημερίδων.

Οι εφημερίδες που κυκλοφορούσαν στην Αθήνα είχαν ποικίλη ύλη. Ένα αξιομνημόνευτο χαρακτηριστικό ήταν η διάρκεια έκδοσης των εντύπων αυτών. Μερικές ήταν μακρόβιες ενώ η έκδοση άλλων σταματούσε απότομα διότι δεν υπήρχαν αρκετοί συνδρομητές και αναγνώστες και άλλων πάλι διότι οι συντάκτες τους δεν είχαν συνέπεια και

[3] Απ' όσο γνωρίζω είμαι η μόνη που έχει ασχοληθεί με τη σατιρική αυτή λαϊκή εικόνα και η έστω συνοπτική παραπάνω ανάλυσή της δημοσιεύεται για πρώτη φορά στην παρούσα εργασία.

επαγγελματισμό. Μερικές από αυτές ήταν ιδιατέρως βραχύβιες αφού ήταν προαποφασισμένο ότι θα εκδίδονταν μόνο για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα με σκοπό να εκπληρώσουν κάποιο πολιτικό στόχο, να στηρίξουν ένα νομοσχέδιο ή να αντιπολιτευθούν έναν υπουργό μέχρι την παραίτηση ή την πτώση του. Η εφημερίδα «Ἐθνική» είχε μόνο 16 αναγνώστες (Μάγερ, 1957: 59. Επ. Σαπρανίδης, ό.π.: 57. Επ. Μαρκεζίνης,1966: 118).

Σε αντίθεση με όλα αυτά οι σατιρικές εφημερίδες που δειλά άρχισαν να εκδίδονται αποδείχθηκαν μακροβιότατες και περισσότερο συνεπείς στους στόχους τους. Οι συντάκτες τους στηριζόμενοι στην ανωνυμία και με όχι πάντα τακτική συχνότητα κατάφεραν να επιβιώσουν αλλά και να αποφύγουν τη δίωξη του νόμου που ήθελε τους εκδότες εφημερίδων να διαθέτουν μεγάλη περιουσία. Οι εκδότες αυτοί δεν ήταν εύποροι και συνήθως εκτελούσαν όλες τις εργασίες του έντυπου, ήταν παράλληλα δημοσιογράφοι, συντάκτες, χαράκτες και διανομείς της εφημερίδας τους. Έγραφαν σε πεζό ή έμμετρο λόγο και γελοιογραφούσαν συνήθως προσομοιάζοντας τα «*θύματά*» τους (Σαπρανίδης, ο.π.: 57, 60-62).

Τα σατιρικά αυτά φύλα προκαλούσαν το ενδιαφέρον καταρχήν με τα σκίτσα τους. Φιγούρες άλλοτε τυπικές και λαϊκές, παραδοσιακές. Σκίτσα χαριτωμένα ή άλλοτε πάλι με υπερτονισμένα χαρακτηριστικά. Άνθρωποι με άκρα ζώων. Καρικατούρες με υπερβατικά στοιχεία. Καταπληκτική απόδοση των ανθρώπινων χαρακτηριστικών, κινητικότητα και ταχύτητα στην έκφραση. Και η αποθέωση, ο ανθρωπομορφισμός των ζώων και ο ζωομορφισμός των ανθρώπων. Τα ζώα ως φορείς-εκφραστές των ανθρώπινων αδυναμιών και χαρακτηριστικών αλλά και αντιστρόφως οι άνθρωποι ως φορείς χαρακτηριστικών των ζώων όχι μόνο στη φυσιογνωμία αλλά και τους χαρακτήρες. Οι σκιτσογράφοι, οι μάγοι αυτοί της εικόνας, ξεχειλίζουν από ζωή. Και αφού επιλέξουν το στόχο τους παίζουν μαζί του στην προσπάθειά τους να τον αποτυπώσουν στο χαρτί.

Οι σκιτσογράφοι ακολουθούσαν τη μέθοδο της σχεδίασης πάνω σε λίθο. Αυτή η μέθοδος σε αντίθεση με την ξυλογραφία ήταν πιο γρήγορη με αποτέλεσμα η αποτύπωση της επικαιρότητας να είναι άμεση. Για την ιστορία να θυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι η χαρακτική διδασκόταν στο Σχολείο των Τεχνών και πρώτος καθηγητής για το μάθημα αυτό ήταν ο Αγαθάγγελος Τριαντάφυλλος. Δίδαξε επί είκοσι χρόνια, από το 1843, και όλοι οι κατοπινοί χαράκτες που έκαναν τις γελοιογραφίες και τα σκίτσα στα σατιρικά φύλα υπήρξαν μαθητές του και της σχολής του (ο.π.: 52).

Τρία σατιρικά φύλλα κυκλοφόρησαν στην Αθήνα της εποχής αυτής, «Η Τρακατρούκα» (1848), «Η Βόμβα» (1849) και ο «Δημόκριτος» (1851). Τα δύο πρώτα είναι εφημερίδες ενώ ο «Δημόκριτος» είναι περιοδικό.Είχαν και τα τρία μεσαίο σχήμα με δύο στήλες σε κάθε σελίδα.

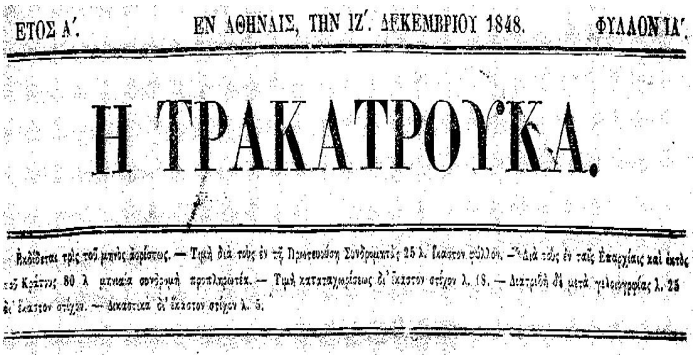
Ο Νικόλαος Μπύλλερ (1819-1860) ήταν ο πρώτος που σκέφθηκε να εκδώσει εφημερίδα με καρικατούρες. Ήταν ένας πρωτοποριακός θεατρίνος ο οποίος έστηνε θεατρικές παραστάσεις και ανέβαζε Μολιέρο σε μια Αθήνα όπου το κοινό της αποτελούνταν από ανθρώπους που ελάχιστα γνώριζαν από θέατρο. Μόνος δημιουργούσε εικονογραφημένα μονόφυλλα που τα μοίραζε στα καφενεία διαφημίζοντας το ρεπερτόριό του. Σε κάποιες από τις γελοιογραφίες υπέγραφε με τα αρχικά Ν.Π. Ήταν γιος κάποιου Παυλόπουλου που χάθηκε σε καταδίωξη ληστών. Αργότερα τον υιοθέτησε κάποιος Βαυαρός. Ο Μπύλλερ δεν είχε συνεπή πολιτική τοποθέτηση παραπαίοντας ανάμεσα στην ελληνική του φύση και τον ξενόφερτο πατέρα του. Τα κείμενά του είναι έμμετρα και πεζά πολλές φορές σε διαλογική μορφή. Τα σκίτσα του παρουσίαζαν θεατρική επιρροή και επιδράσεις από το θέατρο σκιών που εμφανίστηκε στην Ελλάδα μετά το 1830 (Karagöz, 1982: 73-77. Επ. Δημαράς, 1968: 248-249). Το θέατρο σκιών ήταν γνωστό στον Μπύλλερ καθώς στις 21 Αυγούστου 1841 παρουσιάστηκε στο Ναύπλιο *«ἡ κωμωδία τοῦ Καραγκιόζη ἔχουσα ἀντικείμενον τὸν Χατζ' Αββάτην καὶ Κουτζούκ - Μεϊμέτην»* (εφ. «Ταχύπτερος Φήμη», 18-8-1841). Μια δεύτερη παράσταση Καραγκιόζη δόθηκε στην Αθήνα το 1852 (Karagöz, ό.π.: 73). Ο Μπύλλερ υπήρξε θερμός οπαδός της Βαυαροκρατίας και αντίπαλος όσων την αντιμάχονταν. Είχε εμμονή, μανία με τους πολιτικούς που υπήρξαν άρπαγες του δημόσιου χρήματος. Αυτούς τους διακωμώδιζε συνεχώς με συμβολικά ονόματα όπως ο Φαταούλας, το γουρούνι, το βαλανηφάγο ζώο.

Ν. Μπύλλερ (Σαπρανίδης, 2004: 56)

Ο Μπύλλερ ή Παυλόπουλος υπήρξε ο εκδότης της εφημερίδας «Ἡ Τρακατρούκα» η οποία εκδόθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1848. Στο πρώτο τεύχος ο συντάκτης διευκρινίζει ότι η εφημερίδα θα είναι σατιρική μετά γελοιογραφιών, «*caricature*» όπως γράφει. Συνεχίζει διευκρινίζοντας ότι η εφημερίδα δε θα έχει καμιά πολιτική απόκλιση και θα είναι αυστηρός τιμητής των πολιτικών. Η «Τρακατρούκα» εκδόθηκε για πέντε συνεχή χρόνια. Είχε συμπληρώσει συνολικά 169 φύλλα με τελευταίο στις 4 Ιουνίου 1853. Στο τελευταίο αυτό φύλλο ο συντάκτης σημείωσε με έντονα γράμματα ότι η εφημερίδα θα μεταβάλλει ύφος και όνομα και στο εξής θα κυκλοφορεί ως «Ἀνατολικός παρατηρητής». Αυτό διότι τα γεγονότα των ημερών εκείνων που αργότερα οδήγησαν στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο, το λεγόμενο Κριμαϊκό, είχαν οδηγήσει την Ελλάδα σε απώλεια των συμμάχων της και αποκλεισμό οπότε, σύμφωνα πάντα με το συντάκτη, *«τὰ ἀστεῖα σταματοῦν ἐδῶ»*.

Το λογότυπο της «Τρακατρούκας» αποτελεί φαινόμενο λογότυπου. Άλλαζε κάθε τόσο ανάλογα με τις περιστάσεις και όσες φορές περιείχε σκίτσο αυτό είχε άμεση σχέση με το κύριο άρθρο της εφημερίδας. Το αρχικό είχε στο πάνω μέρος τον τίτλο με κεφαλαία γράμματα. Πάνω, όπως ακριβώς και στις άλλες εφημερίδες, υπήρχε το έτος κυκλοφορίας, ο αριθμός φύλλου, ο τόπος έκδοσης και η ημερομηνία. Κάτω από τον τίτλο υπάρχουν κάποιες χρήσιμες πληροφορίες. Συγκεκριμένα πληροφορούμαστε ότι η εφημερίδα *«ἐκδίδεται τρὶς τοῦ μηνός αορίστως»*. Η τιμή τεύχους στην πρωτεύουσα είναι 25 λεπτά ενώ στην επαρχία 80 λεπτά. Ο εκδότης δέχεται μηνιαία συνδρομή αναδρομικά. Κάθε στίχος καταχώρησης χρεώνεται με 18 λεπτά, κάθε κείμενο με γελοιογραφία προς καταχώρηση χρεώνεται προς 25 λεπτά ο στίχος. Τα δικαστικά έξοδα κάθε στίχου χρεώνονται 5 λεπτά.

ΕΤΟΣ Α'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ ΙΖ'. ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1848. ΦΥΛΛΟΝ ΙΑ'.

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ.

Ἐκδίδεται τρὶς τοῦ μηνὸς ἀορίστως. — Τιμὴ διὰ τοὺς ἐν τῇ Πρωτευούσῃ Συνδρομητὰς 25 λ. ἕκαστον φύλλον. — Διὰ τοὺς ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις καὶ ἐκτὸς τοῦ Κράτους 80 λ. μετὰ συνδρομὴ ταχυδρομικὴ. — Τιμὴ καταχωρίσεως δι' ἕκαστον στίχον λ. 18. — Διατριβὴ δὲ μετὰ γελοιογραφίας λ. 25 δι' ἕκαστον στίχον. — Δικαστικὰ δι' ἕκαστον στίχον λ. 5.

Στις 12 Σεπτεμβρίου του 1849, στην πρώτη επέτειο της έκδοσής της το λογότυπο άλλαξε. Απέκτησε σκίτσο, ένα σατιρικό σκίτσο με ανθρωπόμορφα τέρατα. Τέσσερα τέρατα που θυμίζουν σατανάδες ενώ ο τίτλος βρίσκεται σε κορδέλα που κρατάει ένας από τους σατανάδες. Το λογότυπο έχει άμεση σχέση με το κύριο άρθρο στο οποίο ο συντάκτης κατηγορεί τους πρωτεργάτες της κίνησης για την παροχή συντάγματος. Τους θεωρεί σατανάδες διότι εργάστηκαν για την παροχή συντάγματος όχι για το καλό του έθνους αλλά για το προσωπικό τους συμφέρον με απώτερο σκοπό να πάρουν κάποια βουλευτική έδρα.

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως. Ἕκαστον φύλλον λεπτὰ 25.

Τον Δεκέμβρη του 1849 το λογότυπο επανέρχεται στο αρχικό, χωρίς σκίτσο, με πληροφορίες που αφορούν αποκλειστικά τη συχνότητα κυκλοφορίας και την τιμή του φύλλου.

ΕΤΟΣ Β'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ Δ' ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1849. ΦΥΛΛΟΝ ΜΣΤ'.

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ.

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως. Ἕκαστον φύλλον λεπτὰ 25.

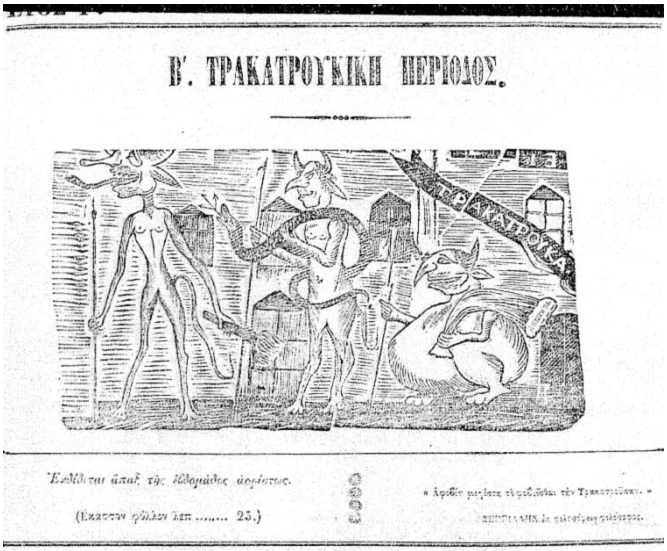
Τον Ιούνιο του 1850 το λογότυπο παρουσιάζει σκίτσο πάλι με ανθρωπόμορφα τέρατα που θυμίζουν σατανάδες. Ένας άνθρωπος, προφανώς σημαντικός, κάθεται σε μια πολυθρόνα. Περιστοιχίζεται από αυτούς τους σατανάδες ο ένας από τους οποίους κρατάει στο χέρι του την κορδέλα που φέρει τον τίτλο της εφημερίδας. Κάτω από το σκίτσο υπάρχουν οι πληροφορίες που αφορούν τη συχνότητα κυκλοφορίας και την τιμή του φύλλου. Κάτω από αυτή την πληροφορία υπάρχει μια ρήση σύμφωνα με την οποία *«Ἀφοβία μεγίστη, τὸ φοβεῖσθαι τὴν Τρακατρούκαν»* [μη μας φοβάστε] και σε παρένθεση (*Σεργιάδης ὁ ἐκ φιλοσόφων φιλόσοφος*). Το σκίτσο αυτό συναντάται και σε άλλα λογότυπα της ίδιας περιόδου. Τα σκίτσα αυτά έχουν άμεση σχέση με το κύριο άρθρο των φύλλων αυτών στα οποία ο συντάκτης αναφέρεται και καταφέρεται κατά αυτών που με ολέθρια μέσα ήρθαν στην εξουσία.

ΕΤΟΣ Β'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ [illegible]

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως. Ἕκαστον φύλλον λεπτὰ 25.

Ἀφοβία μεγίστη, τὸ φοβεῖσθαι τὴν Τρακατρούκαν.
(ΣΕΡΓΙΑΔΗΣ ὁ ἐκ φιλοσόφων φιλόσοφος.)

Το λογότυπο αλλάζει κατά τη λεγόμενη «Β΄ Τρακατρουκική περίοδο» το 1851. Επανέρχεται το λογότυπο του Σεπτεμβρίου του 1849 με τα ανθρωπόμορφα τέρατα.

Β΄. ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ.

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως.

(Ἑκαστον φύλλον λεπ. ..... 25.)

« Ἀφοβία μεγίστη τὸ φοβεῖσθαι τὴν Τρακατροῦκαν. »

ΣΕΡΓΙΑΔΗΣ ὁ τῶν φιλοσόφων φιλόσοφος.

Στο φύλλο της 8ης Ιουλίου 1851 παρουσιάζεται ένα νέο λογότυπο. Μικροί σατανάδες περιστοιχίζουν μια ηλικιωμένη γυναίκα, μια γιαγιά που γνέθει στο δωμάτιο του σπιτιού της. Κάτω από τον τίτλο δίνονται πληροφορίες σχετικά με τις τιμές των συνδρομών. Στο κύριο άρθρο των φύλλων αυτών γίνεται λόγος για κάποιο Σουλτάνο ο οποίος αποκεφάλισε όλους τους μηχανορράφους, κόλακες και κλέφτες της Αυλής του. Ίσως η σκηνή με τη γιαγιά να γνέθει, να παραπέμπει σε πολιτικές δολοπλοκίες.

ΕΤΟΣ Γ΄. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ Η ΙΟΥΛΙΟΥ 1851. ΦΥΛΛΟΝ 32.

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ

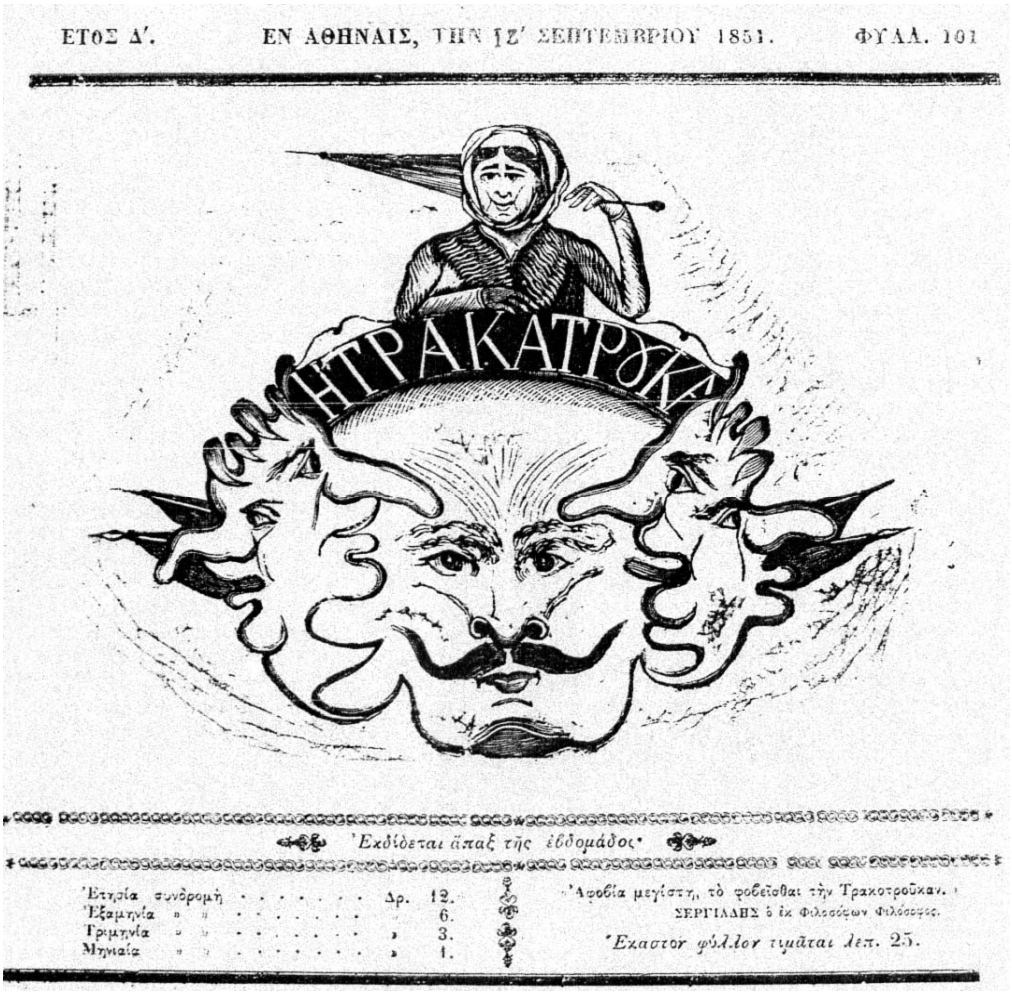
Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως.

Ἐτησία συνδρομὴ ..... Δρ. 12.
Ἑξαμηνία » » ..... » 6.
Τριμηνία » » ..... » 3.
Μηνιαία » » ..... » 1.

« Ἀφοβία μεγίστη, τὸ φοβεῖσθαι τὴν Τρακατροῦκαν. »

ΣΕΡΓΙΑΔΗΣ ὁ τῶν Φιλοσόφων φιλόσοφος.

Στο φύλλο 101 του Σεπτεμβρίου του έτους 1851 το λογότυπο αλλάζει πάλι. Αυτή τη φορά το σκίτσο παρουσιάζει το πρόσωπο ενός μυστακοφόρου το οποίο στη θέση των αυτιών έχει πρόσωπα κάποιων ανθρωπόμορφων τεράτων, με υπερβολικά άσχημη εμφάνιση. Στο μέτωπο του άνδρα είναι γραμμένος ο τίτλος του περιοδικού με κεφαλαία γράμματα. Πάνω από τον τίτλο μια μέσης ηλικίας γυναίκα, με μαντήλα στο κεφάλι, τσεμπέρι (Μπαμπινιώτης, 1998: 1830, λ.*τσεμπέρι),* κρατάει μια κλειστή ομπρέλα. Το ίδιο λογότυπο παρουσιάζεται και στο φύλλο 115 της 12-1-1852 .

Στο φύλλο (113-114) της Πρωτοχρονιάς του 1852 παρουσιάζεται η ίδια μέσης ηλικίας γυναίκα με τη μαντήλα και την ομπρέλα. Κατευθύνονται προς αυτήν κάποιοι οι οποίοι είχαν βγει από τα γραφεία του περιοδικού, ο πρώτος από αυτούς της δίνει ένα έντυπο. Στα πόδια τους μικροί σατανάδες χορεύουν. Το σκίτσο συνδέεται με το κύριο άρθρο το οποίο τιτλοφορείται «Διάλογος μεταξύ Τρακατρούκας, Τρακατρουκοεκδότου και Τρακατρουκαναγνωστών». Στο κείμενο οι αναγνώστες εκφράζουν την απορία γιατί δύο τεύχη της εφημερίδας δεν εκδόθηκαν και γιατί ο εκδότης έγινε άφαντος όπως έχουν εξαφανιστεί από την τότε κοινωνία ο πατριωτισμός, η τιμή και η ειλικρίνεια. Συνεχίζοντας οι αναγνώστες καλούν τον εκδότη να τους ενημερώσει για τα τεκταινόμενα στη Βουλή και τη Γερουσία και για τους καιροσκόπους που κυκλοφορούν στα Ανάκτορα όταν πρόκειται να γίνει κάποιος ανασχηματισμός. Το ίδιο λογότυπο παρουσιάζεται και στο φύλλο 162 της 15-3-1853.

Τα κείμενα της «Τρακατρούκας» είναι συνήθως μεγάλα σε έκταση. Αντικείμενο της σάτιρας στην εφημερίδα αυτή έγιναν η διαφθορά του κοινοβουλευτικού βίου, η αστυνομική καταπίεση της εποχής, η νοθεία στις εκλογές, οι υπουργοί που απομυζούσαν το δημόσιο πλούτο, οι κομματάρχες αλλά και οι αδιάφοροι περί τα κοινά πολίτες. Μια τυπική φιγούρα που ο αναγνώστης του περιοδικού συναντούσε σε διάφορα τεύχη ήταν ο 'Φαταούλας'. Αυτός συμβόλιζε τους καταχραστές του δημόσιου χρήματος, τους ανώτερους δημόσιους υπάλληλους, όσους καταβρόχθιζαν χωρίς να φορολογούνται.

Στην τελευταία σελίδα της «Τρακατρούκας» συνήθως υπάρχει η σημείωση *Ο Υπεύθυνος Συντάκτης*. Πρώτος συντάκτης υπήρξε ο Δ. Ιωάννου. Από το τεύχος ΚΖ΄ του Ιουλίου 1849 συντάκτης ήταν ο Γ. Σεργιάδης ο οποίος από τα τεύχη του Αυγούστου υπογράφει ως Γ. Σεργιάδης ο φιλόσοφος. Αργότερα ως συντάκτες υπογράφουν ο Σωτήριος Ευσταθίου, ο Σ. Βοϊκόπουλος ο ποιητής, ο Κ.Ζ. Ρήγας, και μετά ο Ν. Μπρούσαλης. Για την έκδοση της «Τρακατρούκας» χρησιμοποιούνταν στην αρχή το τυπογραφείο Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα. Αργότερα (Αύγουστος 1849) το τυπογραφείο Ιω. Βακαλόπουλου και πολύ μετέπειτα του Ν. Αγγελίδου.

Μελετήθηκαν όλα τα τεύχη της εφημερίδας «Η Τρακατρούκα» που έχουν διασωθεί και στην εργασία αυτή αντικείμενο έρευνας και ερμηνείας αποτέλεσαν έξι σκίτσα.

Η εφημερίδα «Βόμβα» άρχισε να εκδίδεται ένα χρόνο μετά την «Τρακατρούκα» (1849). Το λογότυπο της εφημερίδας αυτής είναι μια σύνθεση από ισοϋψή κεφαλαία γράμματα συναρμολογημένα ώστε να αποτελούν μια ενότητα. Η χρήση έτοιμων γραμμάτων που είχαν περίτεχνη διακόσμηση ήταν κοινή πρακτική των τυπογράφων της εποχής και χρησιμοποιήθηκε στην περίπτωση της εφημερίδας αυτής. Πάνω από το λογότυπο υπήρχαν ενδείξεις για τον αριθμό του φύλλου, τον τόπο έκδοσης, την ημερομηνία και το έτος κυκλοφορίας.

Στη «Βόμβα» ενδιαφέρον προκαλούν οι λεζάντες κάτω από το λογότυπο. Στα αριστερά υπάρχει πληροφορία για τη συχνότητα κυκλοφορίας της εφημερίδας και την τιμή της. Σύμφωνα με την πληροφορία είναι εβδομαδιαία, η τιμή φύλλου είναι 25 λεπτά και η ετήσια συνδρομή 12 δραχμές. Η λεζάντα στη μέση παραθέτει ένα άρθρο του Συντάγματος που αφορά στον τύπο. Συγκεκριμένα η λεζάντα αναφέρει: *«Ὁ τύπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ λογοκρισία δὲν ἐπιτρέπεται»*. Και σε παρένθεση: άρθρο 10, § 2. Ελλ. Συνταγμ. Η λεζάντα στα δεξιά παραθέτει ένα άλλο άρθρο του Συντάγματος. Συγκεκριμένα η λεζάντα αναφέρει: *«Ἡ τήρησις τοῦ Συντάγματος ἀφιεροῦται εἰς τὸν πατριωτισμόν τῶν Ἑλλήνων»*. Και σε παρένθεση: *Ἄρθ. 107. Ελλ. Συν.*

ΑΡΙΘ. 1. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΗΝ 29. ΜΑΙΟΥ 1849. ΕΤΟΣ Α.

ΒΟΜΒΑ

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος. Τιμὴ ἐτησία δραχ. 12. Δι' ἕκαστον φύλλον λεπτὰ 25.

« Ὁ τύπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ » λογοκρισία δὲν ἐπιτρέπεται ». (Ἄρθ. 10. § 2. Ἑλλ. Συνταγμ.)

« Ἡ τήρησις τοῦ Συντάγματος ἀφιε- » ροῦται εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν » Ἑλλήνων ». (Ἄρθ. 107. Ἑλλ. Συν.

Η «Βόμβα» κυκλοφόρησε με προσδοκίες για εκρηκτικό γέλιο, σατιρική ποίηση και γελοιογραφίες. Η έκδοσή της κράτησε μικρό διάστημα. Εκδόθηκαν μόνο επτά τεύχη με πρώτο αυτό της 29 Μαίου 1849 και τελευταίο αυτό της 17 Ιουλίου 1849. Στις 2 Αυγούστου 1849 η «Βόμβα» εξέδωσε ένα όγδοο τεύχος με τίτλο «Παράρτημα». Το «Παράρτημα» είχε διαφορετικό λογότυπο από όλα τα προηγούμενα τεύχη. Στο λογότυπο αυτό δύο φουστανελλοφόροι πετούν λεμόνια στο δυτικοντυμένο οδηγό μιας ονήλατης άμαξας, ενός δίτροχου κάρρου, ο οποίος διατηρεί την ηρεμία του. Πολιτικά η «Βόμβα» ήταν αντικαθεστωτική και ρωσίζουσα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ ΑΡΙΘ. 8 ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΟΣ Η ΒΟΜΒΑ.

Ἀθῆναι τὴν 2 Αὐγούστου 1849.

Από ένα σχόλιο της «Τρακατρούκας», στο φύλλο 26 της 22-6-1849 πληροφορούμαστε ότι ο εκδότης της «Βόμβας» ήταν κάποιος Κυρίτσης ο οποίος είχε το παρωνύμιο 'Βαρδαμπόμπας'. (Σαπρανίδης ό.π.: σελ. 53). Συντάκτες της «Βόμβας» ήταν ο Σταύρος Βοϊκόπουλος (μόνο στο πρώτο φύλλο) και στα υπόλοιπα έξι φύλλα ο Σωτήριος Ευσταθίου.

Μελετήθηκαν όλα τα τεύχη της εφημερίδας «Βόμβα» που έχουν διασωθεί και στην εργασία αυτή αντικείμενο έρευνας και ερμηνείας αποτέλεσαν τρία σκίτσα.

Το περιοδικό «Δημόκριτος» κυκλοφόρησε στην Αθήνα στις 5 Ιουλίου 1851. Στο λογότυπό του παρουσιαζόταν η φιγούρα του αρχαίου Αβδηρίτη φιλοσόφου[4] με το θεό του Εμπορίου Ερμή να κρατά το κηρύκειο και να φέρει φτερά στα πόδια. Αριστερά του λογότυπου υπάρχουν πληροφορίες για το κόστος ετήσιας, εξάμηνης και τριμήνου συνδρομής (24, 12 και 6 δραχμές αντίστοιχα). Υπάρχουν επίσης πληροφορίες για τον τρόπο πληρωμής των συνδρομών και για τις τιμές των καταχωρήσεων. Στα δεξιά του λογότυπου υπάρχει πληροφορία σχετικά με τα είδη καταχωρήσεων και γενικά τα υλικά που γίνονται δεκτά προς δημοσίευση. Ο Δημόκριτος έκανε δεκτά προς δημοσίευση άρθρα και σκίτσα τα οποία *«… νὰ εἶναι εὐσχήμως γεγραμμένα καὶ εἰς τὰ καθεστῶτα μή ἀντιβαίνοντα*» όπως σημειώνεται στην προμετωπίδα του 3ου τεύχους (1851). Την πληροφορία υπογράφουν ο τυπογράφος και ο βιβλιοπώλης του έντυπου Δ. και Σ. Ειρηνίδης. Το πρώτο φύλλο διανεμήθηκε δωρεάν.

Κάτω από το λογότυπο με μεγάλα κεφαλαία γράμματα ο τίτλος και αμέσως μετά, επίσης με κεφαλαία γράμματα, η φράση «ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΜΕΤΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΩΝ». Αμέσως μετά ακολουθεί το: «*ἐκδιδόμενον ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος*». Ο Δημόκριτος είχε μικρό σχήμα και κάθε σελίδα είχε δύο στήλες. Πάνω ακριβώς από το λογότυπο υπάρχει ο αριθμός φύλλου, ο τόπος έκδοσης, η ημερομηνία και το έτος κυκλοφορίας.

---

[4] Ο αρχαίος φιλόσοφος και φυσιοδίφης Δημόκριτος (470/60-390 π.Χ.) καταγόταν από τα Άβδηρα της Θράκης. Ασχολήθηκε με τα φυσικά (υποστήριξε την υλική υπόσταση του κόσμου) αλλά και τα ηθικά. Τον πολυμαθέστατο και οξύνου Δημόκριτο ο Κικέρων αποκαλεί ενθουσιαστικά «*eruditus vir*» (De Finibus I,6), ενώ σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο (IX, 43) είναι «*σοφός*» και «*παντοδαής*». Κατά την ομολογία του ίδιου του Αριστοτέλη ο οποίος τον γνώριζε καλά, ο Ίωνας φιλόσοφος του Βορρά, ήταν ένα καθολικό πνεύμα στο οποίο ο ίδιος έτρεφε αξιοσημείωτο θαυμασμό διότι *«οὗτος δ' ἔοικε περί ἁπάντων φροντῖσαι»* (Αριστ., Περί Γενέσεως και Φθοράς, Α. 315α35). *«Ἐπεκλήθη δέ Σοφία ὁ Δημόκριτος καί Γελασῖνος δε διά γελᾶν πρός τό κενόσπουδον τῶν ἀνθρώπων»* (Αποσπ. Α2 και Α40. Βλ. Λεξ. Ραγκαβής, 1888: 1 λ. *Ἄβδηρα*, 1,4. Επ. Λεξ. Σουίδας, 2002: 269, λ. *Γελασίνος*) . Ήταν για τους συγχρόνους του ο Δημόκριτος μεγάλος σοφός και συνάμα άνθρωπος γελαστός και είρων. Η ειρωνεία αντιπροσωπεύει την κριτική πλευρά του έργου και της ζωής του, η σοφία τη δημιουργική και οικοδομητική πλευρά τους. Με την ειρωνεία ο Δημόκριτος συνήθιζε να γελά με την τάση των ανθρώπων να ασχολούνται με ασήμαντα πράγματα και θεωρούσε γελοία όλα τα ανθρώπινα. Για το μοναδικό πράγμα που φαίνεται να μη γελούσε ήταν για την ανθρώπινη δυστυχία για την οποία μας λέγει ο ίδιος ότι πρέπει να θρηνούμε (Απ. Β 107α). Αυτή η ανθρωπιά διαπνέει πολλά αποσπάσματά του, κυρίως αυτά που μιλούν για την ελευθερία , την δικαιοσύνη και τον αυτοσεβασμό (Απ. Β 251, Β 264, Β 172).

ΑΡΙΘ. 1. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 5. ΙΟΥΛΙΟΥ. 1851. ΕΤΟΣ Α'.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ.

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΜΕΤΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΩΝ

ἐκδιδόμενον ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος.

Τη 17η Οκτωβρίου 1852, ένα χρόνο μετά την πρώτη του έκδοση, το περιοδικό αλλάζει λογότυπο και τίτλο. Το λογότυπο τώρα παρουσιάζει διαφορετικά τη φιγούρα του αρχαίου Αβδηρίτη φιλοσόφου. Είναι καθισμένος σε κάθισμα και έχει τα χέρια ανοικτά σε έκταση. Με τα χέρια του δείχνει σε κάποιες φιγούρες που επίσης είναι καθισμένες κατάχαμα αριστερά και δεξιά του. Είναι άνδρες και γυναίκες απορροφημένοι σε κάποιες ασχολίες. Κάτω ακριβώς από το φιλόσοφο υπάρχει ο τίτλος «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» και αμέσως πιο κάτω με μικρότερα αλλά επίσης κεφαλαία γράμματα «Ο ΑΒΔΗΡΙΤΗΣ». Πάνω από το λογότυπο υπάρχει πληροφόρηση για το ύψος των συνδρομών, τώρα οι τιμές είναι κατά μια δραχμή ακριβότερες. Υπάρχει επίσης η πληροφορία ότι εκδίδεται κάθε Σάββατο. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι το τεύχος αυτό αριθμείται με τον αριθμό ένα έτος Α΄.

Το τεύχος αριθμ. 1, έτος Α΄ του περιοδικού «Δημόκριτος ο Αβδηρίτης» είναι το παρακάτω:

ΑΡΙΘ. 1. ΕΤΟΣ Α'.

Προπληρωτέα τιμή έτησία δρ. 25.
» » ἑξάμηνος » 13.
» » τρίμηνος » 7.

Ἐκδίδεται κατὰ Σάββατον.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Ο

ΑΒΔΗΡΙΤΗΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 17. Ὀκτωβρίου 1852.

Σε αυτό το πρώτο τεύχος η λέξη Αβδηρίτης στο λογότυπο καταγράφεται ως Αδβηρίτης. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μέρος της σάτιρας του περιοδικού ή λογοπαίγνιο

μάλλον όμως δεν ισχύει αυτό διότι σε όλα τα σημεία του τεύχους αυτού στα οποία εντοπίζεται η λέξη Αβδηρίτης ή παράγωγά της, όλα καταγράφονται ορθά. Θεωρούμε ότι είναι λάθος του χαράκτη. Στο πρώτο τεύχος ο εκδότης οριοθετεί τη φιλοσοφία του περιοδικού. *«Ὁ Δημόκριτος γελῶντας θά κρίνει θά ἐπικρίνει καὶ θά κατακρίνει τὰ κακῶς κείμενα τῆς κοινωνίας, τῆς βουλῆς καὶ τῶν ὑπουργείων».* Ο «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης» εκδιδόταν ως το 1853.

Τα κείμενα του «Δημόκριτου» είναι σε άπταιστη καθαρεύουσα. Είναι διαλογικά, περιέχουν ειδήσεις, ιστορίες σε συνέχειες, νουθεσίες προς υπουργούς σε μορφή επιστολών. Αντικείμενο της σάτιρας στο περιοδικό αυτό έγιναν οι καιροσκόποι, οι αυλόδουλοι και φιλόδοξοι πολιτικοί, οι αυλικές κυβερνήσεις, οι εκκλησιαστικές διαμάχες, η επιρροή των ξένων. Τα θέματα αφορούν την πολιτική επικαιρότητα και καταγγελίες για διάφορα πολιτικά σκάνδαλα πολλές φορές οικονομικού χαρακτήρα. Σε κάποια φύλλα υπάρχει στήλη με τίτλο «Καλενδάριον». Η στήλη αυτή περιέχει καταχωρήσεις ζωδίων. Για κάθε ζώδιο υπάρχουν προβλέψεις οι οποίες όμως αφορούν πολιτικά πρόσωπα χωρίς να αναφέρεται το όνομά τους. Στη στήλη π.χ. των Διδύμων ενός τεύχους αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ένας δημοσιογράφος έχει εκπέσει της εύνοιας του υπουργού του και θα χάσει το μισθό που έπαιρνε. Παρακάτω συνεχίζει, πάλι στους Διδύμους, ότι κάποιοι πολιτικοί πρόκειται να αποσκιρτήσουν σε άλλο κόμμα. Υπάρχει άλλη στήλη που τιτλοφορείται «Ποικίλα» στην οποία καταχωρούνται ειδήσεις. Όλες οι ειδήσεις αφορούν την πολιτική επικαιρότητα και δίνονται με σατιρικό τρόπο. Κάποιοι βουλευτές αυτή την ηλιόλουστη μέρα προτίμησαν να λιάζονται στην αυλή της Βουλής παρά να παρακολουθούν τις συνεδριάσεις, πολλές νυχτερινές κλοπές γίνονται στην Αθήνα διότι εξ αιτίας της κακοκαιρίας οι αστυνόμοι αποσύρθηκαν σε ασφαλή *«ἄσυλα»* κ.ά.

Τα σκίτσα του «Δημόκριτου» είναι πολύ εύστοχα και σε αυτά ξεχωρίζουν οι βουλευτές, ο χωροφύλακας, οι καταχραστές του εθνικού πλούτου, οι μεταθέσεις των δασκάλων, η Ελλάδα ‘Γελλάδα’ που την αρμέγουν οι επιτήδειοι, οι άξεστοι υπουργοί κ.ά. Ο «Δημόκριτος» κυκλοφορούσε δίφυλλος και είχε τέσσερις σελίδες, ήταν αντικαθεστωτικός και ρωσίζων.

Ο «Δημόκριτος» ανέβασε την ποιότητα της πολιτικής γελοιογραφίας και σε κάθε τεύχος δημοσίευε γελοιογραφίες μερικές από τις οποίες ήταν και ολοσέλιδες. Όλες ήταν λιθογραφημένες και καλά σχεδιασμένες. Συνήθως κάλυπταν μισή σελίδα. Οι σελίδες στο «Δημόκριτο» είναι αριθμημένες με την αρίθμηση στο πάνω μέρος της σελίδας. Στο τέλος του φύλλου της 19-8-1851 υπογράφει ως υπεύθυνος συντάκτης ο Σ. Αγγελάκης και ως εκδότης ο

Κων. Λεβίδης. Μόνο σκόρπια τεύχη του «Δημόκριτου» έχουν διασωθεί. Για την έκδοση του «Δημόκριτου» χρησιμοποιήθηκε το τυπογραφείο Αθηνάς.

Μελετήθηκαν όλα τα τεύχη των περιοδικών «Δημόκριτος» και «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης» που έχουν διασωθεί και στην εργασία αυτή αντικείμενο έρευνας και ερμηνείας αποτέλεσαν πέντε σκίτσα.

Τα τρία αυτά έντυπα αποτέλεσαν την απαρχή του ελληνικού σατιρικού τύπου και έγιναν παράδειγμα για όσα ακολούθησαν αργότερα.

Συνολικά εμφανίστηκαν δεκατέσσερα σκίτσα που χαρακτηρίζονται από ζωομορφισμό και τα οποία παρουσιάστηκαν με την εξής χρονολογική σειρά:

1. Ο Λάζαρος μετ' Αγωνιστού. Εφημερίδα «Βόμβα», 29-5-1849, αριθμ.1, σ. 4, έτος Α΄.
2. «Ο κιορ Βεζύρης και το Τζήνι». Εφημερίδα «Βόμβα», 5-6-1849, σ. 4, έτος Α΄.
3. Τα Σινταγμμοφάγα ζώα. Εφημερίδα «Βόμβα», 12-6-1849, τεύχος 3, σ. 4, έτος Α΄.
4. Η σκιά του Αιόνου... Εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα», το προηγούμενο φύλλο της Δ΄ Δεκεμβρίου 1849, φύλλο ΜΣΤ΄, έτος Β΄.
5. Ο επιτήδειος νομικός....Εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα»,29-1-1850, φύλλο 53, έτος Β΄.
6. «Οι βδέλλες». Εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα», 5-5-1850.
7. Ο χαμαιλέων της Πανδώρας. Εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα», φύλλο του τέλους Μαΐου 1850.
8. «Η γέφυρα». Εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα», Ιούνιος 1850, φύλλο ΙΣΤ', έτος Β΄.
9. Οι Σμυριδοφάγοι. Περιοδικό «Δημόκριτος», 5-8-1851, αριθμ. 5, έτος Α΄.
10. «Η κάλπη». Περιοδικό «Δημόκριτος», 19-8-1851, σ. 4.
11. «Η Μαγική εικόνα». Εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα», 12-7-1852.
12. Το Δωδόνιον Μαντείον. Περιοδικό «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης», 22-11-1852.
13. «Η Τριμελής επιτροπή». Περιοδικό «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης», 13-12-1852.
14. Ο Αιών δια να ψεύση την Αθηνάν... Περιοδικό «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης», 21-2-1853.

Τα σκίτσα εντάχθηκαν στις εξής τέσσερις ομάδες:

Α) Ελλάδα

1. Τα Σινταγμμοφάγα ζώα
2. «Οι βδέλλες»

Β) Ο Ελληνικός λαός

1. Ο επιτήδειος νομικός…
2. Οι Σμυριδοφάγοι

3. «Η κάλπη»
4. «Η Μαγική εικόνα»
5. «Η τριμελής επιτροπή»

Γ) Οι Αγωνιστές

1. Ο Λάζαρος μετ' αγωνιστού
2. «Ο κιορ Βεζύρης και το Τζήνι»

Δ) Ο Τύπος

1. Η σκιά του Αιόνου
2. Ο χαμαιλέων της Πανδώρας
3. «Η γέφυρα»
4. Το Δωδόνιον Μαντείον
5. Ο Αιών δια να ψεύση την Αθηνάν...

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΟΙ ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΕΠΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ

Α. Η Ελλάδα

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει όσα σκίτσα εντοπίστηκαν στα οποία κύριο πρόσωπο αποτελεί η Ελλάδα.. Η Ελλάδα είναι η πατρίδα για την οποίαν οι επαναστατημένοι Έλληνες του 1821 έδιναν το αίμα τους προκειμένου να δουν *«ζῶσαν τὴν μέχρι τοῦδε νεκράν ἀλλ' ἐρασμιωτάτην τῶν λέξεων, τὴν λέξιν πατρὶς, ἥτις μονότονος ὡς νεκρώσιμος ἦχος κώδωνος ἐβόμβει τετρακόσια ἔτη ὑπὲρ τὰς ἀκοάς τῶν λογίων γενεῶν»*(Δραγούμης, 1879 : 6 τ.Α΄).

Η Ελλάδα κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο στα σατιρικά σκίτσα της εποχής διότι η μοίρα του νέου αυτού κράτους αποτελεί το κέντρο του ενδιαφέροντος και των εξελίξεων. Ο λόγος είναι προφανής. Παρά τους πόθους και τις προθέσεις των επαναστατημένων Ελλήνων το Ελληνικό κράτος που δημιουργήθηκε το 1830 αποτέλεσε κράτος μοναρχικό και ανελεύθερο. Για την τροπή και την εξέλιξη της Επανάστασης όπως και για το σύστημα διακυβέρνησης του αρτισύστατου κράτους, οι Μεγάλες Δυνάμεις Αγγλία Γαλλία Ρωσία είχαν μεγάλη ευθύνη. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι «*Προστάτιδες*» κατά την έκφραση της εποχής, ήταν παρούσες μονίμως και διαρκώς στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων της χώρας και επενέβαιναν σαν ρυθμιστές της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Αυτό συνέβαινε μέσο των τριών ξενόφιλων πολιτικών κομμάτων που διαπλάστηκαν από τα χρόνια του αγώνα και που επί Καποδίστρια (1827-1831) απέκτησαν την οριστική τους μορφή. Τα πολιτικά αυτά κόμματα ήταν το Ρωσικό, το Αγγλικό, το Γαλλικό. Στα κόμματα αυτά οργανώθηκαν όσοι από τους Έλληνες επιθυμούσαν να επικρατήσει στη χώρα η πολιτική επιρροή της μιας των Μεγάλων Δυνάμεων Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας. Αυτό διότι πίστευαν ότι μέσω αυτής και μόνο της Δύναμης θα μπορούσε να επιτευχθεί η πολιτική ανάπτυξη της Ελλάδας όπως και η απελευθέρωση των υπόδουλων στους Τούρκους Ελλήνων στις περιοχές βόρεια της Στερεάς Ελλάδας. Επίσης όμως και διότι πίστευαν ότι μέσω εκείνης της Δύναμης συνεδύαζαν την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της πατρίδας, την πραγματοποίηση των προσωπικών τους φιλοδοξιών όπως και των ιδιωτικών τους συμφερόντων. Αρχηγοί των κομμάτων αυτών είχαν αναγνωριστεί ο Ανδρέας Μεταξάς (1790-1860) μαζί με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη (1770-1843) του ρωσικού, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1791-1865) του αγγλικού και ο Ιωάννης Κωλέτης (1773-1847) του γαλλικού.

Επί Καποδίστρια οι ρωσόφρονες αποκαλούντο ‘Ναπαίοι’, εμπαικτικά από τους αντίθετους, από κάποιο Νάπα, φανατικού οπαδού του Καποδίστρια και ο οποίος εκφωνούσε λόγους υπέρ της Ρωσίας κατά τη διάρκεια του Αγώνα στις οδούς του Ναυπλίου. Οι αγγλόφρονες ονομάστηκαν ‘Μπαρλαίοι’ από κάποιο παράφρονα Μπαρλά[5] ή Μπάρλα, θιασώτη της Αγγλίας ενώ και οι γαλλόφρονες, οι Κωλετιστές, ονομάστηκαν ‘Μοσχομαγκίται’ από κάποιον μαγκίτη Μόσχο, φανατικού οπαδού του Κωλέτη. Επίσης, επί Καποδίστρια οι γαλλόφρονες αποκαλούντο και ‘Συνταγματικοί’ ενώ οι ρωσόφρονες και οι αγγλόφρονες ‘αντισυνταγματικοί’.

Επί Όθωνος (1833-1862) ο Μαυροκορδάτος και το κόμμα του ήταν *«υπέρ της εσωτερικής αναπτύξεως»*. Το κόμμα του Μαυροκορδάτου ονομαζόταν το «*τῆς ρεδιγκότας*» από το ένδυμα που είχε υιοθετήσει ο αρχηγός τους και οι οπαδοί «*Μπαρλαῖοι*» επίσης (Κουμανούδης, 1998: 675 *λ. Μπαρλαίοι*). Επί Όθωνος επίσης, ο Κωλέτης και το κόμμα του ήταν υπέρ της «*Μεγάλης Ἰδέας*». Το κόμμα του Κωλέττη ονομαζόταν «*ἐθνικό*» ή απλά «*τῆς φουστανέλλας*» από την ενδυμασία του αρχηγού του και οι οπαδοί «*μοσχομάγκαι* ή *μοσχομαγκίται*» επίσης (Κουμανούδης, ό.π.: 673 *λ. μοσχομάγκα*). Το ρωσικό κόμμα του Ανδρέα Μεταξά επί Όθωνος ονομαζόταν των «*Ναπαίων*» επίσης (Κουμανούδης, ό.π.: 684 *λ. Ναπαῖοι*). Το ρωσικό κόμμα ήταν το αρχαιότερο και το πολυπληθέστερο από τα τρία διότι η Ρωσία είχε προσελκύσει προς αυτήν τους Έλληνες από τα χρόνια της δουλείας. Αυτό λόγω της ταυτότητας της θρησκείας των δύο λαών όπως και των αλλεπάλληλων αγώνων της Ρωσίας προς την τουρκική επικράτεια. Επίσης και διότι με κατάλληλους πράκτορες μετέδιδε στους Έλληνες ελπίδες περί πλήρους αποκαταστάσεως του έθνους, δηλαδή,περί λύσεως του λεγόμενου Ανατολικού ζητήματος.

Τα κόμματα εξαφανίστηκαν τελικά όχι μόνο λόγω του θανάτου των αρχηγών τους αλλά κυρίως λόγω των γεγονότων τα οποία *«ταχέως ἐπελθόντα ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀλληλουχίᾳ ἀπεκάλυψαν εἰς τὸ ἔθνος τὸ φροῦδον τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν εἰς τὰς ξένας δυνάμεις πεποιθήσεων»* (Κυριακίδης, 1892: 229 τ. Α΄).

Εκτός όμως από την ξενική επίδραση, σφάλματα συνειδητά συλλογικά από μέρους των ίδιων των παιδιών της, των Ελλήνων, δηλητηρίαζαν την δαφνοστεφανωμένη Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα η κομματική αποθηρίωση, το έλλειμμα πατριωτισμού, η καταπάτηση του Συντάγματος, η διαφθορά, συνετέλεσαν ώστε τα χρόνια αυτά να είναι για την Ελλάδα χρόνια ηθικής και ψυχικής καχεξίας. *«Δέν ὑπάρχει ἔθνος ἐν τῇ ἱστορία τὸ ὁποῖον ἀποσεῖσαν ἀφ’ ἑαυτοῦ καὶ μόνον, ἄνευ συνεργείας ἄλλου, τῆς τυραννίας τὸν ζυγόν καὶ ἀποκτῆσαν ἐλευθερίαν,*

[5] Πιθανόν να πρόκειται για τον Βασίλειο Μπαρλά που ο Ν. Δραγούμης αναφέρει στο έργο του (1879: 34 τ.Α΄).

περιέπεσεν εὐθύς μετά τοὺς ἡρωϊκούς του κατά τῆς τυραννίας ἀγῶνας, εἰς μαρασμόν καὶ φθίσιν», γράφει η εφημερίδα «Ἀθηνᾶ» στο φύλλο της 29-9-1862 (Πρβ. εφ. «Αἰών», 16-7-1860).

Στα σατιρικά σκίτσα της εποχής η Ελλάδα παρουσιάζεται σαν γυναίκα, συνήθως νέα αφού το ελληνικό κράτος ήταν νεοϊδρυμένο, άλλοτε ρακένδυτη και πάντως με εμφανή τα σημάδια δυστυχίας. Στα σκίτσα της εποχής η Ελλάδα παρουσιάζεται σαν γυναίκα που αποπνέει σεβασμό και ευγένεια, που αποπνέει ισχύ όπως και εθνικό παλμό και μεγαλείο. Μέσα από την πενιχρότητά της, την ισχνότητά της, αποπνέει πλούτο και δύναμη. Αποπνέει τη σημαντικότητά της.

Η Ελλάδα στα σκίτσα της εποχής δημιουργεί ένα σύμβολο τραγικό αφού αποπνέει την αγάπη, τη μεγαλοφροσύνη της μάνας απέναντι στα παιδιά της που την πικραίνουν, που την έχουν προδώσει. Μέσα στην τραγικότητά της όμως αποπνέει υπερηφάνεια όχι μόνο διότι διέρρηξε μόνη της τα δεσμά της δουλείας της αλλά και για το ευγενές και την αίγλη της καταγωγής της.

Εντοπίστηκαν δύο σκίτσα στα οποία πρωταγωνιστική μορφή αποτελεί η Ελλάδα. Τα σκίτσα αυτά που παρουσιάστηκαν στις εφημερίδες «Βόμβα» και «Τρακατρούκα» είναι το σκίτσο «Τα σινταγμμοφάγα ζώα» και ένα στο οποίο δόθηκε ο τίτλος «Οι βδέλλες».

Α.1. Τα Σινταγμμοφάγα ζώα

Το πρώτο σκίτσο όπου παρουσιάζεται η Ελλάδα είναι το παρακάτω:

ΤΑ ΣΙΝΤΑΓΜΜΟΦΑΓΑ ΖΩΑ.

Ω! πόσαι παρεξηγήσεις θὰ κτυπήσωσιν εἰς τὰ κοκορόμυαλα κεφάλια τῶν δυστυχῶν τούτων ζώων, τὰ ὁποῖα ἡ ἐθνικὴ καχεξία, πνέοντος τοῦ ἀντισυνταγματισμοῦ, τὰ ἐφύσησε καὶ τὰ ἐπέταξε *ἔξω γὰ ἔξω*. Ἐδῶ, Κύριοι, σηκόνονται τινες καὶ λέγουσιν, ὅτι τ' ἄθλια αὐτὰ ζῶα εἶναι τρομεροὶ γύπες, οἱ ὁποῖοι εὑρόντες εἰς νεκρικὴν κατάστασιν τὴν ὡραίαν αὐτὴν γυναῖκα ἐστρώθησαν 'σὰν λεθέντες μὲ τὰ κρασάκιά των διὰ νὰ τὴν μεζάρουν· ἄλλοι, ὅτι εἶναι ἓν ἀπὸ τ' ἀτυχῆ ταξείδια τοῦ Σεβὰχ θαλασσινοῦ κρημνισθέντος εἰς τοῦ Μαρόκου τὸ Βίδαον ὄρος καὶ κυκλωθέντος ἀπὸ τοιαῦτα ζῶα· ἄλλοι, ὅτι εἶναι μετεμψύχωσις ὑπουργῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὰς ἁγίας των πράξεις ἀντὶ νὰ μεταφυσιωθῶσιν εἰς κανθάρους καὶ σκαντζοχοίρους ἔγιναν κανερίνια, γλάροι, λύκοι, ἀλώπεκες κλπ. Ἄλλοι, ὅτι εἶναι ἓν συμβούλιον, ὅπου διὰ νὰ πεταξωσιν εἰς τὴν βουλὴν τὸν Χρηστίδην, θὰ τὸν κάμωσι κομμάτια κομμάτια, καὶ εἰς τοὺς ὄνυχάς των νὰ τὸν μεταφέρωσι. Ἄλλοι, ὅτι ἔπεσον ἀπὸ τὸ φεγγάρι, ἢ ἂν δὲν τοὺς εὔγαλε θὰ τοὺς φάγῃ τὸ φεγγάρι. Ἀλλὰ σᾶς ὁμνύομεν κύριοι, εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ὑπουργείου, ὅτι μήτε τῶν ἐπάνω, μήτε τῶν κάτω αἱ γνῶμαι εἶναι ἀληθεῖς. Ἰδοὺ τὶ τρέχει. Ὁ φίλος μας Ἀρ. Δι. εὑρισκόμενος ἐν Φλωρεντίᾳ συνεσχετίσθη μετά τινος Ἰταλοῦ, εὑρεθέντος εἰς τὸ Γαέτον, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγνωστοποιήθη πρὸς τὸν Πάππαν, ὅτι ὁ Στρατηγὸς Ῥαμορίνος προδότης τῶν Ἰταλικῶν ἐλευθεριῶν ἐτουφεκίσθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Εἰς τὴν φρικτὴν ταύτην εἴδησιν ἡ Α. Παναγιότης τοσοῦτον ἐλυπήθη καὶ ἠγανάκτησεν, ὥστε διέῤῥηξε τὰ ἱμάτιά της, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἓν χαρτίον τοῦ ὁποίου τὸ ἐμπεριεχόμενον εἶναι ἀπαράλακτον μὲ τὰ παριστανόμενα πρόσωπα. Τοῦτο εἶχον ἐπισήμως πέμψει ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Παναγιότητά του διὰ νὰ μάθωσιν ἂν εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἡ εὐλογημένη Ἑλλὰς τὴν ἀρέσει, καὶ ἂν θέλῃ, διὰ τὸ χατήρι του, ἂς τὴν εὐλογήσῃ, διὰ νὰ ἴδῃ ἀντὶ κανερινίου — κόρακα, ἀντὶ λύκου τίγριν, ἀντὶ γλάρου μπούφον, ἀντὶ ἀλλοιθώρου θεότυφλον. Ἡ Α. Παναγιότης πενθηφοροῦσα ἤδη διὰ τὸν θάνατον τοῦ φίλου της προδότου Ῥαμορίνου δὲν ἐπεμψεν εἰσέτι τὴν τοσοῦτον περιμενομένην ἔγκρισίν της· ἀπὸ τὸν Ἰταλὸν λοιπὸν ἐκεῖνον διὰ τοῦ Ἀρ. Δι. ἔπεσεν εἰς τὰς χεῖράς μας τοιοῦτον χειμήλιον, τὸ ὁποῖον δημοσιεύομεν διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἐθερμάνθη, ὡς θερμαίνεται καὶ ἤδη, εἰς τὸν κόλπον τοῦ παναγιοτάτου Πάππα περισσότερον παρ' ὅσον ἐθερμάνθη ὁ Γλαρακὸφ κάμνων μετάνοιας ὑπὲρ τοῦ Πάππα. Βλέπετε λοιπὸν, κύριοι, μὲ πόσον κόρδωμα παρίστανται τὰ ζῶα ταῦτα, τὰ ὁποῖα τὸ κάμνωσιν ἀπὸ χαρὰν διότι εἶναι χαρτοφάγα. Εἰς τὸ φαγητόν των δοκιμάζουσιν ὀλίγην δυσκολίαν, διότι τὸ ἐμαγείρευσε μία μεγάλη ἐθνοσυνέλευσις, ἀλλὰ ἀλώπεκες λύκοι καὶ γλάροι ἔχουσι μεγίστην δεξιότητα εἰς τὸ ξεσχίζειν, ὅταν μάλιστα γαργαρίλονται καὶ ἀπὸ τὸ κελάδιμα τοῦ Κανερινίου.

Ἡ ἀθλία αὕτη γυνὴ ἐπειδὴ φαίνεται δὲν ἔχει νὰ χορτάσῃ τὰς ὀρέξεις τῶν ἀδηφάγων αὐτῶν ζώων ἐτιτλοφορήθη, πρώτην φορὰν μὲ τὸν ὑψηλὸν τίτλον τοῦ *Γαδάρου*. Ἀλλ' αὐτὰς τὰ κλωτζίσματα μίαν μόνην φορὰν τὰ ἐδοκίμασαν, καὶ μάλιστα νύκτα, διὰ τοῦτο καὶ τὸ κλώτζισμά της δὲν ἦτον εὔστοχον, ὅθεν καὶ τὴν κατηγοροῦσιν ὡς ἀναξίαν νὰ συγκάθηται εἰς τὴν τράπεζαν τῶν ἐθνῶν. Καλὰ σινταγμμοφάγα ζῶα! φοβηθῆτε ὅμως τὸν *γάδαρον αὐτὸν*, διότι ἔχει τοιαύτην σιαγῶνα, ὥστε μὲ αὐτὴν ἕνας Σαμψὼν δέκα χιλιάδας φιλισταίους δύναται νὰ σκοτώσῃ. Ποῦ καταλαμβάνετε σεῖς ζῶα Σαμψὼν, Σιαγῶνα, Φιλισταίους;

Ὁ ὑπεύθυνος Συντάκτης, ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ.

Το σκίτσο αυτό δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Βόμβα» στις 12-6-1849, τεύχος 3 σελίς 4, έτος Α΄ και συνοδεύει κείμενο με τίτλο «ΤΑ ΣΙΝΤΑΓΜΜΟΦΑΓΑ ΖΩΑ». Το σκίτσο καταλαμβάνει τη μισή σελίδα, ενώ το κείμενο την άλλη μισή και είναι δίστηλο.

Το σκίτσο παρουσιάζει τρία ανθρωπόμορφα ζώα ενώ πάνω από το κεφάλι τους υπερίπταται φτερωτός άγγελος. Υπάρχει επίσης σαν εορταστική γιρλάντα μια κορδέλα πάνω από τα κεφάλια τους. Στην κορδέλα είναι γραμμένη αντίστροφα και με κεφαλαία γράμματα η λέξη «ΣΙΝΤΑΓΜΑ». Κάτω από την κορδέλα ένα πουλί κρατάει στο στόμα του ένα κομμάτι χαρτί. Στο αριστερό μέρος του σκίτσου μια νέα γυναίκα προσεύχεται μέσα σε κάποιο κλειστό χώρο.

Τα τρία ανθρωπόμορφα ζώα είναι ένας λύκος όπως αναγνωρίζεται από το ρύγχος του, μια αλεπού από τη μουσούδα της και ένα πουλί. Το πουλί σύμφωνα με το κείμενο είναι γλάρος αλλά στο σκίτσο παρουσιάζεται σαν λέλεκας. Στην ταχύτητα του σκιτσογράφου να παρουσιάσει τα δύο αυτά παρυδάτια πουλιά σε ένα, οφείλεται το άσπρο μακρύ μυτερό ράμφος, οι γραμμοσκιάσεις στο λαιμό ως ψηλά στο κεφάλι του πουλιού κάτι που παραπέμπει σε γλάρο. Ο γλάρος έχει μακριές μυτερές φτερούγες με λευκό γκρίζο ή μαύρο φτέρωμα στο πάνω μέρος τους. Αντιθέτως ο πολύ ψηλός λαιμός του πουλιού παραπέμπει στο μεγαλόσωμο λέλεκα. Ο λέλεκας ή λελέκι που είναι η λαϊκή ονομασία του πελαργού, έχει μακρύ λαιμό, χαρακτηριστικά μακρύ και πλατύ κόκκινου χρώματος ράμφος διακριτικό γνώρισμα του οποίου δεν έκανε χρήση ο σκιτσογράφος (Μπαμπινιώτης, 1998: 429, *λ. γλάρος* και σ.1380 *λ. πελαργός 1*).

Τα τρία ανθρωπόμορφα ζώα παρουσιάζονται με την πλάτη, όρθια και ολόσωμα. Ο λύκος είναι στο δεξί μέρος και παρουσιάζεται με το αριστερό προφίλ. Στο αριστερό του χέρι κάθεται ένα καναρίνι που κρατάει στο στόμα του το κομμάτι χαρτί. Η αλεπού και το πουλί είναι στο αριστερό μέρος και παρουσιάζονται με το δεξί προφίλ. Το πουλί κρατάει στο αριστερό χέρι του μια καράφα κρασιού.

Ο λύκος είναι μόνος. Είναι περιποιημένος και επιβλητικός. Φοράει φουστανέλα κάτασπρη και πλούσια, πολύπτυχη και μακριά. Το πουκάμισό του είναι λεπτό και άνετο με μανίκια φαρδιά, ζώνη κεντημένη, τουζλούκια ατσαλάκωτα με πολλά κουμπιά, όπως δείχνουν οι γραμμοσκιάσεις (Λεξ. Βυζάντιος, 1857: 431 *λ. τουζλούκι*). Φοράει παπούτσια καινούργια, *«λουστρίνια»* (Φωτάκος, Απομν.: 382 τ. Α΄. Πρβ. Λεξ. ό.π.: *λ. λοῦστρο*). Φοράει φέσι ψηλό σκούρου χρώματος με φούντα επίσης σκούρα, μεταξωτή αφού είναι πλούσια, μακριά και πέφτει στην πλάτη βαριά. Παρουσιάζεται να περπατάει.

Τα άλλα δύο ζώα, το πουλί και η αλεπού αποτελούν ανδρόγυνο αφού είναι πιασμένοι αγκαζέ. Φορούν ρούχα ευρωπαϊκά. Η γυναίκα, με τη μορφή αλεπούς φοράει κρινολίνο, το πουλί, ο άνδρας είναι με ρεντιγκότα και ψηλό καπέλο. Η γυναίκα είναι μικροκαμωμένη, λεπτή, περιποιημένη και κομψή. Το κρινολίνο της είναι ανοιχτού χρώματος με ωραίο και ιδιαίτερο τελείωμα στον ποδόγυρο φαίνεται καινούργιο αφού είναι ατσαλάκωτο και αφήνει να φαίνονται τα αλεπουδίσια πόδια της. Στους ώμους έχει σκούρα φαρδιά κάπα που καταλήγει σε μύτη ώστε να φαίνονται τα επίσης αλεπουδίσια χέρια της. Έχει τσάντα κρεμαστή στον αγκώνα. Ο άνδρας είναι ψηλός, ευθυτενής, ευσταλής και ευπρεπής με ωραία κορμοστασιά. Φοράει ρεντιγκότα σκούρου χρώματος, εφαρμοστή ώστε να φαίνεται το καλοφτιαγμένο του σώμα, είναι μεσάτη με δύο κουμπιά και άνοιγμα πίσω, καπέλο ψηλό, ανοιχτόχρωμο με ατσάκιστο το μπορ. Το ζευγάρι παρουσιάζεται να στέκεται.

Τα τρία ανθρωπόμορφα ζώα βρίσκονται σε μέρος φωτεινό με δένδρα στο βάθος είναι υπαίθριος χώρος. Το ζευγάρι είναι αγκαζέ, ο άνδρας φοράει το καπέλο του όπως και ο φουστανελοφόρος το φέσι του κάτι που ως γνωστό δε συνηθίζεται όταν κάποιος βρίσκεται σε κλειστό χώρο. Πάνω από τα κεφάλια τους η κορδέλα είναι εντυπωσιακή, φαρδιά και ωραία υφασμένη όπως δείχνουν οι οριζόντιες γραμμές, Είναι πλούσια με πολλές πτυχώσεις και κομμένη στην άκρη προσεκτικά σαν με ψαλίδι.

Η γυναίκα στο αριστερό μέρος του σκίτσου βρίσκεται σε κλειστό χώρο. Παρουσιάζεται με το αριστερό προφίλ και σε στάση προσευχής, γονατιστή με το κεφάλι και το βλέμμα στραμμένα ψηλά ενώ τα χέρια της είναι ενωμένα μπροστά. Είναι ατημέλητη. Φοράει φόρεμα σκούρου χρώματος, μακρύ και φαρδύ, ανοιχτό στο στήθος με μακριά και φαρδιά μανίκια το ένα μέχρι τον αγκώνα το άλλο μακρύ με τσαλακώματα. Έχει τα μαλλιά μακριά και λυτά, ξέπλεκα. Είναι περίλυπη. Ο χώρος είναι μικρός και σκοτεινός όπως δείχνει η πυκνή γραμμοσκίαση που τη διασπούν άσπρες κάθετες γραμμές, κάποιες από αυτές έχουν το σχήμα του σταυρού. Το δάπεδο έχει σχήματα συμμετρικά τοποθετημένα, άνθη και δυο σκελετούς ιχθύων. Σκούρου χρώματος ταινία οριοθετεί κυκλικά το χώρο. Η ταινία αυτή έχει σχήματα γεωμετρικά, ακτινωτά, στικτά, συμμετρικά τοποθετημένα και εναλλάξ κάποια όμοια στη σειρά ενώ κάθετες γραμμές ξεχωρίζουν το καθένα από το άλλο. Είναι μια εκκλησία.

Το σκίτσο παρουσιάζει την εξής σκηνή. Είναι μια μέρα γιορτής, μάλλον εθνικής γιορτής αφού υπάρχει στολισμός εθνικός με τη λέξη ΣΙΝΤΑΓΜΑ να αναγράφεται στην κορδέλα. Όλοι οι ήρωες του σκίτσου βρίσκονται στο χώρο μιας εκκλησίας. Τα τρία ανθρωπόμορφα ζώα στον προαύλιο χώρο ενώ η γυναίκα μέσα στην εκκλησία. Το ζευγάρι και ο φουστανελοφόρος αλληλοκοιτάζονται, δείχνουν ότι γνωρίζονται και χαίρονται που συναντήθηκαν.

Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα δείχνει ότι είναι μια μέρα χαράς γι' αυτούς. Δεν είναι όμως και για την περίλυπη γυναίκα που θλιμμένη και γονατιστή προσεύχεται μέσα στην εκκλησία.

Το κείμενο είναι πυκνό, σατιρικό και συχνά αποτελεί διήγηση η οποία ιστορεί με μεταφορικό τρόπο γεγονότα γνωστά στον αναγνώστη της εποχής. Αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος ο συντάκτης του, Σωτήριος Ευσταθίου, ξεκινά με ένα μονόλογο στον οποίον εκφράζει την απορία του για την ταυτότητα των ζώων αυτών. Τι άραγε είναι αυτά, μονολογεί. Μήπως είναι γύπες που βρήκαν σε νεκρική κατάσταση τη γυναίκα και στρώθηκαν *«σὰν λεβέντες μὲ τὰ κρασάκια των διὰ νὰ τὴν μεζάρουν»*, να τη φάνε. Μήπως είναι ζώα που περικύκλωσαν τον Σεβάχ τον Θαλασσινό όταν το καράβι του τσακίστηκε στα βράχια του Βιδαίου όρους του Μαρόκου; Μήπως είναι πεθαμένοι υπουργοί της Ελλάδας που αντί να «*μεταφυσιωθῶσιν*» και να μετενσαρκωθούν σε σκαντζόχοιρους και σκαθάρια έγιναν καναρίνια, γλάροι, λύκοι, αλεπούδες κ.α.; Μήπως αποτελούν το συμβούλιο που κατάστρεψε τον Χρηστίδη; Ή μήπως είναι όντα που έπεσαν από το φεγγάρι, … αναρωτιέται.

Στο δεύτερο μέρος του κειμένου ο συντάκτης προσπαθεί να λύσει το μυστήριο και να εξηγήσει την παρουσία των ζώων αυτών. Συμβαίνει η εξής ιστορία η οποία σύμφωνα με τον συντάκτη διαδραματίζεται στην Ιταλία. Κάποιος επισκέφθηκε τον Πάπα στη Γαέτα και του γνωστοποίησε ότι το φίλο του το στρατηγό Ραμορίνο τον τιμώρησαν οι Ρωμαίοι διότι ήταν προδότης των Ιταλικών ελευθεριών και τον θανάτωσαν. Ο Πάπας από τη στεναχώρια του *«διέρρηξε τὰ ἱμάτιά του»* αλλά συγχρόνως με τα ρούχα του έσκισε κατά λάθος και ένα χαρτί. Αυτό το χαρτί, σύμφωνα πάντα με τη διήγηση του κειμένου, είχε σταλεί στον Πάπα επίσημα από την Ελλάδα με σκοπό αυτός να το εγκρίνει και να το ευλογήσει. Ο Πάπας όμως επειδή πενθούσε για το θάνατο του φίλου του ποτέ δεν το επέστρεψε με την έγκρισή του στην Ελλάδα. Το χαρτί αυτό έπεσε στα χέρια μας και επειδή αποτελεί κειμήλιο το ανακοινώνουμε διότι το κράτησε στον κόρφο του ο Πάπας. Ποια είναι λοιπόν η εξήγηση της ύπαρξης των ζώων αυτών; Τα ζώα αυτά, συνεχίζει το κείμενο, είναι έτσι χαρούμενα διότι και αυτά είναι ζώα *«χαρτοφάγα»*. Συγκεκριμένα και αυτά έχουν 'φάει' ένα 'χαρτί' το οποίο το μαγείρεψε μια μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Το ξέσκισαν και το έφαγαν. Το έφαγαν και μάλιστα μετά μουσικής, με το κελάηδημα του καναρινιού. Το 'χαρτί' βέβαια αυτό δεν ήταν άλλο από το Ελληνικό Σύνταγμα όπως υποδηλώνει και ο τίτλος του κειμένου.

Ο συντάκτης στο τρίτο και τελευταίο μέρος του κειμένου ασχολείται με τη γυναίκα που βρίσκεται μέσα στην εκκλησία και προσεύχεται. Η *«ἀθλία»* αυτή γυναίκα αφού δεν μπορούσε να χορτάσει τις ορέξεις των ζώων αυτών τιτλοφορήθηκε με *«τὸν ὑψηλόν τίτλο τοῦ Γαδάρου»*. Ο γάιδαρος αυτός, λοιπόν, μόνο μια φορά τόλμησε να κλωτσήσει τα ζώα αυτά.

Επειδή όμως το περιστατικό αυτό έγινε νύχτα, το *«κλώτζισμά της»* δεν ήταν εύστοχο. Για το λόγο αυτό την κατηγορούν ότι είναι ανάξια να γίνεται δεκτή στην *«τράπεζαν τῶν ἐθνῶν»*. Το κείμενο τελειώνει με μια παραίνεση προς τα ζώα αυτά αλλά και μια ευχή. Εσείς που είστε συνταγμοφάγα ζώα να φοβάστε αυτό το γάιδαρο στο μέλλον διότι η σιαγόνα του είναι τόσο δυνατή που σαν άλλος Σαμψών μπορεί να σκοτώσει δέκα χιλιάδες Φιλισταίους.

Η γελοιογραφία με το κείμενό της είναι πολύ χαρακτηριστική και επίκαιρη της εποχής της. Το 1849 ένα χρόνο μετά τους πολλούς λαϊκούς ξεσηκωμούς για πολιτικές ελευθερίες όπως και μετά τα Ευρωπαϊκά φιλελεύθερα κινήματα του 1848 που άλλαξαν τον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης, η πολιτική ζωή της χώρας δεν άλλαξε. Ο Όθων όπως και πριν εξακολουθούσε να επεμβαίνει στη διακυβέρνηση της χώρας (Σβορώνος, 1994: 94-95). Οι πολιτικοί εξακολουθούσαν όπως και πριν το 1848 να υπακούουν δουλικά στις αποφάσεις του Στέμματος (ό.π.) και αποκαλούνταν, ειρωνικά από τους φιλελεύθερους, ‘αφοσιωμένοι’ (ό.π.). Ο λαός ήταν απογοητευμένος διότι μετά από αγώνες είχε αποκτήσει Σύνταγμα το οποίο όμως δεν εφαρμόζονταν στην πράξη (ό.π.: 84).

Αυτήν ακριβώς την κατάσταση της καταστρατήγησης του Συντάγματος από τους ‘αφοσιωμένους’ στον Όθωνα παρουσιάζει ο γελοιογράφος της «Βόμβας» παραπέμποντας με το σκίτσο του σε εθνικό εορτασμό, μάλλον της 25^{ης} Μαρτίου. Τα πρόσωπα του σκίτσου είναι τα Συνταγμοφάγα ζώα του τίτλου είναι αυτοί που καταπατούσαν το Σύνταγμα. Είναι αυτοί που έχουν το υπέρτατο εθνικό κοινωνικό αγαθό, το Σύνταγμα, και το καταπατούν. Οι αναγνώστες της εφημερίδας με ευκολία θα έκαναν την ανάγνωση του σκίτσου με το κείμενό του. Εύκολα θα διέκριναν την ταυτότητα των προσώπων.

Η εκκλησία του σκίτσου παραπέμπει στην εκκλησία της Αγίας Ειρήνης. Αυτή η περίτεχνη και γραφική εκκλησία στο κέντρο της Αθήνας, στην οδό Αιόλου, είχε αποφασισθεί επί Όθωνος να είναι ο μητροπολιτικός ναός των Αθηνών (Καμπούρογλου, 1990: 241). Στις μεγάλες θρησκευτικές εορτές υπήρχε στολισμός μέσα και έξω από την εκκλησία. Στην εκκλησία αυτή τελούνταν η επίσημη δοξολογία κατά την εορτή της 25^{ης} Μαρτίου από το 1838 που θεσπίστηκε ως ημέρα Εθνικής Εορτής. (Ι.Ε.Έ.: 72 τ. ΙΓ΄). Η 25^{η} Μαρτίου γιορταζόταν με λαμπρότητα, με τη συμμετοχή λαού και επισήμων, με δοξολογία στο ναό αυτό, κανονιοβολισμούς και αργότερα με χορούς στην πλατεία μπροστά στα ανάκτορα και με φωταγώγηση της Ακρόπολης και του Λυκαβηττού (ό.π.). Από το 1845 κατά τον εορτασμό της μέρας αυτής τοποθετούνταν έξω από την εκκλησία τόξο που έφερε την επιγραφή του Συντάγματος (Μακρυγιάννης, Απομν.: 205 τ.Α΄). Για όλους αυτούς τους λόγους η εκκλησία του σκίτσου παραπέμπει στο ναό αυτό κατά την ημέρα του εορτασμού της 25^{ης} Μαρτίου.

Επιπλέον η εκκλησία είναι και μέσα στολισμένη. Η πόρτα της εισόδου έχει διάκοσμο με λουλούδια και το εσωτερικό της φωτίζεται με πολλά κεριά.

Τα ανθρωπόμορφα ζώα που βρίσκονται στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας είναι οι επίσημοι που προσέρχονται στη δοξολογία. Είναι ντυμένοι επίσημα σύμφωνα με την περίσταση. Πλήρη στολή ο φουστανελοφόρος, ρεντιγκότα και ψηλό καπέλο ο πελαργός, κομψή και με άψογο κρινολίνο η αλεπού.

Τα πρόσωπα του σκίτσου είναι οι κυβερνώντες των χρόνων εκείνων και αυτούς σατιρίζουν ο συντάκτης και ο σκιτσογράφος της εφημερίδας. Ο φουστανελοφόρος προηγείται ελαφρώς του ζευγαριού οι οποίοι τον αντικρίζουν με ευγένεια και σεβασμό. Ο άνδρας αυτός με τη μορφή λύκου πρέπει να είναι ο βασιλιάς Όθων. Ο Όθων όπως είναι γνωστό, από το 1835 κατόπιν υποδείξεως του πατέρα του *«ἐνεδύετο τὴν φουστανέλαν»* (Μίλλερ, 1925: 24-25) όπως και ότι πάντα παρευρισκόταν στη δοξολογία της Εθνικής εορτής της 25ης Μαρτίου.

Ο άνδρας με τη μορφή πουλιού πρέπει να είναι ο πρωθυπουργός των χρόνων εκείνων, ο Κωνσταντίνος Κανάρης (1790-1877). Ο Κανάρης ήταν νησιώτης ίσως για το λόγο αυτό παρουσιάζεται σαν γλάρος, πουλί υδρόβιο αλλά και σαν πελαργός, πτηνό παρυδάτιο. Ο γλάρος είναι θαλασσοπούλι που ζει σε βράχους. Βράχος καταμεσής του πελάγους είναι και η πατρίδα του Κανάρη τα Ψαρά. Τα γενναία Ψαρά που την καταστροφή τους τον Ιούνιο του 1824 ύμνησε η πένα του εθνικού ποιητή στο επίγραμμα *Καταστροφή τῶν Ψαρῶν* (1825) και με ρυθμικότητα έψαλλε ο λαός (Σολωμός, 1901). Τα Ψαρά που ύμνησε ένας Βερανζέρος (βλ. βιβλ). Ο γλάρος είναι θαλασσοπούλι ορμητικό, γοργό όπως ταχύτατος ήταν ο πυρφόρος δαυλός του Κανάρη που ύμνησε η πένα του Αρ. Βαλαωρίτη (βλ. βιβλ.).

Ο Κανάρης ήταν πρωθυπουργός της Ελλάδος (15-10-1848 έως 12-12-1849) όταν δημοσιεύθηκε το σκίτσο αυτό. Ο Κανάρης είχε κορμοστασιά και παράστημα που ξάφνιαζε, *«παράστημα σαν λιονταριού»* (Βλαχογιάννης, 2000: 713 ανέκ. 580 και σ.728 ανέκ. 593). Ίσως και αυτός είναι ένας λόγος που στο σκίτσο παρουσιάζεται σαν πελαργός, πτηνό μεγαλόσωμο. Επίσης ο Κανάρης ήταν *«ἠμερώτατος»* (εφ. «Ἐλπίς»,19 Ιουνίου1850. Επ. Βλαχογιάννης, ό.π.: 713 ανέκδ. 580) όπως και στο σκίτσο το βλέμμα του γλάρου είναι γαλήνιο και ήμερο. Το σύνολο της όψης του Κανάρη του θαλάσσιου ήρωα που ενέπνευσε έναν Ουγκώ (βλ. βιβλ.), έναν Βαλαωρίτη, έναν David d'Angers[6] (βλ. βιβλ.) και που νέος διάβαζε το βίο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το ξεχώριζε η γαλήνη και η αξιοπρέπεια όπως και στο σκίτσο αποπνέει ο λέλεκας.

[6] Βερανζέρος Π.-Ι. (1780-1857), Ουγκώ Β. (1802-1885), Γάλλοι ποιητές. David d' Angers (1788-1856), Γάλλος γλύπτης. Βαλαωρίτης Α. (1824-1879), Έλληνας ποιητής.

Ο Κανάρης κατά την περίοδο του Αγώνα τίμησε τη νησιώτικη βράκα. Παρ' όλα αυτά ως πολιτικό πρόσωπο είχε υιοθετήσει Ευρωπαϊκή ενδυμασία όπως και ο ζωόμορφος του σκίτσου. Ίσως εδώ ο σκιτσογράφος να θέλει επίσης να σατιρίσει τον Κανάρη και για τις ενδυματολογικές του προτιμήσεις. Σχετικά με το θέμα αυτό, ο Γάλλος περιηγητής Duchamp ύστερα από το ταξίδι του στην Αθήνα το 1850 θα γράψει: *«Ἔφερεν ἐνδυμασίαν Εὐρωπαϊκήν περιβαλλόμενος μακράν ρεδιγκόταν à la propriètaire* [με αρχοντιά] *εἶχε μύστακα παχύν... Κομβολόγιο ἐξ ἐβένου ... τὸν εὗρισκα ὑπερβολικά μετεμφιεσμένον.»* (Άννινος, 1925: 340-341).

Η ζωόμορφη γυναίκα του σκίτσου πρέπει να αντιπροσωπεύει την κυβέρνηση την οποία κρατάει αγκαζέ ο πρωθυπουργός. Στο σκίτσο παρουσιάζεται σαν αλεπού. Όπως είναι γνωστό ο πρωθυπουργός και τα μέλη της κυβερνήσεως παρευρίσκονταν στη δοξολογία της Εθνικής εορτής. Κατέφθαναν πριν από το βασιλέα για να τον υποδεχθούν. Για το λόγο αυτό και στο σκίτσο η κυβέρνηση και ο πρωθυπουργός στέκονται έξω από το ναό ενώ ο βασιλιάς προσέρχεται.

Ο ρωσόφρων Κανάρης ως πρωθυπουργός του Όθωνα, υπήρξε από τους καταπατητές του Συντάγματος. Αυτός και η κυβέρνησή του, όπως και ο βασιλιάς, αποτελούν τα *«σινταγμ-μοφάγα ζῶα»* του κειμένου. Στέκονται με την πλάτη τους γυρισμένη στη γιρλάντα με την επιγραφή ΣΙΝΤΑΓΜΑ, δεν το υπολογίζουν, δεν του δίνουν καμιά σημασία, του έχουν γυρίσει την πλάτη. Το κείμενο είναι πολύ χαρακτηριστικό των διαθέσεων των ατόμων αυτών. Όπως αναφέρει είναι χαρούμενα και με ευθυτενές παράστημα διότι *«εἶναι κορδωμένα»* από τη χαρά τους που καταπατούν το Σύνταγμα, το *«κάμνωσιν ἀπό χαρά»*. Στην προσπάθεια του σκιτσογράφου να δείξει την υποτίμηση του Συντάγματος από τους ήρωες του σκίτσου είναι το γεγονός ότι η λέξη Σύνταγμα και τα παράγωγά της γράφεται ανορθόγραφα με ιώτα και όχι με ύψιλον σε όλη την έκταση του κειμένου π.χ. ΣΙΝΤΑΓΜΜΟΦΑΓΑ ΖΩΑ, ΣΙΝΤΑΓΜΑ.

Η δυστυχισμένη και περίλυπη γυναίκα που προσεύχεται μέσα στην εκκλησία δεν είναι άλλη από την Ελλάδα. Είναι δυστυχισμένη γιατί αυτοί που την κυβερνούν δεν τηρούν τις επιταγές του Συντάγματος. Παρακαλεί γονατιστή και προσεύχεται να αλλάξει η κατάσταση αυτή. Να εφαρμόζεται το Σύνταγμα το οποίο είχε αποκτηθεί με αγώνες του λαού αλλά και μια επανάσταση. Στο κείμενο ο συντάκτης την αποκαλεί *«γάδαρο»* ο οποίος μόνο μια φορά και μάλιστα νύχτα έδωσε *«κλωτζίσματα»* και μάλιστα όχι εύστοχα. Η αναφορά εδώ γίνεται για το συγκεκριμένο γεγονός της Επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 η οποία έγινε νύκτα. Ήταν η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου όταν ο σκοπός επιτεύχθηκε και ο λαός απέκτησε τελικά το πολυπόθητο Σύνταγμα. Τότε που το *«Ζήτω τὸ Σύνταγμα ἐπήγαινε εἰς τοὺς οὐρανούς»* όπως έγραφε σε επιστολή της η Βασιλική, θυγατέρα του Μάρκου Βότζαρη. (Εφ. «Αἰών» της 15-9-1843. Πρωτοσέλιδο δημοσίευμα). Και όμως, παρόλη την επιτυχία αυτή του

λαού το Σύνταγμα δεν εφαρμοζόταν και η Ελλάδα γονατιστή παρακαλεί η κατάσταση αυτή να αλλάξει.

Από τα χρόνια του Αγώνα παράλληλα με την ελευθερία της πατρίδας διακαής πόθος του λαού ήταν η συνταγματική διακυβέρνηση, η πολιτική υπεροχή της λαϊκής αντιπροσωπείας. Κατά την Α΄ Εθνοσυνέλευση που συνήλθε στην Επίδαυρο (20-12-1821) οι επαναστατημένοι ψήφισαν Σύνταγμα κηρύσσοντας την *«Πολιτικήν ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν»* τους. Το πρώτο αυτό Σύνταγμα ονομάστηκε «Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου» και αργότερα επικυρώθηκε κατά τη Β΄ Εθνοσυνέλευση του Άστρους (Μάρτιος 1823). Αυτός ο Νόμος έγινε η βάση του Συντάγματος της Τροιζήνας που ψηφίστηκε εκεί από την Γ΄ Εθνοσυνέλευση (Μάιος 1827) και το οποίο ήταν το *«ὡραιότερο»* από τα Συντάγματα της Επαναστάσεως (Σβώλος, 1972: 20-28). Με την έλευση του Όθωνα το 1833 η διακυβέρνηση αφέθηκε στα χέρια των Βαυαρών Αντιβασιλέων και η εφαρμογή συνταγματικών ελευθεριών ατόνησε. Τα χρόνια περνούσαν και η κατάσταση αυτή οδήγησε το λαό σε επαναστατικά κινήματα με αποκορύφωμα την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Τελικά στις 18 Μαρτίου 1844, η Εθνοσυνέλευση της Γ΄ Σεπτεμβρίου τελείωσε το έργο της σύνταξης και ψήφισης του Συντάγματος. Στην Εθνοσυνέλευση αυτή αντιπρόεδρος ήταν ο Ιωάννης Κωλέτης (Ι.Ε.Έ.: 106 τ. ΙΓ΄). Ο Κωλέτης (1773-1847) κατά τις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης αυτής ονόμαζε το Σύνταγμα *«εὐαγγέλιον τῆς πολιτικῆς μας ὑπάρξεως»* και υποστήριζε ότι θα πρέπει να μείνει *«ἄμωμον»,* να μην υποστεί παρεμβάσεις (Αναστασιάδης, 1992: 76 σημ.202). Ήταν όμως ο πρώτος που το καταπάτησε. Ο Κωλέτης ως πρώτος εκλεγμένος πρωθυπουργός της Ελλάδος (1844-47) μετά την ψήφιση του Συντάγματος αποδείχθηκε υπερβολικά συγκεντρωτικός, εισήγαγε τη διαφθορά στην άσκηση της εξουσίας, διέθετε τα κρατικά έσοδα για λογαριασμό των φίλων του και ενθάρρυνε τις επεμβάσεις του στέμματος στην πολιτική ζωή. Το Σύνταγμα στην πραγματικότητα είχε καταργηθεί. *«Ἐπρόκειτο γιὰ δικτατορία Κωλέτη - Ὄθωνα»* (Σβορώνος, ό.π.: 84). Για την ιστορία να αναφέρουμε ένα γεγονός όπως το καταγράφει η πένα του Μακρυγιάννη. Κατά τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου 1845 ο Κωλέτης ως πρωθυπουργός *«διέταξε τὴ συντροφιά του νὰ φωνάξει κάτου τὸ Σύνταγμα»* και στο τόξο της γιορτής της 25ης Μαρτίου να μη βάλουν την επιγραφή του Συντάγματος (Μακρυγιάννης, Απομν.: 205 τ. Α΄). Ο Κωλέτης υπήρξε ο πλέον αγαπητός πολιτικός για τον Όθωνα (Ι.Ε.Ε.: 131-132 τ. ΙΓ΄). Σχετικά με το σκίτσο πρέπει να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι ο Ηπειρώτης Κωλέτης φορούσε πάντα φουστανέλα με φέσι σκούρου χρώματος ψηλό με τη φούντα στο πλάι *«κατά τὴν περιβολήν τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀλβανίας»* (Κυριακίδης, ό.π.: 528 τ.Α΄). Στο σκίτσο ο λύκος

Όθωνας φοράει ένα παρόμοιο φέσι, ψηλό σκουρόχρωμο με φούντα στο πλάι όπως ακριβώς και το φέσι του Κωλέτη παραπέμποντας με σατιρικό τρόπο στην πλήρη αποδοχή από μέρους του Όθωνα του τρόπου διακυβέρνησης Κωλέτη και στον θαυμασμό του γι' αυτόν.

Η κατάσταση δεν άλλαξε στα μετέπειτα χρόνια. Οι πολιτικοί και ιδιαιτέρως οι κυβερνώντες δεν όρθωναν το ανάστημά τους στον Όθωνα και υπάκουαν δουλικά στις αποφάσεις του στέμματος. Οι υπέρμαχοι του Συντάγματος, οι φιλελεύθεροι πολιτικοί ονόμασαν ειρωνικά, όπως προαναφέραμε, τους πολιτικούς αυτούς 'αφοσιωμένους'. Οι 'αφοσιωμένοι' στον Όθωνα, προκειμένου να διατηρήσουν τα κυβερνητικά τους αξιώματα προέβαιναν σε ραδιουργίες (Κορδάτος, 1957: 547-551 τ.3ος). Πιστεύουμε ότι για το λόγο αυτό ο σκιτσογράφος επιλέγει να παρουσιάσει την κυβέρνηση σαν αλεπού, ζώο πανούργο, «*κρυφοδάγκωτο, σε όλα μπασμένο*», ο δόλιος, ο παμπόνηρος, ο εξαιρετικά πονηρός (Πρβ. Αριστοφάνης, *Ἱππῆς:* 1068).

Παράλληλα στην Ευρώπη των χρόνων εκείνων έχουν ξεκινήσει επαναστατικά κινήματα, κινήματα που είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή του πολιτικού χάρτη. Το Φεβρουάριο του έτους 1848, ένα χρόνο πριν την εμφάνιση του σκίτσου αυτού, πρώτα ξέσπασε η φιλελεύθερη Παρισινή Επανάσταση. Οι Γάλλοι καταργούν τη βασιλεία και έτσι ανακηρύσσεται η Δεύτερη Γαλλική Δημοκρατία (14-2-1848) η οποία έγινε για κοινωνικές ελευθερίες. Αναταραχές εκδηλώθηκαν κατόπιν σε όλη σχεδόν την Ευρώπη. Στη Βαυαρία ο πατέρας του Όθωνα ανατρέπεται από το θρόνο του και τον διαδέχεται ο υιός του Μαξιμιλιανός. Η Ουγγαρία αποσπάται από το Αυστριακό στέμμα και αποκτά εθνική κυβέρνηση. Η Βοημία αποκτά το δικό της Σύνταγμα. Η Γερμανία αποκτά Κοινοβούλιο. Στα Βαλκανικά κράτη αφυπνίζεται η εθνική συνείδηση και ακούγεται το άσμα του Ρήγα Φεραίου (Ι.Ε.Έ.: 134 τ.ΙΓ΄. Επ. Βουρνάς, 1974: 305-307. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 527-531.τ. 3ος. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 84-85). Στην Ιταλία η κατάσταση ήταν παρόμοια. Η Σικελία διώχνει τους Βουρβόνους και συγκαλεί Κοινοβούλιο. Στη Νάπολη ο βασιλιάς αναγκάζεται να παραχωρήσει Σύνταγμα. Στη Ρώμη ο λαός επαναστάτησε κατά του Πάπα Πίου Θ΄ (1846-1878) και τον Νοέμβριο του 1848 ανακηρύχθηκε δημοκρατία. (Κυριακίδης, ό.π.: 592 τ. Α΄. Επ. Στεφανίδης, 1948: 590 τ.3. Επ. Αναστασίου, χ.χ.: 479 τ. Β΄). Ύστερα από όλα αυτά τα πανευρωπαϊκά γεγονότα το 1848 τέθηκε τέρμα στην Ιερά Συμμαχία την μεταξύ των εστεμμένων της Ευρώπης πολιτική συνθήκη του 1815 (Κυριακίδης, ό.π.: 591 τ. Α΄. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 531 τ.3ος).

Στην Ελλάδα υπήρξε έντονη η επιρροή των γεγονότων που συνέβαιναν στην Ευρώπη. Παράλληλα το κράτος αντιμετώπιζε οικονομικές δυσχέρειες ενώ ο Όθωνας συνέχιζε την

αυταρχική πολιτική του με τη συνδρομή των ‘αφοσιωμένων’ σ’ αυτόν. Ως συνέπεια όλων αυτών συμβαίνουν αντάρτικα κινήματα στην ελληνοτουρκική μεθόριο, λαϊκές εξεγέρσεις στην Κόρινθο και την Καλαμάτα αλλά και στα Ιόνια νησιά για πολιτικές ελευθερίες. Εκτός από τα ένοπλα αυτά κινήματα στην Αθήνα φοιτητές, λόγιοι και πολιτικοί με συγκεντρώσεις, έκδοση φυλλαδίων και με άρθρα στις εφημερίδες υπερασπίζονται ένθερμα τα συνταγματικά δικαιώματα και τις λαϊκές ελευθερίες και διακηρύττουν ότι ήρθε η ώρα για την αναγέννηση της Ελλάδας. Κατά τον εορτασμό της 25ης Μαρτίου [1848] παλλαϊκός ξεσηκωμός συντάραξε την Αθήνα και οι διαδηλωτές καθοδόν προς τα ανάκτορα φώναζαν *«Ζήτω το Σύνταγμα»* και *«Ζήτω η Δημοκρατία»* (Ι.Ε.Έ.: 135-136 τ.ΙΓ΄. Επ. Βουρνάς, ό.π.: 318-333 και σ. 346-359 και σ. 377. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 462 και σσ. 532-554, τ. 3ος). Ο Όθωνας αν και πανικοβλημένος από τα γεγονότα και τα συνθήματα του ξεσηκωμένου λαού δε μεταστράφηκε (Σβορώνος, ό.π.: 85, 94-95). Πιστεύουμε ότι για το λόγο αυτό ο σκιτσογράφος επιλέγει να παρουσιάσει τον Όθωνα[7] σαν λύκο, ζώο άπληστο, ο ακόρεστος, ο φιλόδοξος, ο πλεονέκτης.

Ποιός ο ρόλος του Κωνσταντίνου Κανάρη στα γεγονότα αυτά; Ο Κανάρης ήταν ένας Σεπτεμβριανός, όπως ονομάστηκαν αυτοί που συμμετείχαν ενεργά στον αγώνα για την παροχή Συντάγματος. Στην πρώτη κυβέρνηση που σχηματίστηκε κατά τη νύκτα της 3ης Σεπτεμβρίου ο Κανάρης ανέλαβε το υπουργείο Ναυτικών και επίσης έφερε εις πέρας το έργο της Εθνοσυνέλευσης της Γ΄ Σεπτεμβρίου, της πρώτης μετά την παροχή από τον Όθωνα Συντάγματος Εθνοσυνέλευσης αφού είχε αντικαταστήσει τον παραιτηθέντα Πρωθυπουργό Ανδρέα Μεταξά (Ι.Ε.Ε.: 105 106 τ.ΙΓ΄). Ο Κανάρης παρόλο ότι πολέμησε για πολιτικές ελευθερίες και την παροχή συντάγματος, μόλις πέντε χρόνια αργότερα ως πρωθυπουργός υπήρξε ‘αφοσιωμένος’ στον Όθωνα και με τις ενέργειες του καταπάτησε τις ελευθερίες αυτές. Πιστεύουμε ότι αυτός είναι ο λόγος που ο γελοιογράφος παρουσιάζει τον περικλεή Κανάρη, το μέγα ναυμάχο, τον «*ημίθεο*» του Ουγκώ, έναν μπουρλοτιέρη άτρομο, ένα θαλασσομάχο ακατανίκητο, έναν ήρωα, σαν γλάρο, πουλί μικρό και που καταπίνει με ταχύτητα και λαιμαργία, ο πλεονέκτης, ο αποτυχημένος, ο άρπαγας και σαν λέλεκα, ο ψηλός και λεπτός και που καμαρώνει μάλλον ανόητα (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 429, *λ. γλάρος*. Επ. Κριαράς, 1995: 797, *λ. λελέκι 2* και σελ. 1518, *λ. ψηλός ΦΡ)*. Στο σκίτσο το βλέμμα του γλάρου είναι ακτινοβόλο, ηδυπαθές, γλαρό, ο αδύναμος, ο ζωηρός, ο έξυπνος (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 429, *λ. γλαρός 1* και *γλαρώνω 1*.Επ.Λ.Κ.Ν., 1998: 314, *λ. γλαρός* και *γλαρώνω*. Επ. Κριαράς, ό.π.: 302, *λ. γλαρώνω 1)*.

[7] Πρβ. «Le Roman de Fauvel» όπου ο ποιητής François de Rues εξηγεί που συμβόλισε τη βασιλική εξουσία σαν ζώο, το άλογο Fauvel, διότι οι άνθρωποι αποκτηνώθηκαν («car hommes sont devenus bestes»), στο Champhleury, 1871: 148-151).

Παράλληλα η κυβέρνησή του προέβη σε συλλήψεις και εκτοπισμούς αξιωματικών υπέρμαχων του Συντάγματος από φόβο μην τυχόν γίνουν ταραχές κατά τον επερχόμενο εορτασμό της 25ης Μαρτίου όπως και την προηγούμενη χρονιά. (Κορδάτος, ό.π.: 547 τ. Γ΄). Ίσως για το λόγο αυτό το σκίτσο τοποθετείται στον εορτασμό της επετείου αυτής παρόλο ότι το τεύχος είναι μεταγενέστερο. Επρόκειτο για την *«πολιτική καχεξία της πατρίδος μας»* όπως επιγραμματικά χαρακτήρισε την πολιτική κατάσταση της εποχής ο διαδηλωτής κατά την εορτή της 25ης Μαρτίου 1848, νέος τότε, Επαμεινώνδας Δεληγεώργης (1829-1879), ο μετέπειτα πρωθυπουργός της Ελλάδος. (Ι.Ε.Έ.: 136 τ.ΙΓ΄. Επ. Σκοπετέα, 1988: 231-240).

Ο Κανάρης παραιτήθηκε σύντομα από πρωθυπουργός καθώς δεν άντεξε τις ραδιουργίες (Κορδάτος, ό.π.: 551 τ.3ος). Ο Κανάρης (1790-1877) δεν ήταν 'αφοσιωμένος΄, ήταν γνήσιος Σεπτεμβριανός ένας ακραιφνής πατριώτης, ένας με αμιγέστατα προς την πατρίδα αισθήματα και διατήρησε ακμαία τη φιλοπατρία (Δραγούμης, 1879: 216 τ.Β΄). *«Φιλοπατρία ἀκραιφνὴς καὶ ἀκηλίδωτος ὑπό φιλοχρηματίας καί φιλοδοξίας... ἐνέπνεον αὐτῷ* [τον Κανάρη] *ὁσάκις προσώπου πρός πρόσωπον ἐνατένιζε εἰς τὸν θάνατον»* θα γράψει για τον Κανάρη ο Ε. Φρήμαν (π. «Ἑστία», 17-7-1877. Βλ. Βυζάντιος Α., «Προς τον Κανάρην», ποίηση, στο π. *Εστία*, 7-8-1877 , ετ. Β΄, τομ. Δ΄, αριθ. 84, σσ. 511-512 και σ. 497, «Πανομοιότυπον τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Κανάρη»).

Γιατί άραγε στο κείμενο του σκίτσου τα ανθρωπόμορφα ζώα ονομάζονται *«χαρτοφάγα»;* Το Σύνταγμα της Ελλάδας ήταν ένα *«χαρτί»;* Όχι βέβαια για τους Έλληνες, τον Ελληνικό λαό. Εδώ ο συντάκτης ίσως να παραπέμπει στα γεγονότα της 18ης Μαρτίου του έτους 1844 ημέρα κατά την οποία ψηφίστηκε το Σύνταγμα από την Εθνοσυνέλευση της Γ΄ Σεπτεμβρίου. Αμέσως μετά την τελετή της ψήφισης και ενώ οι Έλληνες, οι πληρεξούσιοι αλλά και οι ξένοι ακροατές έκλαιγαν από χαρά ένας πρέσβης είπε στην ομήγυρη: *«Κύριοι, τέλος πάντων ἐπήρατε ἕνα χαρτί»* ονομάζοντας έτσι το Σύνταγμα. Και τότε ένας από την ομήγυρη, ο πληρεξούσιος Α. Πετσάλης αναρωτήθηκε μεγαλόφωνα: *«Τὶ εἶπε αὐτός ὁ ξένος; Ἐπήραμεν ἓν χαρτί; Ἐμεῖς ἐπήραμεν ἓν Σύνταγμα οὐράνιον, θά ἔχομεν ἐκλογάς καὶ κατόπιν βουλευτάς»* (Εφ. «Τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς». Περ. Β΄, συνεδρ. Α΄ 2-7-1868, τ. Β΄ σ.49). Αν αναλογιστούμε τα μετέπειτα γεγονότα ο βασιλέας και οι μετέπειτα κυβερνήσεις με τη συνεχή καταπάτηση των άρθρων του Συντάγματος μεταφορικά το θεώρησαν σαν ένα χαρτί. Μετά την πάροδο εκατό και πλέον ετών ο ιστορικός αναφέρει ότι: «*Το Σύνταγμα του 1844 δεν ήταν μια μορφή πανάκειας…Δεν ήταν όμως και ένα άνευ σημασίας «χαρτί»»* (Αναστασιάδης. 1992: 138). Κατά το συντάκτη λοιπόν του κειμένου τα ζώα αυτά είναι χαρτοφάγα αφού τρώνε αυτό το χαρτί. Σύμφωνα με το κείμενο *«ἔχουσιν μεγίστην δεξιότητα εἰς τὸ ξεσχίζειν,*

ὅταν μάλιστα γαργαρίλονται καὶ ἀπό τὸ κελάδιμα τοῦ Καναρινίου». Έτσι εξηγείται και η παρουσία του πουλιού-καναρινιού με ένα χαρτί στο στόμα του στο σκίτσο.

Γιατί άραγε στο κείμενο αναφέρεται ο Πάπας και ποια η σχέση του με την Ελλάδα; Υπήρξε κάποια εμπλοκή του με τα ελληνικά θέματα; Η στάση του Πάπα, (Πάπας Πίος Ζ΄, 1800-1823), έναντι του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων υπήρξε απροκάλυπτα εχθρική. (Μανίκας, 2002: 62-71 και σ. 212. Βλ. Σολωμός, ό.π.: 292-293). Ακόμη από το 1821 οι Έλληνες έστελναν στον Ποντίφηκα ως πολιτικό αρχηγό κράτους και ως πνευματικό αρχηγό των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης *«ἱκετήρια»* έγγραφα όπου αιτούνταν την *«Ἱεράν»* ή *«ἀποστολικήν του εὐλογίαν»* το *«ἔλεος καὶ τὴν φιλανθρωπίαν του»* για τα δίκαια του απελευθερωτικού τους αγώνα. (Μανίκας, ο.π.: 64 και σ. 176-187). Στο γεγονός αυτό αναφέρεται στο κείμενο ότι το χαρτί αυτό *«εἶχον ἐπισήμως πέμψει ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Παναγιότητά του διὰ νὰ μάθωσιν ἂν ..... τὴν ἀρέσει καὶ ἂν θέλῃ διὰ τὸ χατήρι του, ἂς τὴν εὐλογήσει»*. Και όμως συνεχίζει το κείμενο *«η Α. Παναγιότης»* δεν έστειλε *«τὴν ἔγκρισίν της»,* αντιθέτως το έγγραφο, το *«χαρτί»* εκείνο το έσκισε. Αργότερα, το Δεκέμβρη του 1822 αντιπροσωπεία από την Ελλάδα υπό τον Ανδρέα Μεταξά[8], τον Επτανήσιο πολιτικό που με την έκρηξη της Επανάστασης ήρθε στην Ελλάδα όπου πολέμησε και πολιτογραφήθηκε Έλληνας το 1822, κατευθυνόταν προς τη Βερόνα προκειμένου να συναντήσει τους αντιπροσώπους της Ιεράς Συμμαχίας που συνεδρίαζαν εκεί. Σκοπός της παρουσίας τους θα ήταν να προασπίσουν τα εθνικά τους ιδεώδη και να διαλύσουν το μύθο ότι η Ελληνική Επανάσταση έγινε από καρμποναρισμό και για αντικαθεστωτικούς λόγους. Φθάνοντας η Ελληνική αντιπροσωπεία στην Αγκόνα η οποία ανήκε στο Παπικό κράτος της Ρώμης, δεν της επιτράπηκε ούτε καν να περάσει από το Παπικό έδαφος. Αργότερα όταν κατόρθωσαν να φθάσουν στη Βερόνα η Ιερά Συμμαχία αρνήθηκε να τους δεχτεί καθώς κατήγγειλε τους Έλληνες επαναστάτες ως «*ταραξίες*» (π. Ελληνομνήμων, 1845, αριθμ. 8, σ. 474 σημ. 20). Το γεγονός αυτό παρουσιάζεται στο κείμενο του σκίτσου όταν αναφέρει ότι *«τὴν κατηγοροῦσιν ὡς ἀνάξιαν νὰ συγκάθηται εἰς τὴν τράπεζαν τῶν Ἐθνῶν»*.

Ο Πάπας (Πίος Θ΄, 1846-1878), το 1846 για να αποφύγει τις αντιδράσεις του λαού του στο απολυταρχικό καθεστώς του, προσπάθησε να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις προς το καλύτερο (είδος συνταγματικού πολιτεύματος, όρισε δύο Βουλές η μία από τις οποίες θα προερχόταν από εκλογές, έδωσε αμνηστία, ελευθερία Τύπου, επέτρεψε περισσότερη ελευθερία. Σχετικά με το Σύνταγμα του Πάπα Πίου Θ΄ βλ. Αναστασίου, χ.χ.: 479 τ. Β΄. Επ. Στεφανίδης, 1948:

[8] Τον Ανδρέα Μεταξά οι γελοιογράφοι αποκαλούσαν με το παρωνύμιο «*Κόντε Πεινάου*» (Μακρυγιάννης, Απομν. Επ. Λορεντζάτος Π., 1923: 40-71 τ. 6ος).

590, τευχ. 3ον), προκαλώντας ενθουσιασμό. Όμως ήταν αργά γιατί το 1848, όπως αναφέρθηκε, ο λαός επαναστάτησε ο σηκωμός πήρε χαρακτήρα εθνικό και υπερίσχυσαν οι δημοκρατικοί. Τη Ρώμη έπαψε να την κυβερνά πια ο Πάπας καθώς στάθηκε επιφυλακτικός στο θέμα της ενότητας της Ιταλίας. Η ιστορική πόλη γνώρισε επαναστατικές δημοκρατικές ζυμώσεις και ο Πάπας φαινόταν στους Ιταλούς πατριώτες ως ένας αντιδραστικός που υπεράσπιζε τα κεκτημένα του (Αναστασίου, ό.π.: 494 τ. Β΄). Ο Πάπας έχασε τη δημοτικότητά του και τη νύκτα της 12 προς 13 Νοεμβρίου (1848) μεταμφιεσμένος εγκατέλειψε τη Ρώμη και κατέφυγε στη Γαέτα ενώ δέκα μέρες πριν, στις 3 Νοεμβρίου, είχε σκοτωθεί από άγνωστο χέρι ο σπουδαιότερος υπουργός του, κόμης Ρόσης (Κυριακίδης, ό.π.: 592 τ. Α΄. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 531 τ.3ος. Επ. Αναστασίου, χ.χ.: 479 τ.Β΄). Τα γεγονότα αυτά παρουσιάζονται στο κείμενο του σκίτσου όταν αναφέρει ότι ο *«Ἀρ. Δ. ... εὑρεθέντος εἰς τὸν Γαέτον, καθ' ἣν ἐποχήν ἐγνωστοποιήθη πρὸς τὸν Πάππαν, ὅτι ὁ Στρατηγός Ραμορίνος, προδότης τῶν ἰταλικῶν ἐλευθεριῶν, ἐτουφεκίσθη ὑπό τῶν Ρωμαίων».* Ο στρατηγός Ραμορίνος (1792-1849, εγκ. Υδρία, 1987, τ. 45: 322, *λ. Ραμορίνο Τζερολάμο*) που είχε πάρει μέρος στην επανάσταση του 1848 κατηγορήθηκε για προδοσία, συνελήφθη, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε. Στο κείμενο *«ὁ Στρατηγός Ραμορίνος προδότης τῶν ἰταλικῶν ἐλευθεριῶν ἐτουφεκίσθη ὑπό τῶν Ρωμαίων»* όπως και ο κόμης Ρόσης σκοτώθηκε από άγνωστο χέρι ως ο σπουδαιότερος υπουργός του Πάπα. Ο Πάπας με επέμβαση των Γάλλων το 1849, επέστρεψε από τη Γαέτα στη Ρώμη όμως άσκησε αυταρχική πολιτική καθώς κατάργησε τις παραχωρήσεις που είχε δώσει και στηρίχθηκε στη Γαλλική Φρουρά που για την προστασία του εγκαταστάθηκε στην πόλη (Αναστασίου, ό.π.: 479 τ. Β΄).

Το 1849 που παρουσιάστηκε το σκίτσο με το κείμενο τα πράγματα έχουν ως εξής: Η μικρή επαναστατημένη Ελλάδα που στα 1822 ικέτευε, όπως αναφέρθηκε, τον Παπικό θρόνο να ευλογήσει τα δίκαιά της τώρα στα 1849 έχει Σύνταγμα που αναγνώρισε ο βασιλιάς της και πλέον διοικείται από Έλληνες πολιτικούς ενώ ο Πάπας στα 1849 όχι μόνο δεν έδωσε Σύνταγμα στους υπηκόους του αλλά όταν το έδωσε το πήρε πίσω και επιπλέον εξαρτάται αποκλειστικά από την παρουσία των Γάλλων στρατιωτών. Ο Πάπας δηλαδή που το 1821 είχε κύρος αδιαμφισβήτητο τώρα στα 1849, ενώ είναι τυπικά απόλυτος μονάρχης ουσιαστικά δεν έχει τίποτα.

Ο συντάκτης του κειμένου ρίχνει τα βέλη του στον Πάπα καθώς τον περιλαμβάνει στα Συνταγμοφάγα ζώα και αντιπαραβάλλοντας τα Συνταγμοφάγα ζώα της Ελλάδας με τον Πάπα, θεωρεί τον Όθωνα καναρίνι, μικρό ωδικό πτηνό που ζει σε αιχμαλωσία, ο δέσμιος, ενώ τον Πάπα κόρακα, μαύρο σαρκοβόρο πτηνό, ο φαύλος, ο κακόβουλος, τον Όθωνα λύκο,

ζώο άπληστο, ο πλεονέκτης, τον Πάπα τίγρη, ζώο μεγαλόσωμο σαρκοφάγο, ο ευκίνητος, ο ορμητικός, ο αιμοβόρος, τον πρώτο γλάρο, πουλί λαίμαργο *«πηγαδόστομο»*[9], ο άρπαγας, το δεύτερο μπούφο, πουλί νυκτόβιο, ο ευήθης, ο μικρόνους, ο ανόητος και τελικά αλλήθωρο τον Όθωνα και τον Πάπα θεότυφλο. Έτσι εξηγείται η παρουσία του μπούφου στο σκίτσο δίπλα στον Όθωνα.

Στο κείμενο συμπεριλαμβάνεται το πρόσωπο του Σεβάχ του Θαλασσινού του ήρωα του ομώνυμου παραμυθιού της Χαλιμάς. Τα παραμύθια της Χαλιμάς, η διάσημη διήγηση «Χίλιες και Μία Νύχτες» είναι ένα από τα μείζονα έργα της παγκόσμιας λογοτεχνίας, κρυστάλλωμα του αραβικού Μεσαίωνα και των αρχών των Νεωτέρων Χρόνων. Τα παραμύθια της Χαλιμάς ήταν γνωστά στην Ελλάδα καθώς η ελληνική μετάφρασή τους εμφανίστηκε εκδοτικά στη Βιέννη το 1791-1794. (Κεχαγιόγλου, 1988: πρόλογος, σ.7-8). Κατά τους προεπαναστατικούς αλλά και μετεπαναστατικούς χρόνους τα παραμύθια της Χαλιμάς έτυχαν πολλών εκδόσεων στα ελληνικά όπως και κατά το 1849 που παρουσιάστηκε το σκίτσο (Κασίνης, 2006: 137 No 434. Επ. Legrand, 1918: 470 No 500).

Με το σκίτσο αυτό ο γελοιογράφος φθάνει στο στόχο του που είναι να καυτηριάσει, να σατιρίσει, να γελοιοποιήσει την κατάσταση της καταστρατήγησης του συντάγματος από τους κυβερνώντες της χώρας και παράλληλα να υπενθυμίσει στους αναγνώστες ιστορικά γεγονότα. Η γελοιογραφία αυτή προκαλεί για πολλούς λόγους και θλίψη στον αναγνώστη για την κατάσταση στην οποία περιέφεραν την Ελλάδα τα ίδια της τα παιδιά. Διότι πολέμησαν έχοντας το όνειρο της ελευθερίας και της δημοκρατίας στο μυαλό τους και αυτό έσβησε αφού οι αιρετοί της άρχοντες καταστρατηγούν τον καταστατικό της χάρτη. Αυτοί οι οποίοι θα έπρεπε να είναι οι εγγυητές της δημοκρατίας και των κοινωνικών ελευθεριών αυτοί καταπάτησαν πρώτοι τις ελευθερίες αυτές. Παρόλα αυτά το κείμενο που συνοδεύει το σκίτσο είναι παράλληλα και αισιόδοξο αφού ο λαός μέσω του συντάκτη φαίνεται πεπεισμένος ότι η κατάσταση θα αλλάξει προς το καλύτερο. Η Ελλάδα είναι δυνατή και ατρόμητη και σαν νέος Σαμψών θα νικήσει και αυτή τους δικούς της 'Φιλισταίους'.

Για την ιστορία να αναφέρουμε ότι ο Όθων δεκατρία χρόνια μετά την παρουσίαση του σκίτσου έχασε το θρόνο του (1862) και επέστρεψε στη Βαυαρία. Ο Κωλέτης έμεινε στη ιστορία της Ελλάδος ως ο τύπος του τυχοδιώκτη πολιτικού που εισήγαγε τη διαφθορά στην

---

[9] Τη λέξη *«πηγαδόστομος»* έγραψε ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός (1778-1850), στο παρακάτω επιτύμβιο κάποιου Ραζή που ήταν *«προγάστωρ καὶ ἀδηφάγος»* (Δραγούμης, 1879: 105 τ. Α΄): «*Ῥαζῆς ὁ πηγαδόστομος τῶν τραπεζῶν ὁ γλάρος / ἀφοῦ τὸν κόσμον ἔφαγε, τὸν ἔφαγεν ὁ Χάρος*». Ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σ. 804, το κύριο όνομα *Πηγαδοστομίτης* από τον Ι. Πιτζιπιό (1800-1865) στο π. «Αποθήκη ωφελίμων και τερπνών γνώσεων» (1847-1849) το 1848. Πρόκειται για το φερώνυμο διεφθαρμένο και ανήθικο δικηγόρο, ένα από τα πρόσωπα του έργου *Ο πίθηκος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνος. Σύγγραμμα πρωτοφανές* που ο Πιτζιπιός δημοσιεύει σε συνέχειες (σ. 143-144 εξ.) στο παραπάνω περιοδικό (βλ. Πιτζιπιός Ι. Γ., 1995).

άσκηση της εξουσίας (Σβορώνος ό.π.: 84). Ο Πάπας Πίος Θ΄ (1846-1878) μετά από περιπέτειες έχασε το κράτος του, ήταν μόνο τυπικά μονάρχης και την παρουσία του διασφάλιζαν Γάλλοι στρατιώτες. Θεωρούσε τον εαυτό του φυλακισμένο στο Βατικανό επί εικοσαετία ως το 1870 οπότε έληξε η εικοσαετής διαμάχη μεταξύ Πάπα και Πιεμόντε με την κατάληψη της Ρώμης το 1870 και την υπαγωγή του Παπικού κράτους στο Βασίλειο της Ιταλίας. Ο Πάπας έχασε το κύρος του στον πολιτικό και εγκόσμιο τομέα ενώ το επανέκτησε στον πνευματικό (Αναστασίου, ό.π.: 479-480 τ. Β΄, 497 τ.Β΄).

Επίσης, ο ζωομορφισμός στα σκίτσα της εποχής είναι δυνατό να αναζητηθεί στην νεοελληνική ενασχόληση με τον «*αισωπικό*» μύθο. Αυτό οφείλεται στο ρομαντικό κίνημα, την πνευματική εκδήλωση που στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και αρχές δέκατου ένατου πλημμυρίζει την Ευρώπη σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης ζωής. Ο ρομαντισμός εστιάζει στην ελευθερία του ατόμου και στην πίστη σ' αυτήν, οδηγεί στη βαθύτερη κατανόηση της ανθρώπινης ζωής. Είναι η εποχή που οι εθνικές συνειδήσεις που έχουν ξυπνήσει σκύβουν στοργικά στις εθνικές παραδόσεις, στο εθνικό παρελθόν και ζητούν να τα αξιοποιήσουν. Η διανόηση της εποχής συντελεί στη στροφή γιατί ανακαλύπτει τους πνευματικούς θησαυρούς του λαού και τους φέρνει με προσοχή στο φως της μελέτης και της δημοσιότητας. Στην Ελλάδα ο ρομαντισμός σαν λογοτεχνικό ρεύμα επηρεάζει έντονα την ντόπια λογοτεχνική παραγωγή σε όλη την περίοδο ως τα 1862.

Οι μύθοι του Αισώπου[10] (6ος αι. π.Χ.), μύθοι κοινωνικού και διδακτικού περιεχομένου με ήρωες ζώα που συμβολίζουν ανθρώπινους χαρακτήρες, βλέπουν πολλές εκδόσεις[11] προεπαναστατικά (Γκίνης-Μέξας). Και είναι ωστόσο οι Ευρωπαίοι απόγονοι του Αισώπου κατά το δέκατο έβδομο και δέκατο όγδοο αιώνα, με προεξάρχοντα τον Jean de la Fontaine (1621-1695), όπως και οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του ευρωπαϊκού διαφωτισμού σχετικά με την ωφελιμότητα των αισωπικών και ανατολικών μύθων ως παιδικού, κυρίως, αναγνώσματος που ωθούν, εκ νέου, και στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, την ενασχόληση των Ελλήνων λογίων με μια λογοτεχνική παράδοση ελληνικών καταβολών. Ο de Buffon (1707-1788) ορμώμενος επίσης από τις αντιλήψεις του διαφωτισμού είναι που στο έργο του *Φυσική Ίστορία* έχει στόχο περισσότερο τη σύλληψη του 'πνεύματος' κάθε ζώου παρά την απόδοση με επιστημονικές λεπτομέρειες της ανατομίας του. Η *Φυσική Ίστορία* (1749-1788), ήταν το μνημειώδες και μεγάλης απήχησης στο κοινό τριανταεξάτομο έργο όπου παρουσιάζονταν τα

[10] Όταν κατά το 15ο αιώνα η εφευρεθείσα από τους Γερμανούς τυπογραφική τέχνη έφτασε στην Ιταλία πρώτη η *Γραμματική* του Λασκάρεως τυπώθηκε στο Μεδιόλανο (1476) και ακολούθησαν οι *Αισώπειοι Μύθοι* (1480), (περ. «Ελληνομνήμων», Μάιος 1843, αριθμ. 5, σ. 290. Επ. Γκίνης-Μέξας).

[11] Σπάνια έκδοση των *Μύθων του Αισώπου* είχε στην πλουσιότατη βιβλιοθήκη του ο Firmin Didot (1790-1876) περίφημος φιλέλληνας, μεγάλος εκδότης και τυπογράφος, συνεργάτης του Κοραή, (Μάργαρης, 1954: 137).

επιστημονικά - λογοτεχνικά ‘πορτραίτα’ γνωστών ζώων. Η *Φυσική Ἱστορία* ήταν γνωστή στους Έλληνες από το 1831 (εφ. «Αἰγιναία», 15-6-1831, αριθμ. Δ΄, σ.122). Ο Ροΐδης (1955: 630-632 τ. Α΄) αναφέρεται στο έργο του de Buffon και γράφει μεταξύ των άλλων ότι *«κατά τὸν Βυφῶνα, τὸν ἔνδοξο φυσιοδίφη, ὁ ὄνος σέβεται καὶ ἀγαπᾶ τὸν αὐθέντην του» και ότι «τὸν ὄνο ἐπῆνεσε ὁ Βυφών καὶ ὡς νοήμονα».*

Με το διήγημα *Ἀπομνημονεύματα ένός ψιττακοῦ* που ακολουθούν την αρχαία αισωπική και ινδική, επίσης τη μεσαιωνική όπως και τη νεώτερη ευρωπαϊκή παράδοση των ηθικο-διδακτικών μύθων με ζώα ο Παναγιώτης Σούτσος (1806-1868) ανανεώνει τη νεοελληνική ενασχόληση με τον αισωπικό μύθο η οποία είχε διακοπεί κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Το διήγημα αυτό δημοσιεύτηκε τον Νοέμβριο του 1833 στην εφημερίδα του Ναυπλίου «Ἥλιος» κάτω από τη στήλη «Ἠθικά». Στο διήγημα αυτό ένας παπαγάλος αφηγείται τη ζωή του κοντά στους ανθρώπους διακωμωδώντας τα ήθη και τους ανθρώπινους τύπους της σύγχρονης εποχής. Το διήγημα είναι σάτιρα του ιδιωτικού και δημόσιου βίου, των σύγχρονων πολιτικών ηθών με αποτέλεσμα να παίρνει το χαρακτήρα της πολιτικής σάτιρας. Η επιλογή του ομιλούντος παπαγάλου στο ρόλο του αφηγητή εξυπηρετεί τον ηθικο-διδακτικό - σατιρικό σκοπό του συγγραφέα. Ο Π. Σούτσος με το διήγημά του αυτό εκμεταλλεύεται τους μύθους των ζώων πέρα από τα όρια του παιδικού νεανικού αναγνώσματος απευθυνόμενος προς ένα κοινό ενηλίκων.

Οι μύθοι του Αισώπου ήταν γνωστοί από τον ένατο αιώνα όπως μαρτυρείται από μία αγγλοσαξωνική μετάφρασή τους που έγινε επί βασιλείας Αλφρέδου του Μεγάλου (848-900), του πρώτου βασιλιά ολοκλήρου της Αγγλίας, όπως και από μία άλλη που έγινε επί του τελευταίου Αγγλοσάξωνα βασιλιά της Αγγλίας Εδουάρδου του Εξομολογητή (1004 –1066) «*κατόπιν υποδείξεώς» του* (Bertrand, 1966: 266). Στη Βιβλιοθήκη της Ολλανδικής πόλης Leyde υπάρχει «*χειρόγραφο τῶν Αἰσώπειων Μύθων ποὺ ἔχει στὸ περιθώριο εἰκόνες καὶ ἐνδείξεις καὶ ποὺ φέρει τὴν ἡμερομηνία 1026*». Πρόκειται για μετάφραση σε πεζό των μύθων αυτών από τον Ademar de Chabannes μοναχό από την επαρχία Λιμουζέν της Γαλλίας ο οποίος έζησε στις αρχές του ενδέκατου αιώνα (ό.π.: 266 –267).

Μύθο του Αισώπου συναντάμε τον ενδέκατο αιώνα μ.Χ. στην Tapisserie de Bayeux η οποία αναφέρεται στην απόβαση των Νορμανδών στο Χάστινγκς της Αγγλίας (1066 μ.Χ.) σ’ένα ύφασμα μήκους 70,34 μέτρων και πλάτους 50 εκατοστών (Bertrand, ό.π.). Πρόκειται για το μύθο *Κόραξ καὶ Ἀλώπηξ* έναν από τους πιο γνωστούς *«αἰσώπειους μύθους»* που παρουσιάζεται στην μπορντούρα της ταπισερί κατά την εξιστόρηση του θέματος *Joyeux Festin au manoir d’ Harold* [χαρούμενο συμπόσιο στην αγρέπαυλη του Χάρολντ, βασιλιά

της Αγγλίας], (ό.π., πίν. 6-7). Την ταπισερί της Bayeux αναγνωρίζει ο Francis Lacassin ως ένα σταθμό, τον τέταρτο, στη διαδρομή που χαράσσει για την «*προϊστορία*» των κόμικς και που εξαντλητικά αναλύει ο Γ. Σκαρπέλος (2000: 35-37). Τα κόμικς[12], που στο χώρο τους εμπίπτουν και τα σατιρικά σκίτσα, ανήκουν στις ελάσσονες αφηγήσεις, τα «*minima*» που με αποδοτικό τρόπο διέρχεται ο Γιάννης Σκαρπέλος στο βιβλίο του *Ιστορική μνήμη και ελληνικότητα στα κόμικς* (2000).

[12] Σκαρπέλος Γ., «Για τα κόμικς», [εικον.], περ. *Σύγχρονα Θέματα*, 1988, Μάιος, τευχ.34, σελ. 100-103. Επ. Σκαρπέλος Γ., (επιμ.), «Κόμικς». Αφιέρωμα, [εικον.], περ. *Διαβάζω*, 14-6-1989, αριθ. 217, σελ. 24-75. Επ. Σκαρπέλος Γ., «Τα Κόμικς και η πολιτική», περ. *Διαβάζω*, 14-6-1989, αριθ. 217, σελ. 33-35.

Α.2. «Οι βδέλλες»

Άλλο ένα σκίτσο με πρωταγωνιστή την Ελλάδα δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Ή Τρακατρούκα» στις 5-5-1850. Το σκίτσο συνοδεύει ένα σύντομο κείμενο χωρίς τίτλο.

ἡ γυνὴ αὕτη εἶναι τὸ ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας, ἡ ἀνεξάντλητος πηγὴ τοῦ πλούτου, ὁ Πακτωλός, τὸ Ἐλδοράδο· οἱ δὲ βδελλοκέφαλοι οἱ περὶ αὐτὴν, εἰσὶν οἱ καθ' ἡμᾶς ἐκεῖνοι πατριῶται οἱ μοχθοῦντες ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ, ὑπέρ τε τῶν πενήτων καὶ ἀπειλπισμένων, τῶν συντάξεων καὶ συνταξιούχων, οἱ κηδόμενοι τοῦ ἔθνους, (ἂν καὶ τὸ ἔθνος ὁλόκληρον τοὺς πέμπει εἰς κόρακας, καὶ τοῖς κράζει στεντορίᾳ τῇ φωνῇ νὰ τὸ ἀφήσωσι ἥτυχον,)—τὶ ἀχαριστία!.. Αἴ, Νὰ σᾶς τὸ εἰπῶ λοιπὸν, Κύριοι;— ἡ εἰκὼν αὕτη δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἐφαντάσθη.

Είναι σκίτσο μεγάλο αφού καταλαμβάνει τη μισή σελίδα της εφημερίδας. Το σκίτσο στο μέσο του παρουσιάζει μια όμορφη και περιποιημένη νέα γυναίκα η οποία είναι καθισμένη σε ένα είδος μισής πολυθρόνας, ένα σοφά, χαμηλό ανάκλιντρο. Φοράει πολύπτυχο μακρύ φόρεμα με μακριά μανίκια, κλειστό ως το λαιμό που τονίζει τη μέση της. Φοράει επίσης βράκα κάτω από το φόρεμα και σανδάλια στα πόδια της που είναι γυμνά. Έχει τα μαλλιά της καλοχτενισμένα τραβηγμένα πίσω και πιασμένα σε κότσο χαμηλά στο σβέρκο. Έχει ψηλό λαιμό, πρόσωπο οβάλ, μάτια μεγάλα, ίσια μύτη και μικρό στόμα που είναι κλειστό. Η γυναί-

κα αυτή βρίσκεται σε κατάσταση μεγάλης περισυλλογής, ακουμπάει το κεφάλι της στο δεξί της χέρι που είναι στηριγμένο στην πλάτη της πολυθρόνας και φαίνεται πολύ θλιμμένη.

Περιστοιχίζεται από έξι ζωόμορφα όντα. Είναι άνθρωποι οι οποίοι έχουν τη μορφή βδέλλας. Είναι Έλληνες αφού φορούν την ελληνική ενδυμασία, τη φουστανέλα. Είναι πλούσια ενδεδυμένοι, αφού η φουστανέλα είναι πολύπτυχη, ολόασπρη, πουκάμισο πυκνοϋφασμένο όπως δείχνουν οι γραμμοσκιάσεις, το σκουρόχρωμο γιλέκο χρυσοκέντητο όπως δείχνει η φάσα στο τελείωμα και στην πλάτη, τουζλούκια, κάλτσες κουμπωτές όπως δείχνουν οι γραμμοσκιάσεις, μαύρα παπούτσια 'τσίλικα', ολοκαίνουργια, «*λουστρίνια*» (Φωτάκος ό.π..: 382 τ.Α΄). Παρουσιάζονται ολόσωμοι και σωματοποιημένοι, ευτραφείς και στητοί και με το κεφάλι τους της βδέλλας να απομυζούν τη γυναίκα από το λαιμό της.

Το κείμενο περιγράφει το σκίτσο, τη γυναίκα αυτή. Ποιά είναι η γυναίκα αυτή; Είναι το υπουργείο της Οικονομίας, η ανεξάντλητη πηγή πλούτου της χώρας. Και ποιοι είναι οι βδελλοκέφαλοι αυτοί; Είναι εκείνοι που μοχθούν για τα συμφέροντα του λαού, για τους φτωχούς και τους πεινασμένους, για τους συνταξιούχους. Είναι όλοι αυτοί που νοιάζονται για το έθνος παρόλο ότι ο λαός τους φωνάζει να τον αφήσουν ήσυχο. Τελειώνοντας ο συντάκτης του κειμένου παρατηρεί ότι ο κάθε αναγνώστης καταλαβαίνει καλά το νόημα του σκίτσου. Κατά το έτος 1850 και κατά την Γ΄ Σύνοδο της Γερουσίας (19-12-1849/27-7-1850) εκδόθηκε ονομαστικός κατάλογος συνταξιούχων και των παρά της Κυβερνήσεως λαμβανόντων χορηγήματα, χηρών και ορφανών, αναπήρων του Αγώνος (Γκίνης - Μέξας: 488 No 10602 και σ. 487 No 10594 τ. Γ΄. Επ. Προβατάς, 1980: 122).

Το σκίτσο με το κείμενο σχολιάζει ένα ως φαίνεται συνηθισμένο για την εποχή γεγονός. Οι βδελλοκέφαλοι δεν είναι παρά οι αχόρταγοι καταχραστές του δημόσιου χρήματος, οι καιροσκόποι, οι θηρευτές δημοσίων θέσεων. Είναι οι πολιτικοί, οι βουλευτές, *«οἱ πατριῶτες»* κατά το κείμενο. Επίσης σε άλλα φύλλα της ίδιας εφημερίδας αναφέρεται ότι οι πολιτικοί μοχθούν *«διὰ τὸ καλόν τῆς Πατρίδος κοιλίας* [των]». Αυτός είναι ο λόγος που στο σκίτσο οι φουστανελάδες είναι εύρωστοι, με πλούσια ενδυμασία, καλοζωισμένοι, κορδωμένοι.

Η Ελλάδα, με τη μορφή του υπουργείου Οικονομικών, τους παρακολουθεί θλιμμένη, αφού είναι αγέλαστη και ανήμπορη, αφού είναι αποκαμωμένη. Είναι δυστυχισμένη, υπομένει τη μοίρα της και παρακολουθεί ανήμπορη. Αυτός είναι ο λόγος που είναι αγέλαστη, αποστεωμένη, αποκαμωμένη, με ανοικτά ολοστρόγγυλα μάτια, κλειστό στόμα, μια Ελλάδα που δεν πιστεύει σε αυτό που της συμβαίνει και υπομένει αγόγγυστα.

Οι 'βδελλοκέφαλοι' που την περιστοιχίζουν δεν είναι πατριώτες αφού την απομυζούν σαν βδέλλες. Είναι αυτοί που ο συντάκτης ειρωνικά αναφέρει ότι είναι οι 'πατριώτες που

μοχθούν για τα συμφέροντα του λαού, για τους φτωχούς και απελπισμένους'. Ο λαός δικαίως τους θεωρεί 'κοράκια' και τους καλεί να τον αφήσουν ήσυχο.

Το σκίτσο παραπέμπει στα φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας και διαφθοράς του δημόσιου βίου που κυριαρχούσαν στη δημόσια ζωή από την εποχή της πρωθυπουργίας Κωλέτη (1844-1847). Ο Ιω. Κωλέτης (1773-1847) ήταν ο πρωθυπουργός που *«εἰσήγαγε ὅσο κανείς ἄλλος τὴ διαφθορά στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας»* που η εσωτερική πολιτική του *«συνίστατο στὴ διάθεση τῶν κρατικῶν ἐσόδων γιὰ λογαριασμό τῶν φίλων του»* που «*ενθάρρυνε τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ στέμματος στὴν πολιτικήν ζωή*» (Σβορώνος, ό.π.: 84).

Ο Κωλέτης ήταν ο πρωθυπουργός που περιέβαλε με εξαιρετικές τιμές τους φίλους του αντλώντας από τα ταμεία του κράτους, διένειμε χρήματα υπό τύπου αποζημιώσεων και θέσεις σε όσους είχαν εργαστεί υπέρ της κομματικής του παντοκρατορίας (Ασπρέας, 1922: 198). *«Ὁ Κωλέτης»,* όπως θα γράψει ο Φιλάρετος (1897: 94) *«ἀφοῦ ἀπέκτησε τὴν βασιλικήν εὔνοιαν ἐξησφάλισεν καὶ τὴν βουλευτικήν ἰσχύν διότι ἦτο ἀφειδέστατος περί τὰς κυβερνητικάς παροχάς. Κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους δύναται νά θεωρηθῇ ὁ ἱδρυτής τῆς σχολῆς τοῦ «ρουσφετίου». Εἰς τοὺς καταγγέλλοντας αὐτῷ παρανομίας καὶ κλοπάς ἀπήντα ἀπαθέστατα: Αἳ, μήπως τὰ κλέπτουν ξένοι; οἱ Ἕλληνάδες μου».* Η συνηθισμένη φράση του ήταν *«Πρέπει νὰ φᾶνε οἱ Ἕλληνάδες μου»* (Κορδάτος, ό.π.: 389 τ.3ος. Επ. Ρούσσος, 1975: 375 τ. Γ΄.). Με το θάνατό του τα ταμεία του κράτους βρέθηκαν κενά ενώ εκείνος *«ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Ἕλλην πολιτευτής καὶ δὴ πρωθυπουργός δημιουργήσας ἑαυτῷ περιουσίαν, καὶ δὴ περιουσίαν σημαντικωτάτην ἐν τοῖς τότε χρόνοις (630 χιλ. χρυσές δραχμές)»* (Καρολίδης 1925: 335 τ. Γ΄. Επ. Μαρκεζίνης, ό.π.: 222 τ.1ος. Επ.Ρούσος, ό.π.: 420-421 τ.Γ΄.). Τον Κωλέτη που εξελέγη πρωθυπουργός την 6η Αυγούστου 1844 ο λαός αρνητικά αποκαλούσε «*ὁ πρωθυπουργός τῆς 6ης Αὐγούστου*» γράφει ο Κυριακίδης (ό.π.: 523, 533, 534, 584 τ.Α΄. Πρβ. Δραγούμης, 1879: 194 τ.Β΄) και μνημονεύει ότι οι Έλληνες «*οὔτε τό θάνατό του σεβάστηκαν*» (ό.π.: 531 τ.Α΄).

Οι αναγνώστες της εποχής δεν θα παρέλειψαν να συνδυάσουν τους εύρωστους βδελλοκέφαλους φουστανελάδες του σκίτσου με τους *«Ἕλληνάδες»* όπως αποκαλούσε τους 'φίλους' του ο Κωλέτης. Ο Κουμανούδης, θησαυρίζει σελ. 354, το *λ. Ἑλληνάδες* ως εξής:

«**Ἑλληνάδες** οἱ περίφημοι τοῦ Κωλέττη.»
Χ. Παλαμ. ἐν Ἀκρ. 20 Αὐγ. 07.

Επίσης θησαυρίζει, σ.355, τη λέξη *ελληνικότης* από τον Κ. Πώπ το 1851.

Την εποχή που παρουσιάστηκε το σκίτσο, σαν συγκυρία,οι συγγενείς του αποβιώσαντος το 1847 Κωλέτη προέβησαν σε ανακομιδή των οστών του με το σκοπό να κτίσουν στη μνήμη του μαρμαρένιο τάφο ενώ ο λαός έριχνε *«ἀναθέματα πλῆθος»* (Μακρυγιάννης, ό.π.: 217 σημ.2 τ.Α΄). Το γεγονός αυτό είχε αναμοχλεύσει τα πάθη καθώς το κομματικό κράτος που εγκαθίδρυσε ο Κωλέτης και που ονομάστηκε *«σύστημα»,* συνεχίστηκε από τις κυβερνήσεις που ακολούθησαν (Ι.Ε.Ε.: 121 και σ.123 τ.ΙΓ΄.Επ. Σβορώνος, ό.π.: 84).

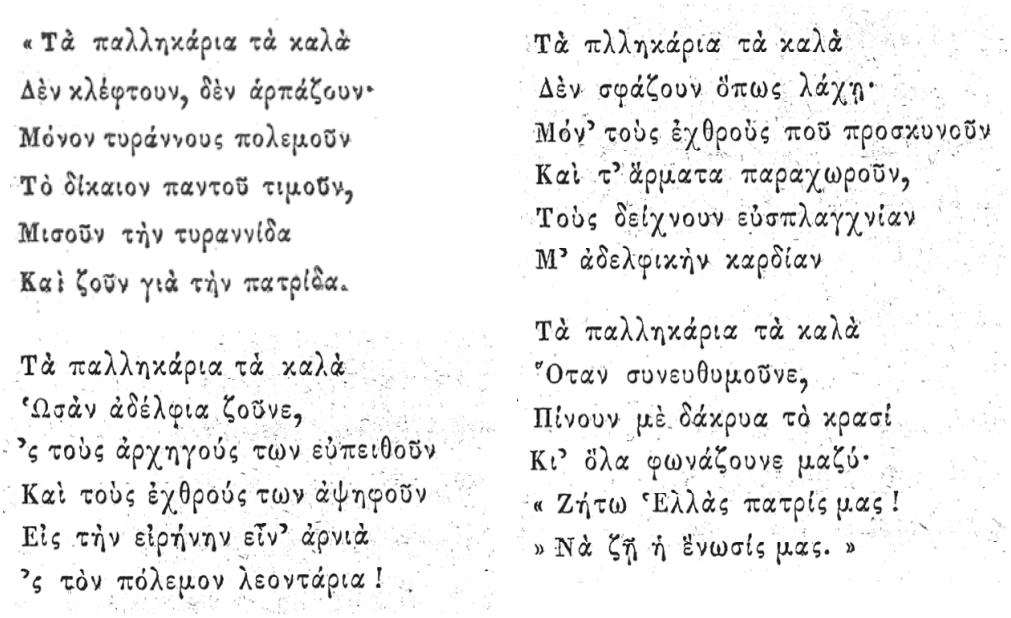
Μετά το θάνατο του Κωλέτη οι επόμενες κυβερνήσεις ήταν βραχύβιες αφού μέχρι το 1854 υπήρξε εναλλαγή τεσσάρων πρωθυπουργών (Ι.Ε.Ε.: 132-137τ.ΙΓ΄). Οι πλειοψηφίες επιτυγχάνονταν με βία και νοθεία των εκλογών, με επεμβάσεις του στέμματος και στη δημόσια ζωή επικρατούσαν οι αυλοκόλακες και επιτήδειοι (Σβορώνος, ό.π.: 93-94. Επ. Ασπρέας, ό.π.: 212-214. Επ. Πηλίκας, Απομν.: 35. Επ. Μακρυγιάννης, ό.π.: 217 τ.Α΄). Έτσι τα νοσηρά φαινόμενα της κάθε είδους κατάχρησης εξουσίας συνεχίστηκαν, δίνοντας τροφή στο σατιρικό και όχι μόνο Τύπο να τα διακωμωδεί.

Η καταπάτηση του Συντάγματος, η πολιτική διαφθορά, η εξαγορά συνειδήσεων, ο φαυλότατος εγωισμός, η φιλοπρωτία, η κατάχρηση εξουσίας, η διασπάθιση και διαρπαγή του δημόσιου χρήματος, το ρουσφέτι, οι άθλιοι κομματικοί αγώνες, η συναλλαγή, η παραλυτική πολιτική διαπάλη, η μικρή και χαμαίζηλη φιλαρχία, τα συμφέροντα της μικροπολιτικής, το έλλειμμα πατριωτισμού, η έλλειψη φιλογένειας από μέρους των κυβερνώντων πρωταγωνιστούσαν στη φτωχή Ελλάδα.

Υπήρξαν και ηχηρές φωνές που προσπάθησαν να αναχαιτίσουν το ‘κατρακύλισμα’ της δημόσιας ζωής στη διαφθορά. Το 1848 κατά τη στάση του Περρωτή στην Πελοπόννησο κυκλοφόρησε η παρακάτω προκήρυξη: *«Λαέ τῆς Ἑλλάδας, τὰ παθήματά σου ὑπερέβησαν πᾶν ὅριον. Ἡ διαίρεσις, τὸ μῖσος, οἱ ἐκδικήσεις, οἱ πολιτικοί διωγμοί, καὶ τὰ παρόμοια τούτων εἶναι ἡ καθημερινή σου τροφή. Αἱ κατά καιρούς ἐξουσίαι σὲ περιεφρόνησαν, σὲ ἐξύβρισαν καὶ ἐκωμώδησαν τὰ δικαιώματά σου. Ἐλογίσθης ὡς κτῆνος. Εἰς μόνην τὴν 3 Σεπτεμβρίου ἠλπίσας αἰσιώτερον μέλλον ἀλλά καὶ τὸ ὄνειρο τοῦτο ἠνοιξεν ἡ ἐπιβουλή. Ὁ καιρός τέλος πάντων ἦλθε καὶ τὰ δεινά σου πρέπει ἅπαξ διὰ παντός νὰ παύσουν. Τίποτε δὲν ἔχεις, τὰ πάντα σοῦ λείπουν. Διαφθορά, παραλυσία, ἀνέχεια, χρεωκοπία, αὐθαιρεσία καὶ ἄρχοντες οἱ χαμερπέστεροι καὶ οὐτιδανοί ἄνθρωποι σὲ καταδυναστεύουν. Ἰδού ὅτι σὲ ἐπροίκισε 15 χρόνων κυβερνητικόν σύστημα»* (Ρούσος, ό.π.: 429, τ.Γ΄. Επ. Ι.Ε.Ε.: 135 τ.ΙΓ΄).

Το 1850 όταν παρουσιάστηκε το σκίτσο αν και δεν είχαν περάσει ούτε 30 χρόνια, είχαν ξεχαστεί οι παρακάτω στιχηρές (Thompson, 1903: 150 κεφ. Στιχομετρία) νουθεσίες με

τις οποίες ο Στέφανος Κανέλλος από το Βουκουρέστι όπου δίδασκε εμψύχωνε τους αγωνιστές του 1821 (Δραγούμης, ό.π: 90-91 τ.Α΄):

« Τὰ παλληκάρια τὰ καλὰ
Δὲν κλέφτουν, δὲν ἁρπάζουν·
Μόνον τυράννους πολεμοῦν
Τὸ δίκαιον παντοῦ τιμοῦν,
Μισοῦν τὴν τυραννίδα
Καὶ ζοῦν γιὰ τὴν πατρίδα.

Τὰ παλληκάρια τὰ καλὰ
Ὡσὰν ἀδέλφια ζοῦνε,
'ς τοὺς ἀρχηγούς των εὐπειθοῦν
Καὶ τοὺς ἐχθρούς των ἀψηφοῦν
Εἰς τὴν εἰρήνην εἶν' ἀρνιὰ
'ς τὸν πόλεμον λεοντάρια !

Τὰ πλληκάρια τὰ καλὰ
Δὲν σφάζουν ὅπως λάχῃ·
Μόν' τοὺς ἐχθροὺς ποῦ προσκυνοῦν
Καὶ τ' ἅρματα παραχωροῦν,
Τοὺς δείχνουν εὐσπλαγχνίαν
Μ' ἀδελφικὴν καρδίαν

Τὰ παλληκάρια τὰ καλὰ
Ὅταν συνευθυμοῦνε,
Πίνουν μὲ δάκρυα τὸ κρασί
Κι' ὅλα φωνάζουνε μαζύ·
« Ζήτω Ἑλλὰς πατρίς μας !
» Νὰ ζῇ ἡ ἕνωσίς μας. »

Με το μοναδικό για τη δωρικότητά του αυτό σκίτσο ο γελοιογράφος παράστησε τον πόνο του και το θυμό του για την κοινωνική κατάσταση που βίωνε ο τόπος. Ο γελοιογράφος σαρκάζει. Αυτός είναι ο λόγος που παρουσιάζει στο σκίτσο τους κυβερνώντες αποκτηνωμένους και μάλιστα ως βδέλλες, σκουλήκια που ζουν παρασιτικά απομυζώντας το αίμα των άλλων ζώων, ο φορτικός, ο εκμεταλλευτής, ο παρασιτικός, ο ευτελής, ο κακοήθης, ο μασκαράς. Πιο συγκεκριμένα βδέλλες *«θησαυροῦ ἀνύπαρκτου»* καθώς το νεαρό κράτος ήταν φτωχό (Κυριακίδης, ό.π.: 591τ.Α΄. Επ. Ασπρέας, ό.π.: 201).

Ο Μακρυγιάννης στα Απομνημονεύματά του αποκαλεί τους πολιτικούς *«θεριά ἀνήμερα»* και *«ἀντιπατριῶτες»* και *«ἀβδέλλες τῆς πατρίδας»* αναφερόμενος στο έλλειμμα πατριωτισμού από μέρους τους και γράφει: *«τέτοιοι Τοῦρκοι νἆτρωγαν αὐγά, δὲν ἐβγαινε ἡ κότα πουλιά»* ότι δηλαδή *«τέτοιοι πολιτικοί ὁποῦ εἴσαστε, φέρατε τὴν πατρίδα σ΄ αὐτείνη τὴν κατάσταση».* (Απομν.: 218 σημ.τ.Α΄.). Στο ίδιο πνεύμα ο αγωνιστής αναφερόμενος στους πολιτικούς γράφει: *«Ὅποτε σᾶς λένε οἱ ξένοι φίλοι σας ντύνεστε τὸ πουκάμισο τῆς ἀρετῆς κλαῖτε τὴν πατρίδα καὶ τοὺς ἀγωνιστάς καθώς κλαίγει ἡ φώκια τὸν πνιμένον–εἶναι τὰ δάκρυά της καυτερά, σαπίζει τὸν πνιμένον καὶ κάθεται καὶ τὸν τρώγει»* (ό.π.: 224 τ.Α΄).
Το σκίτσο είναι οικείο στον αναγνώστη και δεν επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες.

Αργότερα η «Τρακατρούκα» στο φύλλο 159 της ΙΔ΄ Φεβρουαρίου 1853 δημοσιεύει, με αφορμή το Τριώδιο, το επίκαιρο άρθρο «Ἡ Ἀπόκρεῳ καὶ οἱ Μασκαράδες» το οποίο παραπέμπει στους πολιτικούς της εποχής. Ενώ ο «Δημόκριτος» υπερακόντισε με το σκίτσο «Εἴσοδος τῆς Ἀπόκρεῳ» που δημοσιεύτηκε στο φύλλο της 14 Φεβρουαρίου 1852 τεύχος 17

έτος Α΄. Στο σκίτσο αυτό πάνω στο άρμα του καρνάβαλου που είναι ένα κάρρο που το σέρνουν όντα ακαθόριστα διακρίνονται οι πολιτικοί της εποχής, Κριεζής, Χρηστίδης, Σπυρομήλιος, Παλαμίδης κ.ά. που σύμφωνα με τη σημαία που κρατούν είναι «οἱ Μασκαράδες τῆς Πρωτευούσης» (Κυριακίδης Στ.,1918: 119-126). Πρόκειται για το άρμα της Κυβέρνησης αφού οι επιβάτες του είναι μέλη της. Ο σημαιοφόρος δεν είναι άλλος από τον πρωθυπουργό της εποχής Κριεζή (1849-1854). Ο Κριεζής (1796-1865) ήταν φαρδυπρόσωπος και είχε μουστάκι όπως στο σκίτσο ο σημαιοφόρος. Ο σημαιοφόρος φοράει καπέλο ναυάρχου όπως Ναύαρχος ήταν ο Κριεζής. Ο όρθιος με το σκούφο νυκτός και το γυμνό σπαθί στο σηκωμένο χέρι είναι ο Σπυρομήλιος, ο υπουργός Στρατιωτικών (1850-1853). Ο εκ Χειμάρας Ηπείρου Σπυρομήλιος (1800-1880) είχε οβάλ πρόσωπο και έτρεφε αρειμάνιο μύστακα όπως και ο όρθιος επιβάτης του άρματος. Με την παρουσίαση του Σπυρομήλιου όρθιου με γυμνό σπαθί ο γελοιογράφος παραπέμπει στη νύκτα της 3ης Σεπτεμβρίου που ο Ηπειρώτης αγωνιστής, μέλος του Συμβουλίου της Επικρατείας της 3ης Σεπτεμβρίου (Ι.Ε.Ε.: 93 τ. ΙΓ΄) έσυρε το σπαθί κατά του Αναστάσιου Λόντου, υπουργού Στρατιωτικών της 3ης Σεπτεμβρίου (ό.π., τ.ΙΓ΄) που υπερασπίστηκε το βασιλιά (Βλαχογιάννης, ό.π.: 277–278 ανέκδ. 125). Αργότερα ο Σπυρομήλιος έγινε φανατικός οθωνιστής, ένας 'αφοσιωμένος' (Πρωτοψάλτης, 1955 αρ.19: 102, 105. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 650 σημ.1). Στα 1849, όπως γράφει ο Μωραϊτίνης (χ.χ.: 142-150), γιορτάστηκε το καρναβάλι για πρώτη φορά με παρελάσεις μασκαράδων. Κατά την τελευταία Κυριακή των Απόκρεω, πτωχές εμφανίσεις μασκαράδων παρέλασαν στη διασταύρωση των οδών Ερμού και Αιόλου. Οι μασκαράδες, κατά τον καιρό αυτό, περνούσαν κάτω από ραγδαία βροχή από φασόλια. Τόσο φτηνά ήταν τα φασόλια που οι δρόμοι γέμιζαν από συνεχή «*φασουλοβροχή*» (ό.π.: 144). Το σκίτσο παρουσιάζει τη σκηνή αυτή. Στο κάτω μέρος του σκίτσου φαίνονται οι πολίτες που είχαν έρθει με κοφίνια γεμάτα φασόλια. Ο «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης» στο φύλλο 20 Δεκεμβρίου 1852 έτος Α΄ παρουσίασε τον Κωλέτη αν και αποθανόντα. Στο σκίτσο αυτό που είναι το παραπλεύρως, ο καθισμένος στην πλάτη του ρασοφόρου άνδρας είναι ο Κωλέτης. Ο Κωλέτης είχε πρόσωπο οβάλ, λακκάκι στο σαγόνι έτρεφε παχύ μύστακα του *«κλέφτου»* και φορούσε πάντα πολύπτυχη φουστανέλα κόκκινο φέσι ψηλό με ελαφρά κλίση προς τα πλάγια,

«*πυραμιδοειδές*» (Βλαχογιάννης, ό.π.: 341 ανεκδ. 158. Επ. Μαρκεζίνης, ό.π.: 207 τ.1). Στο σκίτσο ο γελοιογράφος τον παρουσιάζει με το θησαυρό του στην αγκαλιά θέλοντας να υπενθυμίσει το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της πολιτικής του καριέρας, όπως αναφέρθηκε, είχε αποκτήσει περιουσία όπως θέλοντας επίσης να υπενθυμίσει το ότι έμμεσα προωθούσε τα συμφέροντα του Καθολικισμού στην Ελλάδα τον παρουσιάζει μαζί με τον Πάπα (Ι.Ε.Ε. 122 τ. ΙΓ΄. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 398-399 τ.3ος). Ο Κωλέτης ήταν πιστός υποστηρικτής της Γαλλικής πολιτικής, μιλούσε ρεόντως τα γαλλικά και μετά το θάνατό του, κατόπιν διαταγής του βασιλιά Λουδοβίκου Φίλιππου, η εικόνα του αναρτήθηκε στην Πινακοθήκη των Βερσαλλιών (Μαρκεζίνης, ό.π.: 220 τ.1. Επ. Ρούσσος, ό.π.: 419 τ. Γ΄.).

Με θλίψη μπορούμε να πούμε ότι το σκίτσο της «Τρακατρούκας» αυτό που παρουσιάστηκε εκατόν πενήντα οκτώ χρόνια πριν είναι και σήμερα τόσο επίκαιρο. Η Ελλάδα που την απομυζούν οι ‘βδέλλες’ θα μπορούσε να είναι και η σημερινή Ελλάδα που περιστοιχίζεται από κάποιους πολιτικούς οι οποίοι δεν έχουν ως στόχο το κοινό καλό αλλά προσπάθειά τους είναι ο προσωπικός τους πλουτισμός, η κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος για ίδιον όφελος και η απομύζηση της εθνικής περιουσίας.

Το σκίτσο της «Τρακατρούκας», σε εμάς τους νεότερους Έλληνες, είναι δυνατό αναλογικά να παραπέμπει στο παρακάτω σκίτσο που εκατόν τριανταεπτά χρόνια μετά, στις 12-7-1987, παρουσίασε ο Γιάννης Ιωάννου. Στο σκίτσο αυτό του Ιωάννου η σκηνή εκτυλίσσεται σε κάτι σαν οίκο ανοχής όπου η ‘κυρία’ της μισάνοιχτης πόρτας δεν είναι παρά η Ελληνική Δημοκρατία η οποία αλλάζει χέρια διακυβέρνησης και κρατάει επτά χρόνια αφού όπως λέει *«η επόμενη επταετία παρακαλώ»*. Η Ελληνική Δημοκρατία παρουσιάζεται κακοποιημένη από τον προηγούμενο πελάτη, απελπισμένη και σε απόγνωση για τη ζωή της που δεν αλλάζει. Αυτό αφού ο Ανδρέας Παπανδρέου ως ‘πελάτης’ που περιμένει τη σειρά του έχει αγέρωχη έκφραση όπως ο παχύσαρκος κύριος που αποχωρεί, ο αντιπροσωπευτικός τύπος της Δεξιάς.

Επίσης, η Ελλάδα της εποχής δεν πρωταγωνιστεί σαν γυναίκα μόνο στα σκίτσα των γελοιογράφων της εποχής. Η Ελλάδα σαν γυναίκα παρουσιάζεται και στη λαϊκή εικονογραφία, στους πίνακες

Εικόνα αριθ. 2. *(Χείρ Δ. Ζωγράφου, ὑδατογραφία σέ χαρτόνι)*
(Μελετόπουλος, 1972, εικ. Ι)

του Μακρυγιάννη. Πρόκειται για τον δεύτερο πίνακα της σειράς με τίτλο *Ἡ πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Στον πίνακα αυτόν η Ελλάδα, στερημένη από τις τιμές και τη δόξα, παρουσιάζεται σαν γυναίκα που αλυσοδεμένη *«δεικνύει τόν τύραννο»* και περιμένει από το Ρήγα που κρατάει το σπόρο της ελευθερίας, όπως και απο τους κλεφταρματωλούς, τα παλικάρια, *«τὴ μαγιά τῆς λευτεριᾶς»*, να την απελευθερώσουν.Ο τύραννος, *«ὁ Σουλτάνος ἐπί τοῦ θρόνου»*, περιστοιχίζεται από τους σωματοφύλακές του και οι προύχοντες δεμένοι στο ζυγό του προσφέρουν δώρα. Στο βάθος παρουσιάζεται η Κωνσταντινούπολη, το στρατόπεδο και οι σκηνές του Σουλτάνου.

Επίσης και στον εικοστό τέταρτο πίνακα της σειράς παρουσιάζεται η Ελλάδα σαν γυναίκα. Είναι ο πίνακας με τίτλο *Ἡ Ἑλλάς εὐγνωμονοῦσα γράφει εἰς τὴν πλάκα τῆς ἀθανασίας τὰ ὀνόματα τῶν ἀγωνισθέντων ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας της Φιλελλήνων*, όπου η Ελλάδα παρουσιάζεται σαν γυναίκα με ενδυμασία αρχαίας Ελληνίδας.

Η δημιουργία της εικονογραφίας του Αγώνα από μέρους του Μακρυγιάννη ήταν και ως πρόθεση και ως αποτέλεσμα μια συνειδητή πολιτική πράξη από μέρους του καθώς ο στρατηγός αντιλαμβάνεται πολύ σύντομα τη μοναδική δύναμη της εικόνας ως μέσου προπαγάνδας και επιβολής προσωπικών απόψεων (πρσ. Μυκονιάτης, 1979: 31-46).

Η Ελλάδα σαν γυναίκα απαθανατίστηκε και με το χρωστήρα του ζωγράφου της εποχής. Είναι ο μεγάλος Delacroix (1798-1863) που ζωγράφισε το 1826-1827 την Ελλάδα στον πίνακα που φέρει τον τίτλο *Η Ελλάδα εκπνέουσα στα ερείπια του Μεσολογγίου* (Μπορντώ, Musée des Beaux Arts). Στον πίνακα αυτόν, με ασυνήθιστη φορεσιά που θυμίζει αρχαίο χιτώνα και με ένα φωτεινό πρόσωπο λουσμένο στα δάκρυα, η Ελλάδα παρουσιάζεται σαν νεαρή γυναίκα ωραία και αισθησιακή να εκπνέει πάνω στα ερείπια του Μεσολογγίου (1826). Ο Γάλλος ζωγράφος ούτε ελληνικά μιλούσε ούτε είχε επισκεφτεί ποτέ την αγωνιζόμενη Ελλάδα. Την Ελλάδα που πολεμούσε για την ελευθερία της, που με τις λιγοστές της δυνάμεις αντιστεκόταν στο Σουλτάνο κατακτητή και που τα δεινά της ύμνησε ένας Ουγκώ στο έργο του *Les têtes du Sérail* που έγραψε το 1826 (Hugo 1890, III. Επ. Hugo 1930: 9-28).

Ο Eugène Delacroix είχε ασχοληθεί με θέματα που αφορούσαν τον Αγώνα του ’21[13] και αυτό ίσως οφείλεται στη στροφή προς την αρχαία Ελλάδα και τον πολιτισμό της, το αρχαίο κλέος, που από τα μέσα του 18ου αιώνα γινόταν όλο και πιο έντονη. Η αρχαιότητα, κατά το 19ο αιώνα γίνεται κοινός τόπος, λόγος για τον οποίον επισκέπτονται την Ελλάδα πολλοί περιηγητές όπως ο Δανός Χ. Κρ. Άντερσεν (1805-1875), οι Γάλλοι St. Mallarmé (1842-1898), M. Duchamp (1887-1968) και άλλοι.

Επηρεασμένος από το πνεύμα της εποχής ίσως είναι που ο Delacroix ζωγράφισε πίνακες με θέματα από την αρχαία Ελλάδα, όπως ο πίνακας *Ησίοδος και η Μούσα* (βλ.υποσημ 12, πίν. 481).

Αναλογικά και εμείς οι Έλληνες του 21ου αιώνα είναι δυνατό να αναζητούμε την *Αθηνά σκεπτόμενη*, το αυστηρού ρυθμού από παριανό μάρμαρο επιβλητικό άγαλμα της πρώιμης κλασσικής εποχής (π.460 π.Χ.), το οποίο εκτίθεται στο μουσείο Ακροπόλεως (Ακρ.695), κάθε φορά που έρχεται στο νου μας η εικόνα της Ελλάδας στο μοναδικής δωρικότητας παραπάνω σκίτσο της «Τρακατρούκας».

[13] Rossi Bortolatto L. (επιμ.) (1972), *Delacroix, l’ opera pittorica completa*, classici dell’ arte, Rizzoli, Μιλάνο, σ.31, πιν. XV, *La Grecia spirante sulle Rovine di Missolung*i.

Β. Ο Ελληνικός λαός

Η ενότητα αυτή αναφέρεται στον ελληνικό λαό. Πολλά είναι τα σατιρικά σκίτσα στα οποία εμφανίζεται ο λαός, θέμα προσφιλές καθώς ο λαός είναι αυτός που ζει την καθημερινότητα σε κάθε έκφανσή της και που έχει και μνήμη και γνώση.

Στα περισσότερα σκίτσα ο ελληνικός λαός παρουσιάζεται σαν όνος. Κατά τα έτη της βασιλείας του Όθωνα (1833-1862) υπήρξαν ανώμαλες πολιτικές καταστάσεις, συνταγματικές ανωμαλίες, κατάχρηση εξουσίας από τα κρατικά όργανα, κακοδιοίκηση, παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή από τις Μεγάλες Δυνάμεις, διαφθορά, διασπάθιση του δημόσιου χρήματος από τους κυβερνώντες, έλλειμμα πατριωτισμού από τα κρατικά όργανα και η πενία του δημόσιου ταμείου δεν επέτρεπε τη σωστή οργάνωση του κρατικού μηχανισμού. Παρά την ηθική και ψυχική όμως καχεξία ο λαός έδειχνε Ιώβεια υπομονή, έδειχνε *«ὑπομονή Ὁτεντότων»* γράφει στο φύλλο της 29 Μαΐου 1849 η σατιρική εφημερίδα «Βόμβα», μακροθυμία, καρτερία αλλά και εργατικότητα, στοιχεία που χαρακτηρίζουν το γάιδαρο.

Ο γάιδαρος είναι ζώο αργό, νωχελικό, υπομονετικό, καρτερικό, εργατικό, που έχει πείσμα, που η λιτότητά του είναι παροιμιώδης, που ουδέποτε σχεδόν κατακλίνεται, που ο ύπνος του είναι βραχύς, που χρησιμοποιείται ως υποζύγιο και φοράει σαμάρι. Επίσης έχει ανεπτυγμένες τις αισθήσεις, την όραση, την ακοή, την όσφρηση, υφίσταται όλους τους κόπους και τις κακώσεις είναι επίσης ζώο τόσο ισχυρό και ανθεκτικό ώστε μπορεί να φέρει μεγάλα βάρη.

Τα θετικά στοιχεία του γαϊδάρου που είναι υπαρκτά στον Έλληνα θέλουν να τονίσουν οι γελοιογράφοι της εποχής όταν παρουσιάζουν τον ελληνικό λαό σαν όνο και όχι ίσως το στοιχείο της έλλειψης εξυπνάδας, που επίσης συναντάται στο γάιδαρο.

Ο ελληνικός λαός παρουσιάζεται σαν γάιδαρος και σε σατιρικά κείμενα της εποχής. Στην εφημερίδα «Βόμβα» στις 5-6-1849 εμφανίζεται κείμενο με μορφή διαλόγου και πρόσωπα τον «*κιὸρ Βεζύρη*» και το *«Τζῆνι»*. Σύμφωνα με το κείμενο το Τζήνι λέει *«...οἱ γάδαροι Ἕλληνες ἀπατήθηκαν καὶ ἐζήτησαν Σύνταγμα»* και παρακάτω ο κιορ Βεζύρης *«...Ὁ Γάδαρος Ἑλληνικός λαός»*.

Οι γελοιογράφοι όταν παρουσιάζουν τον ελληνικό λαό με τη μορφή γαϊδάρου τον συμπαθούν και κατανοούν τα προβλήματα και τις ταλαιπωρίες του. Αυτό είναι διακριτό στις σχετικές γελοιογραφίες. Όλες έχουν ως θέμα κάποια αντιλαϊκά γεγονότα. Δωροδοκίες υπουργών ή και δικαστών, εκμετάλλευση εθνικού πλούτου, χειραγώγηση του λαού για την

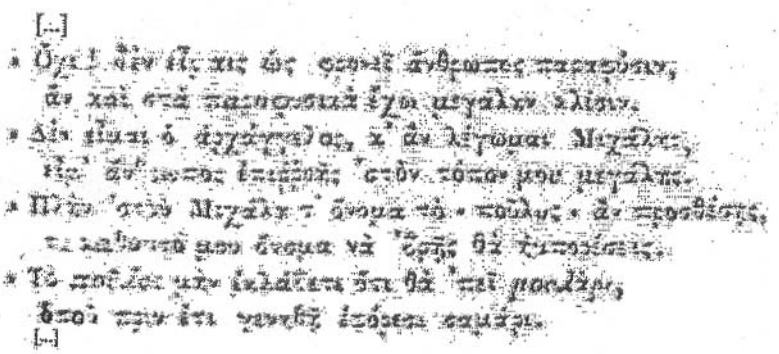
υπερψήφιση συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων, αυτά είναι μερικά από τα θέματα των σκίτσων στα οποία ο λαός εμφανίζεται με μορφή όνου.

Σε όλες σχεδόν τις γελοιογραφίες τα θέματα που παρουσιάζονται είναι ικανά να προκαλέσουν την οργή του λαού. Παρόλα αυτά σε όλες ο 'γάιδαρος' λαός παρουσιάζεται ήρεμος και υπομονετικός. Οι σκιτσογράφοι συμπάσχουν με το λαό που ενώ τα καταλαβαίνει όλα, υπομένει και σκύβει το κεφάλι. Οι σκιτσογράφοι συμπάσχουν με το λαό για τις κακουχίες του, την εκμετάλλευσή του από τους πολιτικούς έναν λαό που αφήνεται στη μοίρα του.

Ὁ φρόνιμος, καὶ ὁ γνωστικός,
Παντοῦ ὑπομονετικός,
Τῆς τύχης τὴν καταδρομὴ
Ποτὲ δὲν παίρει μὲ ὁρμή·
Ἀλλ' ὑποφέρει τὰ δεινὰ
Μὲ μέτρα γνώμης ταπεινά.
Καὶ μὲ αὐτὸ στὴ συφορὰ
Λάβαίνει κάποια διαφορά.
Γιατὶ κυττάζει τὸ κακὸ
Διγώτερο ἐνοχλητικό.

θα διδάξει ορμώμενος από τα χαρακτηριστικά του γαϊδάρου ο Ιωάννης Βηλαράς (1771-1823) στον έμμετρο μύθο του *Κριάρι Ἀρνάδα Γουροῦνι Γάϊδαρος* (Βηλαράς, 1916: 101-102).

Για έναν πολιτευτή της εποχής η «Τρακατρούκα» δημοσιεύει την παρακάτω σάτιρα.

Στο πορτραίτο αυτό μέσω της σάτιρας υβρίζεται ο πολιτευτής Μιχάλης Μιχαλόπουλος. Το κύριο αντικείμενο της σάτιρας εδώ αφορά την κατάληξη -πούλος η οποία υπήρχε από παλιά στα ελληνικά επώνυμα κυρίως όσων κατάγονταν από την Πελοπόννησο. Ο συντάκτης του κειμένου θεωρεί ότι τα αρνητικά στοιχεία του πολιτευτή είναι δεδομένα αφού το επώνυμό του καταλήγει σε -πουλος. Η κατάληξη αυτή ανάγεται στη λέξη *«πώλος, το πουλάρι»*, *«το πουλάρι, το μικρό του γάιδαρου»* (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1540, λ. *πώλος* και σ. 1475, λ. *πουλάρι*).

Με αφορμή την παραπάνω υβριστική σάτιρα να αναφερθεί το *λ.* του Κουμανούδη, σ.233, *γαϊδαροειδής* που θησαυρίζεται από τον Γεώργιο Φίνλεϋ (1799-1875) το 1869. Στο λ. αυτό ο Κουμανούδης παραπέμπει στην πολυθρύλητη ύβρη της μεσαιωνικής μας ιστορίας *«γαρασδοειδής ὄψις ἐσθλαβωμένη».* Η ύβρις αυτή σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο (913-959) ελέχθη από το γνωστότατο τότε γραμματικό Ευφήμιο προς τον Λάκωνα λογιότατο Νικόλαο Ρενδάκιο που επαίρετο για την πελοποννησιακή καταγωγή του (Σπυρ. Π. Λάμπρος «Ἐθνικαί ὕβρεις», άρθρο σε συνέχειες στο π.«Ἑστία Εἰκονογραφημένη», 30-4-1895, αριθμ. 18).

Το σχετικό *λ.* του Κουμανούδη είναι το παρακάτω:

γαϊδαροειδής, 2. ὁ Γ. Φίνλαϋ οὕτως ἔκρινεν ἀναγνωστέον ἀντὶ γαρ α σ δ ο ε ι δ ή ς ἐν τῷ διαβεβοημένῳ ἐκείνῳ στίχῳ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας. « γαρασδοειδὴς ὄψις ἐσθλαβωμένη. » (Ἀλλὰ παρατηρῶ ἐγώ, ὅτι οὕτω τὸ μέτρον τοῦ στίχου φθείρεται πως. Σ. Π. Λάμπρ. ἐν Ἑστ. εἰκονογραφ. 30 Ἀπρ. 95.

Εντοπίστηκαν πέντε σκίτσα στα οποία πρωταγωνιστικό ρόλο έχει ο Ελληνικός λαός. Τα σκίτσα αυτά παρουσιάστηκαν στην εφημερίδα «Η Τρακατρούκα» και στο περιοδικό «Δημόκριτος». Σε τρία από αυτά δόθηκαν οι τίτλοι: «Η κάλπη», «Η μαγική εικόνα» και «Η τριμελής επιτροπή».

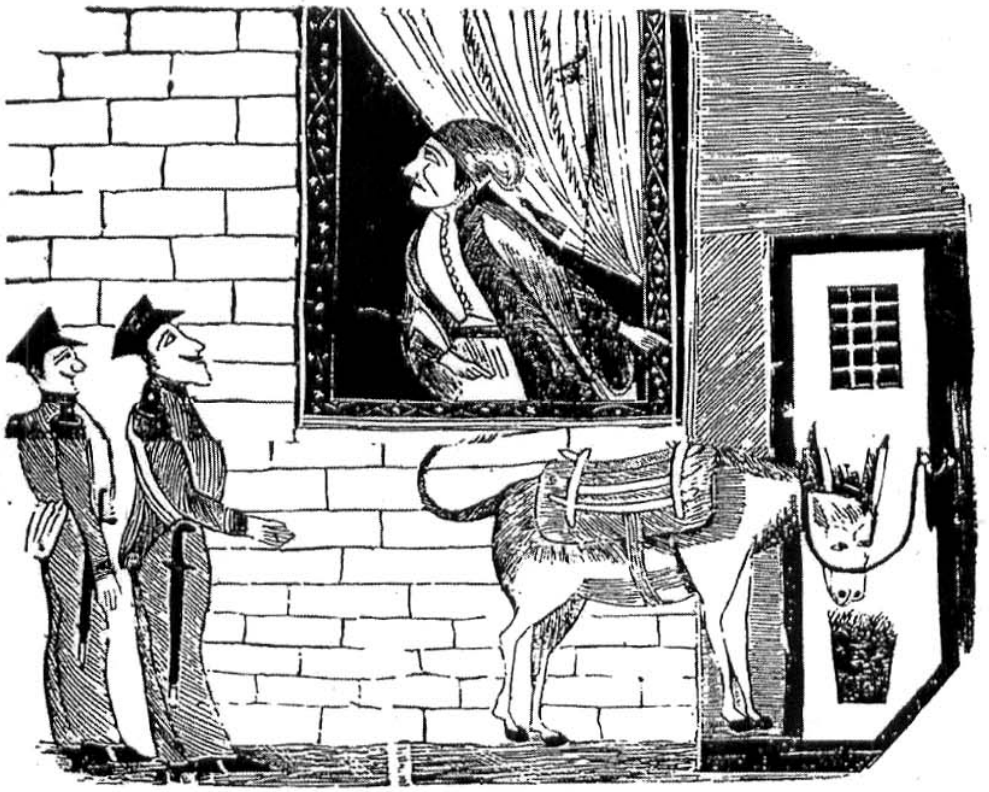
Β.1. Ο επιτήδειος νομικός

Ο λαός παρουσιάζεται σαν όνος στο παρακάτω σκίτσο.

ΕΤΟΣ Β'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ ΚΘ' ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1850. ΦΥΛΛΟΝ ΝΓ'.

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ.

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως. Ἕκαστον φύλλον λεπτὰ 25.

Ο ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΣ ΝΟΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΤΟΥ.

Μόλις ἡ τρίτη ὥρα μετὰ τὸ μεσονύκτιον εἶχε χρούσει, καὶ ὁ ἀλέκτωρ δὲν εἶχεν ἀκόμη κράξει τὴν τρίτην φυλακήν, ὅπου τὸ πιστὸν ὄργανον τῆς Θεᾶς Θέμιδος ἐξύπνησε καὶ ἐξεκολούθει νὰ μένῃ ἐπὶ τῆς κλίνης του, βυθισμένον εἰς βαθείας σκέψεις. Ὑπολόγιζεν. . . ἐπὶ τῶν δακτύλων του, ὁπόσα ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν τεσσάρων ἐγκλήσεων τὰς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἐνεργήσῃ ἀπὸ πρωΐας, διότι εἷς δικαστικὸς ὑπάλληλος, ἔλεγεν, δὲν δύναται, διὰ μόνου τοῦ ξηροῦ μισθοῦ του, νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπολύτους ἀνάγκας του, ἑπομένως οὐδεὶς τῶν ἀξιοτίμων συναδελφῶν μου δύναται εὐσυνειδότως νὰ μὲ κατηγορήσῃ, διότι πάντες γνωρίζουσι τὸ « ὅταν ὁ παντοδύναμος χρυσὸς ἐλάλῃ, ὁ πτωχὸς καὶ δίκαιος δικαστὴς ἐσίγα. » Ἐπαναλαμβάνων δὲ τοὺς ὑπολογισμούς του, ἔλεγεν: 100. δραχμὰς ἔχομεν βεβαίας ἀπὸ τὸν χωρικὸν τὸν ζητοῦντα συμβιβασμὸν μετὰ τοῦ ἀντιδίκου του, διότι τρέμει ὁ ἄθλιος νὰ πέσῃ εἰς δικηγορικοὺς ὄνυχας· λοιπὸν λογικῶς κρίνοντες, χωρὶς νὰ φορτώσω τὴν συνείδησίν μου, καὶ πράττων δικαίως, δύναμαι νὰ προτιμήσω τὸν ἑαυτόν μου ἀπὸ τὸν Δικηγόρον. Ἀφεύκτως ἔχω τοὐλάχιστον τὰς 50 δραχμὰς ἀπὸ τὴν χήραν

Το σκίτσο αυτό δημοσιεύει η εφημερίδα «Η Τρακατρούκα» στο εξώφυλλο του φύλλου 53 της 29-1-1850 έτος Β΄. Το σκίτσο είναι μεγάλο αφού καταλαμβάνει περισσότερη από τη μισή σελίδα και την υπόλοιπη καταλαμβάνει κείμενο που συνοδεύει το σκίτσο. Το κείμενο έχει τον τίτλο: «Ὁ ἐπιτήδειος νομικός καὶ τὰ ἐπεισόδια τοῦ βίου του».

Το σκίτσο παρουσιάζει την πρόσοψη της οικίας του δικαστή αυτού. Είναι οικία με αυλή όπως δείχνουν οι γραμμοσκιάσεις γύρω από την εξώπορτα. Η εξώπορτα είναι στη δεξιά πλευρά του σκίτσου και είναι κλειστή. Είναι πόρτα μονόφυλλη, στενή, ορθογώνια. Είναι άσπρη με μαύρο κούφωμα, φεγγίτη με δικτυωτό πλέγμα και στο χερούλι είναι δεμένος ένας όνος. Ο όνος έχει σαμάρι και αμέριμνος τρώει το σανό του. Στον τοίχο της οικίας υπάρχει παράθυρο. Είναι παράθυρο τετράγωνο, μεγάλο με μαύρο κούφωμα διακοσμημένο με λευκές κυματοειδείς γραμμές και που ανάμεσα υπάρχουν λευκά στίγματα. Ανοικτόχρωμη πλούσια κουρτίνα στολίζει διαγωνίως το παράθυρο. Το παράθυρο είναι γωνιακό και δε ‘βλέπει’ στην αυλή. ‘Βλέπει’ στο δρόμο όπως δείχνει ο υπαίθριος χώρος γύρω από την κλειστή εξώπορτα. Ο όνος που βρίσκεται κάτω από το παράθυρο είναι δεμένος έξω από την πόρτα. Το παράθυρο είναι στο κέντρο του σκίτσου και είναι ανοικτό. Η οικία του δικαστή είναι οικία πλούσια όπως δείχνει ο καλοδομημένος τοίχος το μεγάλο και διακοσμημένο παράθυρο η καλοεφαρμοσμένη πόρτα και η πολύπτυχη κουρτίνα.

Είναι νύκτα όπως φαίνεται από το ανοικτό παράθυρο, το φεγγίτη της εξώπορτας, την αυλή. Ο δικαστής είναι όρθιος μπροστά στο ανοικτό παράθυρο και συνομιλεί με δύο αστυφύλακες που βρίσκονται κάτω από το παράθυρό του, στο δρόμο. Οι κλητήρες, όπως τότε λέγονταν οι άντρες της Αστυνομίας (Αγγελομάτης, 1967: 233 σημ. 114), φορούν πλήρη στολή καπέλο με γείσο επωμίδες και σπαθί στη ζώνη. Παρουσιάζονται με το δεξί προφίλ και ολόσωμοι. Είναι νέοι όπως δείχνει το χωρίς ρυτίδες πρόσωπό τους, τα μαύρα μαλλιά, το μαύρο μουστάκι, το ζωηρό βλέμμα. Είναι χαμογελαστοί όπως δείχνει το τραβηγμένο προς τα επάνω μουστάκι τους και σε στάση προσοχής. Εκείνος φοράει ένδυμα λευκό, πουκάμισο λευκό με πολλά κουμπιά μπροστά, κλειστό ως το λαιμό, ζωνάρι λεπτό σκούρου χρώματος, σκούρου χώματος φέσι με φούντα και σκούρου χρώματος κάπα με μακριά μανίκια κάτι ανάλογο με τη σημερινή δικαστική τήβεννο. Παρουσιάζεται από τη μέση και πάνω με το αριστερό προφίλ. Είναι άγρυπνος όπως δείχνουν τα βαθουλωμένα μάτια, η βαθιά ρυτίδα, το τραβηγμένο στόμα. Είναι μεσήλικας.

Σύμφωνα με το κείμενο, ο δικαστής ξύπνησε στις τρεις μετά τα μεσάνυκτα ενώ το μυαλό του απασχολούσαν βαθιές σκέψεις. Το επόμενο πρωί είχε να εκδικάσει τέσσερις υποθέσεις και σκεφτόταν πόσα χρήματα θα έπαιρνε ως δωροδοκία αφού, σύμφωνα με το

κείμενο, *«δὲν δύναται, διὰ μόνου τοῦ ξηροῦ μισθοῦ του»* να ζήσει. Η δωροδοκία των λειτουργών της Θέμιδος ήταν μάλλον συνηθισμένο γεγονός αφού σύμφωνα με τα λεγόμενά του ούτε οι συνάδελφοι του θα τον κατηγορούσαν αφού όπως λέει *«πάντες γνωρίζουσι τὸ «ὅταν ὁ παντοδύναμος χρυσός ἐλάλη, ὁ πτωχός καὶ δίκαιος δικαστής ἐσίγα».*

Το κείμενο σχολιάζει με σατιρικό ύφος ένα, ως φαίνεται, συνηθισμένο για την εποχή γεγονός, αυτό της δωροδοκίας των δικαστικών λειτουργών.

Το σκίτσο παρουσιάζει την εξής σκηνή. Ο δικαστής με το χέρι του που δείχνει την πόρτα καλεί τους αστυφύλακες να περάσουν μέσα. Εκείνοι του μιλούν με καλή διάθεση, ενώ χαμογελούν και έχουν στάση που δείχνει δουλικότητα. Ίσως οι αστυφύλακες περιμένουν να τον συνοδεύσουν στο δικαστικό μέγαρο. Μόνο ο όνος δε συμμετέχει στο επεισόδιο αντιθέτως δεν τους δίνει σημασία αφού τους έχει στραμμένη την πλάτη και συνεχίζει το γεύμα του ήσυχα εφόσον η ουρά του είναι ανορθωμένη. Είναι ο δυστυχής ελληνικός λαός ο οποίος δε συμμετέχει στα σκάνδαλα αλλά υπομένει αγόγγυστα την κατάσταση και δείχνει ανοχή. *«Ὁ λαός τοὺς περιφρονοῦσε καὶ ἐν σιωπῇ ἐπανήρχετο εἰς τὰ ἔργα του»,* όπως γράφει ο Κυριακίδης (1892: 384 τ.Α΄).

Το σκίτσο είναι οικείο στον αναγνώστη και δεν επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες. Η εφημερίδα «Η Τρακατρούκα» σε άλλο κείμενό της, φύλλο της 12 Σεπτεμβρίου [1849] γράφει ότι τους ισχυρούς:

> [...] τοὺς βλέπομεν ἐμπαίζοντας τὴν ἀνοχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ χλευαστικῶς νὰ τὸν ὀνομάζωσι διὰ τῶν ἐφημερίδων των, πειθήνιον, εὐάγωγον, ἐργατικόν, διότι ἀντὶ νὰ τοὺς λιθοβολήσῃ τοὺς ἀθλίους, φρονίμως τοὺς ἀνέχεται, ἀσχολούμενος εἰς τὸ ἔργον του· [...]

Σε σχέση με τη λέξη του κειμένου *«μισθός»,* να αναφερθεί ότι ο Κουμανούδης, σ.662, θησαυρίζει από Ελληνικό Κώδικα του 1833 τις λέξεις *μισθοδοτήματα*, *μισθοδοτικός*, *μισθοληψία*, *μισθοτροφοδοσία*. Επίσης θησαυρίζει, σ. 662-663 από τον Α. Ρ. Ραγκαβή το 1845 τη λέξη *μισθοφάγος* όπου παραβάλλει το ότι *«Ὁ Ραγκαβῆς ἔχει καὶ πρόσωπον δραματικόν ἐν τῷ «Γάμῳ τοῦ Κουτρούλη» [1845] τὸν Μισθοφᾶν».*

Στο κείμενο ο μισθός του δικαστή χαρακτηρίζεται *«ξηρός»* κάτι που λέγεται και σήμερα (ξερός) με τη σημασία ότι είναι *«μισθός που δεν έχει κανένα συμπλήρωμα, σκέτος»* (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1230 λ. *ξερός - ξηρός* 4α). Στο κείμενο αυτό της «Τρακατρούκας» συναντούμε και άλλες εκφράσεις που χρησιμοποιούνται και σήμερα όπως*: «τό ὄργανο τῆς θεᾶς Θέμιδος», «ὑπολόγιζεν ἐπί τῶν δακτύλων του»,* μετράει με τα δάχτυλα. (Κριαράς, ό.π.: 332, λ. *δάχτυλο* 2).

Β.2. Οι Σμυριδοφάγοι

Άλλο ένα σκίτσο στο οποίο επίσης ο λαός παρουσιάζεται σαν όνος είναι το σκίτσο που φέρει τον τίτλο «Οἱ Σμυριδοφὰγοι». Το σκίτσο αυτό ξεχωρίζει από άλλα διότι είναι το μοναδικό στο οποίο παρουσιάζεται ένα μέρος του όνου μόνο και συγκεκριμένα το κεφάλι του.

Το σκίτσο δημοσιεύει το περιοδικό «Δημόκριτος» στο φύλλο της 5 Αυγούστου 1851, αριθ. 5, έτ. Α΄, με την ένδειξη 5.

Είναι σκίτσο αρκετά μεγάλο αφού καταλαμβάνει ολόκληρη σελίδα. Το σκίτσο συνοδεύει κείμενο με τίτλο «Οι Σμυριδοφάγοι».

Το σκίτσο μαζί με το κείμενο, και από τον τίτλο του, παραπέμπει στην εκμετάλλευση του ορυκτού σμύριδα ή σμύρη που υπήρχε άφθονο στη νήσο Νάξο. Η σμύρη είναι πολύ σκληρό αμέταλλο ορυκτό, χρησιμεύει για λείανση και στίλβωση επιφανειών, λίθων, πολύτιμων λίθων, σκληρών λίθων, όπως τα διαμάντια, μετάλλου και ύαλου, και είναι απαραίτητη σε πολλούς κλάδους της βιομηχανίας. Εξορύσσεται από τα ορυχεία κατά

τεμάχια διαφόρου μεγέθους, τρίβεται με κατάλληλα μηχανήματα και πωλείται ως κόνις, ως σμυριδόχαρτο ή κατά τεμάχια προς κατασκευή τροχών. Τα καλύτερα της αγοράς κοιτάσματα σμύριδας υπήρχαν στο υπέδαφος της νήσου Νάξου, η σμύριδα θεωρείτο εθνικός πλούτος, ανήκε στο κρατικό μονοπώλιο και η εξόρυξή της γινόταν προνομιακά από τους Ναξιώτες (Ι.Ε.Ε.: 103 τ. ΙΓ΄). Παρόλα αυτά το 1835 η τότε Κυβέρνηση παραχώρησε τα δικαιώματα διάθεσης της σμύριδας που ήταν γνωστή παγκοσμίως με την ονομασία «*Ναξία σμύρις*» σε αγγλική εταιρεία με όρους πολύ επωφελείς για την εταιρεία αυτή (Ι.Ε.Ε.: ό.π.). Έτσι ξεπουλήθηκε σε ξένους ένα μέρος του ελληνικού εθνικού πλούτου και όσοι εκμεταλλεύτηκαν αυτή την κατάσταση ονομάστηκαν ‘σμυριδοφάγοι’ και έγιναν προϊόν χλευασμού και ειρωνείας στο σατιρικό τύπο της εποχής.Θα αποτελούσε παράληψη εδώ αν δεν παρατηρήσουμε την ύπαρξη του λεξικού επιθήματος -*φάγος*. Το λεξικό επίθημα -*φάγος* πολλές φορές συνόδευε λέξεις με σκοπό να αποδοθεί σε αυτές η σημασία της κατασπατάλησης του εθνικού πλούτου από επιτήδειους (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1887 *λ.* -*φάγος* 3). Έτσι δημιουργήθηκαν λέξεις όπως ‘Λαυριοφάγοι’, ‘οικοπεδοφάγοι’, ‘μισθοφάγος’, ‘θρονοφάγος’ αλλά και ‘σμυριδοφάγοι’ κατά το σκίτσο, ‘συνταγμοφάγα’, ‘χαρτοφάγα’ κατά το σκίτσο που αλλού αναλύσαμε (βλ. Κουμανούδης).

Το σκίτσο παρουσιάζει πέντε φιγούρες σε κλειστό χώρο, ίσως το σαλόνι μεγαλοαστικού σπιτιού. Υπάρχουν καρέκλες σκαλιστές, ένα ανάκλινδρο, μακρό κάθισμα με μακρόστενη ράχη και κουρτίνα στην μπαλκονόπορτα, πλούσια και με καλαίσθητο δέσιμο. Στο κέντρο υπάρχει επίσης ένα στρογγυλό τραπέζι με ένα πόδι και τραπεζομάντιλο. Στον τοίχο υπάρχει ζωγραφικός πίνακας με περίτεχνο κάδρο και άλλα δύο κάδρα μικρά και χωρίς κορνίζα.

Από τις φιγούρες του σκίτσου μόνο μία έχει τη μορφή ανθρώπου, μάλλον μισού ανθρώπου αφού τα κάτω άκρα του καταλήγουν σε γαμψό νύχι σαν το ράμφος αρπακτικού πτηνού. Ο άνθρωπος αυτός βρίσκεται ξαπλωμένος στο ανάκλινδρο, έχει το κεφάλι του στηριγμένο στο αριστερό του χέρι και το δεξί απλωμένο επάνω στο τραπέζι ενώ τα πόδια του είναι όρθια τιναγμένα επάνω, έχει λοξά μάτια και διάστροφους τους οφθαλμούς αφού ο ένας κοιτάζει αριστερά και ο άλλος δεξιά, είναι παραβλώψ, ένας που αλληθωρίζει, αλλήθωρος.

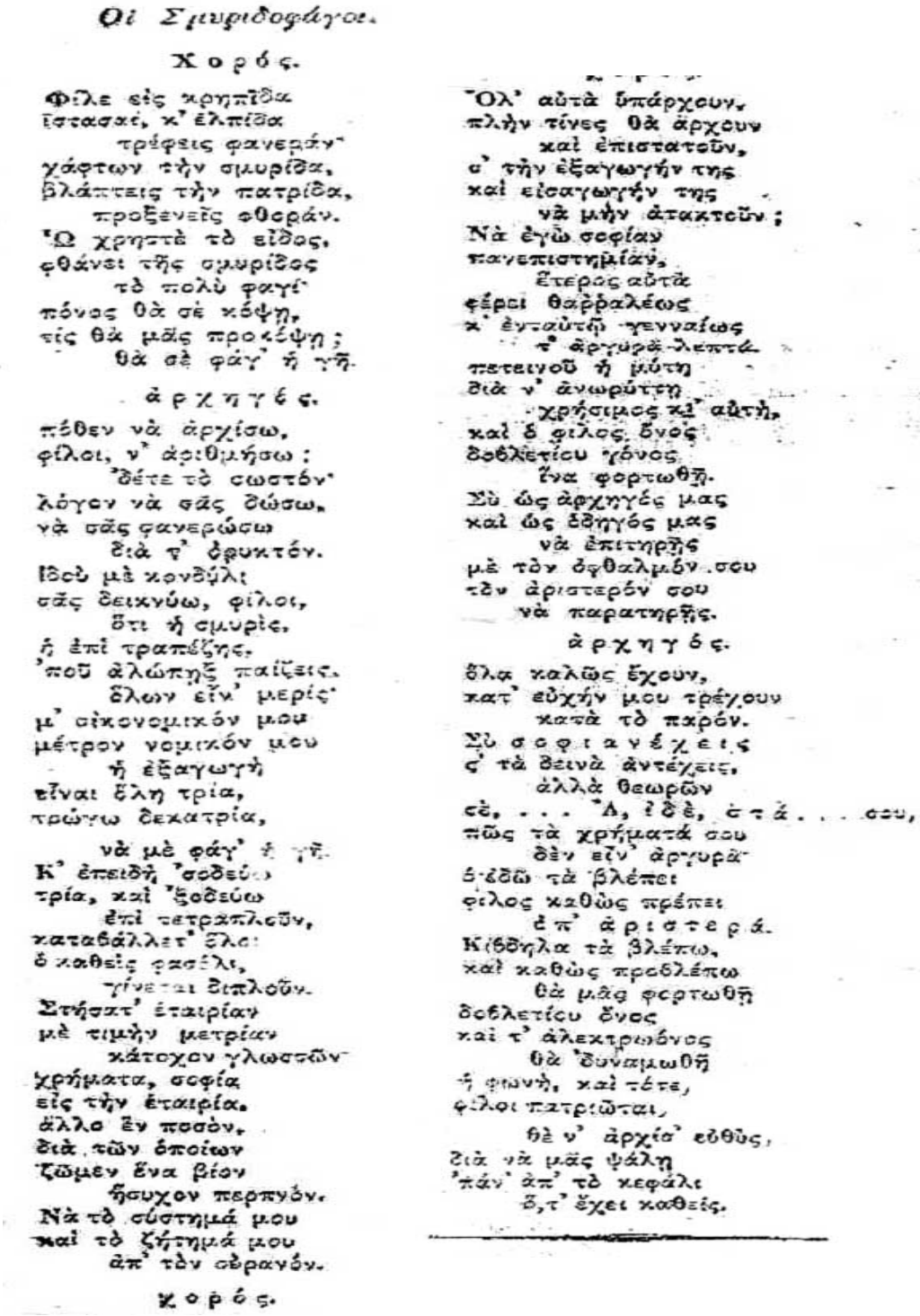
Τρεις άλλες φιγούρες, ζωόμορφες, παρουσιάζονται γύρω από το τραπέζι. Κατά σειρά είναι μια αλεπού, αφού έχει τη μακριά πυκνή ουρά, το λεπτό ρύγχος, τα λοξά, ελλειψοειδή μάτια, πρόσωπο μακρύ, όπως και μύτη και πηγούνι που λεπταίνει. Στο μέσο, η άλλη φιγούρα έχει τη μορφή πετεινού, αφού έχει το λειρί, το ράμφος και τα κρεμάμενα κάλλαια, το χαρχάλι, τα κρόσσια. Στην αριστερή πλευρά, παρουσιάζεται ένας ποντικός αφού έχει τα

λιγνά πόδια, το οξύ γυμνό ρύγχος, τα μουστάκια, τα μεγάλα ανοικτά αυτιά. Οι τρεις αυτοί τύποι, οι τρεις αυτές φιγούρες, τα τρία αυτά πρόσωπα παρουσιάζονται σωματοποιημένα, ολόσωμα, προφίλ και όρθια. Ο ποντικός και ο πετεινός παρουσιάζονται με το δεξί προφίλ, η αλεπού με το αριστερό. Η αλεπού και ο πετεινός παρουσιάζονται αντικριστά, κρατούν στα χέρια τους αντικείμενα που μοιάζουν με πέτρες, και συνομιλούν μεταξύ τους μυστικά αφού είναι σκυφτοί. Από τα ζωόμορφα αυτά πρόσωπα η αλεπού και ο πετεινός, όπως και ο ξαπλωμένος του σκίτσου, παρουσιάζονται να φορούν κοστούμι και ρεντιγκότα, ρούχα «*εὐρωπαϊκά*» (Μωραϊτίνης, ό.π. 143), είναι δυτικοντυμένοι.

Το τρίτο ζωόμορφο πρόσωπο, ο ποντικός παρουσιάζεται να φορά στολή αξιωματούχου με καπέλο και αμπέχονο, φέρει όπως και οι άλλοι δύο ζωόμορφοι, περιλαίμιο, όπως επίσης περασμένη από τον ώμο ταινία με διάσημα. Το πρόσωπο αυτό στέκεται όρθιο στο τραπέζι και κρατά στα χέρια του, που είναι επάνω στο τραπέζι, χρήματα, συγκεκριμένα κέρματα πολλά μικρά και στρογγυλά νομίσματα, και να τα βλέπει. Στα χρήματα αυτά, παρουσιάζεται να έχει απλωμένο το δεξί χέρι του ο ξαπλωμένος του σκίτσου, αυτός με την ανθρώπινη μορφή και τα άκρα αρπακτικού πτηνού. Το δεξί χέρι του κάνει την κίνηση να πάρει τα χρήματα

Η πέμπτη φιγούρα του σκίτσου έχει τη μορφή όνου. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζεται το κεφάλι ενός όνου να παρακολουθεί τα τέσσερα αυτά πρόσωπα, όλος μάτια και αυτιά, πίσω από την κουρτίνα, βρίσκεται έξω από το σπίτι και το κεφάλι του προβάλει από την μπαλκονόπορτα.

Το κείμενο που συνοδεύει το σκίτσο έχει έμμετρη διαλογική μορφή με πρόσωπα το χορό και τον αρχηγό και είναι το παρακάτω:

Οἱ Σμυριδοφάγοι.

Χορός.

Φίλε εἰς χρηπῖδα
ἵστασαι, κ' ἐλπίδα
τρέφεις φανεράν·
χάφτων τὴν σμυρίδα,
βλάπτεις τὴν πατρίδα,
προξενεῖς φθοράν.
Ὦ χρηστὲ τὸ εἶδος,
φθάνει τῆς σμυρίδος
τὸ πολὺ φαγί·
πόνος θὰ σὲ κόψῃ,
τίς θὰ μᾶς προκόψῃ;
θὰ σὲ φάγ' ἡ γῆ.

Ἀρχηγός.

πόθεν νὰ ἀρχίσω,
φίλοι, ν' ἀριθμήσω;
Δέτε τὸ σωστόν·
λόγον νὰ σᾶς δώσω,
νὰ σᾶς φανερώσω
διὰ τ' ὀρυκτόν.
Ἰδοὺ μὲ κονδύλι
σᾶς δεικνύω, φίλοι,
ὅτι ἡ σμυρὶς
ἡ ἐπὶ τραπέζης,
ποῦ ἀλώπηξ παίζεις,
ἕλωσν εἶν' μερίς·
μ' οἰκονομικόν μου
μέτρον νομικόν μου
ἡ ἐξαγωγὴ
εἶναι ἕλη τρία,
τρώγω δεκατρία,
νὰ μὲ φάγ' ἡ γῆ.
Κ' ἐπειδὴ σοβεύω
τρία, καὶ ξοβεύω
ἐπὶ τετραπλοῦν,
καταβάλλετ' ἕλος
ὁ καθεὶς φασίλι,
γίνεται διπλοῦν.
Στήσατ' ἑταιρίαν
μὲ τιμὴν μετρίαν
κάτοχον γλωσσῶν·
χρήματα, σοφία
εἰς τὴν ἑταιρία.
Ἄλλο ἓν ποσόν,
διὰ τῶν ὁποίων
ζῶμεν ἕνα βίον
ἡσυχον περπνόν.
Νὰ τὸ σύστημά μου
καὶ τὸ ζήτημά μου
ἀπ' τὸν οὐρανόν.

Χορός.

Ὅλ' αὐτὰ ὑπάρχουν,
πλὴν τίνες θὰ ἄρχουν
καὶ ἐπιστατοῦν,
ν' τὴν ἐξαγωγήν της
καὶ εἰσαγωγήν της
νὰ μὴν ἀτακτοῦν;
Νὰ ἐγὼ σοφίαν
πανεπιστημίαν,
ἕτερος αὐτὰ
φέρει θαρραλέως
κ' ἐνταῦτῳ γενναίως
τ' ἀργυρᾶ λεπτά.
πετειγοῦ ἡ μύτη
διὰ ν' ἀνωρύτῃ
χρήσιμος κ' αὐτὴ,
καὶ ὁ φίλος ὄνος
δοβλετίου γόνος
ἵνα φορτωθῇ.
Σὺ ὡς ἀρχηγός μας
καὶ ὡς ὁδηγός μας
νὰ ἐπιτηρῇς
μὲ τὸν ὀφθαλμόν σου
τὸν ἀριστερόν σου
νὰ παρατηρῇς.

Ἀρχηγός.

ὅλα καλῶς ἔχουν,
κατ' εὐχήν μου τρέχουν
κατὰ τὸ πκρόν.
Σὺ σοφιανέχεις
ς' τὰ θεινὰ ἀντέχεις,
ἀλλὰ θεωρῶν
σὲ, . . . Ἄ, ἴδὲ, στά . . . σου,
πῶς τὰ χρήματά σου
δὲν εἶν' ἀργυρᾶ·
ὁ ἄδδῶ τὰ βλέπει
φίλος καθὼς πρέπει
ἐπ' ἀριστερά.
Κἀθθηλα τὰ βλέπω,
καὶ καθὼς προβλέπω
θὰ μᾶς φορτωθῇ
δοβλετίου ὄνος
καὶ τ' ἀλεκτρωόνος
θὰ δυναμωθῇ
ἡ φωνὴ, καὶ τότε,
φίλοι πατριῶται,
δὲ ν' ἀρχίσ' εὐθὺς,
διὰ νὰ μᾶς ψάλῃ
πάν' ἀπ' τὸ κεφάλι
ὅ,τ' ἔχει καθείς.

Το έμμετρο αυτό κείμενο είναι μια παρλάτα που θυμίζει αρχαία τραγωδία ή κωμωδία και αυτό αφού έχει χορό και αρχηγό με πρωταγωνιστή, τον προεξάρχοντα. Την παρλάτα ξεκινά ο χορός που απευθύνεται προς τον αρχηγό, το στυλοβάτη, και αναφωνεί *«Φίλε εἰς κρηπῖδα ἵστασαι»*. Τον κατηγορεί ότι θέλει να 'φάει' τη σμύριδα, να τη «*χάψει*», και να βλάψει την πατρίδα. Του επισημαίνει ότι από το πολύ φαγητό, *«τῆς σμυρίδος τὸ πολύ φαγί»,* θα σκάσει και θα πεθάνει, με λόγια όπως «*πόνος θά σὲ κόψῃ, θά σὲ φάγ' ἡ γῆ*».

Ο αρχηγός με τη σειρά του, προσπαθεί να εξηγήσει στο χορό το θέμα της σμύριδας. Τονίζει ότι είναι ένα ορυκτό εθνικό, αφού λέει «*ὅλων εἶν' μερίς»,* όπως και ότι για την εξαγωγή του θα πάρει αυτός ως αρχηγός ειδικά μέτρα αφού λέει, *«οἰκονομικόν μου μέτρον νομικόν μου ἡ ἐξαγωγή»*. Επειδή όμως δηλώνει ότι είναι άνθρωπος που έχει περισσότερα έξοδα από έσοδα, αφού αποκαλυπτικά λέει «*'σοδεύω τρία, καὶ 'ξοδεύω ἐπί τετραπλοῦν*», ζητά από όλους να του δίνουν χρήματα και ξεκάθαρα τονίζει *«καταβάλλετ' ὅλοι ὁ καθεὶς φασόλι»*. Συνεχίζοντας, ζητά *«ἄλλο ἕν ποσόν»* και από την εταιρεία που ο ίδιος προτρέπει να στήσουν Έλληνες και ξένοι με την ευκαιρία της υπόθεσης της σμύριδας, αφού χαρακτηριστικά λέει *«Στήσατ' ἑταιρίαν μὲ τιμὴν μετρίαν κάτοχον γλωσσῶν·»*. Ο αρχηγός όμως εκ συστήματος είναι που ζητά χρήματα, αφού παρακάτω λέει «*Νά τό σύστημά μου»,* διότι αυτό που επιθυμεί με όλη του την ψυχή, «*τὸ ζήτημά μου ἀπ' τὸν οὐρανόν»* όπως λέει, είναι να ζει ευχάριστα και τερπνά, αφού ο ίδιος λέει ότι *«διὰ τῶν ὁποίων* [χρημάτων] *ζῶμεν ἕνα βίον ἥσυχον τερπνόν»*.

Παίρνοντας εκ νέου το λόγο ο χορός εκφράζει την απορία σχετικά με το ποια άτομα θα επιστατούν, ποιά θα κάνουν την *«ἐξαγωγήν»* και την «*εἰσαγωγήν»* της σμύριδας, την εξόρυξη και την αποστολή, τους προϋπολογισμούς και τους απολογισμούς, τα έσοδα και τα έξοδα προκειμένου τα κέρδη να είναι καθαρά, ακέραια, αφού λέει *«θαρραλέως κ' ἐνταὐτῷ γενναίως τ'ἀργυρά λεπτά»*. Συνεχίζοντας ο χορός προτείνει στον αρχηγό να είναι αυτός υπεύθυνος για το όλο έργο ως αρχηγός που είναι με αισθήματα και συνείδηση. Του λέει αποφασιστικά *«Σὺ ὡς ἀρχηγός μας καὶ ὡς ὁδηγός μας νά ἐπιτηρῇς μὲ τὸν ὀφθαλμόν σου τὸν ἀριστερόν σου νά παρατηρῇς»*.

Το κείμενο τελειώνει με τα λόγια του αρχηγού. Ο αρχηγός είναι ευχαριστημένος, αφού δηλώνει ότι *«ὅλα... κατ' εὐχήν μου τρέχουν»*, και αυτό διότι ο χορός του δίνει πλήρη εξουσιοδότηση εποπτείας του όλου έργου. Ξαφνικά όμως παρατηρεί, ότι τα χρήματα *«δὲν εἶν' ἀργυρᾶ»* αφού αναφωνεί *«Κίβδηλα τὰ βλέπω»*. Και τότε, μονολογεί, πως αλλοίμονό μας αγαπητοί συνεργάτες, *«φίλοι πατριῶται»* όπως τους ονομάζει, ο *«φίλος* [όνος]... *δοβλετίου ὄνος»*, τα γνήσια τέκνα του κράτους, ο αφοσιωμένος λαός, θα καταλάβει ότι τα χρήματα δεν

είναι αργυρά. Θα συνειδητοποιήσει ο λαός ότι τα χρήματα που θα εισπράττει δεν θα είναι αργυρά αλλά κίβδηλα και αφού ο αρχηγός, δηλαδή αυτός ο ίδιος, θα τα έχει εκμεταλλευτεί. Τότε συνεχίζει ο αρχηγός, *«ἡ φωνή* [του όνου] *θά δυναμωθῆ* [όπως] *τοῦ ἀλεκτρωόνος»,* του μάχιμου αλέκτορα, 'και θα αρχίσει να μας κατηγορεί κανονικά', αφού όπως λέει *«θὲ ν' ἀρχίσ' εὐθύς, διὰ νὰ μᾶς ψάλῃ 'πάν' ἀπ' τὸ κεφάλι ὅ,τ' ἔχει καθείς».*

Το σκίτσο με το κείμενο παρουσιάζει τους εκμεταλευτές της σμύριδας, τους σμυριδοφάγους, στην εξής σκηνή. Οι δύο από αυτούς, ο πετεινός και η αλεπού, κρυφομιλούν μεταξύ τους για το ορυκτό, τις πέτρες που κρατούν στα χέρια τους. Ο τρίτος, ο ποντικός, κρατά στα χέρια του χρήματα τα οποία δίνει στον τέταρτο ο οποίος απλώνει το χέρι του για να τα πάρει. Ο τέταρτος καμώνεται τον αδιάφορο αφού βλέπει αλλού, τη στιγμή που παίρνει τα λεφτά. Κατά τον τρόπο αυτό ο γελοιογράφος φτάνει στο στόχο του που είναι η δωροδοκία, η εξαγορά του τέταρτου από τον τρίτο. Το χέρι του τέταρτου είναι μακρύ και τα κάτω του άκρα νύχια αρπακτικού. Και ο τέταρτος αυτός σμυριδοφάγος είναι ο αρχηγός αφού σύμφωνα με το κείμενο τονίζει ότι το σύστημά του είναι να του δίνουν όλοι χρήματα προκειμένου να ζει ευχάριστα και τερπνά. Ο γελοιογράφος παρουσιάζει τους τέσσερις σμυριδοφάγους γύρω από το ίδιο τραπέζι όπως ο ίδιος ο αρχηγός προτείνει στο κείμενο να στήσουν εταιρία.

Το σκίτσο αποδίδεται με έντονο ασπρόμαυρο σκιοφωτισμό γεγονός που αναδεικνύει την περιρρέουσα ατμόσφαιρα που, κατά τη γνώμη μας, δεν είναι άλλη από μια ατμόσφαιρα με μυστικά και ψέματα. Αυτό αφού, οι ευρωπαϊκά ντυμένοι συνομιλούν σκυφτοί, ο αξιωματούχος είναι μόνος του με τα λεφτά του, οι τρεις αυτοί συνδιαλέγονται με τον τέταρτο σιωπηρά, αφού βρίσκονται όλοι στο ίδιο τραπέζι, ο τέταρτος παίρνει τα λεφτά και κοιτάζει αλλού, και ο όνος παρακολουθεί με προσοχή, αφού τα μάτια του είναι στραμμένα εμπρός όπως και τα τεντωμένα αυτιά του.

Το σκίτσο με την έμμετρη παρλάτα συνδέεται χρονολογικά με πραγματικό γεγονός. Επί υπουργού των Οικονομικών Δ. Χρηστίδη (4-8-1850/29-8-1853), με το νόμο ΣΒ΄ της 18ης Ιουλίου 1852 η εκμετάλλευση των ορυχείων σμύριδας της Νάξου δόθηκε ύστερα από δημοπρασία, στον Άγγλο Ρίτσαρντ Άμποτ με ευνοϊκούς αυτή τη φορά όρους για το δημόσιο. (Ι.Ε.Ε.: 180, τ. ΙΓ΄). Το άρθρο 4 του Διατάγματος αυτού αναφέρει ρητά ότι: *«Ἡ διάρκεια τῆς πολυετοῦς ἐκποιήσεως ὁρίζεται εἰς 10 ἔτη, τὸ κατ' ἔτος ἐκποιητέον ποσὸν εἰς 40000 καντάρια· κατωτέρω δὲ τῶν 11 δραχμῶν προσφορά δὲν εἶναι δεκτή».* Η «γλισχρότητα»[14] όμως του

[14] Ι.Κ., «λισχρώς» [σημασιολογία] στο Φίλτατε Κοκκινάκη, περ. *Ερμής ο Λόγιος*, 1-1-1821, τομ. ΙΑ΄, αριθ. 1, σελ. 4, στήλη Φιλολογία. Βλ. γλίσχρος, Αριστοφάνης, *Αχαρνής*, 452.

υπουργού Δ. Χρηστίδη ήταν «*παροιμιώδης*» (Κυριακίδης, ό.π.: 621 τ.Α΄). Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μακρυγιάννη: *«Κάνει τὸ νομοσχέδιο ὁ Χρηστίδης, ὁ ὑπουργὸς ὁ τωρινὸς τῆς Οἰκονομίας. Πουλεῖ, κι αὐτὸς τὸ σμύριδι ἔντεκα δραχμὲς τὸ καντάρι· τοῦ δίνουν δεκάξι· "Τὄδωσα τώρα" λέγει* (Απομν.: σημ.σ. 463).

Το σκίτσο είναι προγενέστερο του νόμου περί σμύριδας αφού δημοσιεύτηκε το 1851 όταν ακόμα συζητείτο το νομοσχέδιο, το «*προβούλευμα*» (Καρολίδης, ό.π.: 330). Επίσης και τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη όπου μαρτυρούνται τα παραπάνω σταματούν στο τέλος του έτους 1850.

Στο σκίτσο ο αρχηγός είναι εύκολα αναγνωρίσιμος από τους αναγνώστες της εποχής.

Ὀρθοφροσύνη

Πρόκειται για τον υπουργό των Οικονομικών, τον Δ. Χρηστίδη, που ως γνωστό ήταν παραβλώψ, αλλήθωρος (Ραγκαβής, 1999: 39 τ.Α΄. Επ. Βλαχογιάννης, ό.π.: 274 ανέκδ. 121). Για το λόγο αυτό στο σκίτσο οι οφθαλμοί του παρουσιάζονται να βλέπουν ο ένας στην Ανατολή και ο άλλος στη Δύση. Παρουσιάζεται επίσης να έχει τα πόδια επάνω κάτι που για τους αναγνώστες του περιοδικού αυτού συμβόλιζε το Χρηστίδη. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο γελοιογράφος του «Δημόκριτου» παρουσίαζε και σε άλλα σκίτσα τον Δ. Χρηστίδη (όπως και σ'αυτό που παρατίθεται εδώ από το τεύχος της 15 Ιουλίου 1851 αρ. 2 ετ.Α΄, σελ. 2), τη δε στάση του αυτή με τα πόδια επάνω ονόμαζε «Ορθοφροσύνη».

Κατά τη γνώμη μας, ο γελοιογράφος διακωμωδεί και σατιρίζει την έλλειψη ορθοφροσύνης του πολιτικού αυτού όταν τον παρουσιάζει να έχει επάνω, αντί για το κεφάλι, τα πόδια του, αυτός που ενεργεί χωρίς σύνεση (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1159 *λ. μυαλό* 3 ΦΡ. ιβ΄. Πρβ. Αριστοφάνης, *Ἀχαρνῆς*, 398-399, 410-411). Με αυτόν τον τρόπο ο γελοιογράφος του «Δημόκριτου» αποτύπωσε την εποχή κατά την οποία ο Δ. Χρηστίδης ήταν Υπουργός Οικονομικών. Πιο συγκεκριμένα αποτύπωσε την εποχή της διακυβέρνησης της χώρας από τον Κριεζή (12-12-1849/19-5-1854), αφού το κείμενο που συνοδεύει την παράσταση αναφέρει *«φαίνεται ὁτι βουλεύεσθε μὲ ὀρθούς πόδας καὶ κινεῖσθε μέ τὴν κεφαλήν»*. Το κείμενο είναι γραμμένο στο δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο και κατά συνέπεια αναφέρεται προς όλα τα μέλη της Κυβέρνησης.

Ο γελοιογράφος παρουσιάζει την όλη σκηνή να διαδραματίζεται στο υπουργικό Γραφείο του Δ. Χρηστίδη. Αυτός είναι ο λόγος που η καρέκλα του Χρηστίδη είναι ανάκλινδρο, διότι είναι η υπουργική, τα άλλα καθίσματα καρέκλες σκαλιστές, η κουρτίνα βαριά είναι πλούσια με καλαίσθητο δέσιμο. Επίσης τα δύο κάδρα στον τοίχο φέρουν αριθμούς και αράδες, είναι οι νόμοι και οι αποφάσεις που ο υπουργός εξέδιδε. Στο τρίτο κάδρο, δύο πρόσωπα όρθια και ευθυτενή παρουσιάζονται να συνομιλούν, αφού είναι αντικριστά, μπροστά σε ένα μεγάλο και διακοσμημένο με σχέδιο τραπέζι. Το κάδρο είναι κρεμασμένο πίσω ακριβώς από την υπουργική καρέκλα κάτι που ισχύει για τη θέση κάδρου με τη φωτογραφία του αρχηγού του κράτους ή του πρωθυπουργού στα υπουργικά Γραφεία. Τεκμαίρεται ότι πρόκειται για τον Πρωθυπουργό ναύαρχο Κριεζή, διότι διακρίνεται το καπέλο της στολής του, και το βασιλιά Όθωνα διότι είναι φουστανελοφόρος, είναι όμως ασκεπής διότι βρίσκεται στο βασιλικό Γραφείο του.

Εύκολα αναγνωρίσιμος από τους αναγνώστες είναι και ο ποντικός του σκίτσου. Πρόκειται για Άγγλο αφού φορά στολή και καπέλο Άγγλου ναυάρχου. Το πρόσωπο αυτό δεν είναι άλλος από τον Ρίτσαρντ Άμποτ, τον Άγγλο επιχειρηματία στον οποίο, όπως αναφέρθηκε, παραχωρήθηκαν κατόπιν δημοπρασίας τα δικαιώματα διάθεσης της σμύριδας. Πρόκειται για τον κεφαλαιούχο, τον επενδυτή, είναι ο «*μπίζνεσμαν*» της εποχής (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1149, *λ. μπίζνεσμαν*). Κατά τη γνώμη μας, όταν ο γελοιογράφος παρουσιάζει τον Άγγλο Άμποτ με ποντικό, το τρωκτικό που ορύσσει υπόγειες στοές, δεν είναι διότι πρόκειται για επιχείρηση εκμετάλλευσης ορυκτού. Είναι διότι ο Άγγλος αυτός επιχειρηματίας έδρασε σαν ποντικός, ένας που με σύστημα και ύπουλα ιδιοποιείται, ο ύπουλος. Αυτό διότι προκειμένου να κερδίσει τη δημοπρασία, 'να κλείσει τη δουλειά' ήρθε σε μυστικές διαπραγματεύσεις με τον Δ. Χρηστίδη τον εκτελεστή[15] της δημοπρασίας. (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 530, *λ. δουλειά 11α*). Στο σκίτσο παρουσιάζεται καθαρά να δωροδοκεί τον αρχηγό αφού του προσφέρει τα χρήματα. Η δωροδοκία του υπουργού γίνεται φανερά διότι τα λεφτά του Άγγλου κεφαλαιούχου δεν παρουσιάζονται, δεν 'αλλάζουν χέρια', 'κάτω από το τραπέζι', όπως χαρακτηριστικά λέει ο λαός μας για κάτι που γίνεται στα κρυφά (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 123, *λ. αλλάζω* 2 ΦΡ. ιγ, επ. σ. 1314, *λ. παίρνω* 44 ΦΡ. ιβ). Σε όλους ήταν γνωστό ότι ο υπουργός δωροδοκείτο όπως και ο ίδιος το αναφέρει στο κείμενο: «*καταβάλλετ' όλοι ό καθείς φασόλι γίνεται διπλοῦν*».

Ο γελοιογράφος παρουσιάζει την άλλη φιγούρα σαν πετεινό, ο σκαλευτικός νυχάτος, νυχοποδαράτος πετεινός, και αυτό διότι θέλει να συμπεριλάβει στο σκίτσο του αυτούς που

[15] Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, αριθ.27, 1852, εν Αθήναις, 19 Ιουλίου.

ασχολούνται με την εξόρυξη του ορυκτού. Πιο συγκεκριμένα αυτούς που γνωρίζουν τις μεθόδους εξόρυξης, τα καλής ποιότητας κοιτάσματα σμύριδας. Σύμφωνα με το έμμετρο, του πετεινού η μύτη είναι *«χρήσιμος»* ακριβώς *«διὰ ν' ἀνωρύττῃ»* να ξεσκαλίζει, να ξεδιαλέγει. Πρόκειται για τον ειδικό του επαγγέλματος, τον γεωλόγο της εποχής, τον *«εξπέρ»*, έναν πολύ επιδέξιο και έμπειρο άνθρωπο στο είδος αυτό (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 639, *λ. εξπέρ* 2). Είναι μάλλον Έλληνας αφού όπως αναφέρθηκε η εξόρυξη της σμύριδας όπως και ο καθαρισμός της γινόταν προνομιακά και νόμιμα από τους Ναξιώτες. Αυτός είναι ο λόγος που στο σκίτσο αυτός που κρατάει στα χέρια του τη σμύριδα που είναι η σχηματοποιημένη αφού είναι καλοσχηματισμένη κομμένη και καθαρή όπως οι επεξεργασμένοι πολύτιμοι λίθοι είναι ο πετεινός.

Η άλλη φιγούρα, η ντυμένη με ρεντιγκότα αλεπού, η πονηρή και πανούργα αλεπού, συμπεριλαμβάνεται διότι ο γελοιογράφος θέλει να τονίσει την παρουσία αυτών που ενεργούν με πονηριά και ύπουλα. Στο έμμετρο με τη σμύριδα που είναι *«επί τραπέζης»* η αλεπού *«παίζει»,* χειρίζεται με άνεση το θέμα της σμύριδας (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1314, *λ.παίζω*1 ΦΡ.β).

Στο σκίτσο η αλεπού και ο πετεινός παρουσιάζονται να κρατούν στα χέρια τους τη σμύριδα και να είναι εν κινήσει, σε εγρήγορση, αφού έχουν το ένα πόδι μπροστά, όπως και να είναι σκυφτοί. Αυτό συμβαίνει διότι ο γελοιογράφος θέλει πιθανόν να παρουσιάσει αυτούς που έρχονται ήδη σε διαπραγματεύσεις που ενεργούν στην υπόθεση αυτή της εκμετάλλευσης του ορυκτού.

Πιστεύουμε ότι ο πετεινός και η αλεπού δεν είναι άλλοι από τους στενούς συνεργάτες του υπουργού. Αυτό διότι στο έμμετρο ο αρχηγός τους αποκαλεί *«φίλοι πατριῶται».* Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για τους έμπιστους του υπουργού, οι 'παράγοντες' αυτοί που διαθέτουν κύρος και επιρροή και ως εκ τούτου πρωτοστατούν σε συγκεκριμένο τομέα, οι 'ημέτεροι' της εποχής όπως ειρωνικά ονομάζονται και σήμερα. (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1332 *λ. παράγοντας* 2· και σ. 731 *λ. ημέτεροι* 2). Τα πρόσωπα αυτά είναι πρόσωπα γνωστά στο πλατύ κοινό, προσωπικότητες. Στο σκίτσο η αλεπού και ο πετεινός όπως και ο ποντικός παρουσιάζονται σαν ζώα ράτσας, επιλεγμένα, αφού φορούν περιλαίμιο, το λουράκι στο λαιμό. Παρατηρούμε ότι στο σκίτσο ο Άμποτ φοράει μεγαλόσταυρο. Ο Χρηστίδης ήταν ένας από τους λίγους Έλληνες που είχαν τιμηθεί με το μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος, το ανώτερο κατά την τάξη ελληνικό παράσημο. Αν ο μεγαλόσταυρος που στο σκίτσο φοράει ο Άμποτ είναι του Χρηστίδη αυτό μας οδηγεί σε ακόμη πιο ανθελληνικά συμπεράσματα για λογαριασμό του υπουργού αυτού. Αν δηλαδή ο Χρηστίδης του

παραχώρησε μέχρι και το μεγαλόσταυρό του αυτό δηλώνει ότι '(ξε)πουλήθηκε' στη συναλλαγή αυτή με τη διαφθορά από μέρους του να φτάνει στο έπακρο. (Κριαράς, ό.π.: 1143, *λ. πουλώ* 4.) Ο μεγαλόσταυρος αναρτάται από μεγάλης ταινίας περασμένης από τον αριστερό ώμο προς την άλλη πλευρά. Το παράσημο αυτό συνοδεύεται από πλατιά ταινία που περιβάλλει σαν περιδέραιο το λαιμό απ'όπου κρεμάται ο σταυρός των Ταξιαρχών του Τάγματος του Σωτήρος. Η καθιέρωση του παράσημου αυτού ψηφίστηκε με το Η΄ ψήφισμα κατά τις εργασίες της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης που συνήλθε στο Άργος στις 11 Ιουλίου 1829 (Μαρκεζίνης, ό.π.: 68 τ. 1ος).

Η σκηνή με τους τέσσερις σμυριδοφάγους που είναι στη διαδικασία σφετερισμού μέρους του ελληνικού πλούτου παρακολουθείται διακριτικά από τον ελληνικό λαό. Ο όνος έξω από τη μπαλκονόπορτα δεν είναι παρά ο ελληνικός λαός που για μια ακόμη φορά παρουσιάζεται σαν όνος. Ο συμπαθής για το γελοιογράφο λαός παρατηρεί τα τεκταινόμενα στωικά, με υπομονή. Το βλέμμα του δεν δείχνει απορία σαν να δηλώνει ότι αυτά που συμβαίνουν είναι συνηθισμένα γι' αυτόν. Ο συμπαθής λαός σηκώνει υπομονετικά τα βάρη του κράτους, αντέχει στις κακουχίες, κάτι που ο υπουργός ξέρει αφού ο ίδιος ομολογεί *«Σὺ σ ο φ ί α ν ἔ χ ε ι ς ς' τὰ δεινά ἀντέχεις»*. Πρόκειται για ένα νικητή της ζωής που μέσα από την υπομονή του είναι που προτάσσει το ανάστημά του. Αυτό το γνωρίζει ο υπουργός αφού στο κείμενο παραδέχεται ότι ο λαός σαν άλλος αλέκτωρ, ο γνωστός για τη μαχητικότητα του αλέκτωρ, την καθαρή και διαπεραστική φωνή το σταθερό και γρήγορο βήμα, τη δύναμη και το θάρρος που αντικατοπτρίζονται στο παράστημά του, θα διατυμπανίσει τα κακώς κείμενα, *«θά μᾶς φορτωθῇ»* και *«θά 'δυναμωθῇ»*. Αφού τα έσοδα του κράτους από τη σμύριδα που ήταν εθνικό μονοπώλιο, εθνικός πλούτος, δεν θα είναι ακέραια. Ο γελοιογράφος του «Δημόκριτου» δεν εκτιμά βέβαια τους επιτήδειους Έλληνες που κατασπαταλούν τον εθνικό πλούτο. Για το λόγο αυτό τους παρομοιάζει με πετεινούς, τα κοκόρια παραπέμποντας στους 'κοκορόμυαλους' όπως ο λαός αποκαλεί τους ελαφρόμυαλους (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 919 *λ. κοκορόμυαλος*). Επίσης τους παρομοιάζει με αλεπού, ο πονηρός, ο πεινασμένος. Ο γελοιογράφος δεν εκτιμά επίσης τον Ρίτσαρντ Άμποτ διότι τον παρουσιάζει με ποντικό, το τρωκτικό, ο ύπουλος. Κατά τη γνώμη μας επίσης, όταν ο γελοιογράφος παρουσιάζει με ποντικό τον Ρίτσαρντ Άμποτ είναι διότι στο όνομα του Άγγλου επιχειρηματία κερδοσκόπου θέλει να συμπεριλάβει τους Άγγλους και την πολιτική τους απέναντι στην Ελλάδα. Αυτό διότι, όταν παρουσιάστηκε η γελοιογραφία, ήταν ακόμα πολύ νωπά για τους Έλληνες τα γεγονότα του 1850. Πιο συγκεκριμένα ο Παρκερικός αποκλεισμός (Ιανουάριος-Ιούλιος 1850) κατά τον οποίο η Αγγλία προκειμένου να εδραιώσει ξανά την επιρροή της στην

Ελλάδα, χρησιμοποίησε ένα πρόσχημα ευτελές, την υπερβολική αποζημίωση του αγγλο-εβραίου Δαυίδ Πασίφικο από το ελληνικό κράτος, και απέκλεισε για έξι μήνες το λιμάνι του Πειραιά δημιουργώντας έτσι ένα οικονομικό αποκλεισμό με σοβαρότατες συνέπειες (Ι.Ε.Ε.: 139-140, τ.ΙΓ΄).

Με το σκίτσο «Οι Σμυριδοφάγοι» ο σκιτσογράφος συντάκτης της εφημερίδας φτάνει στο στόχο του. Πληροφορεί, καυτηριάζει και σατιρίζει με αποτελεσματικό τρόπο ένα γεγονός της εποχής που ήταν άξιο σάτιρας και γελοιοποίησης. Συγκεκριμένα σατιρίζει το ξεπούλημα εθνικού πλούτου, την εκμετάλλευση των ξένων, τους διεφθαρμένους υπουργούς, τα υπουργικά γραφεία, τη δωροδοκία δημόσιων λειτουργών, τις μηχανορραφίες και ό,τι πλήγωνε την εποχή εκείνη την Ελλάδα.

Σύμφωνα με τον Καρολίδη (ό.π.: 319, 322, 327, 330), ο Δ. Χρηστίδης ήταν *«ἀνήρ συνετός, ἐν ταυτῷ δὲ σταθερός ἐν ταῖς φρονήμασι»*· σε άλλο σημείο δηλώνει ότι ήταν *«ἀνακόλουθος πρός ἑαυτόν, ἄπιστος καὶ ἀνειλικρινής ἐν ταῖς δηλώσεσι αὐτοῦ»* ὅτι ἦταν *«ἐπιτήδειος»* και ότι ήταν *«μετριοπαθής»*. Ο Δημήτριος Χρηστίδης (1795-1877) γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από πτωχούς γονείς. Σπούδασε στο Ιάσιο με δαπάνες του πατέρα του Αλ. Ραγκαβή στο σπίτι του οποίου ο πατέρας του εργαζόταν. Ονομαζόταν Δημήτριος Χατσής Κωνσταντινουπολίτης και αργότερα ονομάστηκε Δημήτριος Χρηστίδης (Πρωτοψάλτης, 1957 άρ.13: 7). Υπήρξε δάσκαλος του Ραγκαβή (1809-1892) ο οποίος γράφει στα Απομνημονεύματά του (1999: 39 τ.Α΄) ότι ο δάσκαλός του στην Κωνσταντινούπολη Δ. Χρηστίδης ήταν υψηλός και ισχνός με αυστηρή έκφραση, οξύθυμος, ευερέθιστος, *«εὐόργητος»,* συνωφρυωμένος. Επίσης ότι ήταν *«φυσιογνωμία ἥτις οὐδέν προσηνές ἀνήγγειλεν»,* ότι *«δὲν ἐνέπνεεν συμπάθειαν»* και ότι ήταν *«παραβλώψ ὀλίγον». «Ἐκραγείσης τῆς Ἐπαναστάσεως κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1822 καὶ ὑπηρέτησε τόν ἀγώνα μετά τῆς τόλμης καὶ τῆς εὐφυΐας ἥτις διέκρινεν αὐτόν μέχρι τελευτῆς»* (Πρωτοψάλτης, ό.π.). Ο Χρηστίδης ασχολήθηκε με την πολιτική, διετέλεσε γραμματέας του Κωλέτη και κατόπιν υπουργός επί Όθωνος (Ι.Ε.Ε.: 86,88 τ. ΙΓ΄).Κατά την άσκηση της εξουσίας παραδειγματίστηκε από τον αρχηγό του Κωλέτη, υπήρξε ένας αφοσιωμένος στα ‘πιστεύω’ του Κωλέτη. Ο Κωλέτης, όπως αλλού αναφέρθηκε, κατά την πρωθυπουργία του (1844-1847) εισήγαγε τη διαφθορά στην άσκηση της εξουσίας και εφάρμοσε την πολιτική της διάθεσης των κρατικών εσόδων για λογαριασμό των φίλων του κάτι που θυμίζει τους διεφθαρμένους ‘σμυριδοφάγους’ του σκίτσου. Στο κείμενο ο συντάκτης βάζει

Δημ. Χρηστίδης
Δραγούμης Ν., χ.χ.: 114

τον Χρηστίδη να αποκαλεί τους συνεργάτες του στη διαρπαγή της σμύριδας, *«φίλοι πατριῶται»* κάτι που παραπέμπει στους *«Ἑλληνάδες μου»* που όπως αναφέρθηκε αποκαλούσε τους φίλους του ο Κωλέτης.

Τη διαφθορά και τις καταχρήσεις που υπήρχαν επί πρωθυπουργίας Κωλέτη επισημαίνει ο Γάλλος πρέσβης στην Αθήνα Θουβενέλ λέγοντας ότι *«αἱ ἰδέαι τοῦ Κωλέτη περί διακυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος ἐστηρίζοντο ἐπί τῶν ἀρχῶν τοῦ πρώην αὐθέντου του Ἀλῆ Πασᾶ˙ τῆς ἐξαγορᾶς τῶν συνειδήσεων καὶ τῆς καταχρήσεως τοῦ δημοσίου χρήματος»* (Βουρνάς, ό.π.: 295).

Σύμφωνα με την εφημερίδα «Ἀθηνᾶ»: (βλ. π. «Μνημοσύνη», τ. Α΄, τευχ. ΙΕ΄. Νοέμβριος. 1852: Δεκαπενθημερίς, Εσωτερικά, σ. 358 - 359) εξ αιτίας ατασθαλιών .επί υπουργού Οικονομικών Χρηστίδη:

— Κατὰ τὸν σημερινὸν προϋπολογισμὸν ὑπάρχει ἔλλειμμα ἐκ τριῶν καὶ ἡμίσεως ἑκατομμυρίων, [...]

[...] Πόθεν προέρχεται ἡ ἐλάττωσις αὕτη, ἐν ᾧ καὶ ἡ γεωργία καὶ τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία ἀναλόγως προώδευσαν; Ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα τοῦ προσωπικοῦ, καθὼς προεῖπεν ἡ ἀντιπολίτευσις, ἀλλὰ δὲν ἠκούσθη. [...]

[...] Διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὸ ὑπάρχον ἔλλειμμα, εἴτε ἐλαττώσῃ τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλήλων, εἴτε τοὺς καθυστερήσῃ, θέλει ἀπαντήσει προσκόμματα, ὥστε βλέπομεν ἀθλίαν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. [...]

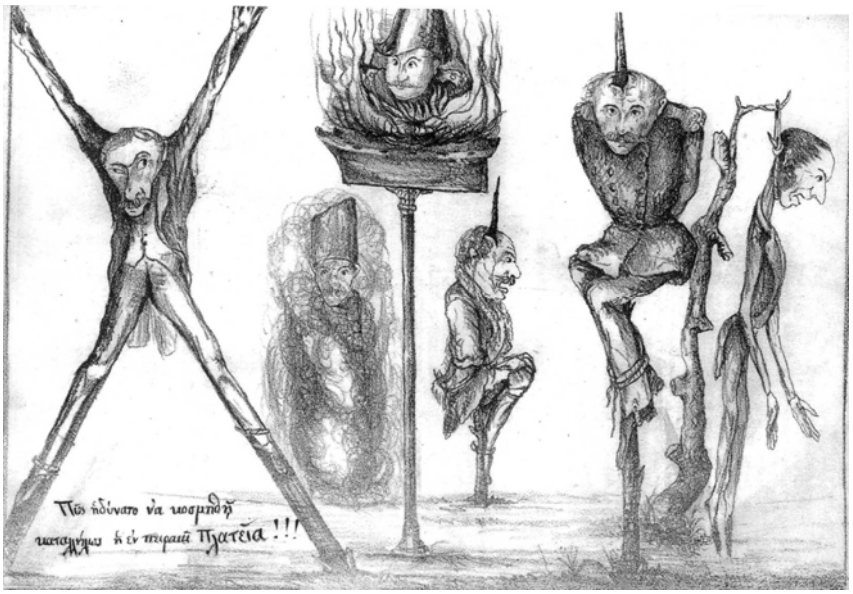
Τον προϋπολογισμό του έτους 1852 (Γκίνης-Μέξας: 358 Νο 5831 τ. Β΄) σατιρίζει το παρακάτω σκίτσο του «Δημόκριτου» (9-10-1851, σ.2):

Στο σκίτσο αυτό αναγνωρίζεται ο πρωθυπουργός Κριεζής καθισμένος και με το καπέλο ναυάρχου, επίσης καθισμένος ο παραβλώψ Χρηστίδης, υπουργός Οικονομικών και πίσω του με τα γυαλιά ο Γ. Βάρβογλης υπουργός Εκκλησιαστικών. Όρθιος αριστερά με το

σύμβολο της Θέμιδος παρουσιάζεται ο υπουργός Δικαιοσύνης Ι. Δαμιανός με δύο μορφές που θυμίζουν μάσκα. Όρθιος δεξιά ο υπουργός Στρατιωτικών Σπυρομήλιος που αναγνωρίζεται από το μουστάκι, τη στρατιωτική στολή, τα σπιρούνια. Οι δύο κάτω είναι οι υπουργοί του επταμελούς υπουργικού συμβουλίου. Είναι ο Α. Πάικος, υπουργός Εξωτερικών και ο Δ. Μελετόπουλος, υπουργός Εσωτερικών. Δεξιά είναι ο Μελετόπουλος διότι γνωρίζουμε ότι φορούσε φουστανέλα, φέσι ψηλό με μακριά φούντα και είχε μουστάκι (Γούδας, 1876 : 336 τ. Η΄) και αριστερά ο Πάικος.

Ο Δ. Χρηστίδης κατά τη θητεία του ως υπουργός Οικονομικών *«διὰ τὰς οἰκονομίας τὰς ὁποίας ἐπραγματοποίησε τότε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ὀνομάσθη σκωπτικῶς ὑπό τοῦ λαοῦ 'ψαλίδας'»* (Πρωτοψάλτης, ό.π. αρ.13: 7). Σαν 'ψαλίδα' τον εικονογράφησε σε σατιρικά του σκίτσα ο τύπος της εποχής. Στο παρακάτω σκίτσο του περιοδικού «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης» (6 Δεκεμβρίου 1852), όπου παρουσιάζονται ο Κριεζής και οι υπουργοί του, ο παραβλώψ σε σχήμα ψαλιδιού είναι ο Χρηστίδης.

Στην πυρά αναγνωρίζεται ο πρωθυπουργός Κριεζής, ανασκολοπισμένος (π. «Ἑλληνομνήμων» 1845, αριθμ. 9, παρ. 14: 517-518 σημ. 60) με το δεξί προφίλ ο υπουργός Εσωτερικών Ρ. Παλαμίδης που ήταν ευτραφής και φορούσε φουστανέλα, ανασκολοπισμένος και en face ο υπουργός Στρατιωτικών Σπυρομήλιος, και στην αγχόνη ο υπουργός Δικαιοσύνης Α. Πάικος. Πίσω από το Χρηστίδη εμφανίζεται ο ήδη αποθανών Κωλέτης (πεθ. 1847) με το χαρακτηριστικό όπως αλλού αναφέρθηκε *«πυραμιδοειδές»* φέσι. Ο Κωλέτης παρουσιάζεται μέσα σε σύννεφο επί της γης. Η παράσταση αυτή του Κωλέτη θυμίζει την τραγωδία του Αισχύλου *Πέρσαι* στην οποία παρουσιάζεται «Είδωλον Δαρείου», το φάντασμα του Δαρείου.

Οι τραγωδίες του Αισχύλου ήταν γνωστές στο ευρύ κοινό αφού η έκδοσή τους είχε γίνει στην Αίγινα το 1839 από το Νεόφυτο Δούκα. Οι τραγωδίες του Αισχύλου είχαν έρθει στην επικαιρότητα διότι το 1851 είχαν εκδοθεί τα *Άπαντα* του Π. Σούτσου (1806-1868) όπου, στον πρόλογο (σ. ζ΄), είχαν βρεθεί και δύο στίχοι[16] από τους *Πέρσες* του Αισχύλου. Αυτό είχε εγείρει πολλές συζητήσεις. Ο «Δημόκριτος» είχε δημοσιεύσει στη στήλη «Βιβλία Νεοφανῆ» τρισέλιδη αρνητική και σατιρική κριτική των *Απάντων* του Σούτσου διακωμωδώντας το συγκεκριμένο γεγονός. Ένα ανάλογο γεγονός καταδεικνύει ότι και οι Τούρκοι θεωρούσαν ότι ο Σουλτάνος είναι η σκιά του Θεού επί της γης. Ο Γάλλος περιηγητής της εποχής Duchamp διηγείται ότι κατά το ταξίδι του στο Βόσπορο όταν είδε μια πομπή καραβιών και ρώτησε για ποιόν πρόκειται πήρε την απάντηση ότι είναι ο Σουλτάνος τους, ο Αβδούλ Μετζήτ (1839 –1861) που *«εἶναι ἡ σκιά τοῦ θεοῦ, ὅπως τὸ σκότος εἶναι ἡ σκιά τοῦυ φωτός, ὅπως τὸ ψύχος εἶναι ἡ σκιά τῆς θερμότητας, ὅπως τὸ πονηρό εἶναι ἡ σκιά τοῦ ἀγαθοῦ»* (Άννινος, 1925: 306). Ο γελοιογράφος παρουσιάζει στο σκίτσο το όραμα του Κωλέτη σε σύννεφο παραπέμποντας στο ότι η Κυβέρνηση Κριεζή ακολουθούσε την πολιτική του παρόλο ότι εκείνος είχε αποθάνει. Ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σ. 1128, τη λέξη *ψαλιδιστής* από τον Αδαμ. Κοραή. Επίσης καταχωρεί, σ. 245 το *λ. γλισχροῦσθαι* από τον λόγιο Ξαυέριο Λάνδερερ το 1840.

Ο Χρηστίδης υπήρξε διεφθαρμένος εκτός από φιλοχρήματος, και δια της εξουσίας απέκτησε περιουσία και άφησε διαθήκη (βλ. εφ. «Λαός» και «Ἐθνικόν Πνεῦμα» της 13-1-1887) ήταν και ένας ‘bon viveur’ της εποχής, ένας καλοζωιστής (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1144, *λ. μπον-βιβέρ*). Ίσως αυτός να ήταν ο λόγος που συμφωνα με την έμμετρη σάτιρα είχε πολλά έξοδα.

Είναι ενδιαφέρον εδώ να αναζητήσουμε άλλο ένα λόγο για τον οποίον ο γελοιογράφος βάζει στο κείμενό τον Χρηστίδη να εκστομίζει τη λέξη αλεκτρυώνα. Ο οποίος Χρηστίδης σαν άλλος αλέκτωρ, ο πετεινός, ο κόκορας, ένας που ταράζεται και στον ελάχιστο θόρυβο, που είναι λεπτός και τρυφερός στις ερωτικές του εκδηλώσεις και είναι πολύγαμος, είχε αδυναμία αλλά και επιτυχίες στο ωραίο φύλο κάτι που ήταν γνωστό από παλιά. Συγκεκριμένα ο Αθηναίος αγωνιστής Μοναστηριώτης απαριθμεί στα Απομνημονεύματά του (Πρωτοψάλτης, ό.π., αρ.13: 20-28) *«τίς ἐρωτικές συνεντεύξεις μέ ἄγνωστον κυρίαν»* που είχε ο Δ. Χρηστίδης το 1826 (βλ. λεξ. Γαζής, 1971: 52, *λ. Δημήτριος Χρηστίδης*). Η

[16] Οι στίχοι είναι οι εξής:
- ὦ βαθυζώνων ἄνασσα Περσίδων ὑπερτάτη,
  μῆτερ ἡ Ξέρξου γεραιά, χαῖρε, Δαρείου γύναι
  (Αισχύλος, *Πέρσαι*, στιχ.: 155-156).

πτυχή αυτή της προσωπικότητας του Χρηστίδη πολλές φορές ήταν αιτία σάτιρας στο περιοδικό «Δημόκριτος» αφού όπως παρουσιάζεται του άρεσαν και οι μικρές και οι μεγάλες σε ηλικία γυναίκες.

Αλλά η λέξη αλεκτρυών παραπέμπει και στο γεγονός ότι ο πολιτικός αυτός ήταν γαλλόφρων και στη Γαλλία είχε καθιερωθεί ως εθνικό σύμβολο ο αλέκτωρ καθόσον στη λατινική γλώσσα η λέξη «*gallus»* έχει τις σημασίες αλέκτωρ και Γαλάτης (π. «Πανδώρα», 15-8-1851 φύλλ.34 τ. Β΄ άρθρ. «Ἀλέκτωρ» σσ. 825).

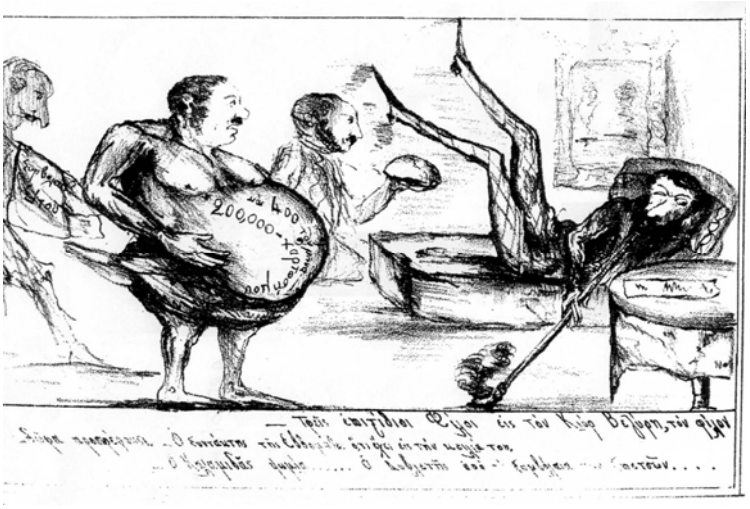
Στο παρακάτω σκίτσο του «Δημόκριτου τοῦ Ἀβδηρίτη» (1 Ιανουαρίου 1853) ο παραβλώψ Χρηστίδης έχει στο νου του τις γυναίκες παρόλο ότι παρευρίσκεται σε υπουργικό συμβούλιο.

Στο στόχαστρο του γελοιογράφου του «Δημόκριτου» έχουν μπει και τα ακριβά γούστα του Χρηστίδη, αφού όπως παρουσιάζεται του άρεσε να καπνίζει πίπα, όπως και η καλοζωία του, αφού όπως παρουσιάζεται του άρεσε να είναι καθισμένος σε ανάκλινδρο ή σε κουνιστή πολυθρόνα, όπως και στο σκίτσο «Οἱ Σμυριδοφάγοι» η υπουργική καρέκλα είναι ανάκλιντρο. Επίσης και η επίδειξη, αφού όπως παρουσιάζεται του άρεσε να τον αποκαλούν *«Σιόρ Βεζύρη» και «Ἄρχων Χρηστηδάριος»* (25-9-1851). Στο σκίτσο αυτό ο γελοιογράφος με σατιρική διάθεση αποκαλεί «*Τρακατρούλα*» την εφημερίδα «Τρακατρούκα» και την παρου-

σιάζει σαν φιγούρα του Καραγκιόζη. Στο στόχαστρο του γελοιογράφου έχουν μπει και τα δώρα που ο Χρηστίδης δεχόταν αφού όπως παρουσιάζεται του άρεσε να του προσφέρουν δώρα και οι *«ἐπιστήθιοι φίλοι»* (15-11-1852, σ. 4) στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και ο Δοβλέτης, ο γνωστός σε εμάς από το έμμετρο κείμενο.

Ο συντάκτης του κειμένου κάνει λογοπαίγνιο όταν βάζει τόν Χρηστίδη να λέει πως τα χρήματα του λαού, *«τά χρήματά σου»,* δεν είναι αργυρά διότι επί υπουργείας Χρηστίδη κόπηκαν αργυρά νομίσματα. Συγκεκριμένα κόπηκαν το 1851 αργυρά των 5 δραχμών[17]. Τα 'τάλλαρα' όπως έλεγαν το 1827 (Δραγούμης, ό.π.: 109 τ. Α΄). Όπως και μεις, όταν κυκλοφορούσε η δραχμή, τάλιρο λέγαμε το κέρμα των 5 δραχμών, όπως και το ποσό των πέντε χιλιάδων ή εκατομμυρίων, ενώ όταν λέγαμε τάλιρα ή τάλαρα εννοούσαμε τα χρήματα, τον πλούτο, όπως και ταλιράκι για να υπογραμμίσουμε την μικρή του αξία. (Λεξ. Λ.Κ.Ν., 1998: 1320 *λ. τάλιρο*). Το αργυρό νόμισμα περιείχε κατά 9/10 καθαρό άργυρο και κατά 1/10 χαλκό (Μαρκεζίνης, ό.π.: 165 τ.2ος). Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μακρυγιάννη που αναφέρθηκε, ο υπουργός δωροδοκείτο για κάθε καντάρι σμύριδας με ένα αργυρό νόμισμα, το πεντάδραχμο της εποχής. Το ποσό αυτό συγκρινόμενο με τον τιμάριθμο της εποχής ήταν υπέρογκο ποσό. Αν σκεφτεί κανείς ότι το ψωμί είχε 0,21 δρχ το κιλό, τα κουκιά 0,15 δρχ το κιλό, το λάδι 1,17-1,56 δρχ το κιλό αυτός κέρδιζε 5 δραχμές σε κάθε καντάρι σμύριδας όταν τα συμφωνηθέντα, όπως αναφέρθηκε, καντάρια ήταν 40.000 το χρόνο. Υπολογίζεται ότι ενώ τα μηνιαία εισοδήματα των κατωτέρων ή μεσαίων στρωμάτων ήταν 42-83 δραχμές, εκείνα των μεσαίων 80-133 δραχμές, ο μισθός του υπουργού (Κορδάτος, ό.π.: 326 τ. 3ος) Χρηστίδη ήταν 800δρχ το μήνα και τα 'μαύρα', όπως λέμε σήμερα, στα καλά ελληνικά, τα κέρδη από

[17] Βλ. «Εστία», 20 Νοεμβρίου 1877, σσ.751-752. Επ. σχετικά με τη μεταρρύθμιση του νομίσματος όπως και την ισοτιμία της δραχμής με τα ξένα νομίσματα βλ. Καρολίδης, 1925: 48-49. Επ. βλ. «Τα ελληνικά χρυσά νομίσματα τα κυκλοφορήσαντα το 1852» στο Μαρκεζίνης, 1996: 165, τΒ΄.

δωροδοκίες, το χρήμα που κερδίζεται με εντελώς παράνομο τρόπο, 200.000δρχ. το χρόνο. (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1064 *λ. μαύρος* 22β) Αυτό ο υπουργός το γνωρίζει αφού ο ίδιος λέει *«βλέπω»* ότι τα αργυρά λεφτά είναι «*κίβδηλα*»[18], πλαστά, ένας άνθρωπος ανειλικρινής, ένας 'κίβδηλος' χαρακτήρας, ο ψεύτικος. (Μπαμπινιώτης, ό.π. : 893 *λ. κίβδηλος*).

Ο Χρηστίδης πέθανε άγαμος το Σάββατο 9 Ιανουαρίου 1877, κηδεύτηκε με τιμές στρατηγού διότι είχε τιμηθεί, όπως αναφέρθηκε, με το μεγαλόσταυρο του Βασιλικού Τάγματος του Σωτήρος (βλ. αντί πολλών εφημερίδες «Λαός» στήλη Διάφορα και «Ἐθνικόν Πνεῦμα» στήλη Ειδήσεις της 10ης Ιανουαρίου 1877 όπου αναγγελία της κηδείας και λεπτομέρειες για τη νεκρώσιμη τελετή).

Στο σκίτσο ο γελοιογράφος παρουσιάζει τους Έλληνες να μη φορούν την ελληνική ενδυμασία, τη φουστανέλλα. Στο σκίτσο οι στενοί συνεργάτες του Χρηστίδη όπως και ο ίδιος φορούν ενδυμασία ευρωπαϊκή. Όταν παρουσιάστηκε το σκίτσο η ευρωπαϊκή ενδυμασία, «*τά εὐρωπαϊκά*» όπως έλεγαν τότε το ανδρικό κοστούμι (Μωραϊτίνης, ό.π..: 82), είχε διαδοθεί αρκετά στους κατοίκους των Αθηνών και του Πειραιά. Ήδη από το 1835 τα ήθη είχαν αρχίσει να παίρνουν περισσότερο ευρωπαϊκό χαρακτήρα. Νέα ώθηση επίσης δόθηκε στην Αθηναϊκή κοινωνία από το γάμο του Όθωνα όταν ο βασιλιάς μαζί με την Αμαλία επέστρεψε από τη Γερμανία το Φεβρουάριο του 1837. Η πατροπαράδοτη φουστανέλα αντικαθίσταται από τα 'φράγκικα' οι γυναίκες των ανωτέρων και αστικών κυρίως τάξεων αρχίζουν να ενδύονται με τους τελευταίους συρμούς της ευρωπαϊκής μόδας, δίνονται χοροί και δεξιώσεις. Η ευρωπαϊκή ενδυμασία αποτελούνταν από πανταλόνι, σκουρόχρωμη βελάδα, ρεντιγκότα και ψηλό καπέλο για τους άντρες κρινολίνο για τις γυναίκες. Το κρινολίνο είχε πίσω εξόγκωμα, *«τὸ τουρνούρ»* (Μωραϊτίνης,ό.π.: 53). Περίφημη μοδίστα των Αθηνών ήταν η Γαλλίδα μαντάμ Λιζιέ. Η Αμαλία επίσης λάνσαρε τη λεγόμενη 'στολή Αμαλίας', ένα συνδυασμό συρμού της εποχής με ελληνικά στοιχεία με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό το πορφυρό φέσι. Στις λαϊκές τάξεις επικρατούσε η εθνική ενδυμασία, η φουστανέλα και οι γυναίκες φορούσαν το πορφυρό φέσι με μεγάλη χάρη όπως μαρτυρούν οι παρακάτω παλαιοί στίχοι:

Σαν φορής αυτό το φέσι
Με τη φούντα τη χρυσή
Τρέμει ο ουρανός να πέση
Με τ'αστέρια του μαζί

Ο λαός αποκαλούσε ειρωνικά 'φραγκοφορεμένους' αυτούς που ακολουθούσαν τον συρμό της εποχής και φορούσαν ρούχα ευρωπαϊκά, ήταν δυτικοντυμένοι. Όπως γράφει ο

[18] Βλ. Βλαχογιάννης 2000: 589 ανέκδ.462: *«Ἡ Στεμνίτσα ἦτο ἡ μεγαλυτέρα κωμόπολις τῆς ἐπαρχίας Καρυταίνης, ἐξ ἧς ἐξέρχονται οἱ τόν ἄργυρον καὶ ὀρείχαλκον κατεργαζόμενοι μετ' ἐπιτηδειότητος, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐπιτήδειοι κιβδηλοποιοί ὥστε ἐν Πελοποννήσῳ ἀντί νά ὑβρίσῃ τίς τινά κιβδηλοποιόν, τόν λέγει "Στεμνιτσιώτην"...»*..

Δημαράς (1960: 13) οι φραγκοφορεμένοι αυτοί όταν πρωτοεμφανίστηκαν στις συνοικίες προκάλεσαν τόση περιέργεια ώστε να τρέχουν ξοπίσω τους οι αγυιόπαιδες, τα χαμίνια, φωνάζοντας προς αυτούς 'Φράγκο λελέγκο!', οι πολύ ψηλοί και λεπτοί, σαν λελέκι, άνθρωποι (Στασινόπουλος, 1963: 49). Τους φραγκοφορεμένους πρώτος ο αρχηγός Κολοκοτρώνης ονόμασε από το σχήμα της ενδυμασίας τους 'ψαλιδοκέρια' (Δημαράς, ό.π.), τα σαν ψαλίδι περίπου οικιακά όργανα που χρησιμοποιούσαν, όταν φωτιστικά μέσα ήταν τα κεριά, οι καντήλες, τα φανάρια προκειμένου να καθαρίζουν το φυτίλι ώστε η φλόγα να γίνεται πιο λαμπερή. Η παρομοίωση αυτή του Κολοκοτρώνη γράφεται ως σημείωση προκειμένου να γίνει κατανοητό το λογοπαίγνιο του τίτλου της σάτιρας που επιγράφεται «Διάλογος ψαλιδοκερίου καὶ φαναρίου». Η σάτιρα αυτή (ό.π.) είναι ανώνυμη, έμμετρη, με πάνω από διακόσιους πενήντα στίχους, έχει διαλογική μορφή και είναι γραμμένη το Φεβρουάριο του 1826. Προέρχεται, (ό.π.), όπως φαίνεται, από οπαδό του Κολοκοτρώνη και σίγουρα αντίπαλο του Αρχηγού της ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, Φαναριώτη Αλέξ. Μαυροκορδάτου που φορούσε ευρωπαϊκού τύπου ρούχα. Συνεπώς θα είχε για στόχο τους Φαναριώτες και τους φραγκοφορεμένους[19] οπαδούς τους:

Φανάρι μου ἀτίμητον, δὲν σὲ τὸ χορατεύω,
ναί. μὰ τὸ φῶς ποὺ σέβομαι καὶ δουλικὰ λατρεύω.
καὶ μὰ αὐτὴν τὴν φήμην σου, τὸ νῆμα τῆς ζωῆς μας.
χανόμεθ' ἂν ἡ λάμψις σου χαθῇ ἀπὸ τῆς γῆς μας.

Η λέξη Φαναριώτης για τον τύπο υπαινισσόταν συνήθως μομφή (Πετρόπουλος, 1985: 35 τ.Α΄). Ο Φωτάκος επισημαίνει «τὴν μηχανορραφίαν καὶ ἀρχομανίαν [των Φαναριωτών] καὶ ἰδίως τοῦ Μαυροκορδάτου...» (ό.π.: 192 τ. Α΄).

[19] Σχετικά με την ενδυμασία κατά το 1827 όπως και για τους φραγκοφορεμένους και τα έπιπλα που κατασκευάστηκαν για «*χάρη τους*» στο Δραγούμη, 1879: 36 και 110 τ.Α΄.

Σε όλους ήταν γνωστό ότι ο Χρηστίδης που ντυνόταν με ευρωπαϊκά ρούχα, καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη. Με τον τρόπο αυτό είναι πιθανό να μπαίνουν στο στόχαστρο του «Δημόκριτου» οι ετερόχθονες κάτι που παραπέμπει στο ζήτημα «αὐτοχθόνων - ἑτεροχθόνων»[20] που ξεσήκωσε θύελλα κατά την ιστορική Εθνοσυνέλευση της Γ΄ Σεπτεμβρίου. Το ζήτημα δημιουργήθηκε με αφορμή το άρθρο 3 του συνταγματικού σχεδίου για τον ορισμό του Έλληνα πολίτη. Οι ετερόχθονες (Έλληνες εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους, όπως ορίστηκε στα 1832) κυρίως Έλληνες των παροικιών, με ανώτερη μόρφωση και γνώστες των δυτικών τρόπων ζωής και της κρατικής οργάνωσης, κατά τη διάρκεια της μοναρχίας είχαν πάρει σημαντικές θέσεις στον κρατικό προϋπολογισμό. Αυτό το τελευταίο είναι και ο λόγος της προσπάθειας των αυτόχθονων Ελλήνων να μη χαρακτηριστούν οι ετερόχθονες ως Έλληνες πολίτες, να μην πάρουν την ελληνική ιθαγένεια και έτσι να αποκλειστούν από θέσεις στην κρατική διοίκηση. Και δεν είναι οι θέσεις ή τα αξιώματα αυτά καθαυτά για τα οποία δημιουργήθηκε η διαμάχη αλλά οι δυνατότητες εύκολου και γρήγορου πλουτισμού που παρέχουν στους κατόχους τους, με προνομιακές αγορές εθνικών γαιών, εξασφάλιση άτοκων δανείων, φοροδιαφυγή και άλλα παρόμοια. Τελικά χαρακτηρίζονται Έλληνες πολίτες όλοι όσοι είχαν λάβει μέρος στην επανάσταση, αγωνιστές που προέρχονταν από υπόδουλες περιοχές Ήπειρο Θεσσαλία Μακεδονία, αγωνιστές Φαναριώτες και ξένοι αγωνιστές της ελληνικής ανεξαρτησίας και ήταν εγκατεστημένοι στην Ελλάδα ως το 1827 (αντί πολλών βλ. Ι.Ε.Ε.: 110-111, τ. ΙΓ΄. Επ. βλ. Αναστασιάδης, ό.π.: Επ. Μαρκεζίνης ό.π.: 1997 τ.1ος. Επ. Σκαλτσά, 1983: 41). Η διαμάχη αυτή που είχε διάσταση πολιτική, όπως επίσης πολιτισμική και οικονομική όπως διαφαίνεται δεν θα είχε ξεχασθεί οκτώ χρόνια μετά, όταν το 1851 παρουσιάστηκε το σκίτσο του «Δημόκριτου». Η διαμάχη αυτή αποτυπώνεται γλαφυρά αλλά και πικρόχολα από το Μακρυγιάννη (Απομν.: 187 τ. Α΄) ως εξής:

Αυτόχθονες και Ετερόχθονες. Γελοιογραφία της δεκαετίας του 1840 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

[20] – , «Αἱ Κυβερνήσεις καὶ οἱ Λαοί. Ἤ ὁ Αὐτοχθονισμός καὶ ὁ Ἑτεροχθονισμός», άρθρ., στο π. «Φανός τῆς Μεσογείου», [1844] Ιούνιος, ετ. Α, φυλλ. Γ΄, σελ. 77- 93.

«... Οι ακαθαρσίες της Κωνσταντινούπολης και της Ευρώπης, καρότζες, μπάλους, πολυτέλειες (...) Αυτείνοι αφεντάδες μας και εμείς είλωτές τους. Πήραν τα καλύτερα υποστατικά, τις καλύτερες θέσεις, τους σπιτότοπους, στα υπουργεία βαθμούς, μιστούς (...) παίρνουν υποθήκες, γινήκαν όλοι ιδιοκτήτες. Κριταί αυτείνοι, αφεντάδες αυτείνοι όπου να πάνε οι Έλληνες, όλο ξυλιές τρώνε (...) Γιόμωσαν οι χάψες του κράτους. Και θησαύρισαν οι κριτές μας και οι αβοκάτοι μας».

[η χάψα = η φυλακή]

Ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σ.191, τη λέξη *αὐτοχθονισμός* από τα Πρακτικά της Εθνοσυνέλευσης του 1843-44 επίσης, σ. 417, τη λέξη *ἐτερόχθων* από τον Γεώργιο Α. Ράλλη το 1838.

Οι φραγκοφορεμένοι ενέπνευσαν το γελοιογράφο του «Δημόκριτου» (24-71851, σελ. 5) όπως δείχνουν τα παρακάτω σκίτσα:

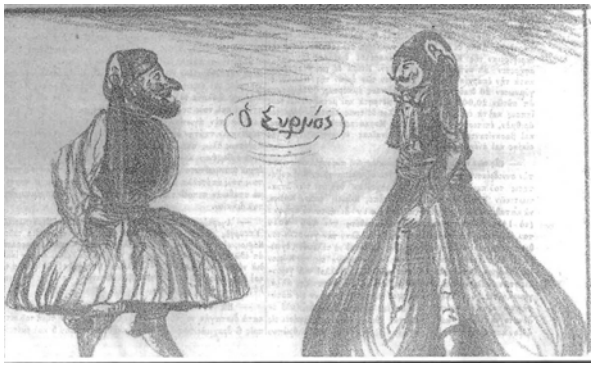
Έ, μὲ τὰ σαρώματα! Τί κάμνεις; Πουλεῖς τίποτε; πουλεῖς; — Καὶ πῶς νὰ πουλήσω, ἀδερφέ μου, ἐνῶ, ὡς βλέπεις, καθημέρα αἱ Κυρίαι μα α ὀνουν τοὺς ὄρόμους μὲ τὰ μακρυὰ μακρυὰ ἐκεῖνα φουστάνια των;

Νέος συρμὸς συνοδείας τινῶν Κυριῶν τῆς πρωτευούσης.

επίσης και το παρακάτω σκίτσο (24-7-1851, σ. 5)

Την εποχή κατά την οποία παρουσιάστηκε η γελοιογραφία «Οι Σμυριδοφάγοι» το ανάκλινδρο όπως και η κουνιστή πολυθρόνα ήταν, όπως και σήμερα, έπιπλα της πολυτέλειας, της ευμάρειας, κάτι άγνωστο για το λαό που ήταν πένης. Συγκεκριμένα, όταν το 1831 ο αμερικανός ιεραπόστολος Χιλλ ίδρυσε την φερώνυμη μέχρι και σήμερα «Σχολή Κορασίδων», η αίθουσα της Σχολής ήταν *«κεκοσμημένη διὰ τοῦ τότε μοναδικοῦ ἐν Ἀθῆναις ἐπίπλου τῆς κουνιστῆς πολυθρόνας»* (Μίλλερ, 1925: 10). Επίσης το μακρό ανάκλινδρο ή σοφάς *«κατά τὸ τούρκικο ἔθος»* κοσμούσε το 1829 στην Αίγινα οικία που ήταν μια από τις τρεις ή τέσσερις μεγαλοπρεπέστερες του νησιού και η οποία αποτελούσε το υπουργείο του Σπ. Τρικούπη, Γραμματέα της Επικρατείας επί Καποδίστρια (Δραγούμης, ό.π..: 164, τ. Α΄. Βλ. π. Εστία, 23-1-1877, σελ. 52).

Επίσης, η φιγούρα του Χρηστίδη με τα πόδια επάνω είναι χαρακτηριστικό του γελοιογράφου του «Δημόκριτου» ο οποίος όποτε χρειαζόταν να σατιρίσει τον Χριστίδη και την έλλειψη ορθοφροσύνης του τον παρουσίαζε με αυτόν τον τρόπο. Η επανάληψη αυτή χαρακτηρίζει πολλούς σκιτσογράφους οι οποίοι στην προσπάθειά τους να σατιρίσουν ένα πρόσωπο ή μια κατάσταση ξανά και ξανά χρησιμοποιούν τον ίδιο συμβολισμό. Αυτό είναι χαρακτηριστικό και στα μεταγενέστερα χρόνια που οι σατιρικές εφημερίδες πληθαίνουν, που τα σατιρικά σκίτσα αφθονούν, που η γελοιογραφία φουντώνει.

Στη σύγχρονη εποχή, κατά τον 20^{ο} αιώνα, ποιος δεν θυμάται τον Φωκίωνα Δημητριάδη, και την ταύτιση προσώπων με σύμβολα που εκείνος επινόησε και που συνόδευαν τα πρόσωπα αυτά δια βίου. Η ανεμοδούρα - Γεώργιος Παπανδρέου, η κότα η Κοκώ - Κωστάκης Τσάτσος, το σονέτο ή και αεροπόρος - Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο μοχλός – Κωνσταντίνος Ροδόπουλος, το παρδαλό κατσίκι για την διακυβέρνηση της χώρας από τον Παναγή Τσαλδάρη και τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Σύμβολα διάσημα που άφησαν εποχή και

αποτύπωσαν την εποχή, σφραγίδες που τους ακολουθούν ακόμη και σήμερα και στικτογραφούν την παρουσία τους στο χώρο της Ιστορίας. Εξάλλου ξεχνιέται ο ‘Πίπης ο Πάπιας’ ή ο ‘Σπαγγοραμένος’ του Σταμάτη Πολενάκη, οι Γυναίκες - κούκλες ή η ‘Χοντρή και ο Ζαχαρίας’ του Μιχαήλ Γάλλια στο περιοδικό των μέσων του εικοστού αιώνα «Οικογενειακός Θησαυρός», και που στον προφορικό λόγο έμεινε σαν η ‘Χοντρή του Θησαυρού’, τύποι που έφεραν τα πρώτα μεταπολεμικά ‘χαμόγελα’. Αλλά και τα ‘Ευζωνάκια’ του Σταμ-Σταμ (Σταμάτης Σταματίου) που όρισαν την εποχή των Βαλκανικών πολέμων 1912-13. (*Οι Έλληνες γελοιογράφοι,* εφ. Καθημερινή Επτά Ημέρες, 19-2-1995*)*.

Β.3. «Η κάλπη»

Άλλο ένα ενδιαφέρον σκίτσο στο οποίο παρουσιάζεται ο λαός σαν όνος είναι το παρακάτω:

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Δημόκριτος» στις 19-8-1851, σελίδα 4, με την ένδειξη αρ. 29. Το σκίτσο είναι μεγάλο αφού καταλαμβάνει ολόκληρη τη σελίδα.

Στη δεξιά πλευρά του σκίτσου υπάρχει ένστολος άνδρας ψηλός και μεγαλόσωμος. Ο άνδρας αυτός έχει μπροστά του μια ομάδα ανθρώπων τους οποίους έχει τυλίξει με σχοινί και τους κατευθύνει αλλά και τους διατάζει να ρίξουν την ψήφο τους στην κάλπη. Δεν τους προτρέπει, δεν τους προτείνει, το ύφος του δείχνει άτομο βλοσυρό που διατάζει τον κόσμο να ψηφίσει ό,τι θέλει αυτός. Έξι άτομα από την ομάδα των ανθρώπων φορούν φουστανέλα και τσαρούχια και έχουν τη μορφή όνου. Προπορεύεται ένας όνος επίσης ντυμένος με φουστανέλα, φέρμελη, τουζλούκια, κάλτσες κουμπωτές όπως δείχνουν στο σκίτσο τα κουμπιά και παπούτσια ατσάκιστα, ολοκαίνουργια, «*λουστρίνια*» (Φωτάκος, ό.π..: 382 τ. Α΄). Αυτός είναι πιο μεγαλόσωμος, περιποιημένος και ολοφάνερα καλοζωισμένος.

Στην ομάδα περιλαμβάνονται και έξι άνδρες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτός στα αριστερά του κεντρικού όνου ο οποίος φοράει τούρκικη ενδυμασία με σαρίκι και έχει κοντά

γένια και μουστάκι. Δεξιά του κεντρικού όνου ένας ρασοφόρος παίρνει και αυτός μέρος στην όλη σκηνή.

Αν αναλογισθούμε την Ελλάδα των αρχών της δεκαετίας του 1850, όταν κυκλοφορούσε το περιοδικό «Δημόκριτος», η ερμηνεία του σκίτσου είναι μάλλον απλή. Το Σεπτέμβριο του 1850 προκηρύχτηκαν από την Κυβέρνηση Κριεζή (1849-1854) δημοτικές και βουλευτικές εκλογές (Ι.Ε.Ε.: 142 τ. ΙΓ΄). Οι εκλογές αυτές έγιναν μετά τη λήξη του Παρκερικού λεγόμενου αποκλεισμού που διήρκεσε από τον Ιανουάριο – Ιούλιο 1850 και συσπείρωσε το λαό γύρω από το θρόνο (ό.π.: 139-141 τ. ΙΓ΄. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 85). Επειδή ο Παρκερικός αποκλεισμός χαρακτηρίζει μια εποχή ας αναφερθούμε στα γεγονότα. Τα ευρωπαϊκά επαναστατικά κινήματα του 1848 για πολιτικές και κοινωνικές ελευθερίες και ένωση εθνοτήτων, οι αυταρχικές επεμβάσεις του Όθωνα στη διακυβέρνηση της χώρας, η κατάχρηση εξουσίας από τα κρατικά όργανα όπως και οι γενικότερες οικονομικές δυσχέρειες του ελληνικού κράτους είχαν οδηγήσει το λαό σε εξέγερση (Ι.Ε.Ε.: 134-135 τ. ΙΓ΄. Επ. Βουρνάς. ό.π.: 327. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 84-85). Κατά το 1848 γίνονται ένοπλες συγκεντρώσεις ανταρτών στην ελληνοτουρκική μεθόριο, ένοπλα κινήματα δυσαρεστημένων στη Στερεά και την Πελοπόννησο την Κόρινθο και την Καλαμάτα (Ι.Ε.Ε.: 135 τ. ΙΓ΄). Ξεσπούν λαϊκές εξεγέρσεις στα Ιόνια νησιά με αίτημα την ένωσή τους με την Ελλάδα (ό.π.: 137 τ. ΙΓ΄. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 96 - 97). Επίσης αρθρογραφίες στον Τύπο από λόγιους και πολιτικούς, συνθήματα φοιτητών και πολιτικά συμπόσια, διαδηλώσεις, υπεραμύνονται των συνταγματικών ελευθεριών. Επιπλέον πλήθυναν τα κρούσματα ληστειών στην Πελοπόννησο και τη Στερεά (Ι.Ε.Ε.: 135-136 τ. ΙΓ΄).

Η θέση του Όθωνα αμφισβητείται, η δημοτικότητά του έχει μειωθεί (ό.π.: 140 τ. ΙΓ΄). Ο λαός είναι πάλι σε αναβρασμό όπως ήταν πριν πέντε χρόνια το 1843 που επαναστάτησε για να αποκτήσει Σύνταγμα. Το ίδιο και ο Όθωνας είναι πάλι ανήσυχος όπως ήταν και στις 18 Μαρτίου 1844 ημέρα κατά την οποία είχε δώσει τον όρκο τηρήσεως του Συντάγματος[21]. Ο βασιλιάς τώρα τρομοκρατημένος και πανικόβλητος από τους λαϊκούς ξεσηκωμούς απομακρύνεται από τα συνταγματικά κόμματα το αγγλικό και το γαλλικό που επηρεάζονται από την Αγγλία και Γαλλία και αναζητά στήριγμα στη Ρωσία, υπέρμαχο του βασιλικού θεσμού στη χώρα μας (Σβορώνος, ό.π.: 85). Η Αγγλία όμως για να αναγκάσει τον Όθωνα σε

[21] «… Ὑπερεπηδήσαμεν καὶ τὸν ὅρκον. Ἦτο μία ἐξαιρετικῶς μελαγχολική στιγμή. Ὁ βασιλεύς συντετριμμένος καὶ ὠχρός. Ἡ βασίλισσα τρέμουσα δι' αὐτόν, διότι ἄνθρωποι εἶχαν ἐμβάλει αὐτούς εἰς τὰς μεγίστας ἀνησυχίας. Ἡ Συνέλευσις κουρασμένη ἐκ τῆς μακρᾶς ἀναμονῆς διὰ τὴν προσδιωρισμένην ὥρα. Ὁ Βασιλεύς ὁμίλει πολύ σιγά καὶ ἡ ἐμφάνισὶς του ἄφηνε δυσμενῆ ἐντύπωσιν»,όπως έγραψε σχετικά με τον όρκο του βασιλέως ο Πρόκες Όστεν προς τον Μέτερνιχ, στο Αναστασιάδης, 1992: 119 σημ.327.

αλλαγή στάσης, να απομακρυνθεί δηλαδή από τον εναγκαλισμό της Ρωσίας και να συμπλεύσει με τη δική της πολιτική, διατάζει τον αποκλεισμό του Πειραιά. Αποκαλυπτική των απόψεων της Αγγλίας σχετικά με τη ρύθμιση των ελληνικών πολιτικών πραγμάτων είναι η ήδη από το 1840 δήλωση του Άγγλου πρέσβη στην Αθήνα Λάιονς στον Αυστριακό πρέσβη Πρόκες-Οστεν ότι *«... Ἡ Ἑλλάς εἶναι ἤ Ἀγγλική ἤ Ρωσική. Καὶ ἐπειδή δέν μπορεῖ νὰ εἶναι Ρωσική πρέπει νά εἶναι Ἀγγλική...»* (Βουρνάς, ό.π.: 272). Ως πρόσχημα για τον αποκλεισμό η Αγγλία προβάλλει την άρνηση καταβολής από μέρους της Ελλάδας υπερβολικών αποζημιώσεων στις διεκδικήσεις των Άγγλων υπηκόων που διέμεναν στην Αθήνα Finlay και κυρίως Πασίφικο. (Σβορώνος, ό.π.: 85). Συγκεκριμένα κατά το Πάσχα του 1849, ομάδες αθηναϊκού λαού, εξοργισμένες που εμποδίστηκαν να πραγματοποιήσουν το παλιό έθιμο της καύσης του αχυρένιου ομοιώματος του Ιούδα στράφηκαν εναντίον της οικίας του Εβραίου Δαυίδ Πασίφικο ο οποίος διέμενε στην Αθήνα, προκαλώντας σ'αυτήν ζημιές. Ο Πασίφικο με την ιδιότητα του Άγγλου υπηκόου ζήτησε την προστασία και υποστήριξη της Αγγλικής πρεσβείας διεκδικώντας ως αποζημίωση για τη ζημιά που του είχε γίνει 887.000 δραχμές, ποσό υπέρογκο για την εποχή εκείνη. Η Ελληνική Κυβέρνηση αρνήθηκε να καταβάλλει το ποσό και συνέστησε να καταφύγει ο Πασίφικο στα ελληνικά δικαστήρια. Τελικά με το διακανονισμό της 27 Ιουλίου 1851 μεταξύ Ελληνικής Κυβερνήσεως και Αγγλικής πρεσβείας επιδικάστηκε στον Δ. Πασίφικο το ποσό των 3.750 δραχμών, δηλαδή 150 λίρες μόνο (Ι.Ε.Ε.: 138 τ. ΙΓ΄. Επ.Κορδάτος, ό.π.: 561 τ.3ος. Επ. Μαρκεζίνης, ό.π.: 231 τ. 1ος. Επ. Ασπρέας, ό.π.: 218. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 608 τ.Α΄. Επ. Δραγούμης, ό.π.: 183-193 τ. Β΄. Καμπούρογλου, ό.π.: 416. Επ. Μαζαράκης - Αινιάν, 1950: 116-120 τ.Α΄). Ο αποκλεισμός του λιμανιού του Πειραιά από ισχυρό αγγλικό στόλο υπό τον Ναύαρχο Πάρκερ, από το όνομα του οποίου ονομάστηκε Παρκερικός και τα γεγονότα Παρκερικά όπως και Πασιφικά από το όνομα του *«οἰκτροῦ»* Πασίφικο, σταματά μετά την ενεργητική μεσολάβηση της Ρωσίας και Γαλλίας (Ι.Ε.Ε.: 140-141 τ. ΙΓ΄. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 85. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 608 τ.Α΄. Επ. Μαρκεζίνης, ό.π.: 220 τ.1ος).

Τό σπίτι τοῦ Pacifico μετά τή λεηλασία, κατά τό The Illustrated London News.

Η πολιτική αυτή του εκβιασμού και της ταπείνωσης της ελληνικής κυβέρνησης από τους Άγγλους είχε ως αποτέλεσμα τη συσπείρωση του λαού γύρω από το θρόνο και την επιδείνωση των ελληνοαγγλικών σχέσεων. (Ι.Ε.Ε.: 140 τ. ΙΓ΄. Επ. Ασπρέας, ό.π.: 215-219.

Επ. Σβορώνος, ό.π.: 86). Ο λαός είχε θεωρήσει ότι η βίαιη και απροσδόκητα αψυχολόγητη επιθετική αυτή πολιτική της Αγγλίας πρόσβαλε το πρόσωπο του βασιλιά του, αφού κατά αυτού κυρίως στρεφόταν, τους ίδιους τους Έλληνες ολόκληρο τον ελληνισμό. Οι οπαδοί του αγγλικού κόμματος μεταστρέφονταν προς το αντιαγγλικό ρεύμα. Ακόμα και οι λίγοι 'φιλοστερλίγκοι', όπως έλεγαν αυτούς στους οποίους μοιράστηκαν αγγλικές λίρες στερλίνες[22] προκειμένου να επιδοκιμάσουν τον αγγλικό αυτό ελιγμό, έκρυβαν τα φιλοαγγλικά αισθήματά τους (Κορδάτος, ό.π.: 555 σημ.1 τόμ. 3ος . Επ. Ασπρέας, ό.π.).

Η ψυχολογία του λαού είχε αλλάξει. Η δημοτικότητα του Όθωνα που, όπως αναφέρθηκε, είχε μειωθεί από τους λαϊκούς ξεσηκωμούς, αυξήθηκε. Ο Όθων ανακτούσε το χαμένο του κύρος και είχε γίνει συμπαθής (Ι.Ε.Ε.: 140 τ. ΙΓ΄. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 86. Επ. Κυριακίδης ό.π.: 608 τ. Α΄. Επ. Δραγούμης, ό.π.: 194 τ. Β΄). Παρόλα αυτά όμως τα γεγονότα, ο Όθων δεν μεταστράφηκε και μετά την άρση του αποκλεισμού συνέχισε την προσφιλή του πολιτική, αυτή των ασφυκτικών επεμβάσεων στην πολιτική ζωή της χώρας (Ι.Ε.Ε.: 142 τ.ΙΓ΄. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 84). Αυτήν ακριβώς την κατάσταση δηλώνει με το σκίτσο του ο γελοιογράφος του περιοδικού «Δημόκριτος» ορμώμενος από τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1850.

Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1850 η εμπλοκή του Όθωνα ήταν τόσο καθοριστική με αποτέλεσμα η Βουλή που εκλέχτηκε να είναι φιλοβασιλική όπως και η προηγούμενη. Προκειμένου να εξουδετερώσει την αντιπολίτευση ο Όθων διόρισε, προ των εκλογών, τον Αύγουστο του 1850, ως πρέσβεις στο εξωτερικό, Παρίσι, Λονδίνο, Κωνσταντινούπολη, τους πολιτικούς που θεωρούσε επικίνδυνους, Α. Μαυροκορδάτο, Σ. Τρικούπη, Α. Μεταξά (Ι.Ε.Ε.: 142 τ. ΙΓ΄. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 618 τ. Α΄. Επ. Μακρυγιάννης ό.π.: 217 τ. Α΄).

Σύμφωνα με όλα αυτά θεωρούμε ότι ο κεντρικός όνος του σκίτσου είναι ο Όθωνας. Ο όνος αυτός είναι μεγαλόσωμος, φουσκωμένος, με μεγάλο κεφάλι και αυτιά όρθια, ένας όνος κορδωμένος. Ο όνος αυτός είναι ένας φουστανελάς περιποιημένος αφού φοράει καλορραμμένη φουστανέλα και φέρμελη, τουζλούκια ατσαλάκωτα παπούτσια 'τριζάτα', ολοκαίνουργια, λουστρίνια. Επίσης είναι και καλοζωισμένος αφού είναι ευτραφής, έχει γεμάτο στομάχι, καλοθρεμμένα μάγουλα και μάτια με τσίνορα. Επίσης, όπως αλλού αναφέρθηκε ο Όθωνας, κατά προτροπή του πατέρα του το 1835, ενεδύετο πάντα τη φουστανέλα. Στο σκίτσο είναι ο πρώτος που ρίχνει το ψηφοδέλτιο στην κάλπη, ο πρώτος που δίνει το παράδειγμα στο λαό του.

[22] Η λίρα στερλίνα ήταν το διεθνές αποθεματικό νόμισμα της εποχής το οποίο ήταν και μετατρέψιμο σε χρυσό. (Δερτιλής, 2005: 181 τ.Α΄).

Η δημοτικότητα του Όθωνα είχε, όπως αναφέρθηκε, ανεβεί και ο λαός τον είχε μετατρέψει σε εθνικό σύμβολο (Ι.Ε.Ε.: 140 τ. ΙΓ΄). Ο Όθων ήταν ο ευτυχής βασιλιάς που υποδεικνύει το αποτέλεσμα τον εκλογών. Για το λόγο αυτό το χέρι του κεντρικού φουστανελά που ψηφίζει είναι μακρύ. Αυτό όμως, όπως αλλού αναφέρθηκε, είναι ενάντια στους πόθους του λαού που επιθυμούσε εφαρμογή του Συντάγματος. Αυτός, κατά τη γνώμη μας, είναι ο λόγος που ο γελοιογράφος παρουσιάζει τα γαϊδούρια να είναι μεν συσπειρωμένα γύρω από τον κεντρικό όνο, να έχουν όμως τα μάτια ορθάνοιχτα όπως και τα ρουθούνια και τα αυτιά να μην είναι στραμμένα προς την ίδια κατεύθυνση.

Οι φουστανελάδες όνοι που είναι πίσω από τον κεντρικό όνο είναι ο ελληνικός λαός, οι Έλληνες, που για άλλη μια φορά παρουσιάζονται σαν όνοι. Όλοι οι όνοι βρίσκονται πίσω από τον κεντρικό όνο σαν κοπάδι, διότι όπως αναφέρθηκε η αντίδραση στην αγγλική πολιτική συσπείρωσε το λαό γύρω από το βασιλιά. Ο λαός, όμως είναι απισχνομένος, αδυνατισμένος αφού έχει σφίξει το ζωνάρι γύρω από τη μέση, τα μάγουλα των γαϊδάρων είναι ρουφηγμένα τα μάτια χωρίς τσίνορα, και η φουστανέλα που φορούν δεν είναι καθαρή. Είναι αναμενόμενο διότι ο αγγλικός αποκλεισμός παράλληλα με τον δριμύτατο και παγετώδη χειμώνα του 1850[23] είχε δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα στον επισιτισμό του πληθυσμού και η αντοχή του λαού στις κακουχίες είχε ελαχιστοποιηθεί (Ι.Ε.Ε.: 140 τ. ΙΓ΄. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 602-603 τ.Α΄. Επ. Ασπρέας, ό.π.: 218). Ο *«στενότατος»* αγγλικός αποκλεισμός *«ἐπεκάθησε ὡς ἐφιάλτης ἐπί τῆς χώρας καὶ παρέλυσεν ὅλας τὰς θαλασσίας ὁδούς, αἵτινες ἦσαν καὶ αἱ μόναι ὁδοί τῆς χώρας κατά τὴν ἐποχήν ἐκείνην»* θα γράψει ο Ασπρέας (ό.π.: 217-218. Πρβ. Μακρυγιάννης ό.π.: πρόλ. συγγραφέως, και σ. 216 τ. Α΄).

Ο ρασοφόρος του σκίτσου εκπροσωπεί τον κλήρο ο οποίος επίσης έπαιξε καθοριστικό ρόλο στις εκλογές του 1850. Είναι πλάι στον Όθωνα. Η Εκκλησία υποστήριζε τη βασιλεία και τον Όθωνα διότι με τον Συνοδικό «Τόμο» της 20 Ιουνίου 1850 αναγνωρίστηκε από το Πατριαρχείο η διοικητική ανεξαρτησία της Ελληνικής Εκκλησίας, μειωνόταν το κύρος της Εκκλησίας, και εμπεδονόταν η θέση του βασιλικού επιτρόπου στην Ιερά Σύνοδο αφού δια της αρνητικής του ψήφου δύνατο να εκμηδενίσει κάθε πράξη και απόφαση της Ιεράς Συνόδου (Κυριακίδης, ό.π.: 616 τ. Α΄. Επ. Ι.Ε.Ε.: 42 τ. ΙΓ΄. Επ. Καρολίδης, ό.π.: 761-763. Επ. π. «Μνημοσύνη», 1852, τευχ. Ε΄ τ. Α΄, Δεκαπενθημερίς, σ. 117. Επ. Γκίνης-Μέξας: 489, αριθμ. 10610, τ. 3ος). Λίγες μέρες πριν τη διεξαγωγή των εκλογών, στις 20 Αυγούστου 1850, ο «Τόμος» αναγνώστηκε με κάθε επισημότητα σε όλες τις εκκλησίες του Βασιλείου

[23] «Ἐν Κωνσταντινουπόλῃ εἶχε παγώσει τὸ ἥμισυ τοῦ Κερατίου κόλπου καὶ ἐπί ἡμέρας αἱ συγκοινωνίαι διεκόπησαν ἕνεκα τῶν ἀφθόνων χιόνων... ἐν Ἀθῆναις τὸ θερμόμετρον ἐδείκνυε ἑπτά βαθμούς κάτωθεν τοῦ μηδενικοῦ» (Κυριακίδης, 1892: 602 τ.Α΄).

και επικυρώθηκε από τη Γερουσία το 1852. (Κυριακίδης, ό.π.). Σύμφωνα με το κείμενο του περιοδικού «Μνημοσύνη» (τ. Α΄, τευχ. Ε΄, Ιούνιος 1852: Δεκαπενθημερίς, Εσωτερικά):

[...] Οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι ἐμφανιζόμενοι εἰς τὸν Βασιλέα καὶ κυριάρχην των Ὄθωνα διαβεβαιοῦσιν ἐπὶ τῇ ἀρχιερωσύνῃ αὐτῶν, ὅτι θέλουσι διατηρήσει τοὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας, τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ Κράτους, φέροντες ὡς μάρτυρα αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. [...]

Εύκολα αναγνωρίσιμος είναι και αυτός που φορά τουρκική ενδυμασία. Είναι ο τότε πρέσβης της Τουρκίας στην Αθήνα, Κουβουλής Εφέντης. Αυτός είναι μια ειδική περίπτωση πρέσβεως διότι είχε σταλεί από την Πύλη με την αποστολή να έχει καλές σχέσεις με τους Έλληνες (Κορδάτος, ό.π.: 592 τ.3ος). Αυτό διότι ο νέος Σουλτάνος Αβδούλ Μετζήτ (1839-1861) εκτός από τις μεταρρυθμίσεις που πραγματοποίησε στο κράτος του επιθυμούσε την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με την Ελλάδα (Κορδάτος, ό.π.: 122 τ.3ος. Επ. Ι.Ε.Ε.: 79 τ. ΙΓ΄. Επ. Βαπορίδης, 1885: 186-190). Στα πλαίσια της πολιτικής αυτής, ο Αβδούλ Μετζήτ (γεν. 1823-1861) ήταν ο πρώτος Σουλτάνος που το 1840 δέχτηκε επίσημα στην Κωνσταντινούπολη την ελληνική αντιπροσωπεία, υπό τον υπουργό Εξωτερικών Κ. Ζωγράφο προκειμένου να συναφθεί εμπορική συνθήκη ανάμεσα στα δύο κράτη (Ι.Ε.Ε.: ό.π.). Η στάση του Τούρκου πρέσβη Κουβουλή Εφέντη τον είχε φέρει κοντά στον βασιλιά Όθωνα και αυτός είναι, πιστεύουμε, ο λόγος που στο σκίτσο είναι δίπλα του και φαίνεται να διάκειται φιλικά προς τη διαδικασία των εκλογών. Στρίβει με το χέρι του το αρειμάνιο μουστάκι του, μια χειρονομία που δηλώνει ότι είναι ευτυχής με ό,τι συμβαίνει. Οι δύο άνδρες πίσω από τον πρέσβη είναι προφανώς οι σύμβουλοί του αφού φορούν επίσης σαρίκι, έχουν κοντά γένια και μουστάκι και παρακολουθούν με προσοχή τα τεκταινόμενα. Πιθανό στο σκίτσο να παρουσιάζεται ο Έλληνας σύμβουλος του Τούρκου πρέσβη Κωνσταντίνος Αδοσίδης, βαθύς γνώστης της τουρκικής γλώσσας και φιλολογίας. (Κορδάτος, ό.π.: 592 τ.3ος). Το 1850 είχε εκδοθεί το βιβλίο του Κ. Αδοσίδη «Στοιχεία της Οθωμανικής Γραμματικής» (Γκίνης-Μέξας: 284, αριθμ. 5303 τ.Β΄).

Εύκολα αναγνωρίσιμος είναι και ο άνδρας δεξιά. Πρόκειται για τον πρωθυπουργό Α. Κριεζή (1849-1850). Ο Α. Κριεζής (1796-1865) ήταν ψηλός και είχε μουστάκι όπως ο άνδρας στο σκίτσο. Ο άνδρας αυτός φοράει στολή όπως βαθμό Ναυάρχου είχε ο Κριεζής. Ο Κριεζής ήταν από τους 'αφοσιωμένους' στην Αυλή λόγος για τον οποίον του ανατέθηκε από τον Όθωνα η πρωθυπουργία μετά την παραίτηση στις 12-12-1849 της Κυβερνήσεως Κ. Κανάρη (Ι.Ε.Ε.: 137 τ. ΙΓ΄). Η ιδιότητα του 'αφοσιωμένου' είναι ακριβώς ο λόγος στον

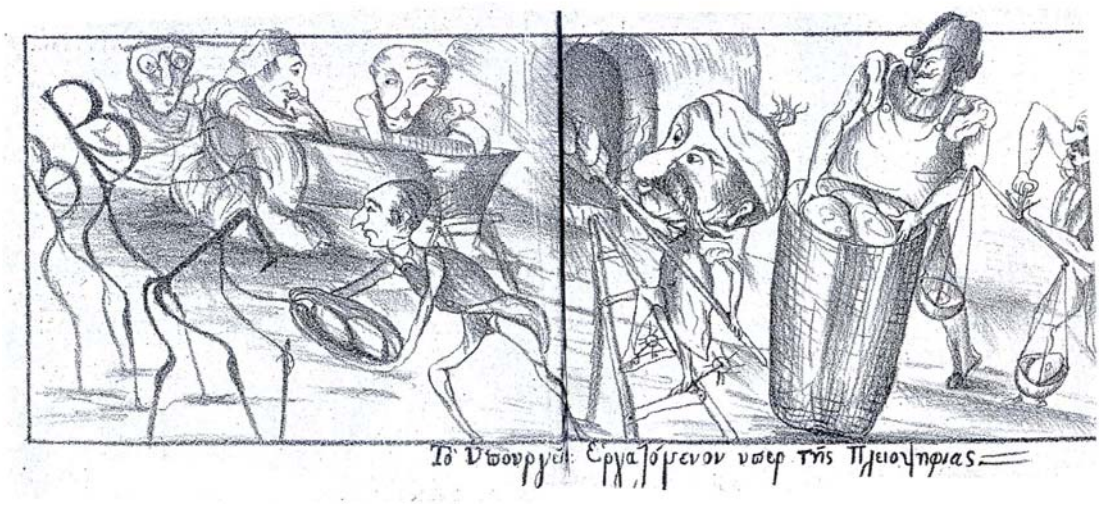
οποίον οφείλεται η μακροβιωσιμότητα της κυβέρνησής του (12-12-1849/17-5-1854). Η σύζυγός του, Κυριακούλα, επίσης ανήκε στο στενό περιβάλλον της Αυλής ως Κυρία επί των Τιμών της βασίλισσας (βλ. φωτό στο Μαρκεζίνης, ό.π.: 242 τ.1ος). Οι υπουργοί του Κριεζή είχαν επίσης την ιδιότητα των 'αφοσιωμένων' στην Αυλή, στοιχείο αδιάβλητο που τους ένωνε μεταξύ τους (Σκοπετέα, ό.π.: 281). Επρόκειτο για κυβέρνηση *«αὐλοδούλων»* (Πηλίκας, ό.π.: 35). Ο Κριεζής, ως πρωθυπουργός διενήργησε τις βουλευτικές όπως και δημοτικές εκλογές που έγιναν, όπως αναφέρθηκε, το Σεπτέμβριο του 1850. Κατά τις εκλογές αυτές εξελέγησαν οι υποψήφιοι που επιθυμούσε η κυβέρνηση Κριεζή (Μακρυγιάννης, ό.π.: 217 τ. Α΄. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 618 τ. Α΄). Αυτός είναι ο λόγος που ο άνδρας στο σκίτσο είναι υψηλός, έχει μύτη μακριά, μακρύ το δείκτη του χεριού του πάνω στην κάλπη.

Το σκίτσο δηλώνει τη βία και νοθεία της εποχής. Οι πολιτικοί της εποχής αποβλέποντας στο προσωπικό τους συμφέρον επιθυμούσαν με κάθε τρόπο να διατηρήσουν το αξίωμά τους κάτι που ισχύει και για τον Κριεζή όπως και τους υπουργούς του (Πηλίκας, ό.π.: 208-209). Ο Κριεζής *«ἐννοεῖ αὐτός νὰ εἶναι ὁ Πρωθυπουργός»* και *«ἀδιαφορεῖ»* δια τας καταχρήσεις έχει και *«οἰκογενειακάς λύπας»*. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης Α. Πάικος ανερυθριάστως, έλεγε ότι επιθυμεί να συμπληρώσει τον χρόνο ως υπουργός *«ὅπως ἀποκτήσει τὰ προσόντα τοῦ Γερουσιαστοῦ»,* άρχοντα ισόβιου και μισθοδοτούμενου (Πηλίκας, ό.π.: 209).

Οι εκλογές του 1850 *«διεξήχθησαν ὑπό τό κράτος ἐπεμβάσεων καὶ παρανομιῶν πρωτακούστων»,* γράφει ο Παρασκευόπουλος (1907: 190) όπως και ότι *«Ἡ Κυβέρνηση θέλουσα νὰ ἐπιτύχουν οἱ φίλοι της ὑποψήφιοι ... μετῆλθεν πᾶν μέσον πρός ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ της τούτου»*

Σύμφωνα με τον Κυριακίδη *«Αἱ ἐκλογαί διεξήχθησαν ἡσύχως, ἡ νέα Βουλή εἶχε τὴν αὐτήν ὄψιν τῆς προτέρας καὶ τὸ ὑπουργεῖον ἠδύνατο νὰ κυβερνᾶ ὡς καὶ πρότερον οὕτως ὥστε τὰ πάντα ἐπανεῦρε ὡς ἀφῆκε ὁ βασιλεύς Ὄθων ἐπανελθῶν μετά ἀπό ἐννεάμηνον ἀπουσία τὴν 2 Μαΐου 1851»* (ό.π.: 618 τ.Α΄). Σύμφωνα με τον Μακρυγιάννη (ό.π.: 217Α΄): *«Ὁ Βασιλέας μπαίνοντας ὁ Αὔγουστος τὰ 1850 πῆγε διὰ τὴν ὑγείαν του εἰς τὴν Μπαυαρία* [2-8-1850 έως 2-5-1851]. *Ἄφησε ὑπουργεῖον τὸν Κριεζῆ πρῶτον ὑπουργόν καὶ τοῦ Ναυτικού... Ἡ βασίλισσά μας τὴν ἄφησε ὁ Βασιλέας εἰς τὸ ποδάρι του νὰ κυβερνάγῃ ὥσο νὰ γυρίσῃ ἡ Μεγαλειότητά του. Ἄρχισαν οἱ δημοτικές ἐκλογές. Ἡ Κυβέρνηση ἔφκειασε ἕναν κατάλογον κ' ἔβαλε δημοτικούς συβούλους, παρέδρους καὶ δήμαρχον ἐκείνους ὁπούθελε –τῆς μπιστοσύνης της. Κ' ἔγινε ὅλο τὸ σῶμα ἀπό αὐτούς ὁποῦ διορίσαν. Ἔφκιασαν μ' αὐτόν τὸν τρόπο καὶ τοὺς βουλευτάς ἀπό 'δω, τὴν πρωτεύουσα, κι' ἀπ' οὖλο τὸ Κράτος –ὁποιους ἤθελε ἡ Κυβέρνηση ἐκεῖνοι βῆκαν ...»*

Οι εκλογές του 1850 ενέπνευσαν τον γελοιογράφο του περιοδικού «Δημόκριτος» και στο παρακάτω σκίτσο που φέρει τον τίτλο «Το Υπουργείον εργαζόμενον υπέρ της πλειοψηφίας» και που παρουσιάστηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 1851.

Στο σκίτσο αυτό φούρναρης είναι ο πρωθυπουργός Κριεζής εύκολα αναγνωρίσιμος από το καπέλο του ναυάρχου και το μουστάκι, ενώ ανεβασμένος στη σκάλα, φουρνίζει ο υπουργός Στρατιωτικών Σπυρομήλιος (4-8-1850/29-8-1853). Ο Σπυρομήλιος αναγνωρίζεται από το αρειμάνιο μουστάκι, τα σπιρούνια, το καπέλο της στολής του. Στη σκάφη αριστερά ζυμώνει ο παραβλώψ Χρηστίδης, υπουργός Οικονομικών (4-8-1850/29-8-1853). Τον Χρηστίδη βοηθάει ο ομοϊδεάτης του στο γαλλικό κόμμα και αργότερα υπουργός Εσωτερικών (10-6-1852/24-2-1853), Ρήγας Παλαμίδης ο επονομαζόμενος ‘Φαταούλας’ όπως και ‘Ρηγανιό’ (Βλαχογιάννης, ό.π.: ανέκδ. 653 και ανέκδ. 167). Ο Παλαμίδης αναγνωρίζεται από τη φουστανέλα που φορούσε πάντοτε όπως και το καλπάκι, επίσης από το μουστάκι όπως και διότι ήταν ευτραφής. Κατά το ζύμωμα τους βοηθούν κάποια όντα με μονοκοντυλιά που στη θέση του κεφαλιού έχουν ένα Β και που είναι οι βουλευτές. Άγρυπνα πίσω παρακολουθεί ο Π. Βάρβογλης,Υπουργός Εκκλησιαστικών και Παιδείας (30-4-1851/4-1-1852) που αναγνωρίζεται από τα γυαλιά του. Δίπλα στο φούρναρη με το σύμβολο της Θέμιδος παρουσιάζεται ο υπουργός Δικαιοσύνης Ι. Δαμιανός για άλλη μια φορά με δύο μορφές που θυμίζουν μάσκα. Στο κάτω αριστερό μέρος του σκίτσου ένας προσφέρει ψωμιά σε ον με μονοκοντυλιά που στη θέση του κεφαλιού έχει ένα Γ και που είναι η Γερουσία. Πιθανολογούμε ότι το άτομο αυτό πρέπει να είναι ο υπουργός Εξωτερικών Α. Πάικος (30-4-1851/10-6-1852). Ο Α. Πάικος διακαώς, όπως αναφέρθηκε, επιθυμούσε να γίνει Γερουσιαστής γι’αυτό το λόγο

θεωρούμε ότι προσφέρει στους Γερουσιαστές τα ψωμιά με σκοπό να έχει την εύνοιά τους. Το σκίτσο αυτό περιέχει για πρώτη φορά μορφές με μονοκοντυλιά.

Ο ‘αφοσιωμένος’ Κριεζής ενέπνευσε τον γελοιογράφο του περιοδικού «Δημόκριτος» και στο παρακάτω σκίτσο (25-10-1851). Στο σκίτσο αυτό ο Κριεζής που αναγνωρίζεται από το καπέλο του ναυάρχου το φαρδύ πρόσωπο και τα μουστάκια, είναι ο φύλακας της βασιλείας και του στέμματος, ένας σύμφωνα με τη λεζάντα *«Σκοπός»* με Σ κεφαλαίο αφού όπως αναλύθηκε ήταν ‘αφοσιωμένος’ όπως και οι υπουργοί του. Η βασιλεία, σαν γυναίκα με μακρύ επίσημο ένδυμα την κορώνα στο κεφάλι, παρά τις κακοτοπιές όπως δείχνουν τα αγκάθια και οι μεγάλες πέτρες, προχωράει με τα μάτια κλεισμένα με το δεξί βραχίονα, ανενόχλητη αφού οι ‘αφοσιωμένοι’ της παρέχουν όλες τις διευκολύνσεις ανοίγοντάς της το δρόμο. Ο Κριεζής με φακό φωτίζει το δρόμο, ένας υπουργός με φτυάρι διανοίγει το δρόμο, ένας άλλος που έχει μορφή γάτας, ζώο πονηρό, ο πονηρός, παρακολουθεί σιωπηλός με τα μάτια ανοικτά.

Και στο επόμενο σκίτσο του «Δημόκριτου» (13-1-1852 αρθ. 15) με τίτλο «Ο αεροναύτης» παρουσιάζεται ο Κριεζής που αναγνωρίζεται εύκολα από τη στολή και το καπέλο του ναυάρχου. Ήταν γνωστό ότι ο ‘αφοσιωμένος’ Κριεζής πήρε ξαφνικά από τον Όθωνα προαγωγή σε ναύαρχο (π. «Εὐτέρπη», 1-1-1850, φυλλ.57 τ. Γ΄, σελ. 791) κάτι που δεν ίσχυσε για τον περικλεή Κανάρη γεγονός που είχε προκαλέσει θύελλα αντιδράσεων (Σαπρανίδης, 1974: 67). Ο ιδεολόγος Κανάρης, ο νικητής ενός στόλου, δεν ήταν όπως αναφέρθηκε ‘αφοσιωμένος’ και γι’αυτό το λόγο δεν πήρε προαγωγή (Βλαχογιάννης, ό.π.: 358 ανέκδ. 200. Επ. Δραγούμης, ό.π.: 248-250 τ. Β΄).

Στο σκίτσο αυτό ο Κριεζής παρουσιάζεται πληθωρικός και δείχνει να υπερίπταται αφού οι άνθρωποι για να τον δουν χρησιμοποιούν κιάλια. Ο τίτλος του σκίτσου «ἀερο-ναύτης» παραπέμπει και σε λεκτικό παιχνίδι. Την έμπνευση του γελοιογράφου προκειμένου να παρουσιάσει το σκίτσο αυτό θα πρέπει να την αναζητήσουμε στον περίφημο αεροναύτη της εποχής εκείνης τον Ρόβερτσον που κατά την *«ἀεροναυτιλίαν»* του το αερόστατό του, η *«ἀεροστατική αυτοῦ μηχανή»,* ανέβηκε πολύ ψηλά, μπήκε στα νέφη και χάθηκε από τα μάτια των θεατών. (π. «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος»: 163-164 είδηση με τίτλο «Βιέννη», τ. Α΄ 1811. Ο «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος»: έγραφε, ως γνωστό, και ειδήσεις για τις νέες εφευρέσεις). Ο γελοιογράφος ορμώμενος από τον αεροναύτη Ρόβερτσον παρουσιάζει τον Κριεζή σαν ‘αερο-ναύτη’ να υπερίπταται παραφουσκωμένος σαν αερόστατο.

Η *«ἀεροναυτιλία»* ήταν πολύ δημοφιλής κατά την εποχή αυτή αφού μετά την ιστορική ανύψωση του αερόστατου των αδελφών Μογκολφιέρου το 1783 στις Βερσαλίες πολλοί *«ἀεροναῦτες»* ανυψώθηκαν με αερόστατο ένας από τους οποίους ο Ρόμπερτσον. Ο Ρόμπερτσον ήταν περίφημος διότι όπως πληροφορεί το κείμενο του «Λόγιου Ἑρμῆ» είχε ήδη πραγματοποιήσει *«39 ἀεροναυτιλίες».* Όταν παρουσιάστηκε το σκίτσο ο Ρόμπερτσον και τα επιτεύγματά του είχαν έρθει στο προσκήνιο διότι το περιοδικό «Πανδώρα» είχε δημοσιεύσει είδηση σχετικά με την εφεύρεση της αεροναυτιλίας όπως και σχετικά με τους αεροναύτες της εποχής Πετίνο και Πουατεβίνο (π. «Πανδώρα φύλλ. 1 της 15-4-1850 τ. Α΄, σ. 31-34 άρθρο «Θαυμασία ἐφεύρεσις», και φύλλο 9 του 1850 τ. Α΄, σ. 214-215 άρθρο «Νέος Βελλερεφόντης»).

Ο Κουμανούδης, θησαυρίζει σ. 17, τη λέξη *ἀεροναύτης* ως νεόπλαστη από τον συντάκτη του «Λόγιου Ἑρμῆ» Άνθιμο Γαζή (1764-1828) το 1799 παραπέμποντας και στο π. «Ἑρμῆς ο Λόγιος» το 1811 όπως και στον Ν. Δραγούμη (1809-1879) το 1851.

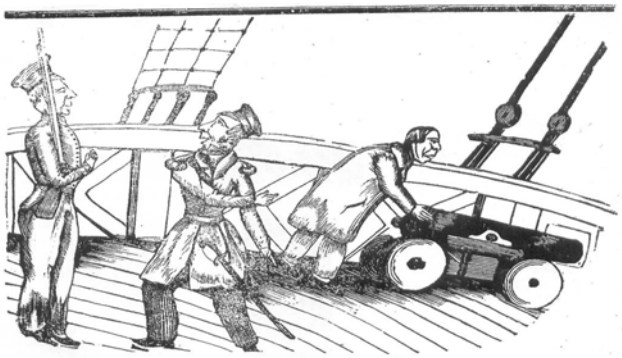
Ένα απόσπασμα από την είδηση του περιοδικού «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» με τίτλο «Βιέννη» είναι το παρακάτω:

ΒΙΕΝΝΗ.

Ὁ περίφημος Ἀεροναύτης Ῥόβερτσων, ὅςις καὶ πρὸ ἓξ ἤδη ἐτῶν ἔκαμεν ἐνταῦθα τὴν πρώτην δοκιμὴν τῆς ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκ τοῦ ἀεροπετοῦς πλοίου καταβάσεώς του διά τινος πετάσου, παρέςησεν εἰς τοὺς ἐγκατοίκους τῆς πρωτευούσης τῆς Ἀυςρίας πόλεως Βιέννης κατὰ τὴν 23 τοῦ Ἀπριλλίου (κατὰ τὸ νέον) ἐν τῷ Πράτερ (α) ἓν ἀξιοθαύμαςον θέατρον διὰ τῆς ἀεροναυτιλίας του, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν Ἀρχιδουκῶν αὐταδέλφων τῆς μεγαλειότητος τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ τοῦ ἀρχιδουκὸς Ἀλβέρτου, τῶν προκρίτων, τῶν εὐγενῶν, καὶ ἑνὸς πολυαρίθμου λαοῦ. Διὰ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς θεατὰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνέμου, ὅςις κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἔπνεεν ἱκανῶς, ἄφησεν ὁ Ῥόβερτσων ἓν μόρφωμα σκύλου να ἀνέβῃ εἰς τὸν ἀέρα. Μετὰ ταῦτα, ἐξενεχθεῖσα ἡ ἀπὸ τοῦ ἐν ᾧ κατεσκευάσθη οἰκίσκου κατ' ἔμπροσθεν τῶν θεατῶν Ἀεροςατικὴ μηχανή, τῆς ὑποίας ἡ σφαῖρα εἶχεν 32. ποδῶν ὕψος, πρὸς τῆς ὑποίας τὰ κάτω μέρη ἦτον προσδεδεμένον τὸ πλοιάριον, ἐν ᾧ ἐπέβη αὐτὸς, καὶ, κατὰ πρώτην φορὰν, ἡ σύζυγος αὐτοῦ, μεταξὺ τῆς πέμπτης καὶ ἕκτης ὥρας μετὰ τὴν μεσημβρίαν. [...] Οἱ Ἀεροναῦται, μετὰ μίαν μετέωρον ἐν τῷ ἀέρι χαριεςατην ναυτιλίαν, κατέβησαν εὐτυχῶς ἐντινι κοιλάδι τοῦ χωρίου Καίφερ-Κρέϋτζ καλουμένου, κατὰ τὸ μέρος τοῦ Κλόςερνεϋβουργ κειμένου, τεσσάρων ὁρῶν ἀπόςασιν ἀπὸ Βιέννης ἔχοντος. Ὁ ἀςυνόμος τοῦ Κλόςερνεϋβουργ ἔδραμε σπουδαίως ἐπὶ τὸν ῥηθέντα τῆς καταβάσεως τόπον, καὶ εὑρὼν τοὺς ἀεροναύτας, ἔγραψεν εἰς τὸν τῆς ἀεροναυτιλίας τόμον τοῦ Ῥόβερτσων τὴν 39 αὐτοῦ ἀεροναυτιλίαν, καὶ περιποιηθεὶς αὐτοὺς ἱκανῶς ἐκεῖ, ἔφερεν αὐτοὺς ἔπειτα εἰς τὴν οἰκείαν αὐτοῦ, καὶ παραθεὶς τράπεζαν ἐδεξιοῦτο φιλοφρόνως. Ἐπιβιβάσας δὲ αὐτοὺς ἐπὶ τὸ ἴδιον ἅρμα, ἔφερεν αὐτοὺς περὶ τὰς δύο ὥρας μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἐν τῇ πόλει Βιέννῃ· τὸ δὲ Πρυτανεῖον τοῦ Κλόςερνεϋβουργ ἔδωκεν εἰς τὸν Ῥόβερτσων τιμῆς ἕνεκα διὰ διπλώματος τὸ τοῦ Πολίτου δικαίωμα.

(α) Σύνδενδρος οὗτος τόπος καὶ κατάσκιος, ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἀπέχων τῆς πόλεως, καθ' ὃν ποιοῦσι τοὺς περιπάτους οἱ ἐγκάτοικοι.

Επίσης, τα Παρκερικά ενέπνευσαν τους Έλληνες γελοιογράφους. Συγκεκριμένα η εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα» στις 2 Απριλίου 1850 παρουσίασε σκίτσο που συνοδεύει κείμενο με τίτλο «ὁ Δόν Πατζίφικος ἐν τῷ πλοίῳ, εἷς ἀξιωματικός καὶ εἷς στρατιώτης Ἄγγλοι». Υπεύθυνος συντάκτης του κειμένου είναι ο Κ.Ζ. Ρήγας. Το σκίτσο αυτό με το κείμενο είναι το παρακάτω.

Don Patzifico à bord, un officier et un soldat Anglais.

DON PATZ. Quel Canon mon Dieu! comme c'est beau! il brille comme s'il était en or pur; c'est un plaisir de passer seulement la main dessus. — supposons un moment qu'il était à moi, et que réellement il était en or! . . . Ah! Dieu de mes pères, quelles richesses j'aurais possedés! j'en aurais fait trois fois le voyage de Jerusalem. — même s'il était en argent, encore ce serait une fortune pour un honnête Juif comme moi. — Mais pourquoi aller si loin? En m'appropriant ce canon, et en le vendant, tout simplement comme de cuivre, la somme que je retirerais, n'est pas à mépriser et elle est bien plus réelle que celle que je pourrais attendre des Grecs; car je vois aujourd'hui mon rêve s'évanouir, et mes affaires se sont diablement compliquées. —Et puis, ce serait au bout de compte, autant de pris sur l'ennemi.

MISTER GEOR. (officier) Godem! ce maudit Juif médite de nous voler notre plus cher canon: ha le misérable! — à moi soldat! venez ici mon ami, et restez en faction à côté de cette pièce là, car ce Juif infernal nous jouera quelque tour et nous volera notre canon, comme il veut le faire avec l'argent Grec. Godem jud rascle

SOLDAT. Me voila mon officier.

MISTER GEOR. C'est bien, soyez surtout bien attentif, et ne le laissez pas s'en approcher.

Ὁ Δὸν Πατζίφικος ἐν τῷ πλοίῳ, εἷς ἀξιωματικὸς καὶ εἷς στρατιώτης Ἄγγλοι.

ΔΟΝ ΠΑΤΖ. Τί ὡραῖον πυροβόλον Θιέ μου! ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι λαμπρὰ ὡς χρυσὸς, καὶ λαμβάνει τις εὐχαρίστησιν νὰ τὸ ψαύσῃ—ὑποθετόν μόνον ὅτι μοὶ ἀνήκεν καὶ ἦτον χρυσοῦν! . . . — ὦ Θιέ τῶν πατέρων μου, ὁποῖα πλούτη ἤθελα ἔχει εἰς τὴν κατοχήν μου! . . . τότε θὰ ἠδυνάμην νὰ κάμω δὶς καὶ τρὶς τὸ ταξείδιον τῶν Ἱεροσολύμων.—ἐπὶ τῷ ὑποθέσει ὅτι ἦτον μόνον ἀργυροῦν, τοῦτο δύναται νὰ κάμῃ τὴν εὐτυχίαν ἑνὸς τιμίου Ἰουδαίου ὡς ἐγώ. — Πλὴν τί κάθεμαι καὶ ματαιοπονῶ; ἂν κυβέρνων τοῦτο τὸ πυροβόλον, καὶ τὸ πωλήσω ἁπλῶς ὡς χαλκόν, ἡ ὠφέλεια θὰ εἶναι πραγματικωτέρα, παρὰ τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα ζητῶ νὰ ἀμπάσω ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. — Ἔπειτα τὸ κάτω κάτω, δὶν θὲ νὰ ἦναι εἰμὴ λείψ, τὸν ὁποῖον πᾶς τίμιος ἰουδαῖος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κάμνῃ, ὁπόταν δύναται, κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεώς του.

ΜΙΣΤΕΡ ΖΩΡΖ. (ἀξιωματικὸς) Γοδέμ! αὐτὸς ὁ ἀναθεματισμένος ἰουδαῖος ἐβάλε κατὰ νοῦν νὰ στατιρισθῇ τὸ ὡραιότερόν μας πυροβόλον· ὦ, τὸν ἄθλιον! — Λοιπὸν στρατιῶτα! πλησίον· πήγαινε νὰ στυθῇς πλησίον τούτου τοῦ πυροβόλου, καὶ φύλαττε καλὰ, διότι αὐτὸς ὁ καταχθόνιος ἰουδαῖος ζητεῖ νὰ μᾶς κλέψῃ κάνιν ἐκ τῶν παγνιδίων του καὶ νὰ μᾶς τὸ κλέψῃ, ὅπως ζητεῖ νὰ κλέψῃ καὶ τὰ χρήματα τῆς Ἑλλάδος. Γοδέμ γιοὺ ῥάσκαλ.

ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ. Ὁρισμός σας, κύριε ἀξιωματικέ.

ΜΙΣΤΕΡ ΤΖΩΡΖ. Λοιπὸν νὰ στυθῇς μὲ πολλὴν προσοχὴν καὶ πρὸ πάντων νὰ μὴ τῷ ἐπιτρέψῃς νὰ πλησιάσῃ ποσῶς.

Ὁ ὑπεύθυνος Συντάκτης Κ. Ζ. ΡΗΓΑΣ.

ΤΥΠΟΙΣ Ν. ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ.

Η σκηνή του σκίτσου εκτυλίσσεται σε πλοίο. Πρόκειται για τη ναυαρχίδα του Πάρκερ στην οποία φιλοξενείτο ο Πατσίφικος μέχρι να πάρει την αποζημίωσή του από τους

Έλληνες. (Σαπρανίδης, 2001: 71). Το κείμενο έχει μορφή διαλόγου με πρόσωπα τον Δον Πατζίφικο, τον αξιωματικό Μίστερ Τζώρτζ και το στρατιώτη. Σύμφωνα με το κείμενο ο Άγγλος αξιωματικός Μίστερ Τζωρτζ διατάζει το στρατιώτη να προσέχει τον «*ἰουδαῖο*» Πατζίφικο μήπως κλέψει κανένα κανόνι. Ο συντάκτης ορμώμενος από το ότι ο *«οἰκτρός»* αγγλοεβραίος Πασίφικο ήταν Πορτογάλος γεννημένος στο Γιβραλτάρ (Δραγούμης, ό.π.: 192 τ. Β΄. Επ. Ι.Ε.Ε.: 138 τ. ΙΓ΄) είναι που τον αποκαλεί ειρωνικά με τον ισπανικό τίτλο ευγενείας Δον που δινόταν στους ιππότες. Στο σκίτσο παρουσιάζεται ο στρατιώτης, ο Μίστερ Τζωρτζ και μπροστά σε κανόνι ο Πασίφικο.

Το κείμενο σατιρίζει την απληστία του Πατσίφικο, τη διάθεσή του για πλουτισμό, αφού όπως ο ίδιος μονολογεί *«... τί κάθομαι καὶ ματαιοπονῶ; ἐάν καθέξω τοῦτο τὸ πυροβόλον καὶ τὸ πωλήσω ἁπλῶς ὡς χαλκόν ἡ ὠφέλεια θά εἶναι πραγματικωτέρα, παρά τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα ζητῶ νὰ ἁρπάσω ἀπό τοὺς Ἕλληνας...».*

Ο Μίστερ Τζώρτζ δεν είναι άλλος από τον αντιστράτηγο Ριχάρδο Τζώρτζ που επισκέφτηκε τον Άγγλο ναύαρχο Πάρκερ με σκοπό να μεσολαβήσει υπέρ των Ελλήνων (Μακρυγιάννης, ό.π.: 217 σημ.1 Α΄). Ο Ρ. Τζώρτζ (1785-1873) ήταν Άγγλος στρατιωτικός φιλέλληνας που το 1827 συγκινημένος από την ηρωική αντίσταση του Μεσολογγίου (1826) κατέβηκε στην Ελλάδα όπου και παρέμεινε ως το θάνατό του. Ο Τζώρτζ πολιτογραφήθηκε Έλληνας. Το 1827 η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας για τη συμβολή του στην ομόνοια των οπλαρχηγών και συνδιαλλαγή των κομμάτων, ευγνωμονούσα του απένειμε το βαθμό του Αντιστρατήγου. Ο Τζώρτζ πήρε μέρος στον αγώνα για την απόκτηση Συντάγματος, κατά τη νύκτα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου εξελέγη πληρεξούσιος Αιτωλικού κατά την Εθνοσυνέλευση της Γ΄ Σεπτεμβρίου και το 1850, κατά τα Παρκερικά, ήταν Γερουσιαστής, θέση στην οποίαν διορίστηκε το 1844. (Κορδάτος, ό.π.: 284, σ. 240, σ. 362, σ. 402, σ. 546 τ.3^{ος} Επ. Πρωτοψάλτης, Απομν. Αγων., αρ. 19: 95). Ο στρατηγός Ρ. Τζώρτζ ετάφη στην Αθήνα (Μαρκεζίνης, ό.π. 321 τ.1^{ος}). Το κείμενο είναι γραμμένο στην ελληνική αλλά και στη γαλλική γλώσσα πιθανόν λόγο της ενεργητικής μεσολάβησης της Γαλλίας στην άρση του αποκλεισμού.

Β.4. «Η Μαγική εικόνα»

Σχετικά με την παρουσίαση του λαού σαν όνο ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το παρακάτω σκίτσο το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Η Τρακατρούκα» στις 12-7-1852.

Το σκίτσο αυτό έχει δύο όψεις. Από τη δεξιά πλευρά παρουσιάζεται το κεφάλι ενός γαϊδάρου που το στόμα του είναι φιμωμένο με σκοινί. Από την αριστερή πλευρά παρουσιάζεται η μορφή ενός ρασοφόρου με μακριά γένια και καλογερικό σκούφο, είναι μάλλον μοναχός.

Πρόκειται για ‘μαγική εικόνα’ στην οποία τα αυτιά του γαϊδάρου αποτελούν τα γένια του καλόγερου και το δεμένο στόμα του γαϊδάρου σχηματίζει τον καλογερικό σκούφο.

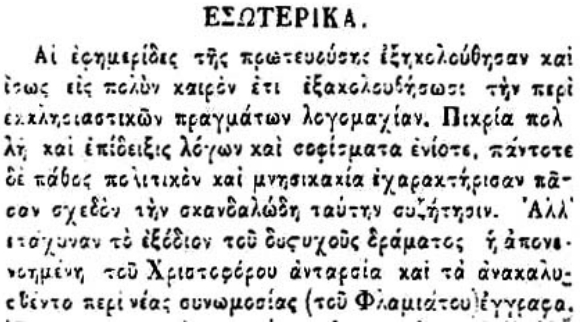
Το σκίτσο συνδέεται χρονολογικά με πραγματικό γεγονός. Την εποχή αυτή η θρησκευτική συνείδηση του λαού είχε διαταραχθεί από την περί του εκκλησιαστικού σφοδρή δημόσια έριδα δύο επιφανών κληρικών της εποχής, του Θεόκλητου Φαρμακίδη και του Κωνσταντίνου Οικονόμου του εξ Οικονόμων. (Κυριακίδης, ό.π.: 613 τ. Α΄). Η έριδα ήταν για το από την ίδρυση ήδη του ελληνικού βασιλείου πολύκροτο ζήτημα του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος και ξέσπασε με αφορμή την, κατά την κηδεία του αποθανόντος

το 1850 Έλληνα πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Ιάκωβου του Ρίζου, επίδοση στον Πατριάρχη Άνθιμο Δ΄ του απονεμηθέντος σ'αυτόν μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Σωτήρος. Συγκεκριμένα Θ. Φαρμακίδης[24] (1784-1860) ακραιφνής πατριώτης και αριστοτέχνης του λόγου υποστήριζε ότι η ανεξαρτησία της Εκκλησίας της Ελλάδος μπορούσε να κηρυχθεί ipso jure, αυτοδικαίως, υποστήριζε πεισμόνως τη βίαιη απόσπαση της Ελληνικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο, ενώ ο Κ. Οικονόμος (1780 -1857), εξίσου πατριώτης και θεολόγος δεινός φρονούσε ότι όφειλε να προέλθει κανονικώς από το Οικουμενικό Πατριαρχείο (ό.π.: 266-270, σ. 479-487, σ. 608-613 τ. Α΄. Επ. Ι.Ε.Ε.: 42-45, σ.110 και σ.120-122 τ. ΙΓ΄. Επ. Μαρκεζίνης, ό.π.: 310 τ. 1ος). Τελικά, κατόπιν επισήμου αιτήσεως από μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης, με τον «Τόμο» της 20 Ιουνίου 1850 το Πατριαρχείο ανακήρυξε Αυτοκέφαλη και διοικητικώς ανεξάρτητη την Ελληνική Εκκλησία (Κυριακίδης, ό.π.: 613 τ. Α΄. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 86. Μαρκεζίνης ό.π.: 254 τ. 1ος). Παράλληλα είχε δημιουργηθεί μεγάλο θέμα σχετικά με τη *«Θεοσέβεια»,* το νέο θρησκευτικό σύστημα που δίδασκε ο σεβαστός θεολόγος και αγωνιστής Καΐρης στη σχολή του στην Άνδρο. Σχετικά ο Θ. Καΐρης είχε συγγράψει το έργο *Γνωστική ἤ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεων Σύντομος Ἔκθεσις* που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1849. Ο Θεόφιλος Καΐρης (1784-1853), που ενέπνευσε έναν Κ. Παλαμά (Παλαμάς, 1960: 363), κατηγορήθηκε για προσηλυτισμό, δικάστηκε το 1852 και καταδικάστηκε σε διετή φυλάκιση (Ι.Ε.Ε.: 81, 141-142 τ. ΙΓ΄. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 613-614 τ. Α΄. Επ. Μαρκεζίνης, ό.π.: 233 τ.1ος. Βλ. Σύνταγμα του 1844 Άρθρο 1ον. Επ. Πασχάλης Δ., 1928. Επ. Δημαράς 1968: 210-211. Επ. π. «Εὐτέρπη», 1-1-1853, φυλλ. 8, τ. ΣΤ΄, στήλη Έργα και Ημέραι, σ. 191). Στον Θ. Καΐρη το 1835 απενεμήθηκε από τον Όθωνα το χρυσό παράσημο του Σωτήρος το οποίο ο επιφανής άνδρας, όπως και ο Θ. Φαρμακίδης, αποποιήθηκε (π. Εστία, 27-3-1877, σ. 206, «Ἐπιστολή» του Θεόφιλου Καΐρη).

Την ίδια εποχή ένας φανατικός μοναχός από τη μονή της Αγίας Λαύρας ο Χριστόφορος Παπουλάκος περιερχόταν την Ελλάδα κυρίως την Πελοπόννησο διδάσκοντας ότι όλα τα δεινά του έθνους προέρχονταν από το ετερόθρησκο του Όθωνα και της Αμαλίας, από την δήθεν απομάκρυνση του λαού από την Ορθοδοξία όπως και από τις διαδιδόμενες διδασκαλίες από το Πανεπιστήμιο και τα Σχολεία. (Ι.Ε.Ε.: 142 τ. ΙΓ΄. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 614 τ. Α΄ Επ. Κορδάτος, ό.π.: 583 τ.Γ΄. Επ. Μαζαράκης - Αινιάν, ό.π.: 120-121 τ. Α΄. Επ. Μαρκεζίνης, ό.π.: 233-234 τ.1ος).

[24] Νεάνθης, «Φαρμακίδης και Οικονόμος», περ. *Ιωνική Μέλισσα*, 16-11-1850, ετ. Α΄, αριθ. 4, σελ. 37-39.

Σύμφωνα με το περιοδικό «Η Μνημοσύνη» (τ.Α΄, τευχ. Ε΄, 1852: 117):

ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ.

Αἱ ἐφημερίδες τῆς πρωτευούσης ἐξηκολούθησαν καὶ ἴσως εἰς πολὺν καιρὸν ἔτι ἐξακολουθήσωσι τὴν περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων λογομαχίαν. Πικρία πολλὴ καὶ ἐπίδειξις λόγων καὶ σοφίσματα ἐνίοτε, πάντοτε δὲ πάθος πολιτικὸν καὶ μνησικακία ἐχαρακτήρισαν πᾶσαν σχεδὸν τὴν σκανδαλώδη ταύτην συζήτησιν. Ἀλλ' ἐστόχουν τὸ ἐξόδιον τοῦ δυσυχοῦς ἐράματος ἡ ἀπονενοημένη τοῦ Χριστοφόρου ἀνταρσία καὶ τὰ ἀνακαλυφθέντα περὶ νέας συνωμοσίας (τοῦ Φλαμιάτου) ἐγγραφα.

Το κήρυγμα του Παπουλάκου, απλοϊκό και σε γλώσσα απλή και καταληπτή από όλους, αναστάτωσε την Ελλάδα, συντάραξε τα πλήθη, τα ευρέα λαϊκά στρώματα και εξήγειρε τον *«ἀμαθῆ»* θρησκευτικό ζήλο των Ελλήνων με αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του λαού να τον ακολουθεί. Ο πολύς όχλος τον θεωρούσε άγιο διότι ήταν *«φιλελεήμων»,* κήρυττε το λόγο του θεού, τον πόλεμο κατά των ασεβών, και τον ονόμαζε *«Παπουλάκη»* (βλ. Άννινος, 1925: 379-481 «Ὁ Παπουλάκης» μονογραφία. Επ. π. «Ἀκτῖνες», 1943: 155 τ. 6ος). Ο λαός είχε τόσο παρασυρθεί από τον Παπουλάκο και είχε τόσο φανατιστεί ώστε *«ἀπόκοπταν ἀπό τὸ ράσο του κομμάτια, ἀλεξητήρια παντός κακοῦ, ὅπως καὶ τρίχες ἀπό τὴ γενειάδα του, καὶ κομμάτια ἀκόμη καὶ ἀπό τοὺς λίθους ποὺ πατοῦσε, ὅταν δίδασκε».* (Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, 1967: σ.17, τ.10 *λ. Παπουλάκος*). Παράλληλα γίνονταν υπέρ αυτού λιτανείες και αγρυπνίες.

Ο Παπουλάκος (1780/85-1861), κατά κόσμον Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος, είχε εμπνευστεί από τις πεποιθήσεις περί Ορθοδοξίας του Κ. Οικονόμου του εξ Οικονόμων όταν το 1842 ο επιφανής κληρικός είχε επισκεφτεί την Μονή της Αγίας Λαύρας όπου εκείνος μόναζε (ό.π.: 1174 τ. 11ος *λ. Φλαμιάτος Κοσμάς*). Επίσης ο θερμός ζηλωτής της ορθόδοξης πίστης Κ. Φλαμιάτος που το 1847 περιόδευε στο Αίγιο και στα Καλάβρυτα συνάντησε τον μονάζοντα Χριστόφορο στον οποίον ανερρίπισε τη φλόγα της πίστης και ενέπνευσε ισχυρό ζήλο και ενθουσιασμό υπέρ του κηρύγματος (π. «*Ἀκτῖνες»,* ό.π.: 155, 157 τ. 6ος). Ο Παπουλάκος έγινε αργότερα όργανο της «Φιλορθόδοξης Ἑταιρίας», που αρχηγός της ήταν ο Κοσμάς Φλαμιάτος. Η «Φιλορθόδοξη Ἑταιρία» που ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1839 ήταν μυστική συνωμοτική οργάνωση που προβάλλοντας σαν ενοποιητικό παράγοντα την Ορθοδοξία, προάσπιζε τα ρωσικά συμφέροντα (Ι.Ε.Ε.: 77-79 τ. ΙΓ΄. Επ. π. ««*Ἀκτῖνες»,*» ό.π.: 157 τ. 6ος). Ακολουθώντας ο Παπουλάκος την αντιοθωνική ρωσική πολιτική της οργάνωσης επιχείρησε να εξεγείρει το λαό σε στάση κατά των νομίμων αρχών. (Κορδάτος, ό.π.: 583 τ. 3ος.

Επ. Θρησκ. και Ηθ. Εγκυκλ., ό.π.: 16 τ. 10ος και ό.π. σ. 1174 τ. 11ος, *λ. Φλαμιάτος Κοσμάς*. Επ. π. «*Ἀκτῖνες»,* ό.π.: 154-156, 171, 196, 303 τ. 6ος).

Η Ιερά Σύνοδος εξέδωσε *«κατά τοῦ ταραξία ἀφορισμό»* που όμως δε μείωσε καθόλου τη δημοτικότητά του. (Κυριακίδης, ό.π.: 614 τ. Α΄. Γκίνης-Μέξας: 331 τ. Β΄, αριθμ. 5645). Η Κυβέρνηση συνέλαβε τον αρχηγό της «Φιλορθόδοξης Ἑταιρίας» Κοσμά Φλαμιάτο (εφ. «Ἀθηνᾶ», «Αἰών», 30-6-1852) και έστειλε στη Λακωνία το Γενναίο Κολοκοτρώνη με ισχυρή στρατιωτική δύναμη να συλλάβει τον *«λαοπλάνο»* (βλ. Επιστολή νομάρχη Καλαμάτας με ημερομηνία 27 Μαΐου 1852 στο Άννινος, ό.π.: 457-458. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 614 τ. Α΄. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 587, τ. 3ος. Επ. Θρησκ. και Ηθ. Εγκυκλ., ό.π.: 1174 τ. 11ος, *λ. Φλαμιάτος Κοσμάς*). Αυτό όμως δεν ήταν εύκολη υπόθεση διότι ο πολύς όχλος που πίστευε σε αυτόν, πλήθη λαού, άντρες γυναίκες και παιδιά τον ακολουθούσαν και τον περιφρουρούσαν. (Κορδάτος, ό.π.: 587 τ. 3ος Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 614 τ. Α΄. Επ. π. «Ἀκτῖνες» ό.π.: 156 τ.6ος)

«Μὴ σᾶς φαίνεται παράξενον», έγραφε ὁ έπαρχος Γυθείου την 14 Μαΐου 1852, «*διότι δὲν συνελήφθη μέχρι τοῦδε, καθότι δὲν ἐπρόκειτο περί συλλήψεως ἑνός ἀλλά περί χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν – μανιακῶς περιφρουρούντων αὐτόν, προταττομένων τῶν κατά χωρία ἱερέων καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀσήνης*» (Θρησκ. και Ηθ. Εγκυκλ., ό.π.: 17, τ. 10ος λ. *Παπουλάκος*). Οι δυσήνιοι, οι δυσυπότακτοι Μανιάτες τότε *«ἑξακισχίλιοι»* ακολουθούσαν τον Παπουλάκο και «*ὡμολόγουν ἀναφανδόν ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ θυσιαστούν ὑπέρ αὐτού». (*Αναφορά του δημάρχου Καρδάμυλων, ό.π. Επ. π. «Ἀκτῖνες» ό.π.).

Αν ο γελοιογράφος παριστάνει την κίνηση του Παπουλάκου με ‘μαγική εικόνα’ είναι διότι η κατάσταση δεν ήταν μόνο γραφική και γελοιογραφική αλλά ιδιαιτέρως σουρεαλιστική. Στο σκίτσο ο Παπουλάκος παρουσιάζεται σαν ‘άγιος’, αφού το βλέμμα του είναι στραμμένο προς τον ουρανό, περιβάλλεται από φωτοστέφανο και παρουσιάζεται σε κάδρο, κάτι που ισχύει για τους αγίους στις εικόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Στο σκίτσο ο γάιδαρος Παπουλάκος είναι φιμωμένος με σκοινί. Το σκίτσο είναι επίκαιρο και αναφέρεται στο γεγονός ότι στις 24 Ιουνίου 1852 συνελήφθη ο Παπουλάκος και συνεπώς κατά κυριολεξία του ‘φίμωσαν’ το στόμα.

Συνελήφθη τέλος πάντων ὁ λαοπλάνος Παπουλάκος·
ἤρθη δ' ἐκ μέσου καὶ τὸ νέον τοῦτο σκάνδαλον.

θα γράψει η «Μνημοσύνη» (τ.Α΄, τευχ. ΣΤ΄, Ιούνιος 1852: Δεκαπενθημερίς, σ.139. Βλ. Άννινος, ό.π.: 462-468 όπου το τέχνασμα που μηχανεύτηκαν οι αρχές προκειμένου να συλλάβουν αναίμακτα τον Παπουλάκο. Επ.Κυριακίδης, ό.π.: 614 τ.Α΄. Επ. π.«Ἀκτῖνες», ό.π.). Ο λαός

πένθησε τη σύλληψη του *«άγίου»* και θλίψη και κατήφεια συνεπήρε τις καρδιές τους. (Άννινος, ό.π.: 467).

Για την ιστορία, η Ιερά Σύνοδος δίκασε, καταδίκασε και *«φυλάκισε»* τον Παπουλάκο στη μονή της Άνδρου (1852) όπου, σχεδόν λησμονημένος, πέθανε τον Ιανουάριο του 1861[25] (Θρησκ. και Ηθ. Εγκυκλ., ό.π.: 19 τ.10ος, *λ. Παπουλάκος.* Επ. π. «Ἀκτῖνες» ό.π.).

Το σκίτσο αυτό με τη διπλή ανάγνωση δείχνει πιθανόν την απόλυτη ταυτότητα του λαού με τον μοναχό αυτό. Ήταν οι δύο ταυτόσημοι, γι' αυτό το σκίτσο έχει διαφορετική ανάγνωση ανάλογα με την οπτική γωνία του αναγνώστη.

Η εφημερίδα «Τρακατρούκα», σε πνεύμα *«εκκλησιαστικό»* και *«άγιοσύνης»,* συνέταξε 'Χαιρετισμούς', όπου σατίρισε τον *«εὐλογητό, τρισμέγιστο, θαυματοποιό καὶ τερατουργό»,* όπως τον αποκαλεί, Παπουλάκο (φύλλα της ΙΘ΄ Ιουνίου 1852 και ΙΓ΄ Ιουλίου 1852, φύλλα 134-137 έτος Δ΄). Στο ίδιο δε πνεύμα, σατιρίζει και την 'μαγική εικόνα' που δημοσίευσε παραφράζοντας ως εξής το ιερό τροπάριο:

> Ἄλαλα τὰ χείλη τῶν δυσεβῶν, τῶν μὴ ταπεινομένων ἐνώπιον τῆς εἰκόνος σου τῆς διπλῆς, τῆς ἱστορηθείσης ὑπὸ τῆς Τρακατρούκας, καὶ δοξασθεισης ὑπὸ τοῦ **Οἰκονόμου**, καὶ λατρευθείσης ὑπὸ τῶν **Ναπαίων**, καὶ προσκυνηθείσης ὑπὸ τῶν **Ταρτούφων**, καὶ ἐγκαινιασθείσης ὑπὸ τῶν **Ἰγνατίων, Φλαμιάτων καὶ λοιπῶν Ναπιακῶν ἀποστόλων, τὴν καρικατουρήσιμον !**

Ο Κουμανούδης, σ. 10, θησαυρίζει το λ. *ἀγυιόπαις*. Σε αντιπαραβολή του λήμματος αυτού και συνδυάζοντάς το με τη λέξη αγιοπαίδι σχολιάζει την περίπτωση του Παπουλάκου. Το *λ.* του Κουμανούδη έχει ως εξής:

> **ἀγυιόπαις**, ὁ· παιδὶ τοῦ ὁρόμου. τουρκοβαρβαρικῶς· σοκακόπαιδο. Π. Καβ. 73 — Δ. Πατσόπουλ. 86. — Ἀκρ. 26 Ἀπρ. 92. — Ἡ λέξ. ἐποιήθη κατὰ συνήχησιν πρὸς τὸ τῆς κοινῆς ἁγιοπαῖδι, ὃ ἔχει τὴν πηγήν του βεβαίως ἀπὸ τῶν ἁγίων, καθὼς καὶ τὰ ἁγιογδύτης, ἁγιοκέρι καὶ εἴ τι ἄλλο. Ἐν τῇ τοῦ Α. Φραντζῆ Ἱστορία τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, τῇ ἐκδοθείσῃ ἐν ἔτει 1839, εὑρίσκω ἁγυιοπατέραν καλουμένων τὸν ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰμπραίμη εἰς τὴν Πελοπόνησον τῷ 1824 ἀγυρτεύσαντα κακὸν ἐκεῖνον καλόγηρον, τὸν καὶ Παπουλάκην (πρόδρομον τοῦ ἄλλου ἐν ἔτει 1851 Παπουλάκη), καὶ ἁγυιοπατέρισσαν τὴν σύντροφον αὐτοῦ γυναῖκα. Ὁ Φραντζῆς βεβαίως ἐξεπίτηδες οὕτως ἔγραψε, μὴ θέλων νὰ γράψῃ ἁγιοπατέρα, ὢν αὐτὸς μέλος τοῦ ἱεροῦ κλήρου.

[25] Τα σχετικά με τον Παπουλάκο γεγονότα βρίσκονται συμπυκνωμένα στις «Δεκαπενθημερίδες» του περιοδικού «Η Μνημοσύνη», τ.Α΄, τεύχ.Β, 1852, σ.47-48· τ.Α, τευχ. Δ΄ Μάιος 1852, σ.93-95· τ.Α΄, τευχ. Ε΄, 1852, σ.117· τ.Α΄, τευχ.ΣΤ΄, Ιούνιος 1852, σ.139· τ.Α΄, τευχ.Θ, 1852, σ.215.

Ο Κουμανούδης θησαυρίζει επίσης, σ. 592, τη λέξη *λαοπλάνη* από τον Π. Κοδρικά το 1818 όπως θησαυρίζει, σ. 592, τη λέξη *λαοπλανικός* από τον Αδ. Κοραή το 1828. Θεωρούμε ότι στους δύο αυτούς ζηλωτές της ελληνικής γλώσσας είναι που θα πρέπει να αναζητήσουμε τη λέξη *«λαοπλάνος»* που το 1852 εμφανίζεται στην επιστολή του νομάρχη Καλαμάτας τη σχετική, όπως αναφέρθηκε, με τον Παπουλάκο που με το κήρυγμά του παρέσυρε το λαό. (Πρβ. Μπαμπινιώτης, ό.π.: 991 *λ. λαοπλάνος*) Το περιοδικό «Μνημοσύνη» το 1853 στο άρθρο «Δοκίμιο Λεξικογραφίας» όπου αναφέρει τον *«ὁρισμό τῆς ἐπικρατούσης καὶ νεωτέρας σημασίας τινῶν λέξεων»* περιλαμβάνει τη λέξη *«λαοπλάνος»*. Η σχετική καταχώρηση έχει ως εξής: *«Ἀγύρτης, ἀπαταιῶν, λαοπλάνος, αὐλοκόλαξ»* (π. «Μνημοσύνη», τ. Β΄, τευχ. ΛΔ΄, 1853: 808-810 όπου περσ. βλ. Λασκαράτος, 1886: 144-146). Επίσης από τον Θ. Καΐρη, το 1849, ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σ. 470, τη λέξη *θεοσεβικός*.

Η ίδια ‘μαγική εικόνα’ παρουσιάζεται ως μέρος άλλου σκίτσου. Δεν αποτελεί όμως κλοπή πνευματικής ιδιοκτησίας διότι πρόκειται για γελοιογραφία της ίδιας εφημερίδας. Το σκίτσο αυτό είναι η παρακάτω.

Στο σκίτσο αυτό ο Παπουλάκος παρουσιάζεται αντί του ράσου, να φοράει φουστανέλα. Αυτό διότι ο Παπουλάκος προκειμένου να αποφύγει τη σύλληψη *«ἠναγκάσθη νὰ μετεμφιεσθῆ, καὶ ἀποβαλών τὸ ράσον, τὸ οποῖον φεῦ! δέν ἐθαυματούργει, φαίνεται πλέον, περιεβλήθη φουστανέλλαν!»* όπως μαρτυρεί ο Άννινος, (ό.π.: 462). Συνεπώς η γελοιογραφία αυτή παρουσιάστηκε μετά τη σύλληψή του Παπουλάκου που, όπως αναφέρθηκε συνέβη στις 24 Ιουνίου 1852.

Στο σκίτσο παρουσιάζεται η «Κρηπίς τῆς Μισορθοδοξίας» κάτι που παραπέμπει στη Φιλορθόδοξη Εταιρεία καθώς τον αρχηγό της Κ. Φλαμιάτο οι Φιλορθόδοξοι αποκαλούσαν *«θεμελιωτή»* (Άννινος, ό.π.: 401-406). Στο σκίτσο ο Παπουλάκος βλέπει μια πομπή τριών ανδρών. Ο πρώτος είναι ο Τσάρος της Ρωσίας που αναγνωρίζεται από τη στολή, το σπαθί, το καπέλο, τα διάσημα στο στήθος, το αυτοκρατορικό σκήπτρο. Ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ (1825-1855) ήταν ψηλός, είχε πλούσια σγουρά μαλλιά, γενειάδα και μουστάκι όπως ο άνδρας στο κέντρο του σκίτσου. Πίσω από τον Τσάρο ακολουθούν ένας ρασοφόρος που κρατά το Συνοδικό «Τόμο» και ο εκδότης της εφημερίδας «Αἰών», οργάνου του ρωσικού κόμματος, Ι. Φιλήμων. Ο Ι. Φιλήμων ντυνόταν ευρωπαϊκά και φορούσε πάντα σουρτούκο, κοντό εξωτερικό ανδρικό επενδύτη, όπως ο άνδρας στο σκίτσο. Ο άνδρας αυτός έχει λίγα μαλλιά μόνο στο σβέρκο, ρυτίδες στο πρόσωπο όπως ο Φιλήμων ήταν μεσήλιξ το 1852. Ο Τσάρος ακολουθούμενος από ομοϊδεάτες θυμιατίζει με την αγιαστούρα την 'Κρηπίδα της Μισορθοδοξίας', κάτι που παραπέμπει στη νεκρώσιμη ακολουθία των Ορθοδόξων. Δίπλα στην Κρηπίδα στέκεται ένας υψηλόσωμος ρασοφόρος που φορά επίσημα άμφια, όπως δείχνει το ψηλό καπέλο, το μακρύ και φαρδύ ράσο, που έχει πρόσωπο σοβαρό και γενειάδα καλοχτενισμένη, κάτι που παραπέμπει στους παραστάτες επώνυμου νεκρού κατά την εξόδιο ακολουθία. Ο ρασοφόρος αυτός κρατά το «Περί Ὅρκου» μέσω του οποίου ο γελοιογράφος παραπέμπει στη διαμάχη δια του τύπου των δύο επιφανών κληρικών Θ. Φαρμακίδη και Κ. Οικονόμου σχετικά με τον όρκο των ιερωμένων προ του δικαστηρίου (Γκίνης-Μέξας: 244, τ. Β΄ αριθμ. 4995. Επ. Ευθύβουλος, 1851). Μέλη της Φιλορθόδοξης Εταιρίας ήταν άνδρες σημαντικοί της εποχής όπως ο Νικήτας Σταματελόπουλος[26], ο Γεώργιος Καποδίστριας, νεώτερος αδελφός του Κυβερνήτη, ο Γενναίος, ο Τζαβέλας, ο υπουργός Εσωτερικών Γεώργιος Γλαράκης κ.ά. (Ι.Ε.Ε.: 77 τ. ΙΓ΄).

Στο σκίτσο γίνεται αντιληπτό ότι ο γελοιογράφος σατιρίζει τη διάλυση της Φιλορθόδοξης Εταιρείας κάτι που διακωμωδεί διπλά, και δια του λόγου, αφού γράφει *«Μισορθοδοξία»*. Πρόκειται για απολαυστικό σκωπτικό λογοπαίγνιο με το οποίο ο γελοιογράφος υπαινίσσεται ότι η Φιλορθόδοξη Εταιρία έμεινε 'μισή'. Μετά το θάνατο του Κ. Φλαμιάτου οι Φιλορθόδοξοι *«ἀπεδείλιασαν καὶ οὐδέν ἔδειξαν ἔκτοτε σημεῖον ζωῆς»* (Άννινος, ό.π. 470). Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι η γελοιογραφία αυτή παρουσιάστηκε μετά το θάνατο

[26] Ο Νικήτας Σταματελόπουλος είναι ο ωκύπους Νικηταράς του Αγώνα και είναι αυτός που από τους αγωνιστές του '21 άφησε το καλύτερο όνομα λόγος για τον οποίον ο ποιητής Ν. Γκάτσος τον παραβάλλει με τον Διγενή Ακρίτα, τον Νικηφόρο και τον γιο της Άννας της Κομνηνής στο ποίημα Τσάμικος που μελλοποίησε ο Μ. Χταζηδάκις. Ο ποιητής υμνεί το φυσικό και ηθικό κάλλος του Νικηταρά με τη λέξη «χορεύει». Στο ίδιο ποίημα με τσακάλι, από τα περσικά, η Τουρκία είναι που υποδηλώνεται (Γκάτσος Ν. (2008) , Όλα τα τραγούδια, σχέδια Χρ. Μαρκίδης , 11η έκδοση, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, Αθανασία, Τσάμικος, σ. 285).

του Φλαμιάτου που συνέβη *«περί τά μέσα Ἰουλίου»* του 1852 (Άννινος, ό.π.. Εφ. «Ἀθηνᾶ», «Αἰών», 30-6-1852. Επ. π. «Ἀκτῖνες», 1943: 158 τ.6ος). Ο γελοιογράφος εμπνευσμένος από τους *Χαιρετισμούς* των λειτουργικών βιβλίων της Ορθοδοξίας συνοδεύει το παραπάνω σκίτσο με 'χαιρετισμούς' όπου και δια του λόγου σατιρίζει τη Φιλορθόδοξη Εταιρία, τη διάλυσή της όπως και τους οπαδούς της αλλά και τον Ι. Φιλήμονα και τον Παπουλάκο.

Η γελοιογραφία δύο όψεων, η 'μαγική εικόνα', ήταν ένας γελοιογραφικός τρόπος που μεταφυτεύθηκε στην Ελλάδα από την Ευρώπη. (Σαπρανίδης, ό.π.: 59) Ο Έλληνας ομογενής στο Λονδίνο Στέφανος Ξένος (1821-1894) παρουσίασε διπρόσωπη φιγούρα, πάνω κάτω, με τις δύο όψεις της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Επρόκειτο για 'μαγική εικόνα' με την οποίαν σατίρισε όλους όσοι πίστεψαν στη 'μεταβολή' της 3ης Σεπτεμβρίου και γρήγορα απογοητεύτηκαν από την αντισυνταγματική συμπεριφορά του βασιλιά. Με τη διπρόσωπη φιγούρα της εικόνας ο Στέφανος Ξένος παράπεμπε στην παροιμία 'Άλλαξε ο Μανωλιός κι έβαλε το φέσι του αλλιώς' που λέει ο λαός μας σε περίπτωση επιφανειακής και όχι ουσιαστικής αλλαγής (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 121, λ. *αλλάζω* 7 ΦΡ. β). Η 'μαγική εικόνα' αυτή είναι η παρακάτω (Ξένος Στ., 1860: Η Κιβδηλεία, Ελληνικό Πανόραμα, τ. Β΄ Λονδίνο).

Γελοιογραφία που σατιρίζει το Σύνταγμα του 1843. Στέφανου Ξένου: *Η κιβδηλεία*, τόμ. Β΄, Λονδίνο 1860.

Η γελοιογραφία δύο όψεων συναντάται και το 1886.

Η διπλανή γελοιογραφία (Σαπρανίδης, ό.π.: 113) είναι το πορτραίτο του κοινοβουλευτικού ανδρός της νεώτερης Ελλάδας Χαρίλαου Τρικούπη έτσι όπως το σχεδίασε το 1886 ο εκδότης της σατιρικής εφημερίδας «Νέος Αριστοφάνης» (1885-1899) Π. Πηγαδιώτης και το λιθογράφισε στην Μπολόνια ο λαϊκός Ιταλός γελοιογράφος Α. Γκρόσσι. Είναι η εποχή που ο Τρικούπης κατά τις εκλογές του 1885 έχασε την πρωθυπουργία από τον Θ. Δεληγιάννη. (Βουρνάς, 1974: 502) Η γελοιογραφία είναι σε στυλ ‘μαγικής εικόνας’ που αν γυρίσει ανάποδα σχηματίζει το κεφάλι ενός γαϊδάρου. Οι έγχρωμες γελοιογραφίες μία από τις οποίες είναι και η παραπάνω ήταν το κύριο χαρακτηριστικό του «Νέου Αριστοφάνη». (Λούβη, 2002: 75)

Με γελοιογραφία δύο όψεων ο Π. Πηγαδιώτης παρουσίασε το 1896 στο περιοδικό «Νέος Αριστοφάνης» και τον επίσης κοινοβουλευτικό άνδρα Θ. Δεληγιάννη. Είναι η εποχή που ο Δεληγιάννης κέρδισε από τον Τρικούπη τις εκλογές του 1895 και έγινε πρωθυπουργός. (Βουρνάς, ό.π.: 553). Η γελοιογραφία είναι σε στυλ ‘μαγικής εικόνας’ που παριστάνει τον Θ. Δεληγιάννη με τις δύο όψεις του. Από τη μια μεριά που είναι, σύμφωνα με τη λεζάντα, ‘ο κλαψιάρης’ και αν η εικόνα γυρίσει ανάποδα που είναι ‘ο χαρούμενος’. Ήταν οι δύο εκφράσεις του Αγγλικού δικομματικού συστήματος που είχε καθιερώσει με την πολιτική του ο Χαρίλαος Τρικούπης όπως γράφει ο Σαπρανίδης. (χ.χ.: 144β. Βλ. Βουρνάς, ό.π.: 492-493) Η ‘μαγική εικόνα’ αυτή είναι επίσης έγχρωμη (Σαπρανίδης, 2001: 147).

Β.5. «Η τριμελής επιτροπή»

Στο περιοδικό «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης» δημοσιεύτηκε άλλο ένα σκίτσο όπου ο λαός παρουσιάζεται σαν όνος. Από τα σκίτσα της ενότητας αυτής είναι το μοναδικό που συνοδεύεται από λεζάντα με τίτλο: *«Ἀντικατάστασις Ἀτμοκινήτου διὰ ἀποστολὴν τριμελοῦς ἐπιτροπῆς νὰ συγχαρῇ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Γαλλίας»*. Το σκίτσο αυτό παρουσιάστηκε στις 13-12-1852. Είναι σκίτσο μεγάλο αφού καταλαμβάνει ολόκληρη τη σελίδα του περιοδικού.

Το σκίτσο αναφέρεται, κατά το γελοιογράφο, στην αποστολή μιας τριμελούς ελληνικής επιτροπής στο Παρίσι, προκειμένου να συγχαρεί το νέο αυτοκράτορα της Γαλλίας Ναπολέοντα Γ΄ (1852-1870).

Η σκηνή του σκίτσου παρουσιάζεται σε ανοικτό χώρο, στη θάλασσα αφού παρουσιάζεται ένα καράβι να σχίζει τα νερά, να έχει ανοικτά τα πανιά, να λάμπει από ψηλά ένας ήλιος σαν ανατέλλων αστέρας, να ανεβαίνει στον ουρανό ο καπνός. Στο καράβι αυτό επιβαίνουν τρεις άνθρωποι. Οι άνθρωποι αυτοί παρουσιάζονται με τα πρόσωπά τους σε γκρο πλαν και είναι στο κατάστρωμα ο ένας δίπλα στον άλλον οι δύο από αυτούς καθισμένοι ο τρίτος ξαπλωμένος με τα πόδια επάνω. Ο ένας από τους καθισμένους είναι φουστανελάς, αφού φοράει το φέσι και τη φέρμελη, είναι ο πηδαλιούχος αφού κάθεται στο τιμόνι. Ο φουστανελάς αυτός παρουσιάζεται με το δεξί προφίλ. Ο δεύτερος από τους καθισμένους, ο μεσαίος, παρουσιάζεται να είναι en face φοράει στολή αξιωματικού αφού διακρίνονται

καθαρά τα κουμπιά και οι επωμίδες και στο κεφάλι φοράει σκούφο. Ο τρίτος, ο ξαπλωμένος με τα πόδια επάνω έχει το κεφάλι στηριγμένο στην παλάμη του δεξιού χεριού, είναι παραβλώψ, αλλήθωρος, έχει μαλλιά κοντά φουντωτά στους κροτάφους με χωρίστρα στο πλάι, και καπνίζει καπνοσύριγγα, το τσιμπούκι της εποχής, και ο καπνός να ανεβαίνει ψηλά. Φοράει ενδυμασία σκούρου χρώματος. Και οι τρεις είναι μυστακοφόροι.

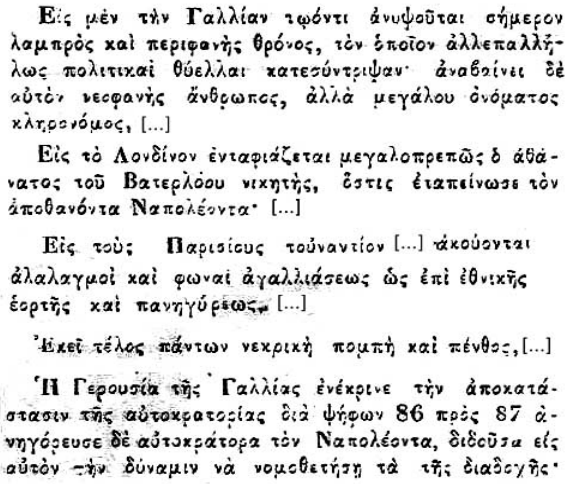
Το καράβι δεν είναι ατμοκίνητο αφού έχει πανιά και το τραβούν πολλά γαϊδούρια. Σύμφωνα με τη λεζάντα πρόκειται για την αντικατάσταση της ατμομηχανής. Τα γαϊδούρια είναι ζεμένα στην πλώρη του καραβιού και τρέχουν με δύναμη, έχουν μεγάλο δρασκελισμό, το κεφάλι όρθιο μπροστά, μάτια ορθάνοικτα, στόμα ανοικτό και αυτιά τεντωμένα από την προσπάθεια που καταβάλλουν. Ο καπνός είναι ουρανομήκης όπως και τα ιστία του καραβιού φουσκωμένα, αφού το πλοίο αρμενίζει. Δεν είναι περίεργο αφού πρόκειται για γελοιογραφία, ότι τα ιστία παρουσιάζονται να έχουν για κατάρτια τα πόδια του ενός από τους τρεις επιβαίνοντες. Συγκεκριμένα του επιβαίνοντος που παρουσιάζεται να είναι ο ξαπλωμένος. Η σκηνή του σκίτσου αποδίδεται με έντονο ασπρόμαυρο σκιοφωτισμό.

Τα τρία πρόσωπα που επιβαίνουν στο καράβι δεν φαίνονται να ενεργούν σαν ομάδα, να έχουν ομοθυμία, διότι παρουσιάζονται ο καθένας να κοιτάει σε διαφορετική κατεύθυνση παρόλο ότι αποτελούν, σύμφωνα με τη λεζάντα, μια επιτροπή. Ο φουστανελάς παρουσιάζεται να ατενίζει μπροστά και να έχει ένα ελαφρύ χαμόγελο. Ο μεσαίος με τη στολή, είναι μάλλον αδιάφορος αφού έχει βλέμμα απλανές και έχει φορέσει το σκούφο του στραβά. Ο τρίτος ο αλλήθωρος ‘περί άλλων τυρβάζει’ αφού παρουσιάζεται να είναι ξαπλωμένος και να καπνίζει αρειμανίως. Ο καπνός από το τσιμπούκι του είναι ουρανομήκης. Σε αντίθεση με την έλλειψη ομοθυμίας των τριών προσώπων, τα γαϊδούρια, παρουσιάζονται να τραβούν το καράβι όλα μαζί προς την ίδια κατεύθυνση αγόγγυστα παρόλο ότι αν και βρέχονται δρασκελούν με δύναμη. Κατά παράδοξο τρόπο τα ζωηρά πλην έξαλλα αυτά γαϊδούρια σέρνουν το καράβι προς Ανατολάς ενώ η Γαλλία, που σύμφωνα με τη λεζάντα είναι ο προορισμός του, βρίσκεται δυτικά.

Η γελοιογραφία παραπέμπει σε συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός. Πρόκειται για την πολιτική αλλαγή, που συνέβη το 1852 στη Γαλλία. Συγκεκριμένα η Παρισινή επανάσταση του Φεβρουαρίου 1848, που αλλού αναφέρθηκε, είχε φέρει στην προεδρία της Γαλλικής Δημοκρατίας, το Νοέμβριο του 1848, τον ανεψιό του Ναπολέοντα Α΄ Βοναπάρτη, Κάρολο Λουδοβίκο Ναπολέοντα Βοναπάρτη[27] (1808-1873). Αυτός αφού έπεισε την κοινή γνώμη για

[27] Π.Κ., [Πωπ Κωνσταντίνος;], *Αἴνιγμα*, περ. *Η Πανδώρα*, 1-1-1852, τομ. Β΄, φυλλ. 43, σελ. 1042 [Λύσις: Κανάρης-Ναπολέων Γ΄στο φυλλ. 44 του π., 15-1-1852, τομ. Β΄, σελ. 1066].

τις ειρηνόφιλες προθέσεις του, ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας με πραξικόπημα στις 20 Νοεμβρίου 1852 ως Ναπολέων Γ΄ και επέβαλε κληρονομική αυτοκρατορία. Το περιοδικό «Ἡ Μνημοσύνη» (τομ. Α΄, τευχ. ΙΔ΄, Οκτώβριος 1852: Δεκαπενθημερίς, εξωτερικά, σ.335β) γράφει για το γεγονός αυτό:

Εἰς μὲν τὴν Γαλλίαν τῳόντι ἀνυψοῦται σήμερον λαμπρὸς καὶ περιφανὴς θρόνος, τὸν ὁποῖον ἀλλεπαλλήλως πολιτικαὶ θύελλαι κατεσύντριψαν· ἀναβαίνει δὲ αὐτὸν νεφανὴς ἄνθρωπος, ἀλλὰ μεγάλου ὀνόματος κληρονόμος, [...]

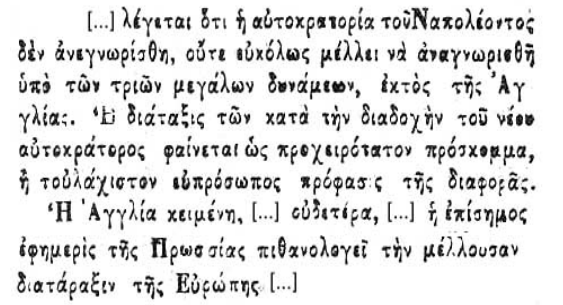
Εἰς τὸ Λονδίνον ἐνταφιάζεται μεγαλοπρεπῶς ὁ ἀθάνατος τοῦ Βατερλόου νικητὴς, ὅστις ἐταπείνωσε τὸν ἀποθανόντα Ναπολέοντα· [...]

Εἰς τοὺς Παρισίους τούναντίον [...] ἀκούονται ἀλαλαγμοὶ καὶ φωναὶ ἀγαλλιάσεως ὡς ἐπὶ ἐθνικῆς ἑορτῆς καὶ πανηγύρεως. [...]

Ἐκεῖ τέλος πάντων νεκρικὴ πομπὴ καὶ πένθος, [...]

Ἡ Γερουσία τῆς Γαλλίας ἐνέκρινε τὴν ἀποκατάστασιν τῆς αὐτοκρατορίας διὰ ψήφων 86 πρὸς 87 ἀνηγόρευσε δὲ αὐτοκράτορα τὸν Ναπολέοντα, διδοῦσα εἰς αὐτὸν τὴν δύναμιν νὰ νομοθετήσῃ τὰ τῆς διαδοχῆς·

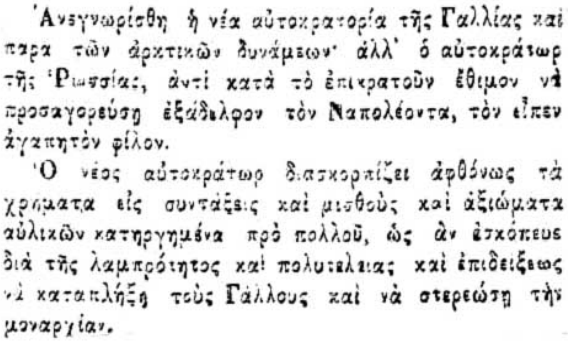
Επίσης το ίδιο περιοδικό σε άλλο τεύχος (τομ. Α΄, τευχ. ΙΣΤ΄, Δεκέμβριος 1852: Δεκαπενθημερίς, εξωτερικά, σ. 384β) γράφει:

[...] λέγεται ὅτι ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Ναπολέοντος δὲν ἀνεγνωρίσθη, οὔτε εὐκόλως μέλλει νὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, ἐκτὸς τῆς Ἀγγλίας. Ἡ διάταξις τῶν κατὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ νέου αὐτοκράτορος φαίνεται ὡς προχειρότατον πρόσκομμα, ἢ τοὐλάχιστον εὐπρόσωπος πρόφασις τῆς διαφορᾶς.

Ἡ Ἀγγλία χειμένη, [...] οὐδετέρα, [...] ἡ ἐπίσημος ἐφημερὶς τῆς Πρωσσίας πιθανολογεῖ τὴν μέλλουσαν διατάραξιν τῆς Εὐρώπης [...]

Στο ίδιο περιοδικό (τομ. Α΄, τευχ. ΙΖ΄, Δεκέμβριος 1852: Δεκαπενθημερίς, εξωτερικά, σ.408β) αναφέρονται και τα εξής:

Ἀνεγνωρίσθη ἡ νέα αὐτοκρατορία τῆς Γαλλίας καὶ παρὰ τῶν ἀρκτικῶν δυνάμεων· ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσσίας, ἀντὶ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθιμον νὰ προσαγορεύσῃ ἐξάδελφον τὸν Ναπολέοντα, τὸν εἶπεν ἀγαπητὸν φίλον.

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ διασκορπίζει ἀφθόνως τὰ χρήματα εἰς συντάξεις καὶ μισθοὺς καὶ ἀξιώματα αὐλικῶν κατηργημένα πρὸ πολλοῦ, ὡς ἂν ἐσκόπευε διὰ τῆς λαμπρότητος καὶ πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως νὰ καταπλήξῃ τοὺς Γάλλους καὶ νὰ στερεώσῃ τὴν μοναρχίαν.

Σύμφωνα με τα ιστορικά δεδομένα δεν υπήρξε καμμιά ελληνική επιτροπή η οποία να επισκέφθηκε τον αυτοκράτορα της Γαλλίας με σκοπό να τον συγχαρεί για την εκλογή του.

Από τη θεμελίωση του ελληνικού κράτους, η μοναδική τριμελής επιτροπή που αναχώρησε επισήμως από την Ελλάδα, προκειμένου να συγχαρεί ένα μονάρχη ήταν πολύ νωρίτερα το 1832. Συγκεκριμένα, η *«κατ' ἐπανάληψιν»* Δ΄ Εθνοσυνέλευση που συνήλθε στην Πρόνοια το θέρος του 1832 και που επικύρωσε με το Β΄ ψήφισμα (27 Ιουλίου 1832), την υπό των Προστάτιδων Δυνάμεων εκλογή του Όθωνα[28] ως βασιλέα της Ελλάδας, εξέλεξε τριμελή επιτροπή αποτελούμενη από τον Ανδρέα Μιαούλη, Κώστα Μπότσαρη και τον γνώστη της Ιταλικής Δημήτριο Πλαπούτα, προκειμένου να μεταβεί στο Μόναχο και να προσφέρει στο νέο βασιλιά την αφοσίωση και υποταγή του Έθνους (Μαρκεζίνης, ό.π.: 100 τ. 1ος).

Ο γελοιογράφος του «Δημόκριτου» ορμώμενος από τα γεγονότα[29] στη Γαλλία δράττεται της ευκαιρίας και σκαρώνει, σύμφωνα με τη λεζάντα, μια υποτιθέμενη ελληνική τριμελή επιτροπή που υποτίθεται ότι είχε σαν αποστολή της την επίδοση συγχαρητηρίων στο Ναπολέοντα Γ΄, το νέο αυτοκράτορα της Γαλλίας.

Στο σκίτσο του συμπαραθέτει τρία πρόσωπα υπαρκτά και σημαίνοντα της εποχής, είναι αυτά που απαρτίζουν την τριμελή επιτροπή πρόσωπα εύκολα αναγνωρίσιμα από τους αναγνώστες της εποχής. Ο φουστανελάς με το μουστάκι, ο πηδαλιούχος, δεν είναι άλλος από το βασιλιά Όθωνα, ο οποίος Όθων, όπως έχει αναφερθεί φορούσε φουστανέλα. Το πρόσωπο αυτό βρίσκεται στη θέση του πηδαλιούχου. Ο Όθωνας είχε μουστάκι, φαρδύ στρογγυλό ευτραφές πρόσωπο όπως ο πηδαλιούχος του σκίτσου. Το πρόσωπο που παρουσιάζεται να είναι στη μέση είναι ο Ναπαίος (Κυριακίδης, ό.π.: 622 τ. Α΄) υπουργός Στρατιωτικών Σπυρομήλιος (1850-1853). Το πρόσωπο αυτό έχει μάτια βαθουλωτά, όπως δείχνουν οι ρυτίδες και τα μακριά φρύδια, πηγούνι που προεξέχει όπως δείχνει το λακάκι στο σαγόνι όπως ο Σπυρομήλιος. Ο Σπυρομήλιος έθρεφε μακρύ μύστακα, αρειμάνιο όπως το πρόσωπο του σκίτσου. Στο σκίτσο το μουστάκι του προσώπου δεν είναι μαύρο διότι ο Σπυρομήλιος (1800-1880) το 1852 που παρουσιάστηκε η γελοιογραφία ήταν μεσήλιξ. Το πρόσωπο του σκίτσου φέρει στρατιωτική στολή όπως αξιωματικός ήταν ο Σπυρομήλιος. Το τρίτο πρόσωπο, είναι ο πλέον αναγνωρίσιμος. Αυτό διότι, όπως διεξοδικά αναλύθηκε, ο ξαπλωμένος με τα πόδια επάνω παραβλώψ, αλλήθωρος που καπνίζει τσιμπούκι, είναι η κατά το «Δημόκριτο» παρουσίαση του υπουργού Οικονομικών της εποχής Δ. Χρηστίδη (1850-1853). Ο ήλιος στον ουρανό έχει το σχήμα αστεριού. Σε όλους έγινε αντιληπτό ότι πρόκειται

[28] Ο Όθων γεν. 1 Ιουνίου 1815 στο Σάλτσμπουργκ, πέθανε 14 Ιουλίου 1867 στη Βαμβέρζη και ετάφη στο Μόναχο όπου και η Αμαλία στις 8 Μαΐου 1875.

[29] Τα ελληνικά και ξένα γεγονότα του 1851 και 1852 βρίσκονται συμπυκνωμένα στο: «Έργα και Ημέραι» του π. «Εὐτέρπη», όπως και στα «Διάφορα» του π. «Πανδώρα», όπως παραστατικά στις Δεκαπενθημερίδες του π. «Μνημοσύνη».

για το αστέρι που συνοδεύει το μεγαλόσταυρο, το ανώτατο κατά την τάξη παράσημο με το οποίο είχε τιμηθεί ο Χρηστίδης όπως και ο πρωθυπουργός της εποχής Κριεζής (1849-1854) κάτι που όλοι γνώριζαν. Ο Σπυρομήλιος επίσης είχε παρασημοφορηθεί με το χρυσό σταυρό το 1836 (Πρωτοψάλτης, 1955: 101 σημ 3).

Όσον αφορά στο καράβι πρόκειται για το καράβι της εξουσίας αφού στη θέση του πηδαλιούχου κάθεται ο βασιλιάς, έχοντας δίπλα του τον υπουργό Στρατιωτικών και τον υπουργό Οικονομικών.

Το καράβι είναι ένα ιστιοφόρο το οποίο το οδηγεί μια ομάδα όνων. Οι Έλληνες, ο ελληνικός λαός, παρουσιάζονται σαν γαϊδούρια όπως συμβαίνει στα σκίτσα της εποχής. Αυτό το καράβι είναι ιστιοφόρο διότι έχει πανιά και κατά παράδοξο τρόπο το καράβι αυτό το σέρνουν γαϊδούρια αντί να πλέει με τη δύναμη του αέρα. Αυτό διότι ο γελοιογράφος θέλει να παρουσιάσει ότι ο λαός σέρνει το καράβι, ότι τα γαϊδούρια υπομονετικά και αγόγγυστα δουλεύουν, το σέρνουν δηλαδή. Ο λαός της εποχής ασφυκτιούσε από την οικονομική πολιτική της Κυβέρνησης και πιο συγκεκριμένα του υπουργού Οικονομικών Χρηστίδη που, όπως ήδη αναφέρθηκε τον επονόμαζε ειρωνικά ‘ψαλίδας’ (σ. 78). Όπως επίσης ασφυκτιούσε από το γεγονός ότι ο Όθων εξακολουθούσε και μετά τα Παρκερικά (1850) να επεμβαίνει ενεργητικά στη διακυβέρνηση της χώρας, πολιτική που όπως αναφέρθηκε είχε μειώσει τη δημοτικότητά του και είχε προκαλέσει αντιδυναστικά κινήματα. Από την άλλη μεριά όμως, ο αγαθός αυτός ελληνικός λαός, αυτός ο λαός που διακωμωδούσε, σατίριζε αλλά και υπέμενε, βρισκόταν παράλληλα σε μεγάλη αναστάτωση, σε έξαλλο ενθουσιασμό. Αυτό διότι από τα τέλη του 1852 αλλά και νωρίτερα από τον Απρίλιο του 1849 τα πάντα προανήγγελαν ότι θεωρούνταν αναπόφευκτος ο ρωσοτουρκικός πόλεμος λόγος που έκανε να φαίνεται άμεσα πραγματοποιήσιμη η ‘Μεγάλη Ιδέα’, η απελευθέρωση δηλαδή των υπόδουλων Ελλήνων όπως και το όραμα της μελλοντικής αυτοκρατορίας που θα είχε ως κέντρο την Κωνσταντινούπολη (Κυριακίδης, ό.π.: 619-628 τ. Α΄. Επ. Ι.Ε.Ε.: 143-144 τ. ΙΓ΄. Επ. Μαζαράκης-Αινιάν, ό.π.: 120-121 τ.Α΄). Η ‘Μεγάλη Ιδέα’ προκαλούσε στους Έλληνες φρενίτιδα (Κυριακίδης, ό.π.: 622 και σ. 638 τ. Α΄). Επιπλέον η επέτειος των 400 χρόνων από την άλωση φόρτιζε ιδιότυπα την επικαιρότητα και έδινε στους πόθους τους φτερά.

Ο Όθων και η Αμαλία όπως και τα περισσότερα μέλη της κυβέρνησης Κριεζή ενστερνίζονται τους λαϊκούς πόθους, η χώρα τάσσετο με το μέρος της Ρωσίας και προχωρούσε με όσες δυνάμεις διέθετε στην πολεμική προετοιμασία. Λαός και θρόνος είχαν κοινό στόχο και ο Όθων όπως και κατά τα Παρκερικά, ήταν πάλι δημοφιλής (Ι.Ε.Ε.: 143 τ. ΙΓ΄). Αν στη Γαλλία του 1852 υπήρχε κλίμα όπως αναφέρθηκε αγαλλιάσεως, μεσσιανικό ήταν το

κλίμα που επικρατούσε στην Ελλάδα στα τέλη του 1852. Η κατάσταση αυτή έβρισκε αντίθετους τόσο τον πρεσβευτή της Ρωσίας στην Αθήνα Περσιάνι καθώς αυτός θεωρούσε το ρεύμα αυτό πρόωρο, όσο και τους πρεσβευτές των άλλων δυνάμεων Πισκατόρυ της Γαλλίας, Λάυονς της Αγγλίας που από το 1841 ήταν υπέρ της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με αυτούς συνέπλεαν οι πρεσβευτές της Ελλάδας στο Παρίσι, Λονδίνο, Α. Μαυροκορδάτος, Σπ. Τρικούπης όπως και ο ρωσόφιλος Μεταξάς, πρεσβευτής της Ελλάδας στη Κωνσταντινούπολη. Αυτό διότι η πολιτική των δύο δυνάμεων, της Αγγλίας και της Γαλλίας είχε ήδη εκδηλωθεί υπέρ των Τούρκων, κάτι για το οποίο οι Έλληνες πρεσβευτές ενημέρωσαν την ελληνική Κυβέρνηση όπως και προειδοποίησαν, ως παλαιοί και έμπειροι πολιτικοί που ήταν, για τους κινδύνους που διαφαίνονταν λόγω της πολιτικής που ακολουθούσε αυτή (Ι.Ε.Ε.: 144-145 τ. ΙΓ΄. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 622 τ.Α΄. Επ. Βουρνάς, ό.π.: 360).

Αυτή η κατάσταση, που εγκυμονούσε εξελίξεις, η ρευστή επικαιρότητα της εποχής, πολιτική και κοινωνική είναι που μπήκε στο στόχαστρο του γελοιογράφου του «Δημόκριτου». Ο γελοιογράφος αποκωδικοποιεί τα σήματα που δέχεται από την επικαιρότητα αυτή, από την κάθε μορφής εξουσία. Τα μηνύματα που μεταδίδει τα παίρνει από καθημερινές πηγές, ενημερώνεται και αυτός όπως και οι σύγχρονοί του από τις ίδιες πηγές. Η εφημερίδα της εποχής «Ἐλπίς» (βλ.π. «Μνημοσύνη», τόμ, Α΄,τευχ. ΙΕ΄ Νοέμβριος 1852: Δεκαπενθημερίς, Εξωτερικά, σ. 359α) του Κ. Λεβίδη, υπέρμαχου του Συντάγματος και εκφραστή της Μεγάλης Ιδέας γράφει:

— Τὸ τελευταῖον ἀτμοκίνητον ἔφερε τὴν ἀγγελίαν τῆς κηρυχθείσης καὶ καταστάσης ἐν Γαλλίᾳ αὐτοκρατορίας. Τοιουτοτρόπως οἱ Γάλλοι πνίξαντες τὴν δημοκρατίαν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπνιξαν ἤδη καὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν ἐν Γαλλίᾳ.

Το ότι η αγγελία έφτασε με ατμοκίνητο ήταν διότι στην Ελλάδα της εποχής η επικοινωνία με το εξωτερικό γινόταν, μόνο δια θαλάσσης. Πολυσήμαντο υπήρξε το γεγονός της εισαγωγής τακτικής ατμοπλοΐας με το Αυστριακό Λλόυδ μεταξύ Τεργέστης και Πειραιά το 1837.

Με το σκίτσο του ο εμπνευσμένος γελοιογράφος του «Δημόκριτου» σατιρίζει την επικαιρότητα πολύ περισσότερο που η κυβέρνηση Κριεζή έκλινε προς το γαλλικό κόμμα. (Μοσκώφ, 1978: πιν. σ.100) Φορείς των μηνυμάτων του, της ιδεολογίας του είναι μια φανταστική τριμελής επιτροπή που ο ίδιος έπλασε.

Για ποιο λόγο άραγε ο γελοιογράφος παρουσιάζει στο σκίτσο τον Όθωνα να οδηγεί το καράβι προς ανατολάς ενώ η Γαλλία είναι προς δυσμάς; Αυτό συμβαίνει διότι προς

ανατολάς είναι η Κωνσταντινούπολη ο θρόνος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που, όπως και ο λαός έτσι και ο Όθων οραματιζόταν για τον εαυτό του. Δηλαδή να γίνει αυτοκράτορας ύστερα από μία πιθανή πραγματοποίηση της 'Μεγάλης Ιδέας'. Πιο συγκεκριμένα να γίνει και αυτός όπως κατά τη λεζάντα ο Ναπολέοντας, ένας Αυτοκράτορας με Α κεφαλαίο.

Για ποιο λόγο στο σκίτσο ο Σπυρομήλιος φοράει το σκούφο του στραβά, ένας που αδιαφορεί για τις κρίσεις του κόσμου; (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1661, *λ. στραβά ΦΡα*). Αυτό συμβαίνει διότι ήταν ένας από τους 'αφοσιωμένους' του βασιλιά (Πρωτοψάλτης, ό.π.,, αριθμ. 19: 105), ένας που δεν όρθωνε το ανάστημά του στον Όθωνα προκειμένου να μη χάσει τον υπουργικό του θώκο. Αυτός είναι ο λόγος που έχει βλέμμα απλανές και δεν φαίνεται να συμμετέχει. Αυτός είναι ο λόγος που είναι en face και κοιτάζει αλλού όταν ο Όθωνας, όπως και τα γαϊδούρια, ο λαός, είναι με το δεξί προφίλ και κοιτάζουν μπροστά προς ανατολάς. Ο Σπυρομήλιος που στις 15-7-1851 είχε γίνει από τον Όθωνα γερουσιαστής (ό.π.: 102) ήταν ρωσόφιλος, φανατικός οθωνιστής και βοηθούσε στην πολεμική προετοιμασία το βασιλικό ζεύγος (Ι.Ε.Ε.: 143-144 τ. ΙΓ΄). Ο γελοιογράφος φτάνει στο στόχο του που είναι να σατιρίσει την Κυβέρνηση Κριεζή η οποία δεν εφάρμοζε τη συνταγματική τάξη αλλά ακολουθούσε επιτακτικά τις ανάγκες του βασιλιά. Αυτού του Όθωνα που κατά τη συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης της Γ΄ Σεπτεμβρίου φοβούμενος μη χάσει το θρόνο του αποδέχθηκε στις 28 Φεβρουαρίου 1844 το Σύνταγμα όπου αναλλοίωτη είναι η συνταγματική αρχή ότι *«ὁ βασιλεύς βασιλεύει καὶ δὲν κυβερνᾶ»*. Με την παρουσία εξάλλου του Χρηστίδη ο γελοιογράφος επιτείνει ισχυρά τη σάτιρά του καθώς ήταν γνωστό σε όλους ότι ο ξαπλωμένος που καπνίζει τσιμπούκι και έχει τα πόδια επάνω αλλήθωρος Χρηστίδης είναι ο κατά τον «Δημόκριτο» τύπος της έλλειψης ορθοφροσύνης που αλλού διεξοδικά αναλύθηκε.

Ένα άλλο σημείο του σκίτσου είναι επίσης άξιο σχολιασμού. Ο ήλιος παρουσιάζεται με τη μορφή του αστέρος που κοσμεί το παράσημο του μεγαλόσταυρου. Όπως αναφέρθηκε στον Χρηστίδη είχε απονεμηθεί το παράσημο αυτό και ο Σπυρομήλιος έφερε τον Χρυσού Σταυρό από 25-4-1836 (Πρωτοψάλτης, ό.π., αριθμ. 19: 101 σημ.3). Ο σκιτσογράφος παρουσιάζει τον ήλιο με τον τρόπο αυτό στην προσπάθειά του να σατιρίσει ακριβώς το γεγονός αυτό. Θεωρούμε ότι ένας επιπλέον λόγος που παρουσιάζει τον ήλιο σαν αστέρι είναι ότι θέλει να σατιρίσει το γεγονός ότι με νόμο στις 14 Αυγούστου 1848 ο Όθων αύξησε σε 240 τον αριθμό των ιπποτών του Χρυσού Σταυρού όταν με το από 20 Μαΐου 1833 διάταγμα ο αριθμός ήταν 120 (π. «Ἑστία», 13-2-1877 σ.108).

Ο γελοιογράφος με το σκίτσο αυτό δεν επιθυμεί να σατιρίσει να καυτηριάσει μόνο την πολιτική ηγεσία του τόπου αλλά και τον ελληνικό λαό που όχι μόνο ανέχεται να έχει

τέτοιους κυβερνώντες για ταγούς αλλά και συμμετέχει στις πράξεις τους αφού αυτός οδηγεί το 'καράβι' τους. Αυτός ο ελληνικός λαός που σύσσωμος, σαν ένας άνθρωπος είχε ξεσηκωθεί το 1821 αποζητώντας την ελευθερία του από τον ξένο ζυγό μετά από μια εικοσιπενταετία ελεύθερης ζωής με αρχηγό έναν ξένο, το Βαυαρό Όθωνα πλέει κατά πώς φυσάει ο άνεμος στο πέλαγος. Ο ίδιος αυτός ελληνικός λαός που αν και δεν απολαμβάνει τις συνταγματικές ελευθερίες για τις οποίες σύσσωμος επαναστάτησε το 1843, εννιά χρόνια μετά ξεσηκώνεται σύσσωμος πάλι, προκειμένου να δει αυτόν τον καταπατητή του Συντάγματος του 1843, αυτόν τον ίδιο τον Όθωνα αυτοκράτορα στο θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως.

Σχετικά με την αδιαφορία, των κυβερνώντων της εποχής ας σημειωθούν τα παρακάτω. Η αδιαφορία των κυβερνώντων για ότι αφορούσε τον Ελληνισμό, όπως και των γερουσιαστών που σύμφωνα με το άρθρο 70 του Συντάγματος του 1843 ήταν άρχοντες ισόβιοι, μη αιρετοί, διορισμένοι από το βασιλιά, όπως εξάλλου και των λογίων, είναι πολύ χαρακτηριστικό των μετεπαναστατικών χρόνων. Αυτός είναι ο λόγος που ο λαός τους κυβερνώντες αποκάλεσε ειρωνικά αλλά και θυμόσοφα 'αφοσιωμένους'[30], κάτι που όπως αλλού αναφέρθηκε εξηγεί τη μακροβιωσιμότητα της κυβέρνησης Κριεζή (1849-1854). Οι υπουργοί της κυβέρνησης Κριεζή, μηδέ του πρωθυπουργού εξαιρούμενου, δεν απέτρεψαν τον Όθωνα από την πολεμική προετοιμασία εν όψει του Ρωσοτουρκικού πολέμου παρόλο που, όπως αναφέρθηκε, είχαν ενημερωθεί σχετικά από τους έλληνες πρέσβεις (Πηλίκας, ό.π.: 209). Η κυβέρνηση αδιαφόρησε όπως επίσης και οι λόγιοι της εποχής αφού στο σύνολό τους, σχεδόν απείχαν από τον γενικό αναβρασμό μέσα στο Βασίλειο (Σκοπετέα, ό.π.: 279-281, 321. Επ. Πηλίκας, ό.π.: 81-82).

Η πολιτική κερδοσκοπία, όπως γράφει ο Κυριακίδης, (ό.π.: 166, τ.Α΄), η φιλαρχία όπως και τα προσωπικά συμφέροντα, η ατομική ιδιοτέλεια, οι προσωπικές αντιζηλίες και τα αντιμαχόμενα συμφέροντα των υπουργών και αυτού του Κριεζή, ήταν εκείνα που υπερίσχυσαν του κοινού συμφέροντος και κατά τα κρίσιμα αυτά χρόνια 1852-1853.
Οι υπουργοί του Κριεζή έλεγαν: *«Ἡμεῖς, ἂν καὶ ὑπουργοί σπανίως ἐβλέπομεν τὸν Βασιλέα καὶ εἰρωνικῶς ἐλέγομεν εἰς τὸν Κριεζῆν: Ἄλλος εἶναι ὁ Πρωθυπουργός καὶ μὲ ἄλλους γίνονται*

[30] Όταν ο Κωλέτης, στα 1844, παρατηρεί στον Όθωνα ότι ο Κίτσος Τζαβέλλας, που προτείνει για υπουργό, είναι αγράμματος, ο Όθων λέει ότι αρκεί που είναι αφοσιωμένος, και τα υπόλοιπα θα τα αναλάβουν οι υπάλληλοι (Γούδας, 1876 : 229 Η΄). Επ. *«Πολύς ἐγένετο πάταγος περί τῶν ὑπό τοῦ Βασιλέως ἀφοσιωμένων καὶ εὑρηνται ἔτι, εἰς χείρας οἰκογενειῶν τινων ὑπουργῶν τοῦ Ὄθωνος ἐπιστόλια αὐτοῦ ἐρωτῶντα ἀναφορικῶς περί τοῦ διορισμοῦ τινος «εἶναι ἀφοσιωμένος;» Σοβαροτέρα ἔρευνα ἐπί τοῦ ἀντικειμένου τούτου πείθει πάντα τινά ὅτι ἡ φράσις αὕτη ὑπονοούσα τὰς στάσεις καὶ τὰς συνομωσίας αἵτινες διηνεκῶς ἐτάραξαν τὴν βασιλείαν τοῦ ἀτυχούς ἐκείνου ἡγεμόνος ἦεν ἦτο ἐπί τοσοῦτο παράλογος, ὅσον ἐκηρύχθη ὑπό τῶ ν ἀντιπολιτευομένων ...»* (Κυριακίδης, 1892: 183 τ.Β΄).

ὑπουργικά συμβούλια» (Πηλίκας, ό.π..: 197). *«Αἱ Βουλαί ἕως τώρα ἔμειναν ἐναντίον τοῦ πνεύματος του Συντάγματος διαρκεῖς»* θα γράψει ο Πηλίκας και θα χαρακτηρίσει την Κυβέρνηση Κριεζή *«Ὑπουργεῖον αὐλοδούλων», «κολάκων», «δουλοπρεπῶν».* (ό.π..: 38,35,36)
Ενώ θα διηγηθεί όσα *«ἀνερυθριάστως»* προέβαλαν οι υπουργοί προκειμένου να μείνουν στην εξουσία. Αναφερόμενος ο Πηλίκας στην αποχή των ανθρώπων του πνεύματος από την ηλεκτρισμένη προπολεμική ατμόσφαιρα με αφοπλιστική ειλικρίνεια θα γράψει: *«Καὶ ἡ ψυχρότης, ἡ ἡ ἀδιαφορία των, ὑπῆρξε πολύ πλέον ἐπιζήμιος ... ὅτε ἤρχισε τὸ κίνημα τῆς Ἠπειροθεσσαλικῆς επαναστάσεως* (Ιανουάριος 1854*). Καὶ τότε ἀκόμη ἀκολουθοῦσαν χωρίς διακοπή, ἡ μὲ μικρά διακοπήν, τὰς συνήθεις ἐργασίας τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς, ἐνῶ ὅλη ἡ κοινωνία ἀπό τὰ βάθη της συνεκινεῖτο καὶ ἦλθε καιρός κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ἀνεξαρτησίας μας. Οὕτως ἐνῶ ὅλαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας ἐκινοῦντο, αὐτή ἡ μόνη ἀξία σχετικῶς νὰ ἔχη εἰς τὰς χείρας της τὴν ἐξουσίαν ἢ διότι ὑπεβλέπετο ἀπό τὰς ἄλλας ἢ διότι εἶξευρε νὰ κάμῃ ἐπωφελεστέραν χρηματικῶς τὴν ἰδιωτικήν ἐνασχόλησιν ἔμενε μακρᾶν τῶν πραγμάτων…»* (ό.π.: 82). Κάτι που συνοψίζεται στους ποιητικούς διαγωνισμούς της δεκαετίας του ’50 με επίκεντρο το πανεπιστήμιο. Όταν ο γενναίος Κανάρης θα πει: *«Τρέμω τώρα, διὰ νὰ μή τρέμω μετά ταῦτα»* (ό.π.: 161). Όταν ο ίδιος ο Πήλικας θα εκμυστηρευτεί αφοπλιστικά την πίκρα του αφού θα γράψει: *«Δύστυχη Ἑλλάς! ἡ τύχη σου παίζεται ἀπό τήν πλέον μικροπρεπῆ ἰδιοτέλειαν»* (ό.π.: 209).

Η *«ἀκηδία»,* η αδιαφορία για ό,τι αφορούσε τον Ελληνισμό, η αδράνεια, η *«ἀπάθεια»,* ο *«λήθαργος»,* η *«νάρκη»,* η *«καχεξία»* όπως θα γράψουν αργότερα οι εφημερίδες της εποχής. (Σκοπετέα, ό.π.: 237, 234-235, 227, 240, όπου περισ). Η πραγματικότητα αυτή οδήγησε σε δημιουργία νέων λέξεων, νεόπλαστων, τις οποίες θησαυρίζει ο Κουμανούδης, όπως *τιποτεϊσμός, καχαιμικός κάχαιμος, καχεκτικότης* και άλλες. Επίσης η λέξη *ψωροημείς* με διάθεση αυτοειρωνίας και αυτό σε σχέση με το *ἐμεῖς* του ’21. Όταν θυσίαζαν τους εαυτούς τους υπέρ της γλυκιάς πατρίδας, όταν είχαν πνεύμα αυταπάρνησης, ακμαίο πατριωτισμό, κάτι που σημαίνει ανώτεροι της εποχής κατά την οποία γεννήθηκαν. Η λέξη *Ψωροκώσταινα* έχει την ηλικία του ελληνικού βασιλείου (Δραγούμης, ό.π.: 283, τ. Α΄. Επ. Σπηλιάδης, ό.π.: 185, τ. Β΄). Ο Κουμανούδης θυσαυρίζει, σ. 2, επίσης τη λέξη *Ἀβδηριτῖδαι* το 1851 από τον λόγιο της εποχής Δ. Βερναρδάκη (1834-1907) (βλ. Ευαγγελίδης: 1893).

Αυτά τα γαϊδούρια του «Δημόκριτου του Αβδηρίτη» του 1852, αυτός ο ελληνικός λαός που σύσσωμος επιθυμούσε να δει τον Όθωνα στο θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, θυμίζουν τον ίδιο αυτόν ελληνικό λαό δέκα χρόνια αργότερα. Το 1862, το σύνολο σχεδόν του πολύπαθου ελληνικού λαού βυσσοδομούσε για την απομάκρυνση του Όθωνα από τον Ελληνικό θρόνο. Τον Όθωνα, τον αγαπητό ως γνωστό βασιλιά, τώρα ο υπομονετικός όπως και αδάμαστος υπερήφανος ελληνικός λαός, αποκαλούσε *«τύραννο»* και *«στραγγαλιστή τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν».* Ο Όθων που αν στο σκίτσο του «Δημόκριτου τοῦ Αβδηρίτη» της 13-12-1852 με το ελληνικό βεβαίως ατμόπλοιο όδευε προς την Πόλη, δέκα χρόνια μετά επιβιβάστηκε με την Αμαλία σε αγγλικό καράβι, το πολεμικό «Σκύλλα» και αποπέμφθηκε από την Ελλάδα, σύμφωνα με την επιθυμία του εξεγερθέντος λαού. Ο Όθων που στο σκίτσο του «Δημόκριτου» στις 13-12-1852, είναι φουστανελοφόρος και απόλυτος κυρίαρχος του κράτους και αγέρωχος βασιλιάς του Έθνους δέκα χρόνια αργότερα στις 12 Οκτωβρίου 1862 αυτός ο ίδιος αναχωρεί για πάντα από την Ελλάδα, για την πατρική του γη, φουστανελοφόρος μεν όμως σκυμμένος και θλιμμένος, όρθιος μεν αλλά με την πλάτη προς την Ελλάδα, μόνος του με την Αμαλία η οποία κλαίει.

Ο Όθων που από το 1833 είχε ενδυθεί τη φουστανέλα, την ενδυμασία των Ελλήνων, που ανήλικος είχε έρθει στην Ελλάδα, είχε αποδειχθεί να μην είχε αφουγκραστεί τον λαό του. Όπως και η ύπαρξη αυτή των ‘αφοσιωμένων’ αποδείχθηκε για αυτόν ολέθρια.

Ας συγκρατήσουμε και τον σημαντικό όσο και προφητικό παρακάτω μύθο που ο Κολοκοτρώνης είπε κατά το φόνο του Κυβερνήτη Καποδίστρια το 1831, όταν οι Έλληνες χαίρονταν διότι απαλλάχτηκαν από τον τύραννο: *«Ἀπεφάσισάν ποτε τὰ γαϊδούρια, νομίζοντα ὅτι κατά τὸν τρόπον αὐτόν θὰ ἀπαλλαγῶσιν ἀπό τὴν ἐργασίαν, νὰ φονεύσωσι τὸν σαμαρτζήν, ὥστε οἱ ἄνθρωποι μή ἔχοντες σαμάρια, νὰ μή τὰ φορτώνωσι πλέον. Τὸ εἶπαν καὶ τὸ ἔκαμαν. Τότε οἱ ἄνθρωποι προσεκάλεσαν τὸν κάλφαν τὸν σαμαρτζή καὶ τοῦ παρήγγειλαν νὰ κατασκευάση σαμάρια καὶ τὰ δυστυχῆ γαϊδούρια ὄχι μόνον ἐδούλευον ὅπως καὶ πρότερον, ἀλλά εἶχαν καὶ πληγάς εἰς τὴν ράχην, καθόσον ὁ κάλφας, ὡς πρωτόπειρος, ἔκαμνε τὰ σαμάρια ἔλεεινά καὶ ἄθλια. Καὶ τότε τὰ γαϊδούρια ἐνθυμήθηκαν τὸν σαμαρτζή, ἀλλά ἦτο πλέον ἀργά»* (Βλαχογιάννης, ό.π.: 590, ανέκδ. 463).

Σε αντιπαραβολή με το σκίτσο του «Δημόκριτου τοῦ Ἀβδηρίτη» που διεξοδικά αναλύθηκε ας αναφερθεί ότι ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σ.729, τη λέξη *ὀνόπλοιον* από τήν εφ. «Ἀκρόπολις» της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1887. Το σχετικό *λ.* του Κουμανούδη είναι το παρακάτω:

ὀνόπλομον, τό. οἷα ἐξ ὄνων περιχεκαλυμμένων ὑφάσμασι ἐμόρφωσάν τινες κατὰ τὴν ἀπόκρεων τοῦ 1887 ἐν Ἀθήναις τὰ πλοῖα τῶν χάριν τῆς Τουρκίας ἀποκλεισάντων τὴν Ἑλλάδα τῷ 1886 τεσσάρων βασιλείων Ἰταλίας, Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Γερμανίας. Ἀκρ. 16 Φεβρ. 87.

Την παλινόρθωση της αυτοκρατορίας στη Γαλλία σατίρισε η εφημερίδα «Τρακατρούκα» στο φύλλο 113-114 της Α΄ Ιανουαρίου 1852 έτος Δ΄ με τα παρακάτω:

[...] τί τρέχει εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, τί γίνεται ἡ παλαβοελευθερία εἰς τὴν Γαλλίαν; Νικᾷ, ἢ βάπτει μὲ τὸ βδελυρὸν αἷμά της τὸν Σεκουάναν ἡ κοινοκτημοσύνη; [...]

(Πρβλ. π. «Εὐτέρπη», 15-1-1853, φυλλ. 9, τ. ΣΤ΄, στήλη Χρονικά, σ. 215). Επίσης και στο φύλλο 117 της ΚΗ΄ Ιανουαρίου 1852 έτος Δ΄

ΓΑΛΛΙΑ.

Ὑποθέσεις νεώτατα.

Ὁ ἤδη Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας κυβερνᾷ καὶ δὲν βασιλεύει, δικτατορεύει καὶ δὲν κυβερνᾷ, αὐτοκρατορεύει καὶ δημωφελεῖ, ἀρήσας τὸν δημοκράτην λαὸν νὰ βασιλεύῃ καὶ νὰ μὴ κυβερνᾷ.

Συνιστῶμεν τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τὸν Καθηγητὴν τοῦ Συνταγματικοῦ δικαίου Κ. Σαρίπογλουν διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὰς σκέψεις του ἐπὶ τοῦ οὐσιώδους τοῦτου ἀντικειμένου.

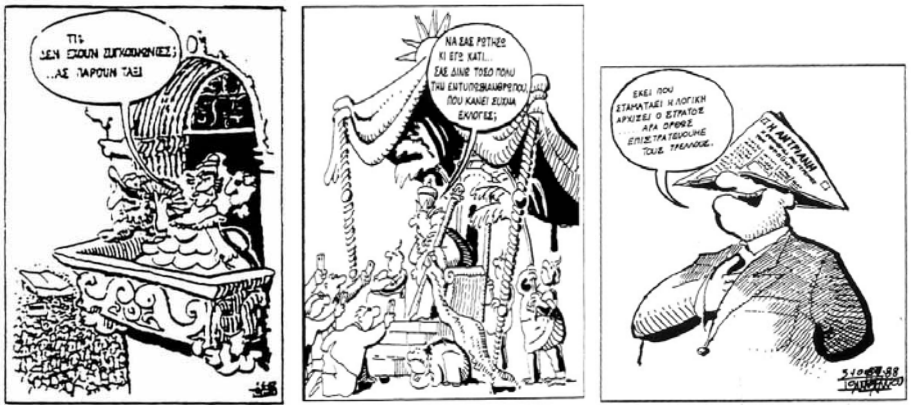
(Πρόκειται για το φιλοαυλικό καθηγητή Κ.Σαρίπολο).

ενώ ο «Δημόκριτος»(13-8-1851, σ. 5), υπερακόντισε με το παρακάτω σκίτσο στο οποίο σατιρίζονται οι Γάλλοι ιδεαλιστές επαναστάτες του 1848 (βλ. π. «Εὐτέρπη», 1-11-1852, 1-12-1852, 15-1-1853, στήλη Έργα και Ημέραι).

Στη δεκαετία του 1980, εκατόν τριάντα χρόνια μετά ο Γιάννης Ιωάννου παρομοίασε, με την αυστηρά προσωπική του γραμμή, τον Ανδρέα Παπανδρέου με αυτοκράτορα

Λουδοβίκο ΙΔ΄ τον επονομαζόμενο ‘Βασιλιά Ήλιο’ και με Μαρία Αντουανέττα, τον Απρίλιο του 1982, όπως και με Ναπολέοντα Α΄, τον Μέγα Ναπολέοντα, τον Οκτώβριο του 1988. Σχετικά σκίτσα του Ιωάννου είναι τα παρακάτω:

Γ. Οι Αγωνιστές

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει σκίτσα στα οποία πρωταγωνιστεί ο Έλληνας αγωνιστής. Ο αγωνιστής ανήκει στη χορεία των γενναίων παλικαριών (Σπηλιάδης, ό.π.: 95 τ. Α΄) της Επανάστασης του 1821 που πολεμούσαν ηρωϊκά υπέρ πίστεως και πατρίδας έχοντας για σύνθημα το αγέρωχο εκείνο *«ἢ ἐλευθερία ἢ θάνατος»* (Δραγούμης, ό.π.: 24 τ.Α΄). Οπλαρχηγοί και αρχιστράτηγοι, πυρπολητές και ναύαρχοι, κλέφτες και αρματολοί, επώνυμοι και ανώνυμοι, κληρικοί όπως και Έλληνες λόγιοι που με την έκρηξη της Επανάστασης κατέβηκαν από την Ευρώπη στην Ελλάδα για να πολεμήσουν, συγκαταλέγονται στους αγωνιστές του 1821. Και μαζί με αυτούς γράφουν τη δική τους σελίδα στον Αγώνα, αγωνιστές και αυτοί, ο λαός του Μεσολογγίου, όλος ο λαός, άνδρες γυναίκες παιδιά νέοι και γέροι, όπως και όλος ο λαός της Χίου, και όλος ο λαός της Κάσου, και όλος ο λαός των Ψαρών. Αγωνιστές ανυπέρβλητοι που ύμνησαν ζωγράφοι και ποιητές που συγκίνησαν απλούς καθημερινούς ανθρώπους. Αυτούς που αν και ξένοι ήρθαν από τις δικές τους μακρινές πατρίδες για να πολεμήσουν στο πλευρό των ξεσηκωμένων για λευτεριά Ελλήνων και που γι'αυτό ο λαός τους ονόμασε «*Φιλέλληνες*». Ο αγωνιστής είναι συνταυτισμένος με τη φουστανέλα, τη λευκή πολύπτυχη φορεσιά που αποτελεί την παραδοσιακή ανδρική ενδυμασία στην Ελλάδα. Είναι επίσης συνταυτισμένος και με τη βράκα που αποτελεί τη νησιώτικη παραδοσιακή ανδρική ενδυμασία στην Ελλάδα.

Η γενιά των αγωνιστών δεν είχε εκλείψει όταν, στα μέσα του αιώνα, παρουσιάστηκαν στις εφημερίδες σατιρικά σκίτσα. Ο αγωνιστής, φουστανελοφόρος όπως και βρακοφόρος παρουσιάζεται στα σκίτσα αυτά.

Ο ξεσηκωμένος ελληνικός λαός του 1821 αγωνιζόταν για υψηλά ιδανικά, την πίστη και την εθνική του ύπαρξη. Οι υψηλόφρονες αγωνιστές του '21 *«θυμίζουν ἀρχαϊκούς χαρακτῆρες»* από εκείνους που γέννησαν οι πόλεις των Αθηνών και της Σπάρτης. Οι υψηλόφρονες αγωνιστές του '21 είχαν αποδειχθεί *«παῖδες»* των Ελλήνων που φύλαξαν Θερμοπύλες, *«παῖδες»* των Σαλαμινομάχων, των Μαραθωνομάχων. Η *«λερή»* φουστανέλα, το *«λιγδωμένον φέσιον»* και η *«μπαρουτοκαπνισμένη»* βράκα των αγωνιστών του '21 είχαν γράψει άλλη μια λαμπρή σελίδα στην ιστορία του γένους αλλά και την παγκόσμια. Κατά τον Αγώνα *«Ἐσυνηθίσαμε νὰ καταφρονοῦμε τοὺς Τούρκους, νὰ ὑποφέρωμεν τὴν πεῖνα, τὴν δίψαν, τὴν κακοπάθειαν, τὴ λέρα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς»* καταθέτει ο Κολοκοτρώνης στα Απομνημονεύματά του. Κατά την Επανάσταση του 1821 το εθνικό αίσθημα παρουσιάστηκε ακμαίο και ότι εθνικό διασώθηκε οφειλόταν στο άσβεστο πυρ του πατριωτισμού του Ελληνικού λαού. *«... Τότε φιλόπατρις ἐκαλεῖτο ὁ καὶ ὁλόκληρον τὸν ἄρτον ἀποσπῶν ἀπό τοῦ στόματος τῶν*

ἰδίων τέκνων χάριν τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδος» (Δραγούμης, ό.π.: 9 τ. Α΄). «Πατριῶτες» προσφωνεί στο έγγραφό του τους αγωνιστές ο Άρειος Πάγος (ό.π.: 11 τ. Α΄). Συγκεκριμένα πρόκειται για το έγγραφο με το οποίο ο Άρειος Πάγος συνόδευε τους αγωνιστές που έστειλε ως παραστάτες στην Α΄ Εθνοσυνέλευση που συγκροτήθηκε στην Επίδαυρο την 1η Ιανουαρίου 1822. Ανάμεσα στους ακροατές της Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου υπήρχε μία μόνο γυναίκα, η Μαντώ Μαυρογένους, η αρχιστράτηγος η οποία ως γνήσια πατριώτισσα πούλησε τα υπάρχοντά της στο νησί, τη Μύκονο και όρμησε στο πεδίο του αγώνα. *«Στὴν Ἐθνοσυνέλευση τῆς Τροιζήνας, το 1827... ὁ Ναύαρχος Μιαούλης... ἦρως μεγάλα πράξας διὰ μικρῶν, ἦρως ὁδηγήσας καὶ ἱκανός νὰ ὁδηγήση πολλούς ἄλλους ἥρωες μηδὲ τοῦ Κόχραν ἐξαιρουμένου, ἦλθεν αὐτόκλητος δι' ἀναφορᾶς πνεούσης ἀκραιφνῆ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πατρίδα ... νὰ ἀποθέσῃ τὴν ἐξουσία τοῦ ναυάρχου καὶ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι, καίτοι παρηκμακώς, πρόθυμος ἦτο νὰ τρέξῃ ὑπό τὸν στόλαρχον καί εἰς νέους κινδύνους. Τοιαῦται πράξεις ... ἀρκοῦσι νὰ δοξάσωσιν βίον ὁλόκληρον»* (ό.π.: 52-53 τ. Α΄). Ο Άγγλος ναύαρχος Κόχραν επιθυμούσε να ήταν αυτός ο επικεφαλής του Ελληνικού στόλου κατά του Τουρκοαιγυπτιακού του Ιμπραήμ και του Κιουταχή στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου στις 20 Οκτωβρίου 1827.

Με στίχους εμφυσούσε πυρ στις καρδιές των αγωνιστών και θέρμαινε τον έρωτά τους προς την πατρίδα ο μουσικός Στέφανος Κανέλος που με την έκρηξη της Επανάστασης κατέβηκε από τη Δακία στην Ελλάδα για να πολεμήσει (Περάνθης, 1979: 348-352. Επ. Σάθας, 1868: 684-685, 762, σημ.). Του Κανέλου είναι το φλογερό άσμα *Τί καρτερεῖτε* που ακουγόταν κατά τους χρόνους του Αγώνα ενώ ακουγόταν το άσμα *Λαμπρά Ἑλλάς* όπως και το άσμα *Ἕλληνες συμπατριῶται* όπως και το *Κλέφτικο* άσμα του Δήμου. Από το Βουκουρέστι όπου κατά τις παραμονές της Επανάστασης του 1821 δίδασκε, ο λόγιος Στέφανος Κανέλος σαν άλλος Σόλων, σαν άλλος Τυρταίος, σαν Ρήγας νουθετούσε εμμέτρως τους αγωνιστές. Αυτό προκειμένου, όπως ο ίδιος έλεγε, τα τρία μελήματα η απελευθέρωση, η αποκατάσταση και η ευδαιμονία της πατρίδας να εγχαραχθούν βαθύτερα στις καρδιές των αγωνιστών του '21. Παιάνα των αρχαίων Ελλήνων θυμίζει του Κανέλου ο παρακάτω θούριος[31]:

«Παιδιά Ελλήνων τί καρτερείτε,
τ' άρματα πιάστε, ήλθε ο καιρός».

[31] Ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σελ. 475, τη λέξη *θουριογράφος* από το 1802.

Ο Στέφανος Κανέλος έλεγε εμμέτρως τα φλογερά και αξιομνημόνευτα παρακάτω:

« Γραικοὶ γενναῖοι [. . .]
Μὴ φοβηθῆτε ποσῶς κανείς !

Ἡ νίκη εἶναι 'ς τὴν θέλησί μας·
Θὲ νὰ συντρίψωμεν τὸν ζυγόν,
Ἂν βάλωμ' ὅλοι τὴν δύναμί μας
Καὶ τὴν ὁμόνοιαν ὁδηγόν. »

Τις στιχηρές νουθεσίες του Κανέλου που «*ἐτελεύτησε ἀθλῶν ὑπέρ τῆς νήσου Κρήτης τὸ 1823 ἔτος*», τραγουδούσε ο λόγιος Γ. Καραγιαννόπουλος Τισαμενός που με την έκρηξη της επανάστασης κατέβηκε από τη Δακία στην Ελλάδα για να πολεμήσει. Για τον Τισαμενό που ήταν γραμματέας του Παπαφλέσσα (1788-1825), γραμματέας επί Καποδίστρια και Όθωνα, και που απέθανε το 1837 ο Δραγούμης (ό.π.: 92 τ. Α΄) έγραψε τα παρακάτω αξιοσημείωτα: *«Ἐτελεύτησε δὲ, ὅπως καὶ ἔζησεν, ἀκέραιος δηλαδή ἀγωνιστής».*

Τους αγωνιστές σεβάστηκε ο Καποδίστριας καθώς γνώριζε τα ήθη και τα έθιμα του Ελληνικού Έθνους τα οποία ο λαός είχε διατηρήσει ανέπαφα κατά τα χρόνια της δουλείας.

Σε αντίθεση με τον Καποδίστρια οι Βαυαροί που το 1833 κατέβηκαν στην Ελλάδα δεν έλαβαν υπόψη τους σοβαρά τη μακραίωνη ελληνική παράδοση, δεν σεβάστηκαν τους αγωνιστές ενώ αντιθέτως τους περιφρονούσαν φανερά. Συγκεκριμένα το 1833 η Αντιβασιλεία προβαίνει στη διάλυση των άτακτων σωμάτων του Αγώνα και συστήνεται, από Βαυαρούς κυρίως και αγωνιστές ελάχιστους, τακτικός στρατός (Πρωτοψάλτης, 1955, αριθμ. 10) με γερό μισθό ενώ παράλληλα ιδρύεται Σώμα Χωροφυλακής. Στο Σώμα της Χωροφυλακής τοποθετήθηκαν οι παλαιοί αγωνιστές και βρήκαν ικανοποιητική απασχόληση περίπου χίλιοι από αυτούς και αξιωματικοί της Χωροφυλακής επιλέγησαν ανάμεσα από τους πιο φημισμένους.

Ἄτακτος. (Μαρκεζίνης, 1966: 135 τ.Α΄).

Τα στρατιωτικά όμως αυτά μέτρα της Αντιβασιλείας άφησαν χωρίς πόρους ζωής περίπου δέκα χιλιάδες αγωνιστές. Οι παραπάνω ειδικές αυτές συνθήκες είναι ο λόγος που στη δεκαετία 1830-1840 θα δουν το φως τα περισσότερα Απομνημονεύματα των αγωνιστών. Μέσα από αυτά και με τις προσδοκίες τους κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο διαψευσμένες από την πολιτική στάση της Αντιβασιλείας του Όθωνα, θα προσπαθήσουν οι αγωνιστές με τις προεπαναστατικές και επαναστατικές μνήμες τους να καταξιώσουν την παρουσία τους

στην δημόσια ζωή του ανεξάρτητου κράτους (Δημαράς, 1968: 250-263). Οι συνθήκες αυτές δημιούργησαν αισθήματα δυσφορίας στο λαό. Η άνιση μεταχείριση ανάμεσα στους αγωνιστές και τους ξένους στρατιώτες ήταν τόσο φανερά περιφρονητική και σκληρή ώστε ο λαός όχι μόνο δεν έκρυβε τη δυσαρέσκειά του αλλά δικαιολογούσε όσους αγωνιστές κατέφευγαν στη ληστεία. Καθώς πολλοί από τους αγωνιστές που δεν συμπεριλήφθησαν στα στρατιωτικά σώματα προέρχονταν από περιοχές που είχαν μείνει έξω από το νεοϊδρυμένο ελληνικό κράτος, εξαθλιωμένοι ζητιάνευαν, επιδίδονταν σε ληστείες είτε προσκολλημένοι στους οπλαρχηγούς τους, *«οὐρά»* των οπλαρχηγών τους (Σπηλιάδης, ό.π.: 95 τ. Α΄. Επ. Βλαχογιάννης, ό.π.: 511 ανεκδ.350 σημ. 2. Επ. π. «Ἑλληνομνήμων»,1845 αριθ.9, παρ. 19: 524 σημ. 70. Επ. Σούτσος Α, π. Εστία, 13-3-1877, έτ. Β΄, τόμ. Γ΄, αριθ. 63, σσ. 173-174 «*Ὁ γέρων ψωμοζήτης*»), γίνονταν όργανα των κοτζαμπάσηδων. Τα όρια του ελληνικού κράτους έφθαναν μέχρι το όρος Οίτη και τον ποταμό Αχελώο ενώ από τα νησιά περιλαμβάνονταν μόνο η Εύβοια η Σκύρος και οι Κυκλάδες.

Η αστοργία του κράτους απέναντι σ'αυτούς που *«διὰ τῆς σπάθης ἀπάλλαξαν ἀπ' τὴ δουλεία τὴ χώρα»* έφερε τη ληστεία και το 1836 την ανταρσία. Το κράτος δν είχε δείξει προς τους αγωνιστές εθνική ευγνωμοσύνη. Αποσπάσματα χωροφυλάκων υπακούοντας στις εντολές των ανωτέρων τους καταδίωκαν τους ληστές. Όσους ληστές συνελάμβαναν, σιδηροδέσμιους στα χέρια και στα πόδια τους, οδηγούσαν στη λαιμητόμο. Για το λόγο αυτό ο λαός ονόμαζε τους χωροφύλακες 'σταυρωτῆδες'. Ο κωμωδοποιός Χουρμούζης (1801-1882) που πήρε μέρος στον Αγώνα του '21 με το κριτικότατο πνεύμα του στον πρόλογο του έργου του *Ὁ Τυχοδιώκτης* (1835) που είναι δριμεία σάτιρα εναντίον των Βαυαρών, παρατηρεί:

Σύλληψη ατάκτου. Λιθογραφία με σατιρική διάθεση. (Μαρκεζίνης, 1966: 135 τ.Α΄)

«Ὁ ΑΪΔΕΚ (ο επί των στρατιωτικών και ναυτικών ζητημάτων αντιβασιλέας Heydeck) *ἐσύντεινε πολύ εἰς τὸ νὰ γίνει μέγα μέρος τῶν στρατιωτῶν τῆς πατρίδος ψωμοζῆται... Ὅταν ἐγίνη τὸ μητρῶον τῶν ὑπέρ ἐλευθερίας στρατιωτικῶς πρωταγωνισθέντων, καὶ ἔμαθεν ὅτι ἡ ἐξεταστική ἐπιτροπή ἀνεγνώρισεν ὑπέρ τοὺς ἐννεακοσίους, ἐταλάνισε* (ο Heydeck) *τὴν Ἑλλάδα, τί θά γίνει μὲ τόσους ληστάς... ἂν ἔλειπον* (όμως) *αὐτοί οἱ λησταί δὲ ν θά ἐδημιουργοῦντο Στρατηγοί, Ἀντιβασιλεῖς Ἄρχοντες καί Δεσπόται»* (βλ. Σπάθης, 1979: 73). Αντίθετα οι Βαυαροί, *«ἀφοῦ ... μπόρεσαν νὰ γίνουν βασιλιάδες εἰς τὸν τόπον μας...»,* καταλαμβάνουν υψηλόβαθμες θέσεις στο στρατό και στη διοίκηση προς μεγάλη δυσαρέσκεια λαού και κοτζαμπάσηδων.

Ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σελ 1141, τις λέξεις *ψωμοζητεία* (1809) και *ψωμοζήτησις* (1805) από τον Αδαμάντιο Κοραή.

Ο Ν. Δραγούμης στο βιβλίο του Ἱ*στορικαί Ἀναμνήσεις* που αφιερώνει όπως γράφει «Τῇ Ἀθανάτῳ Γενεά τῶν Ὑπέρ Πίστεως καὶ Πατρίδος Ἀγωνισαμένων» θα διατυπώσει (σ. 94 τ. Α΄) σχετικά με την έννοια του αγωνιστή τα παρακάτω:

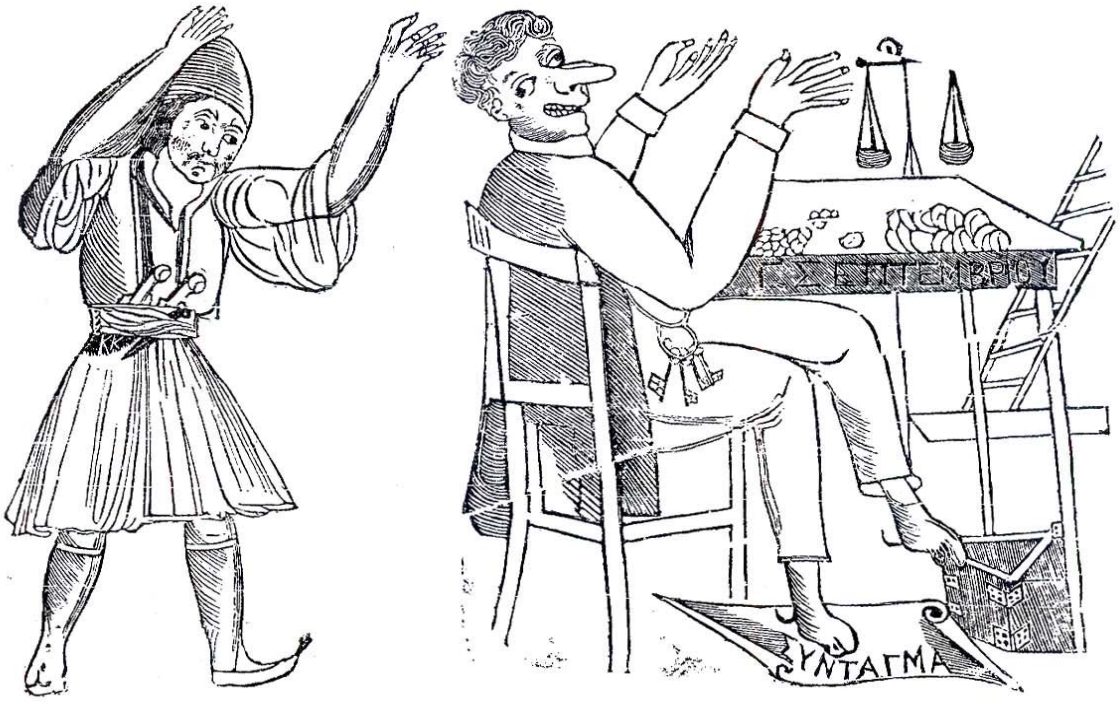
> [. . .] Ἐπειδὴ δ' ἐχλευάσθη ὑπὸ τῶν νεωτεριζόντων καὶ αὐτὴ τοῦ ἀγωνιστοῦ ἡ ἐπωνυμία, δίκαιον κρίνω νὰ ἑρμηνεύσω τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως. Ἀγωνιστὴς ἐλέγετο ὁ προθύμως, ἀπροφασίστως καὶ ἀφιλοκερδῶς ὑπηρετῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος, ὁ ἀγογγύστως ὑποβάλλων ἑαυτὸν εἰς πᾶσαν κακουχίαν, ὁ πεινῶν, ὁ γυμνητεύων, ὁ εἰς ὄρη καὶ σπήλαια περιπλανώμενος, ὁ φειδόμενος τῶν δημοσίων, ὁ μὴ ἀποβλέπων εἰς τίτλους, βαθμοὺς, παράσημα ἢ ἄλλας τιμὰς, ὁ δυνάμενος νὰ ζήσῃ ἐν εὐπαθείᾳ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅμως προτιμῶν νὰ δεινοπαθῇ ἐν αὐτῇ, ἐνὶ λόγῳ ὁ τιθέμενος ὑπεράνω τοῦ ἰδίου συμφέροντος τὸ κοινὸν καὶ ἀποθνήσκων ὑπὲρ πατρίδος. [. . .]

Για όλους αυτούς τους λόγους το πρόσωπο του αγωνιστή ενέπνευσε τους γελοιογράφους και πρωταγωνιστεί σε διάφορα σκίτσα της εποχής. Στόχος των γελοιογράφων ήταν βέβαια να σατιρίσουν τα δρώμενα αλλά παράλληλα να παραπέμψουν στον πατριωτισμό που θέρμαινε τις καρδιές των Ελλήνων του Εικοσιένα. Ο αγωνιστής που λόγο της νικηφόρας έκβασης της Επανάστασης διακατέχεται από εθνική υπερηφάνεια παρουσιάζεται στα σκίτσα να φορά μεγαλοπρεπή την ελληνική εθνική ενδυμασία, τη φουστανέλα και τη βράκα. Πιο συγκεκριμένα στα σκίτσα της εποχής ο αγωνιστής δεν παρουσιάζεται να φορά τη φουστανέλα *«λερή»* και τη βράκα *«μπαρουτοκαπνισμένη»* (Δραγούμης, ό.π.: 287 τ. Α΄). Ο αγωνιστής παρουσιάζεται να φορά καθαρή την ελληνόμορφη φουστανέλα και τη φέρμελη κεντητή και αρχοντική τη βράκα αφού ακριβώς είναι δοξασμένες (βλ. *Ἁρματωλοί καὶ Κλέπται*, ποίημα του Ζαλόκωστα στο π. «Ευτέρπη», 1-4-1853, φυλλ. 14, σελ. 332-333, στήλη Ποίησις).

Στην εργασία αυτή εντοπίστηκαν δύο σκίτσα στα οποία ρόλο πρωταγωνιστικό παίζει το πρόσωπο του αγωνιστή και τα δύο στην εφημερίδα «Βόμβα». Σε ένα από αυτά δόθηκε ο τίτλος «Ο κιορ Βεζύρης και το Τζήνι».

Γ.1. Ο Λάζαρος μετ' Αγωνιστού

Ο αγωνιστής παρουσιάζεται στο παρακάτω σκίτσο:

Ο ΛΑΖΑΡΟΣ ΜΕΤ' ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ.

Ἔχασα, ἐχασα τὸ μυαλό μου, ὅταν καλὰ καλὰ στοχασθῶ πῶς ἐφύτρωσα Ἱππουργός. Ἀπὸ τὴν ἀκοκκίνητην Σεπτεμβριανὴν νύκτα χωμένος ὁ κακόμοιρος εἰς τὸ πιθάρι ἐκυριευόμην ἀπὸ ἕναν ταραγμὸν καρδιακὸν, ὥστε ὁ τρόμος μοῦ παρουσίαζε φαντάσματα καλεργικὰ, δαιμόνια σκαρβελικὰ, ροδικὰ, μακρυγιαννικὰ, μεταξικὰ, ριγικὰ, — καὶ ὁ ἀλαλαγμὸς τοῦ τρελοῦ λαοῦ, ὁ βουμβοκωνισμὸς τῶν ὅπλων ἀκόμη μοῦ φαίνεται νὰ ἠχοῦν εἰς τὰ ὦτα μου· ἀλλὰ τί τὰ πολλά; Τώρα πῶς εἶμαι; πόθεν ἤλθον; ποῦ ἤμουν, τὶ θὰ κάμω; — Ἤμουν χωμένος εἰς τὸ σωτήριον ἐκεῖνο πιθάρι (καὶ εἰς αἰώνιον μνήμην του θὰ γεμίσω τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ πιθάρια!) ἔρχεται ὁ ὑπηρέτης τοῦ Κ. Θουβενὲλ χοροπηδῶν καὶ ἀπ' ἔξω μοῦ σφυρίζει. — Λάζαρε! Ἐ, Λάζαρε· ἡ νὺξ τοῦ Σεπτεμβρίου ἀπέρασε· ὁ λαὸς ὑπάγει νὰ κοιμηθῇ! καὶ δὲν πιστεύομεν νὰ ξυπνίσῃ πλέον. Ὁ ἀφέντης μου καλὰ τὸν ὑπνίζει· κόπιασε λοιπὸν ἔξω νὰ ἐμπηχθῇς εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἀπ' ὅπου μὲ κλωτζαῖς καὶ φάσκελα σὲ κατέβασαν. Ἀπὸ τὴν χαράν μου ἐγὼ καὶ τὰ σάβανά μου ἐλησμόνησα μαζὺ νὰ πάρω. Ἐπετάχθην ἔξω καὶ εἶμαι ὡς βλέπετε· τώρα ὁ Κ. Σοῦτσος δὲν μπορεῖ νὰ ξαναειπῇ δι' ἐμὲ τό

Σὰν σάλιαγκας ποῦ κρύπτεται μεσ' τ' ὀστρακόδερμά του,
Καὶ μισοβγάλει κἄποτε κρυφὰ τὰ κέρατά του.

Τὰ ποδαράκιά μου εἶναι τοῦ τουρκουμισουμένου ζώου, ὄχι διότι ἐκείνου οὔτινος ἀνήκουσιν ὁμοιάζω, ἀλλὰ διότι μοῦ προσθέττουν τοιαύτην δύναμιν, ὥστε εἰς καμμίαν ἄλλην διαβολιὰν τοῦ λαοῦ νὰ μὴν μὲ πειράζουν αἱ λάσπαις νὰ χωθῶ εἰς τὸ πιθάρι. Τί θαῦμα! τί θαῦμα! Τὸ πιστεύεται σεῖς Κύριοι Δυτικοὶ τῆς Σύρας οἱ ὁποῖοι διὰ νὰ μοῦ ἀναθέσετε τὰ κατὰ τῶν Ἀνατολικῶν χρέη μὲ εὐγάλατε Βουλευτήν Σας; Ἡσυχάσατε! διὰ νὰ μὴ μὲ βασκάνωσι καὶ χάσετε τὸν πιστὸν ἀντιπρόσωπόν Σας διέταξα νὰ μοῦ σταλθῶσιν ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας τὰ καλλήτερα σκόρδα.

Ἕως τώρα ἤλθαν δεξιά· ἀλλὰ πῶς θὰ ἔμβω εἰς τὴν βουλὴν· τοῦτο πρόκειται· αὐτὴν τὴν σκάλαν ἂν ἀναβῶ, ἐμβῆκα εἰς τὴν βουλὴν· ἀλλὰ! μὲ τί πόδας; ἴδατε ποτὲ χοῖρον ν' ἀναβαίνῃ; — Ἐγὼ ὅμως προστρέχω καὶ εἰς τὴν ἀπάτην, τὴν δολιότητα, καὶ τέλος ὁποιανδήποτε ἀγυρτείαν τῆς ὁποίας τὰς εὐλογημένας κλεῖδας ἔχω καὶ μὲ ἔχουν· ἀλλ' ἂν ἀποτύχω καὶ εἰς τοῦτο ἰδοὺ τὰ χρήματα. Μέχρι τοῦδε τρεῖς μόνον ἠδυνήθην ν' ἀγοράσω ψήφους, ἀλλ' εὐχαριστοῦμαι, διότι τὰς ἐπέτυχον εἰς εὐθυνὴν τιμὴν· τώρα μοῦ παρουσιάσθη καὶ ἄλλη μία ἀκόμη, τὴν ζυγίζω διὰ νὰ ἴδω πόσον βαρύνει. Ἂς ζοῦν οἱ κακόμοιροι Ἕλληνες, τῶν ὁποίων οἱ ἱδρῶτες θὰ μοῦ ἔργονται τώρα συχνὰ εἰς τὸ κιδώτιον. Τὰ χρήματα ταῦτα εἶναι ἀπὸ τὰ ἐλέη, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ μοιρασθῶσιν εἰς τοὺς πτωχούς, ἀγωνιστὰς, δυστυχεῖς, ἀλλὰ πτωχότερος καὶ δυστυχέστερος δὲν εἶναι ἄλλος ἀπ' ἐμέ. Ἂς μοῦ τρώγουν τὰ αὐτία οἱ πτωχοὶ ἀγωνισταὶ νὰ τοὺς δώσω. . . . . .

Ἀγωνιστής. Βαραβᾶ! Βαραβᾶ! Ἐθνοκατάρατε!! τὰ χρήματα ταῦτα δὲν ἀνήκουν εἰς σέ. Ἀσπλαγχνε! ἁφαιρεῖς λοιπὸν τὸν ἄρτον ἀπὸ τὰ στόματα τόσων ἀγωνιστῶν πινώντων γυμνῶν.

Ὁ Λάζαρος Πῶς ἐσὺ ἐδῶ; πόθεν εἰσῆλθες; ἔξω ἀδιάκριτε. Μὴν ἔχεις τὴν αὐθάδειαν τῶν Σεπτεμβριανῶν;

Ἀγωνιστής. Θεοὶ καὶ Δαίμονες! Οὐρανὲ καὶ Γῆ! Παράδεισε καὶ Ἅδη! Ἄνθρωποι καὶ Ἄγγελοι φρήξατε!! Ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβάνω τὸν ἅρπαγα τῶν δημοσίων χρημάτων, τὸν κλέπτην τῶν διὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ ὀνομάζομαι ἀδιάκριτος Σεπτεμβριανός· Ἀπελπισία Ἰρλανδική! Ὑπομονὴ Ὀτεντότων! Μακροθυμία Ἑλλήνων.

Ὁ ὑπεύθυνος Συντάκτης, ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΟΪΚΟΠΟΥΛΟΣ.

Το σκίτσο αυτό δημοσιεύθηκε στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας «Βόμβα» της 29 Μαΐου 1849, αριθ. 1 έτος Α΄ σελ. 4.

Το σκίτσο είναι αρκετά μεγάλο αφού καταλαμβάνει τη μισή περίπου σελίδα της εφημερίδας και συνοδεύει κείμενο με τίτλο «Ο ΛΑΖΑΡΟΣ ΜΕΤ' ΑΓΩΝΙΣΤΟΥ» και υπεύθυνο συντάκτη τον Σταύρο Βοϊκόπουλο.

Δύο άτομα παρουσιάζονται στο σκίτσο αυτό. Ένας άνδρας μέσης ηλικίας ενδεδυμένος τη φουστανέλα ενώ ο δεύτερος, άνδρας με πόδια χοίρου καθισμένος σε κλειστό χώρο. Ο άνδρας αυτός είναι παραβλώψ, αλλήθωρος, και για άλλη μια φορά είναι ο πολιτικός Δ. Χρηστίδης (βλ. 76). Στη σκηνή του σκίτσου ο παραβλώψ κάθεται άνετα σε καρέκλα, φοράει ευρωπαϊκά ρούχα και από το λαιμό του περασμένα, έχει σε κρίκο κάποια κλειδιά. Με τα πόδια του πατάει μια κόλα χαρτιού στην οποίαν είναι γραμμένη με κεφαλαία γράμματα η λέξη ΣΥΝΤΑΓΜΑ. Είναι καθισμένος σε τραπέζι όπου υπάρχουν χρήματα και ζυγαριά μικρή, μάλλον ακριβείας, γιατί τη χρειάζεται ώστε να ζυγίζει τα χρήματα αυτά ή κάποιο πολύτιμο μέταλλο. Στο βάθος του χώρου υπάρχει μια σκάλα.

Το δεύτερο πρόσωπο, ο Αγωνιστής, είναι άνδρας μέσης ηλικίας, αφού έχει ρυτίδες στο πρόσωπο και το μουστάκι του δεν είναι μαύρο. Φοράει άσπρη, καθαρή φουστανέλα, πλούσια, με πολλές λόξες, τα «*λαγκιόλια*», πουκάμισο άσπρο με φαρδιά μανίκια, ανοικτό στο λαιμό, κεντητή φέρμελη, βαθύχρωμο φέσι με μακριά φούντα στητό στο κεφάλι, τουζλούκια ατσαλάκωτα, αφόρετα τσαρούχια και έχει τις πιστόλες και τα μαχαίρια του στο φαρδύ ζωνάρι. Παρουσιάζεται ολόσωμος όρθιος και en face. Ο Αγωνιστής του σκίτσου είναι ωραίος άνδρας με πλούσια μαύρα μακριά ως το λαιμό μαλλιά, πρόσωπο καθαρό, καλοσχηματισμένο, μύτη ίσια, μάτια μεγάλα σκουρόχρωμα, μαύρα γραμμένα φρύδια, και μακρύ μουστάκι, αρειμάνιο με λεπτές γυρισμένες άκρες, όπως συνήθιζαν οι άνδρες της εποχής. Είναι ευσταλής όπως δείχνει η κορμοστασιά του. Ο φουστανελάς αυτός έχει περίεργη στάση. Φαίνεται να μπαίνει στο χώρο αυτό, είναι αγέλαστος και έχει τα χέρια ανοιχτά σαν σε απόγνωση. Το ύφος του δείχνει άνθρωπο έντονα προβληματισμένο.

Το κείμενο είναι διατυπωμένο σε πρώτο πρόσωπο, σε αφήγηση του Λαζάρου–Χρηστίδη. Περιγράφει πως δέχτηκε την επίσκεψη του υπηρέτη του Γραμματέα της Γαλλικής Πρεσβείας Θουβενέλ ο οποίος τον ενημέρωσε ότι έγινε υπουργός. Ο Χρηστίδης αισθάνεται μεγάλη έκπληξη διότι ως συνέπεια κάποιων ενεργειών του κατά τη νύχτα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 δεν μπορούσε πλέον να πολιτευτεί. Τα γεγονότα της νύχτας εκείνης τον είχαν οδηγήσει σε μια κατάσταση σχεδόν απαξίας του από το λαό και είχαν ως αποτέλεσμα αυτός να ζει σε αφάνεια σαν ένας ζωντανός νεκρός, μέσα σε ένα πιθάρι, όπως ομολογεί ο ίδιος. Για το λόγο αυτό άλλωστε ο συγγραφέας τον ονομάζει Λάζαρο διότι με τα μαντάτα του υπηρέτη

ότι έγινε πάλι υπουργός, αυτός, ενώ ήταν σχεδόν νεκρός, αναστήθηκε όπως ο Λάζαρος στη γνωστή παραβολή. Ο Χρηστίδης πιστεύει ότι έγινε ένα θαύμα.

Το κείμενο είναι αυτοσαρκαστικό και δεν μας εκπλήσσουν τα λόγια που ο ίδιος εκστομεί για τον εαυτό του. Θα ανεβώ, διακηρύττει, τη σκάλα της Βουλής παρότι έχω πόδια χοίρου και έχω διαπράξει απάτες, αγυρτείες, δολιότητες. Και πάλι, συνεχίζει, ο ιδρώτας του Έλληνα θα μπαίνει στο πορτοφόλι μου. Στη συνέχεια παίρνει το λόγο ο Αγωνιστής. Τον αποκαλεί Βαραβά και εθνοκατάρατο αφού αυτός σκοπεύει να αφαιρέσει 'το ψωμί' από το στόμα γυμνών και πεινόντων αγωνιστών. Το κείμενο τελειώνει με τα λόγια του αγωνιστή λαού. Καλεί θεούς και ανθρώπους να φρίξουν διότι ενώ συλλαμβάνει επ' αυτοφόρω τον κλέφτη, τον άρπαγα του δημοσίου χρήματος, εκείνος με τη χαρακτηριστική του αναίδεια και κομπορρημοσύνη τον βρίζει.

Το σκίτσο παρουσιάζει τη σκηνή της επίσκεψης του Αγωνιστή στον Λάζαρο.

Η αδιαφορία του Χρηστίδη προς το ελληνικό λαό και η αναίδειά του, είναι χαρακτηριστικές στο σκίτσο αυτό όπως και σε άλλα σχετικά σκίτσα. Παρόλο ότι δέχεται μια επίσκεψη δε σηκώνεται από την καρέκλα του απλώς γυρίζει λίγο το κεφάλι χωρίς ούτε καν να κοιτάξει τον επισκέπτη του ο οποίος είναι σχεδόν εξαγριωμένος. Τα χέρια του Λαζάρου – Χρηστίδη κάνουν μια χαρακτηριστική κίνηση που συγχρόνως με το ειρωνικό του χαμόγελο δείχνουν έκπληξη και ειρωνεία προς τον επισκέπτη. Είναι ένας διεφθαρμένος υπουργός. Τον επισκέπτεται ο αγωνιστής λαός όχι διότι έχει κάποια αιτήματα αλλά διότι είναι εξαγριωμένος, διότι είναι σε όλους γνωστό ότι ο υπουργός δωροδοκείται, χρηματίζεται και κλέβει τον ιδρώτα του πτωχού λαού. Έρχεται ο λαός εξοργισμένος και τον κατηγορεί φανερά. Αυτός όμως, ο υπουργός του, είναι τόσο βαθιά αλλά και φανερά διεφθαρμένος που σχεδόν επαίρεται για αυτό. Δεν τον ενδιαφέρει η αντίδραση του λαού. Δεν κάνει την παραμικρή κίνηση. Αδιαφορεί πλήρως ενώ χαμογελάει ειρωνικά.

Το κείμενο με το σκίτσο συνδέονται χρονολογικά με τη θητεία του Δ. Χρηστίδη ως υπουργού Εσωτερικών (17-4/28-7-1849) επί κυβερνήσεως Κανάρη (5-10-1848/12-12-1849).

Ο Χρηστίδης είχε αποδράσει μετά την επικράτηση της Επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 και δεν μπορούσε πλέον να πολιτευθεί. Το 1849 κατόπιν παρέμβασης του Γάλλου επιτετραμμένου Θουβενέλ διορίστηκε με ΒΔ στις 17-4-1849 ως υπουργός Εσωτερικών, το σημαντικότερο μαζί με αυτό των Στρατιωτικών υπουργείο (Ι.Ε.Ε.: 105 τ. ΙΓ΄). Τρεις μήνες μετά την υπουργοποίησή του και παρά την πολεμική του τύπου όπως και την ένσταση που υποβλήθηκε ότι δεν είχε τα νόμιμα προσόντα, ο πενηντάχρονος Χρηστίδης

κατέλαβε και τη βουλευτική έδρα του αιφνιδίως αποθανόντα το 1847 πολιτικού του αρχηγού, του Κωλέτη (Κορδάτος, ό.π.: 546 σημ.2 τ. 3ος. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 565, 425).

Ο γελοιογράφος με το κείμενο και το σκίτσο του ορμώμενος από την εισπήδηση του Δ. Χρηστίδη στη Κυβέρνηση δράττεται της ευκαιρίας και σατιρίζει τον Χρηστίδη όχι μόνο για την υπουργοποίησή του αλλά και για την ανακήρυξή του σε βουλευτή όπως και για την πολιτική του και τις μεθόδους του.

Ο γελοιογράφος προκειμένου να φτάσει στο στόχο του κάνει λογοπαίγνιο αποκαλώντας τον Χρηστίδη Λάζαρο που όπως γνωρίζουμε από τη χριστιανική παραβολή ενώ ήταν νεκρός επί τρεις ημέρες την τέταρτη ημέρα από θαύμα του Ιησού αναστήθηκε. Με το λογοπαίγνιο αυτό ο στόχος του γελοιογράφου είναι διπλός. Ο πρώτος του στόχος είναι ότι θέλει να δείξει ότι όπως ο Λάζαρος το ίδιο και ο Χρηστίδης που ήταν 'νεκρός' πολιτικά, αφού δεν μπορούσε να πολιτευτεί, εισπήδησε στην Κυβέρνηση όπως και στη Βουλή αφού έγινε υπουργός αλλά και βουλευτής. Ο γελοιογράφος φτάνει στο στόχο του αυτό αφού στο σκίτσο παρουσιάζεται η σκάλα από όπου ο Χρηστίδης πρέπει να ανεβεί προκειμένου να μπει στη Βουλή κάτι που θυμίζει τον βράχο του τάφου που άνοιξε και βγήκε έξω ο Λάζαρος. Όπως και στην παραβολή του Λαζάρου, η υπουργοποίηση του Χρηστίδη οφειλόταν σε 'ανώτερη' παρέμβαση αυτή του Γάλλου πρέσβη παράλληλα ανακηρύχθηκε βουλευτής σαν από θαύμα αφού πέθανε ο Κωλέτης με απροσδόκητο θάνατο.

Ο δεύτερός του στόχος είναι ότι θέλει να δείξει ότι ο Χρηστίδης ήταν τόσο πολύ γλίσχρος που στην πολιτική του ζωή ήταν σαν να ήταν δυσώδης όπως ο οδωδούς Λάζαρος. Ο γελοιογράφος φτάνει στο στόχο του αυτό αφού στο σκίτσο, με τα πόδια του που είναι πόδια χοίρου, ζώο ρυπαρό που ανακατεύεται με τις βρωμιές, ο Χρηστίδης παρουσιάζεται να πατάει το ελληνικό Σύνταγμα. Αυτό ανάγεται στο γνωστό γεγονός. Τη νύκτα της 3ης Σεπτεμβρίου που ο λαός ζήτησε από τον βασιλιά Σύνταγμα ο Χρηστίδης παρόλο ότι ήταν υπουργός Εσωτερικών (10 Αυγούστου 1841-3 Σεπτεμβρίου 1843), το πιο σημαντικό τότε υπουργείο, και μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο, αυτός γύρισε την πλάτη του στο λαό και έφυγε από την Αθήνα κρυφά. *«Τὅσκασε»* (Κορδάτος, ό.π.: 377 σημ. 2 τ. 3ος . Επ. Ι.Ε.Ε.: 86, 88 τ. ΙΓ΄). Ο Χρηστίδης πήγε στη Σύρο όπου κατά έτη 1835-1840 είχε διοριστεί διοικητής. Από τη Σύρο ο Χρηστίδης επέστρεψε όταν κατά το 1844 έγινε πρωθυπουργός ο Κωλέτης (Κορδάτος, ό.π.).

Ένας άλλος στόχος του γελοιογράφου υπήρξε η διαφθορά που χαρακτήριζε τον πολιτικό αυτό. Στο σκίτσο ο Χρηστίδης παρουσιάζεται να έχει μπροστά του χρήματα όπως και ζυγαριά όπως και κλειδιά που σύμφωνα με το κείμενο είναι τα «*εὐλογημένα κλειδιά τῆς*

ἀπάτης, τῆς δολιότητας, τῆς ἀγυρτείας». Επίσης και αυτό ανάγεται σε πραγματικό γεγονός αφού ο Χρηστίδης ως υπουργός Εσωτερικών με το σκοπό να ανακηρυχθεί βουλευτής κατέφυγε στην αυθαιρεσία, το ρουσφέτι και τη συναλλαγή (Κορδάτος, ό.π.: 547). Με αυτό τον τρόπο είναι που ο Χρηστίδης ακολούθησε την πολιτική του αρχηγού του Κωλέτη, του «*τυχοδιώκτη πολιτικοῦ ποὺ εἰσήγαγε ὅσο κανείς ἄλλος τὴ διαφθορά στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας»* και που επί πρωθυπουργίας του *«στὴν πραγματικότητα τὸ Σύνταγμα καταργήθηκε»,* όπως αλλού διεξοδικά αναλύθηκε (σ. 53). Αυτό όμως δεν αντιβαίνει μόνο στην επιθυμία του λαού για συνταγματική διακυβέρνηση. Αντιβαίνει και στο μεγαλειώδες τελευταίο άρθρο 107 του Συντάγματος που οραματίστηκαν, έγραψαν και υπέγραψαν οι φωτισμένοι πρώτοι πληρεξούσιοι της Εθνικής Συνέλευσης της Γ΄ Σεπτεμβρίου ανάμεσα στους οποίους και ο Κωλέτης, ο ένας από τους τέσσερις αντιπροέδρους της. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό, χαρακτηριστικό της υψηλοφροσύνης, της μεγαλοφροσύνης, του φιλελεύθερου πνεύματος και της ευαισθησίας από την οποίαν διαπνέονταν οι πρώτοι εκείνοι πληρεξούσιοι και που η «Βόμβα» παραθέτει στο λογότυπό της «Ἡ τήρησις τοῦ παρόντος Συντάγματος ἀφιερώνεται εἰς τὸν πατριωτισμόν τῶν Ἑλλήνων». Για αυτήν ακριβώς την έλλειψη πατριωτισμού από μέρους του Χρηστίδη είναι που ο γελοιογράφος ονομάζει τα κλειδιά του Λάζαρου - Χρηστίδη «*εὐλογημένα*», προφανώς κάνοντας λογοπαίγνιο αφού ακριβώς δεν είναι σεβαστά αλλά καταραμένα. Από το ίδιο πνεύμα ορμώμενος είναι που ο γελοιογράφος αποκαλεί το Λάζαρο–Χρηστίδη «*Βαραβᾶ*», ληστή δηλαδή όπως και «*ἐθνοκατάρατο».* Για τον ίδιο επίσης λόγο είναι που ο γελοιογράφος τη λέξη υπουργός που στο κείμενο αναφωνεί ο Λάζαρος - Χρηστίδης την παρουσιάζει ανορθόγραφα «*ίππουργός*» κάνοντας λογοπαίγνιο αφού την ανάγει στο ζώο ίππος γένος που ποικιλία του είναι ο όνος.

Η λέξη «*ίππουργός*» με την ανορθόγραφη ορθογραφία είναι δυνατό να θυμίζει τις γλωσσικές ακρότητες του Βηλαρά. Γνώστης αλλά μπορεί και ορμώμενος από το έργο του Βηλαρά *Η Ρομέηκη γλόσα* που ο Ιωαννίτης λόγιος εξέδωσε στη Κέρκυρα το 1814 και στο οποίο περιλαμβάνετο και η *Μικρή ορμηνία για τα γράματα κε ορθογραφήα της ρομέηκης γλόσας* (Παπαδόπουλος Βρετός, 1857: 173 αριθμ. 528, μέρος Β΄), ο γελοιογράφος συνδυάζει στο κείμενό του τη λέξη υπουργός με την όμοια ηχητικά «*ίππουργός*» Με το ηχητικό αυτό λογοπαίγνιο ο γελοιογράφος με ταχύτητα αλλά και ελευθερία σκέψης μεταδίδει το μήνυμα του για τον απονενοημένο αυτό υπουργό της κυβέρνησης.

Ο γελοιογράφος κλείνει το κείμενό του με τις φράσεις *«Ἀπελπισία Ἰρλανδική! Ὑπομονή Ὁτεντότων! Μακροθυμία Ελλήνων»*[32] παραπέμποντας στους λαούς των Ιρλανδών και των Οτεντότων που είχαν ανάλογη με τους Έλληνες ιστορία. Οι Ιρλανδοί όπως είναι γνωστό απελπισμένα προσπαθούσαν να αποτινάξουν από το σβέρκο τους τους Άγγλους. Επίσης οι Οτεντότοι, ο νομαδικός αυτός λαός της Ν. Αφρικής, με παροιμιώδη υπομονή είχαν ανεχθεί την καταδυνάστευσή τους από τους Ολλανδούς όπως και την έλλειψη, κυρίως, του ύδατος και παρόλα αυτά δεν εγκατέλειψαν τα χώματά τους. Το κείμενο τελειώνει παραπέμποντας στους Έλληνες που, κατ' αναλογία με τους λαούς αυτούς, με υπομονή ανέχονται τους οδοδώτες Λαζάρους πολιτικούς τους (Ευστρατιάδης, 1910: 489 *λ. μακροθυμία*).

Το Χρηστίδη που κατά τη νύκτα της 3ης Σεπτεμβρίου έφυγε κρυφά, ο λαός αποκαλούσε *«ὁ ἐξόριστος»* (Βλαχογιάννης, ό.π.: 416 ανέκδ. 247 σημ. 1). Σύμφωνα με την εφημερίδα «Ἀθηνᾶ» της 10ης Δεκεμβρίου 1854, ακόμη και ο Κωλέτης δεν «*ἠνείχετο*» τον Δ. Χρηστίδην και τον αποκαλούσε *«ἀνάγωγο, μικροραδιοῦργο καί ἀπερίσκεπτο».* (Βλαχογιάννης, ό.π.: 323, ανεκδ. 167 σημ.1). Επίσης υπάρχει και παροιμιακή φράση της εποχής: «*τὰ εἰς –ιδης καὶ –αδης ὀνόματα κατεργαραίων πλήν τοῦ Χρηστίδης*» (ό.π.). Επίσης, στο «*ἀρχιλόχειο*» αλλά και «*προσωποληπτικό*» ποίημα του Δημ. Οικονομίδη με τίτλο *Τό ποίημα της εξώσεως* εμπνευσμένο από την έξωση του Όθωνα το 1862 αφιερώνονται στίχοι και στο Δ. Χρηστίδη που είναι οι παρακάτω (Αγγελομάτης, ό.π.: 196):

.....
Νά τον, θέλεις να τον ίδης;
είν' ο ειδεχθής Χρηστίδης,
.....
με σατανικήν καρδίαν και με όμμα αντιχρίστου
.....

Η λέξη *«Ἐθνοκατάρατος»* που συναντάται στο κείμενο χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στο «Προκήρυγμα Εθνικόν των τριών νήσων Ύδρας, Σπετσών, Ψαρών» της 18 Απριλίου 1821 (Δασκλάκης, 1996: 161-162). Στο Προκήρυγμα αυτό «*ἐθνοκατάρατος*» αποκαλούνταν όποιος Έλληνας ήταν αδιάφορος στον *«κοινόν πόλεμον τοῦ ἔθνους»*. Ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σ.326 τη λέξη *ἐθνοκατάρατος* από το παραπάνω Προκήρυγμα (βλ. παράρτημα, σ.253).

[32] – , «*Ἀθλιότης τῶν Ἰρλανδών*», περ. *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων*, 1843, Δεκέμβριος, αριθ. 84, σελ. 179. – , «*Οἱ Ὀττεντότοι*», [εικον.] περ. *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων*, 1844, Οκτώβριος, αριθ.94, σελ. 156-158. – , Σχετικά με τις επαναστάσεις των Ιρλανδών εφ. *Ανθολογία των Κοινωφελών Γνώσεων*, 1836, Νοέμβριος, αριθ. 7, σελ. 110-111, στήλη Διάφορα.

Γ.2. «Ο κιόρ Βεζύρης και το Τζήνι»

Ο αγωνιστής παρουσιάζεται και στο παρακάτω σκίτσο:

Ὁ κιὸρ Βεζύρης. Μαρεσσάλε! σφάζω, καῖε, διὰ νόμον μὴ σὲ μέλει
Νόμος εἶναι τὸ τοποῦζι ποῦ μᾶς ἔδωκαν στὰ χέρια
Ἡ Ἑλλὰς συνταγματάκι ἐὰν εἶπη σωστὰ θέλει
Πῶς τὸ ζῆθός της δὲν μπήγεις τὰ αὐτοριακὰ μαχέρια;

Τὸ Τζῆνι. Ἄφες τὴν φροντίδα εἰς ἐμέ. Σεῖς γράφετε ἀπὸ αὐτοῦ εἰς τὴν Τρακατροῦκαν ὅτι *οἱ γάδαροι Ἕλληνες ἀπατήθησαν καὶ ἐζήτησαν Σύνταγμα*, καὶ ἐγὼ ἀπὸ ἐδῶ σφάζων θ' ἀποκρίνομαι. Νὰ τὰ κεφάλια αὐτὰ μάρτυρας τῆς ἀπάτης των. Ἕως τώρα εἶναι σφαγμένοι ὑπὲρ τοὺς ἑβδομήκοντα, καὶ ἐγὼ ὁ παλικαρᾶς τοὺς ἀπέθανα εἰς τὰ βασανιστήρια. Ἀλλὰ νὰ μοῦ στείλετε ἕνα βαρέλι νεύτι, διότι τὸ ἔσωσα ὅλον. Ἂν ἠμπορεῖς ἀκόμη καὶ καμμίαν γάνην Γάταις, τῷ ὄντι ἀξίζεις διὰ τὸ πρωθυπουργηλίκη·

Ὁ κιὸρ Βεζύρης. Ἂν δὲν προφθάσω, ἠξεύρεις ὅτι προσπαθῶ νὰ φθείρω μερικοὺς βουλευτὰς, μεταχειρίσου τὰ ἀναμμένα σίδηρα· σχίζαις εἰς τὰ νύχια· λάδι βραστό· κρεμάλα· κόψε βρέφη εἰς τὰ στήθη τῶν γονέων· ἀλλὰ χωρὶς διάκρισιν, διότι κατὰ τὸ σύνταγμά των *ὅλοι εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου* δηλαδὴ τοῦ τοποῦζιοῦ.

Τὸ Τζῆνι. Πρόσεχε ὅμως μὴ μὲ στείλῃς εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, διότι ἐκεῖνα τὰ θηρία δὲν παίζουν τὸ κρεφτούλι. Ἐκεῖ μανθάνω ὅτι ὁ τόπος βράζει ἀπὸ ληστὰς καὶ τὴν παθαίνω. Δὲν ἠξεύρεις διατὶ τάχα εἰς τὴν Τρακατροῦκαν μας νὰ μὴ μοῦ γράψετε ἐπαίνους; Δὲν τρίζετε τὰ δόντια τοὐλάχιστον τῶν ἐφημερίδων, ποῦ στὸ διάβολο τὰ μανθάνουν ὅσα κάμνω;

Ὁ κιὸρ Βεζύρης. Πάσχισε ὅσο 'μπορεῖς νὰ βγάλωμε' τὸ ἄχτι μας. Τὰ ἀναθέματα ταῖς λεμονόφλουδες ταῖς πεπονιὲς ἀπὸ τοὺς ὀπορόπωλους ταῖς ντοματιὲς ἀπὸ τοὺς λαχανόπωλους ὁποῦ ἐφάγαμεν εἶναι καιρὸς νὰ ταῖς βγάλωμεν. Φυλάξου πολὺ νὰ μὴν ἐπαναστατήσῃ ὅλος ὁ λαὸς καὶ σὲ φέρουν κυνηγῶντας ἕως τὸ ὑπουργεῖον μου. Δὲν ἠζεύρεις τί γίνεται στὴν εὐρώπην; Περὶ τῶν ἐφημερίδων ἀδιαφόρησον· αὐταῖς καταχωρίζουν τὰς ἐκθέσεις τῶν κλητήρων καὶ δὲν προφθάνουν. Μὴ λησμονήσῃς καὶ διὰ τὴν ἄλλην δουλειάν..... Τὴν ἐννοεῖς;..... Μάθε ὅτι εὐγῆκε καὶ μία ἄλλη ἐφημερὶς Βόμβα, καὶ μᾶς κτυπᾷ κατακέφαλα· μὴ νομίζεις ὅτι δὲν πολεμῶ καὶ ἐγὼ ἀπ' ἐδῶ. Ἐστειλα τέσσαρας ἀνθρώπους μου διὰ τοὺς Βομβιστὰς ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπέτυχαν. Ἠξεύρεις ὅτι ἡ ἐφημερὶς αὕτη εἶναι τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ διὰ νὰ τὴν κακοσυστήσω καὶ ἐδῶ, καὶ ἐκεῖ, καὶ παρ' ἐκεῖθε, καὶ παρ' ἐπάνω, καὶ ἀκόμη παρ' ἐπάνω ἐγράψαμεν εἰς τὴν Τρακατροῦκαν μας ὅτι εἶναι τοῦ Μεταξᾶ, τοῦ Ῥήγα καὶ ὅλων τῶν Σεπτεμβριανῶν. Δὲν σοῦ ἀρέσει αὐτὴ ἡ πολιτική μου!; Δὲν ὑπερβαίνει τὴν Μετερνιχικήν;! Τώρα λοιπὸν *κανεὶς ἀπὸ ἡμᾶς* δὲν τὴν διαβάζει παρὰ ὁ, κατὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς Τρακατρούκας μας ὁ *Γάδαρος Ἑλληνικὸς λαός*. Ἀκολούθως θὰ σοῦ στείλω καὶ ὁδηγίας πῶς πρέπει νὰ φέρεσαι ἐναντίων τῶν συνταγματικῶν.

— Ὅσοι κρατήσουν τὸ δεύτερον φύλλον μας ὑποτίθενται τακτικοὶ συνδρομηταί.

Ὁ ὑπεύθυνος Συντάκτης, ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ.

Το σκίτσο αυτό δημοσιεύτηκε στο δεύτερο φύλλο της εφημερίδας «Βόμβα» της 05-06-1849 έτος Α΄ σελίδα 4 και συνοδεύει κείμενο χωρίς τίτλο με υπεύθυνο συντάκτη τον Σωτήριο Ευσταθίου. Το όνομα του συντάκτη είναι γραμμένο με κεφαλαία γράμματα στο τέλος του κειμένου. Το παραπάνω σκίτσο είναι αρκετά μεγάλο αφού καταλαμβάνει το 1/3 της σελίδας. Τον υπόλοιπο χώρο της σελίδας καταλαμβάνει το κείμενο.

Στο σκίτσο παρουσιάζονται τέσσερα πρόσωπα. Το ένα πρόσωπο είναι μισός άνδρας και μισό φίδι. Συγκεκριμένα από τη μέση και πάνω είναι άνδρας ένστολος και από τη μέση και κάτω φίδι με κουλουριαστή ουρά. Ο ένστολος είναι άνδρας νέος όπως μαρτυρούν τα πολλά σκούρα μαλλιά, το παχύ μαύρου χρώματος μουστάκι, τα μαύρα φρύδια, το ζωηρό βλέμμα το χωρίς ρυτίδες πρόσωπο, η σφριγηλή κίνηση. Παρουσιάζεται με το δεξί προφίλ και έχει μπροστά του δύο πρόσωπα που είναι δύο φουστανελοφόροι. Ο ένστολος αυτός πιάνει με το δεξί του χέρι τον ώμο του πρώτου φουστανελοφόρου ενώ στο αριστερό που είναι σηκωμένο κρατάει ένα τοπούζι, ρόπαλο (Βυζάντιος, 1857: 431 λ. *τοπούζι*) και είναι έτοιμος να τον κτυπήσει.

Ο φουστανελοφόρος που βρίσκεται μπροστά στον ένστολο φοράει ολόλευκη και πλούσια φουστανέλα, φέρμελη με γραμμοσκιάσεις στον αριστερό ώμο που φτάνουν μέχρι το μέσο της πλάτης, άσπρο υποκάμισο με μακριά μανίκια και ρέλι για γιακά, τουζλούκια κουμπωτά όπως δείχνουν οι γραμμοσκιάσεις και στα πόδια φοράει μέστια, λεπτό και μαλακό παπούτσι που φορούσαν μέσα από το άλλο παπούτσι. Φοράει φέσι ψηλό σκούρου χρώματος όπως δείχνει η σκίαση με φούντα στο πλάι σκουρόχρωμη και μεταξωτή αφού είναι γεμάτη καλοχτενισμένη βαριά και μακριά. Έχει μουστάκι που δεν είναι μαύρο όπως δείχνουν οι άσπρες κάθετες γραμμές και που είναι γυριστό στην άκρη. Η όψη του δείχνει άνδρα που δεν είναι στην πρώτη του νιότη. Παρουσιάζεται σωματοποιημένος, ολόκληρος, όρθιος, με τα νώτα του. Έχει λεβέντικη κορμοστασιά αφού το κορμί του είναι όρθιο και το κεφάλι στητό. Είναι δεμένος πισθάγκωνα, το κεφάλι του είναι στραμμένο αριστερά προς τον ένστολο τον οποίον δεν κοιτάζει αφού τα μάτια του είναι κατεβασμένα.

Κοντά στο φουστανελοφόρο αυτόν παρουσιάζεται να είναι κρεμασμένος από αγχόνη ένας δεύτερος φουστανελοφόρος, το τρίτο πρόσωπο του σκίτσου. Αυτός όπως και ο πρώτος παρουσιάζεται ολόσωμος, en face και έχει τα χέρια του πισθάγκωνα δεμένα, δεμένα στους αστραγάλους τα πόδια. Φοράει φουστανέλα ολόασπρη, πολύπτυχη, ίσια και μακριά ως κάτω από το γόνατο, άσπρες κάλτσες, μέστια, φέρμελη χειροποίητη, καλοϋφασμένη όπως δείχνει η καλοδουλεμένη πυκνή σκούρη ύφανση, με γιακά και δύο κουμπιά μπροστά, υποκάμισο άσπρο με φραμπαλά ως ψηλά στο λαιμό όπως δείχνουν οι μικρές οριζόντιες μαύρες γραμμές

(Βυζάντιος, ό.π.: 433 λ. *φερμπαλάς*, επ. σ. 413 λ. *γκαρνιτούρα*. Πρβ. Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1925 λ. *φραμπαλάς*). Ο κρεμασμένος αυτός φουστανελοφόρος που είναι ασκεπής και που έχει στρογγυλεμένο το πρόσωπο κλειστά τα μάτια και το στόμα πρέπει να είναι νεκρός αφού τα πόδια του δεν πατούν στη γη.

Το τέταρτο πρόσωπο του σκίτσου βρίσκεται πίσω από τον ένστολο άνδρα. Το πρόσωπο αυτό που παρουσιάζεται με το δεξί προφίλ είναι ένας άνδρας ενδεδυμένος ρούχα δυτικού τύπου, από την Εσπερία, ο δυτικοντυμένος. Έχει κεφάλι και πόδια αρπακτικού πτηνού. Έχει μαύρο φτέρωμα πτηνού στο στήθος, στο λαιμό και στο κεφάλι. Επίσης σε φτέρωμα, παραπέμπουν και οι γραμμοσκιάσεις σε ολόκληρο το δεξί του πόδι. Από το γαμψό ράμφος του που είναι ανοικτό βγαίνουν κρωξίματα που έχουν μορφή μεγάλου, κομμένου σε φύλλα μαύρου χαρτιού και έχει γραμμένες με κεφαλαία γράμματα τις λέξεις *«ΕΥΓΕ», «ΔΙΑΤΑΓΜΑ», «ΤΡΑ».* Ο άνδρας αυτός κάθεται σε καρέκλα χωρίς πλάτη μπροστά σε ένα τραπέζι με τέσσερα πόδια επάνω στο οποίο υπάρχουν ένα κλειστό βιβλίο και δύο κονδυλοφόροι από φτερό μέσα στα δύο μελανοδοχεία.

Τα πρόσωπα δεν βρίσκονται όλα στον ίδιο χώρο. Ο ένστολος άνδρας με τους δύο φουστανελοφόρους βρίσκονται σε ανοικτό, υπαίθριο χώρο όπου παρουσιάζεται και η αγχόνη. Σε αντίθεση ο καθισμένος μπροστά σε τραπέζι άνδρας με πρόσωπο και πόδια πτηνού βρίσκεται σε κλειστό περιορισμένο χώρο όπως δείχνουν οι γραμμοσκιάσεις του αρχιτεκτονικού φόντου.

Το κείμενο που συνοδεύει το σκίτσο έχει τη μορφή διαλόγου με πρόσωπα έναν κιορ Βεζύρη και το Τζήνι. Ο κιορ Βεζύρης δίνει εντολή στο τζήνι να βασανίζει τους Έλληνες που είναι υπέρ του Συντάγματος. Το τζήνι τον καθησυχάζει ότι εφαρμόζει πιστά τα λόγια του και ως αποτέλεσμα είχε να στείλει περισσότερα από εβδομήντα άτομα στη σφαγή αφού προηγουμένως τους είχε βασανίσει. Ζητάει εφόδια από τον κιορ Βεζύρη, να του στείλει νέφτι και γάτες για τα βασανιστήρια. Ο μόνος ενδοιασμός του είναι να μην τον στείλει στην Ακαρνανία γιατί ο τόπος είναι γεμάτος ληστές και φοβάται για τη σωματική του ακεραιότητα. Ο κιορ Βεζύρης είναι πολύ συγκεκριμένος στις εντολές που του δίνει. Να χρησιμοποιεί αναμμένα σίδερα, λάδι βραστό, να τους βγάζει τα νύχια, να τους κρεμάζει, να σφάζει τα βρέφη τους και όλα χωρίς καμιά διάκριση διότι ειρωνικά όπως λέει *«κατά τό σύνταγμά των»* οι Έλληνες είναι *«ὅλοι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ νόμου»* που είναι το τοπούζι.

Παρακάτω ο κιορ Βεζύρης ανακοινώνει στο τζήνι ότι άρχισε να εκδίδεται και μια άλλη εφημερίδα, η εφημερίδα «Βόμβα» η οποία τους αντιπολιτεύεται και είναι, όπως τον ενημερώνει, η εφημερίδα του λαού. Βέβαια όμως ο κιορ Βεζύρης, σύμφωνα με τα λεγόμενα

του είχε προσπαθήσει να δυσφημίσει την εφημερίδα αυτή με διάφορες καταχωρήσεις στην φιλοκυβερνητική «Τρακατρούκα» λέγοντας ότι η «Βόμβα» είναι εφημερίδα του Μεταξά, του Ρήγα και όλων των Σεπτεμβριανών. Τελειώνοντας επαίρεται για το κατόρθωμά του αυτό που ξεπερνά την πολιτική και αυτού του Μέτερνιχ (1773-1859), του αυστριακού ανθέλληνα καγγελαρίου, λέγοντας ότι τώρα τη «Βόμβα» τη διαβάζει μόνο *«ὁ Γάδαρος Ἑλληνικός λαός»*.

Ο πρωταγωνιστής του κειμένου, ο κιορ Βεζύρης, είναι σύμφωνα με το κείμενο ένας υπουργός της Κυβέρνησης. Το τζήνι, που εκτελεί κατά γράμμα τις εντολές του υπουργού αφού λέει *«ἄφες τὴν φροντίδα εἰς ἐμέ»* γίνεται αντιληπτό ότι είναι το πειθήνιο όργανό του, το όργανο της τάξης της εποχής εκείνης.

Στο σκίτσο ο άνδρας με τη μορφή πτηνού είναι ο κιορ Βεζύρης του κειμένου αφού κάθεται στο γραφείο και δίνει προφορικές εντολές, τα κρωξίματα που βγαίνουν από το ανοικτό του ράμφος. Ο ένστολος που βρίσκεται στο μέσο και έχει σώμα φιδιού είναι το τζήνι ο οποίος αφού έχει πάρει εντολές από τον κιορ Βεζύρη συλλαμβάνει διάφορους και τους βασανίζει. Είναι τόσο πειθήνιο όργανο του κιορ Βεζύρη που φτάνει στο σημείο να τους στήσει στην κρεμάλα.

Ο συντάκτης ονομάζει τα πρόσωπα του διαλόγου κιορ Βεζύρη και Τζήνι ορμώμενος από τους ήρωες του παραμυθιού της Χαλιμάς *Ο Αλαντίν και το λυχνάρι*.

Αν αναλογιστούμε την Ελλάδα της εποχής αυτής η ερμηνεία του σκίτσου δεν είναι δύσκολη. Κάτω από την επιρροή της φιλελεύθερης ευρωπαϊκής επανάστασης του Φεβρουαρίου του 1848, από την πίεση της αυταρχικής διακυβέρνησης του Όθωνα και της καταστρατήγησης του Συντάγματος και τις γενικότερες οικονομικές δυσχέρειες του ελληνικού κράτους συνέβησαν κινήματα πολιτικού περιεχομένου, υπέρμαχα της συνταγματικής διακυβέρνησης, στη Στερεά και την Πελοπόννησο (Ι.Ε.Ε.: 134-135 τ. ΙΓ΄. Επ. Βουρνάς, ό.π.: 327. Επ. Σβορώνος, ό.π.: 83,85). Εκτός από την ένοπλη αυτή δράση φοιτητές, λόγιοι και πολιτικοί, με συγκεντρώσεις, με έκδοση φυλλαδίων, με άρθρα στις εφημερίδες διακήρυσσαν την ανάγκη για δημοκρατικές ελευθερίες. Στην Εθνική Εορτή της 25^{ης} Μαρτίου (1848) συνέβησαν διαδηλώσεις υπέρ της εφαρμογής του Συντάγματος και των συνταγματικών ελευθεριών (Ι.Ε.Ε.: 135-136 τ. ΙΓ΄).

Επί Κυβερνήσεως Κανάρη (15-10-1848/12-12-1849) η πολιτική έξαψη εξακολουθούσε διότι δεν είχε δοθεί αμνηστία σε όλους τους συλληφθέντες και εκτοπισμένους στασιαστές των κινημάτων του 1848 όπως αξίωνε ο λαός με το σκοπό να αμβλυνθούν οι αντιθέσεις και τα πάθη και να επέλθει η εσωτερική γαλήνη (Κορδάτος, ό.π.: 546-547 τ. 3^{ος}). Η Κυβέρνηση από φόβο μη γίνουν ταραχές στην εθνική εορτή της 25^{ης} Μαρτίου, όπως είχαν

γίνει την προηγούμενη χρονιά προέβη σε συλλήψεις και εκτοπισμούς αξιωματικών υπέρμαχων του Συντάγματος (Κορδάτος, ό.π.: 547 τ. 3ος). Ανάμεσα σ'αυτούς ήταν και ο συνταγματάρχης Δ. Καλλέργης ο οποίος εκτοπίστηκε από την Αθήνα στο Άργος (Κορδάτος, ό.π.).

Οι αναγνώστες δεν δυσκολεύτηκαν να αναγνωρίσουν τα πρόσωπα που παρουσιάζονται στο σκίτσο. Στο πρόσωπο του υπουργού, οι αναγνώστες του σκίτσου βλέπουν τον Δ. Χρηστίδη ο οποίος τον καιρό αυτό ήταν υπουργός των Εσωτερικών από 17-4/28-7-1849. Το πρόσωπο αυτό παρουσιάζεται αλλήθωρο όπως, ως γνωστό, ήταν ο Χρηστίδης (βλ. σ. 76). Αυτός είναι ο λόγος που το μάτι του πτηνού είναι μεγάλο και η ίριδα στην κόγχη. Επίσης ο Χρηστίδης, όπως όλοι γνώριζαν, φορούσε ρούχα ευρωπαϊκά και ήταν λεπτός όπως το πτηνό στο σκίτσο. Ο Χρηστίδης ως υπουργός Εσωτερικών προέβη σε εκτοπίσεις των Επτανησίων προσφύγων που το 1849 είχαν φθάσει στην Ελλάδα. Οι Επτανήσιοι, καθώς η σπίθα των ευρωπαικών κινημάτων του 1848 είχε φθάσει στα Αγγλοκρατούμενα αυτά νησιά, ξεσηκώθηκαν προκειμένου να απελευθερωθούν από την αγγλική κυριαρχία. Οι Αγγλικές Αρχές με σκοπό να καταστείλουν το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα των Επτανησίων κήρυξαν στρατιωτικό νόμο και προέβησαν σε σκοτωμούς, μαστιγώσεις, φυλακίσεις απαγχονισμό.Οι επαναστατημένοι δημοκράτες Επτανήσιοι διωγμένοι και κυνηγημένοι από τις Αγγλικές Αρχές εύρισκαν άσυλο στην ελεύθερη Ελλάδα όπως και Πολωνοί, Ούγγροι και Ιταλοί επαναστατημένοι.Οι πρόσφυγες αυτοί γίνονταν δεκτοί με συμπάθεια από τους ελληνικούς πληθυσμούς. Ο Χρηστίδης παρότι γνώριζε τις ωμότητες των Άγγλων στα Ιόνια νησιά συμμορφώθηκε αντί να αρνηθεί να εκτελέσει, ως υπουργός Εσωτερικών που ήταν, το σκληρό μέτρο του εκτοπισμού των προσφύγων που ήταν απαίτηση της Αγγλικής κυβέρνησης καθώς οι Επτανήσιοι πρόσφυγες θεωρούνταν Άγγλοι υπήκοοι (Ι.Ε.Ε.: 137 τ. ΙΓ΄. Επ.Γκίνης-Μέξας, 1941: 250 νο. 5044 τ. Β΄. Επ. Μαζαράκης - Αινιάν, ό.π.: 125 τ. Α΄). Αυτός είναι και ο λόγος που στο κείμενο ο Βεζύρης του ανατολικού παραμυθιού αποκαλείται 'κιορ' παραπέμποντας στη λέξη της Επτανησιακής διαλέκτου *«σιορ»* που σημαίνει κύριος (Ζώης, 1963: 427 τ. Β΄ λ. *Σιορ)*.

Στον ένστολο με το σώμα φιδιού όλοι αναγνώρισαν τον εθνοφύλακα από τη στολή, το καπέλο και το ρόπαλο που κρατά όπως και από το ότι είναι νέος. Ο εθνοφύλακας, ο χωροφύλακας της εποχής, ανήκε στην Εθνοφυλακή που ήταν Σώμα πολιτών οπλοφόρων ηλικίας 18-24 ετών. (βλ. Βουρνάς ό.π.: 376. Επ. πρβ. Σβώλος, ό.π.: 126 εδαφ. ζ΄ του άρθρ. 105 του Συντάγματος του 1844).

Στο πρόσωπο του πισθάγκωνα δεμένου φουστανελοφόρου όλοι αναγνώρισαν του Δ. Καλλέργη. Ο Δ. Καλέργης (1808-1867) ήταν ο αρχηγός της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμ-

βρίου από την οποία προήλθε το Σύνταγμα (Κορδάτος, ό.π.: 248 τ. 3ος). Τις μέρες αυτές που η κυβέρνηση έδωσε εντολή για συλλήψεις και βασανισμούς των συνταγματικών και ο Καλλέργης υπέστη αρνητική αντιμετώπιση. Βέβαια δεν τον συνέλαβαν ούτε τον βασάνισαν αλλά διατάχτηκε, όπως αναφέρθηκε, να εκτοπιστεί. Πιστεύουμε ότι αυτός είναι ο φουστανελοφόρος του σκίτσου. Το πρόσωπο του φουστανελοφόρου θυμίζει τον Καλλέργη. Ο Καλλέργης είχε φαρδύ πρόσωπο, μύτη ίσια, μαύρα μακριά φρύδια, μουστάκι γυριστό όπως ο φουστανελοφόρος στο σκίτσο. Επίσης ο Καλλέργης, όπως όλοι γνώριζαν, είχε ένα αυτί, ήταν κουτσαύτης. Και ο φουστανελοφόρος στο σκίτσο παρουσιάζεται να φοράει τον ιμάντα που φέρουν στο κεφάλι όσοι δεν έχουν αυτί. Ο Καλλέργης το 1849 ήταν μεσόκοπος για το λόγο αυτό το μουστάκι του δεν είναι μαύρο. Ο Καλλέργης ήταν ένα από τα παλικάρια του αγώνα του 1821 και πολεμώντας στο πλευρό του Καραϊσκάκη στη μάχη στον Ανάλατο στις 24 Απριλίου 1827 ο Κιουταχής του έκοψε το αριστερό αυτί.

Ο κρεμασμένος στην αγχόνη είναι ένας από το λαό αφού είναι ενδεδυμένος τη φουστανέλα.

Το σκίτσο παρουσιάζει τον ελληνικό λαό ο οποίος συλλαμβάνεται, τρώει ξύλο, οδηγείται στην αγχόνη, στην κρεμάλα, από τα όργανα του κράτους ύστερα από εντολή των ανωτέρων τους.

Στο σκίτσο θύμα σύλληψης από τον εθνοφύλακα είναι ο Καλλέργης, ο πρωταγωνιστής της νύκτας της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 από την οποία προήλθε το Σύνταγμα. (Ι.Ε.Ε.: 90-94 τ. ΙΓ΄). Αυτό δεν είχε ξεχαστεί αφού είχαν περάσει μόνο έξι χρόνια και ζούσε η γενιά του 1843. Βέβαια τον Καλλέργη η Κυβέρνηση δεν μπορούσε να τον συλλάβει διότι θα γινόταν σάλος αλλά τον διέταξε, όπως αναφέρθηκε, να φύγει από την Αθήνα στο Άργος (βλ. Βλαχογιάννης, ό.π.: 315 ανεκ. 159).

Η παρουσίαση στο σκίτσο του Καλλέργη σαν συλληφθέντα, αφού είναι δεμένος πισθάγκωνα παραπέμπει στις συλλήψεις πολιτών υπέρμαχων του Συντάγματος στις οποίες, όπως αναφέρθηκε, προέβη η κυβέρνηση. Αυτός είναι ο λόγος που ο Καλλέργης δεν φοράει τη στολή αξιωματικού, ως συνταγματάρχης που ήταν, αλλά φοράει την εθνική ενδυμασία, τη φουστανέλα.

Στο σκίτσο ο ωραίος Έλληνας Κρητικός Καλλέργης[33] έχει λεβέντικη κορμοστασιά και γυρισμένο το κεφάλι προς τον ένστολο που τον συλλαμβάνει πλην όμως τα μάτια του κατεβασμένα να μην τον βλέπει, ένας αγέρωχος. Με τον τρόπο αυτό γίνεται αντιληπτό ότι ο

[33] Αναφορικά με τον οικογενειακό κλάδο των Καλέργηδων βλ. περ. «Ελληνομνήμων», Ιούνιος 1843, αριθ. 6, σελ. 322-336, άρθρο «Αντώνιος Καλλιέργης».

Καλλέργης απαξιοί τον ένστολο που τον συλλαμβάνει. Πιο συγκεκριμένα που συλλαμβάνει έναν Καλλέργη, αυτόν, τον Καλλέργη τον Σεπτεμβριανό. Αυτόν, που ήταν η προσωποποίηση της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου αφού η επιτυχία της οφειλόταν σ' αυτόν και ο λαός το γνώριζε αυτό πολύ καλά. Τον Καλλέργη, αυτόν που ήταν ο ήρωας εκείνης της νύκτας η οποία ήταν μεγαλειώδης αφού ήταν μεγαλόφρων, αναίμακτη και με το ποθητό από το λαό αποτέλεσμα. Τον Καλλέργη που ήταν αυτός που τη νύκτα της 3ης Σεπτεμβρίου θαρρετά, με τόλμη, σαν άλλος ηγέτης, απευθύνθηκε στον βασιλιά και ζήτησε από αυτόν να παραχωρήσει Σύνταγμα, όπως ήταν η ομόφωνη κοινή επιθυμία στρατού και λαού και που ο βασιλιάς παραχώρησε (Νέεζερ, 1963: 254 -260. Επ. Ι.Ε.Ε.: 92-94 τ. ΙΓ΄. Επ. Βουρνάς, ό.π.: 280-281. Επ. Βλαχογιάννης, ό.π.: 276 ανεκ. 126, επ. σ. 281 ανεκ. 129). Τον Ρωσόφιλο (Νέεζερ ό.π.: 254) Καλλέργη που ήταν ο φρούραρχος της Εθνοσυνέλευσης της 3ης Σεπτεμβρίου η οποία για τις υπηρεσίες του στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου ψήφισε *«γενικήν Αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα Πολιτογράφησιν»*. Στις 17 Μαρτίου 1844 η Εθνοσυνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου είχε ψηφίσει και απένειμε στον Καλλέργη έπαινο όπου αναφέρεται ότι: *«Ἡ Συνέλευσις... διὰ τὴν ἀξιομίμητον καὶ παραδειγματικήν αὐτοῦ διαγωγήν εἰς τὴν Συνταγματικήν ταύτην παλιγγενεσίαν καὶ ἕνεκα τῆ ς καθ'ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιών τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως παντός ἐπαίνου κρείττονος διαγωγῆς τοῦ Φρούραρχου αὐτῆς Κυρίου Δημητρίου Καλλέργη, ἐψήφισε γενικήν Αὐτοῦ καθ'όλην τὴν Ἑλλάδα Πολιτογράφησιν».*

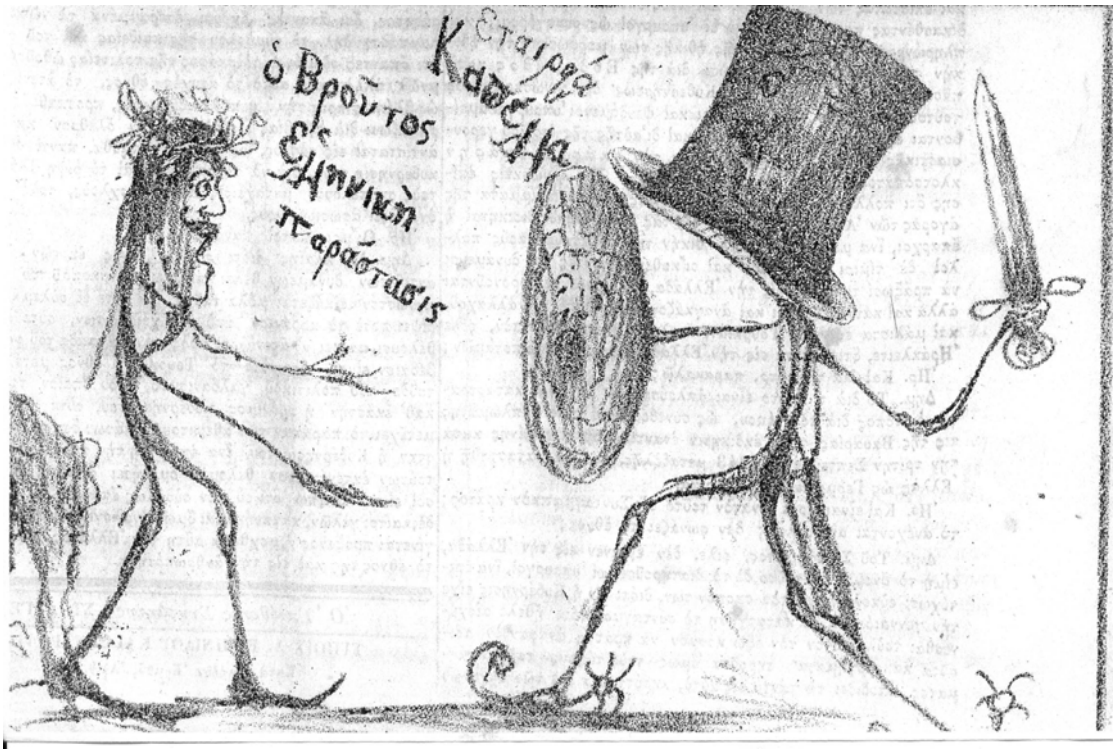
Ο γελοιογράφος κριτικάρει αυστηρά τον εθνοφύλακα που συλλαμβάνει τον Καλλέργη όπως και που τον δέρνει με το ρόπαλο όπως μαρτυρούν οι γραμμοσκιάσεις ως χαμηλά στην πλάτη του. Συγκεκριμένα τον σατιρίζει που συλλαμβάνει και βασανίζει πολίτες υπακούοντας τυφλά στις εντολές των ανωτέρων του όταν το Σώμα της Εθνοφυλακής αποτελεί *«ἐγγύησιν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πολιτῶν ἀπό τὰς αὐθαιρεσίας ... τῶν κυβερνητικῶν ὀργάνων»* (βλ. Βουρνάς ό.π.: 376). Και αυτό τη στιγμή που ήταν γνωστό ότι σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1844 απαγορεύονταν τα βασανιστήρια. (Άρθρο 13 του Συντάγματος του 1844 στο Σβώλος, ό.π.: 113) Όπως απαγορεύονταν και σύμφωνα με τα Συντάγματα που ψήφισαν οι επαναστατημένοι Έλληνες στις Συνελεύσεις της Επιδαύρου, του Άστρους και της Τροιζήνας (Σβώλος, ό.π.: 77, 90, 95). Τους εθνοφύλακες ο λαός της εποχής αποκαλούσε αρνητικά «*σταυρωτῆδες*» (Κορδάτος, ό.π.: 415 τ.3ος). Ο γελοιογράφος σαρκάζει τους κυβερνώντες που δεν εφαρμόζουν, όπως επιθυμούσε ο λαός, το Σύνταγμα που με επανάσταση ήταν που αποκτήθηκε, και διατάζουν τη σύλληψη πολιτών υπέρμαχων του Συντάγματος τη στιγμή που και αυτοί είναι Έλληνες. Αυτός είναι ο λόγος που ο ένστολος έχει σώμα φιδιού με κουλουριασμένη ουρά, το ύπουλο φαρμακερό ευλύγιστο ζώο που έρπει, που σέρνεται.

Αυτός είναι επίσης ο λόγος που οι εντολές, τα διατάγματα που εκδίδει ο υπουργός Εσωτερικών Χρηστίδης είναι χρώματος μαύρου. Η καταπάτηση του Συντάγματος από τον Όθωνα και τους κυβερνώντες, ο στραγγαλισμός από το αυταρχικό καθεστώς των συνταγματικών ελευθεριών των πολιτών, των δικαιωμάτων των πολιτών, είναι και ο λόγος που ο λαός στο σκίτσο είναι κρεμασμένος στην αγχόνη, δεμένος χειροπόδαρα, με ολοστρόγγυλο το πρόσωπο, κλειστά τα μάτια, ερμητικά κλειστό το στόμα, ένας νεκρός. Ήταν σε όλους γνωστό ότι ο απαγχονισμός δεν ήταν ο τρόπος εκτέλεσης της θανατικής ποινής (Γούδας, 1876: 348-349 τ. Η΄). Κατά τα χρόνια της Αντιβασιλείας αποσπάσματα χωροφυλάκων προέβαιναν σε εκτελέσεις σιδεροδέσμιων στα χέρια και στα πόδια ανταρτών δια της λαιμητόμου η οποία ήρθε στην Ελλάδα το 1833 (βλ. Νέεζερ, ό.π.: 162-167).

Ο Χρηστίδης, όταν ξέσπασε η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου ήταν υπουργός Εσωτερικών, του πιο σημαντικού τότε υπουργείου (Ι.Ε.Ε.: 86 τ. ΙΓ΄). Καθώς δεν πίστευε στην επιτυχία της Επανάστασης δεν συνέπλευσε με το λαό. Με την επιτυχία της Επανάστασης κατ' εκείνη τη νύκτα 'τόβαλε στα πόδια', έφυγε σαν τον κλέφτη (Μπαμπινιώτης, ό.π.: 1433 *λ. πόδι ΦΡ. ιζ*) και πήγε στη Σύρο όπου παλαιότερα (1835-1840) είχε διατελέσει διοικητής (Κορδάτος, ό.π.: 377 σημ. 1. επ. Ι.Ε.Ε.: 88^{α} τ. ΙΓ΄). Ο λαός τον αποδοκίμασε έντονα για τη συμπεριφορά του αυτή (Κορδάτος, ό.π.).

Ο Χρηστίδης, ως φαίνεται, δεν ξέχασε τη συμπεριφορά του λαού και όταν το 1849 έγινε πάλι υπουργός Εσωτερικών θέλοντας να εκδικηθεί έδινε τις εντολές που περιγράφει το κείμενο. Ο λόγος ήταν να βγάλει το άχτι του όπως ο ίδιος ομολογεί με τα εξής λόγια: *«Πάσχισε ὅσο 'μπορεῖς νὰ βγάλωμε τὸ ἄχτι μας. Τὰ ἀναθέματα ταῖς λεμονόφλουδες ταῖς πεπονιές ἀπό τοὺς ὀποροπώλους ταῖς ντοματιές ἀπό τοὺς λαχανοπόλους ὁπού ἐφάγαμεν εἶναι καιρός νὰ ταῖς βγάλωμεν. Φυλάξου πολύ νὰ μὴν ἐπαναστατήση ὅλος ὁ λαός καὶ σὲ φέρουν κυνηγῶντας ἕως τὸ ὑπουργεῖον μου».*

Ο αγωνιστής ενέπνευσε και το γελοιογράφο του «Δημόκριτου» (25/10/1851) στο παρακάτω σκίτσο:

Το σκίτσο είναι αρκετά μεγάλο αφού καταλαμβάνει τη μισή σελίδα της εφημερίδας. Το σκίτσο φέρει τον τίτλο «Εταιρεία Καπέλλα» στην ελληνική παράσταση «ο Βρούτος». Δύο όντα πρωταγωνιστούν στο σκίτσο αυτό. Το όν δεξιά, είναι ένα ακαθόριστο ον με ημίψηλο καπέλο και σπιρούνια. Στο αριστερό του χέρι κρατάει την ασπίδα του η οποία είναι πολύ γυαλιστερή τόσο που το είδωλό του φαίνεται καθαρά σ' αυτήν. Το πρόσωπο, το ον στον καθρέφτη είναι ακαθόριστο και θυμίζει μάλλον ένα διαβολικό ον. Στο δεξί του χέρι κραδαίνει ένα ξίφος και βρίσκεται σε στάση επίθεσης έτοιμος να επιτεθεί στον απέναντί του. Αυτός είναι ένας λιπόσαρκος και κακομοίρης άνθρωπος ο οποίος όμως φορά στο κεφάλι δάφνινο στεφάνι. Είναι άοπλος και τα χέρια του βρίσκονται σε στάση παρακλητική σαν να εκλιπαρεί τον αντίπαλό του να μη του κάνει κακό.

Το σκίτσο παραπέμπει στο ιστορικό γεγονός της δίκης του αγωνιστή στρατηγού Μακρυγιάννη το 1852-53 (Μακρυγιάννης, 1977: τ. Β΄. Επ. Βουρνάς ό.π.: 381-383). Το όν δεξιά που βρίσκεται σε στάση επίθεσης είναι ο υπουργός Στρατιωτικών της εποχής Σπυρομήλιος (1850-53) εύκολα αναγνωρίσιμος στους αναγνώστες από τα γεγονότα. Τον σατιρίζει πολλαπλά ο σκιτσογράφος αφού το είδωλό του στον καθρέφτη είναι ένα διαβολικό ον, ένας

διάβολος. Ο αποστεωμένος αριστερά είναι βέβαια ο στρατηγός Μακρυγιάννης, είναι αποστεωμένος διότι την εποχή εκείνη ήταν άρρωστος. Παρουσιάζεται με δάφνινο στεφάνι διότι ήταν άξιος και νικηφόρος αγωνιστής της πατρίδας (π. «Ἄστρον τῆς Ἀνατολής», Σεπτ. 1844, έτος Α΄, φύλ. Ε΄, «Ὁ κλεινός ἥρως τῆς Τρίτης Σεπτεμβρίου», άρθρ., σσ: 237-241).

Στο σκίτσο ο Σπυρομήλιος παρουσιάζεται να φορά ημίψηλο καπέλο κάτι που παραπέμπει στην υπεροχή και αυτό αφού είναι υπουργός. Ο Σπυρομήλιος όμως παρουσιάζεται να είναι υπερβολικά λεπτός, σαν νήμα, ενώ το καπέλο του είναι υπερβολικά μεγάλο κάτι που παραπέμπει στο καπέλωμα την επιβολή απόψεων μιας οργανωμένης ομάδας στο κοινωνικό σύνολο (Κριαράς, ό.π.: 660 *λ. καπέλωμα 3*. Επ. Λ.Κ.Ν., 1998 : 661, *λ. καπέλωμα*).

Με τον τρόπο αυτό ο γελοιογράφος σατιρίζει τον Σπυρομήλιο ότι είναι ένας που καπελώθηκε και παράλληλα καπελώνει το λαό αφού είναι αφοσιωμένος στον Όθωνα (Κριαράς, ό.π.: 660, *λ. καπελώνω 3*. Επ. Λεξ.Κ.Ν., ό.π.: 661, *λ. καπελώνω)*. Ο λαός αυτούς που ανήκουν στην ιθύνουσα τάξη ειρωνικά αποκαλεί ‘τα ψηλά καπέλα’ (Λ.Κ.Ν., ό.π.: 661, *λ. καπέλο* 1α ΦΡ.).

Ποιά μπορεί να είναι η Εταιρεία Καπέλλα που ανεβάζει το ελληνικό θεατρικό έργο «Βρούτος». Είναι όλοι όσοι, όπως ο Σπυρομήλιος είναι καπελωμένοι και παράλληλα καπελώνουν το λαό. Είναι οι αφοσιωμένοι στον Όθωνα και για το συγκεκριμένο γεγονός η εταιρεία είναι όλη η Κυβέρνηση Κριεζή, η Κυβέρνηση των αφοσιωμένων στον Όθωνα.

Η θεατρική παράσταση φέρει τον τίτλο «Βροῦτος». Ο Σπυρομήλος αν και ομοϊδεάτης και συναγωνιστής του Μακρυγιάννη κατά την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 ήταν αυτός που τον Απρίλιο του 1852 υποκίνησε τη δίκη εναντίον του (Μακρυγιάννης Απομν.: 181 τ. Α΄. Επ. Μακρυγιάννης, 1977: 262 τ. Β΄. Επ. Κυριακίδης ό.π.: 622, 570 τ.1). Ο Ηπειρώτης Σπυρομήλιος φέρθηκε όπως ο Ρωμαίος πραίτορας Βρούτος ο οποίος αν και φίλος του Ιουλίου Καίσαρα πρωτοστάτησε στη δολοφονία του επίσης με ξίφος στη Ρώμη το 44 μ.Χ. Ο Ηπειρώτης Σπυρομήλιος αν και ομοϊδεάτης του Μακρυγιάννη τον πρόδωσε όπως πάλαι ποτέ ο Βρούτος.

Το σκίτσο αυτό έχει ορισμένα χαρακτηριστικά που δε συναντούνται σε άλλα σκίτσα. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι περιέχει μορφές τελείως αφαιρετικές. Σώματα αποστεωμένα, μια μορφή χωρίς κεφάλι, σιδερένια σπιρούνια στη θέση των ποδιών. Ο σκιτσογράφος το σχεδίασε σαν με μια μόνο μονοκοντυλιά παρόλα αυτά όμως είναι άκρως εύστοχο και αποκαλυπτικό. Τα υπερβολικά μακριά άκρα και η μορφή του αποστεωμένου ήρωα έρχονται σε μεγάλη αντίθεση με το τεράστιο καπέλο και το μεγάλο ξίφος του «Βρούτου». Το είδωλο του προδότη φίλου στην ασπίδα/καθρέπτη που θυμίζει ένα διαβολικό

ον και η κίνησή του, όλα αυτά τα στοιχεία συνθέτουν με ιδιαίτερη μαεστρία του καλλιτέχνη την φοβερή σκηνή της προδοσίας του φίλου.

Όταν παρουσιάστηκε το σκίτσο δίδονταν πολλές παραστάσεις στο θέατρο Αθηνών (π. «Ἑστία» 1893, β΄ εξ.: 321-325 εξ. επ. π. «Εὐτέρπη» 15-4-1852, 1-12-1852, 15-3-1853 στήλη Έργα και Ημέραι) ενώ και πρόσφατα, το 1844, είχε μεταφραστεί έμμετρα στα ελληνικά από τον Ζ.Μ. η τραγωδία του Βολταίρου (1694-1788) *Βρούτος* που γράφτηκε το 1730. (Βολταίρος, 1844. Επ. Γκίνης - Μέξας, 1941: 101 Νο 3953 τ. Β΄ και Κασίνης, 2006: 116 Νο 342. Επ. Δημαράς 1977: 145-175). Η τραγωδία του Βολταίρου *Βρούτος* είχε μεταφραστεί στα ελληνικά σε ελεύθερη έμμετρη μετάφραση σε ιαμβικό στίχο από τον Γεώργιο Σερούϊο και παρουσιαστεί στα ελληνικά στο Βουκουρέστι προ της Επαναστάσεως (17-3-1820) και στην Αθήνα το 1836 (π. «Ἑστία» 1893, β΄ εξ., σ. 322, επ. Παπαδόπουλος Βρετός, 1857: 213 αριθμ. 700 μέρος Β΄).

Δ. Ο Τύπος

Η ενότητα αυτή αφορά σκίτσα στα οποία πρωταγωνιστικό ρόλο έχει ο Τύπος της εποχής. Στα σκίτσα αυτά σατιρίζονται οι εφημερίδες, οι εκδότες και οι συντάκτες τους.

Ο ελληνικός Τύπος γεννήθηκε στο τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα σε περιοχές εκτός Ελλάδος όπου υπήρχε ενεργό και δραστήριο ελληνικό στοιχείο. Η πλούσια και συστηματική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στο χώρο του Τύπου προεπαναστατικά ιδίως όμως κατά τη διάρκεια του Αγώνα αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο για την αξιολόγηση της πολιτικής ωριμότητας του υπόδουλου ελληνικού λαού. Κατά τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα που είναι η περίοδος της εθνικής αφύπνισης και της ιδεολογικής προετοιμασίας του Αγώνα, ο ελληνικός Τύπος βρισκόταν σε μεγάλη ακμή. Το σύνολο του προεπαναστατικού Τύπου, με εξαίρεση τρία φιλολογικά περιοδικά που τυπώνονταν στο Παρίσι και το Λονδίνο μεταξύ 1819 και 1821, εκδιδόταν στη Βιέννη. Αυτό συνέβη διότι στη Βιέννη κατά τους χρόνους αυτούς είχε σχηματιστεί μεγάλη και πλουσιότατη ελληνική κοινότητα, μεγάλο μέρος Ελλήνων λογίων είχε συγκεντρωθεί εκεί και άκμαζε το ελληνικό εμπόριο. Επίσης λόγο της θέσης της Βιέννης στο κέντρο της Ευρώπης οι ελληνικές εφημερίδες μπορούσαν να κυκλοφορήσουν ευκολότερα και ταχύτερα προς όλες τις κατευθύνσεις όπου υπήρχαν Έλληνες αλλά και στους υπόδουλους Έλληνες μέσω των ηγεμονιών της Μολδοβλαχίας. Το ότι ο ελληνικός Τύπος γεννήθηκε στο εξωτερικό δεν είναι παράδοξο αφού στους υπόδουλους Έλληνες δεν επιτρεπόταν ούτε ήταν δυνατή καμιά εκδήλωση δημοσιογραφίας, αυτού του βαρόμετρου όλων των εκδηλώσεων της εθνικής ύπαρξης ενός λαού. Αντιθέτως παράδοξο θα ήταν να μην ανέκυπτε τύπος υπό την έννοια της δημοσιογραφίας για ένα λαό όπως ο ελληνικός που έδωσε στην ανθρωπότητα έναν Περικλή (490-429 π.Χ.), αυτόν που πρώτος χρησιμοποίησε γραπτά κείμενα για τους λόγους του έναν Πλάτωνα (428-348 π.Χ.) αυτόν που πέρασε στην περιοχή της φιλοσοφίας τη λογογραφία, τις σχέσεις γραφής και προφορικού λόγου (Πλάτωνος Φαίδρος 275 d - 275 e). Ο ελληνικός λαός που έως τον 5^{ο} π.Χ. αιώνα είχε πολιτισμό δημόσιας παρουσίασης καθώς είχε θεοποιήσει το διάλογο, τη ρητορία, την προφορικότητα που είναι η αντανάκλαση του γραπτού λόγου. Ο ελληνικός λαός που έδωσε στην ανθρωπότητα ως έννοια ως λέξη και ως πολιτική πράξη, τη Δημοκρατία η οποία συνεπάγεται ατομικές ελευθερίες.

Πρώτη εφημερίδα του ελληνισμού στην προεπαναστατική περίοδο ήταν η «Ἐφημερίς» (1790-1798) που εξέδιδαν οι αδελφοί από τη Σιάτιστα Μαρκίδες Πούλιοι στη Βιέννη όπου διατηρούσαν και τυπογραφείο (Βιβλ. Παπαδόπουλος - Βρετός, 1857: 323-324 όνομα «Πούλιοι (Μαρκίδαι)». Επ. Legrand, 1928: 506-508, No. 1248). Η «Ἐφημερίς» ήταν μικρόσχημη (0,23Χ0,18μ) τετρασέλιδη ή εξασέλιδη ή δωδεκασέλιδη με δίστηλες σελίδες, δισεβδομαδιαία (Τρίτη - Παρασκευή) και η ετήσια συνδρομή της ήταν 14 φιορίνια. Κυκλοφορούσε στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, στη Μολδοβλαχία και στις ελληνικές χώρες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η ύλη της περιλάμβανε ανταποκρίσεις, ειδήσεις, περιγραφές πολέμων και επίκαιρων πολιτικών γεγονότων, φιλολογικά άρθρα, κοσμικά νέα της ελληνικής παροικίας, ανέκδοτα, κάποτε διαφημίσεις. Επίσης δημοσίευε υπό μορφή επιγραμμάτων αρχαίους στίχους όπως και ιστορικά αναγνώσματα σχετικά με το ένδοξο παρελθόν της φυλής ενώ βρίθει πληροφοριών για τη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Η έκδοσή της συνδέεται με τις ελπίδες που η Γαλλική Επανάσταση γέννησε μεταξύ των Βαλκανικών κρατών. Στενές ήταν οι σχέσεις των αδελφών Μαρκίδων Πούλιων με τον πρωτομάστορα της επανάστασης του Εικοσιένα Ρήγα Φεραίο (1757-1798) του οποίου συμμερίζονταν τις αντιλήψεις και τα οράματα[34] για τις κοινές τύχες των Βαλκανίων. Οι τυπογράφοι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιοι ήταν ακραιφνείς δημοκράτες και διακατέχονταν από πόθο να δουν την Ελλάδα ελεύθερη λόγος που τους οδήγησε να εκδώσουν εφημερίδα. Η «Ἐφημερίς» είναι ιστορική εφημερίδα διότι σε αυτήν τον Νοέμβριο του 1797 ο Ρήγας Φεραίος, επιβλέποντας ο ίδιος επί δύο ημερονύκτια τύπωσε σε τρεις χιλιάδες αντίτυπα τον *Θούριο*, τη *Χάρτα* και επαναστατικές προκηρύξεις (Πρβλ. π. «Ἀνθολογία τῶν Κοινωφελῶν Γνώσεων», αριθμ. 3 και 4, Σεπτ. 1836, στήλη διάφορα). Η Αυστριακή κυβέρνηση, φιλικά προσκείμενη προς τους Τούρκους, τον Ιανουάριο του 1798 έκλεισε την εφημερίδα, δίωξε και συνέλαβε ως συνένοχους του Ρήγα τους εκδότες της. Οι εκδότες της που ο πρεσβευτής της Πύλης στη Βιέννη χαρακτήρισε *«κακά ἀγγεῖα»* εσώπασαν, η εφημερίδα έκλεισε· η αρχή όμως είχε γίνει και η ιστορία της ελληνικής *«ἐφημεριδογραφίας»* είχε αρχίσει. Η ενεργή συμμετοχή των αδερφών Μαρκίδων Πούλιων στην απελευ-

(Κουμαριανού,1971: 40)

[34] Ο Ρήγας είχε μελετήσει τους Γάλλους διαφωτιστές Μοντεσκιέ (1689-1755), Βολταίρο (1694-1778), Ρουσσώ (1712-1778), Ντιντερό (1713-1784),στο π. Παρνασσός, Απρ.-Ιουν. 1963: 188.

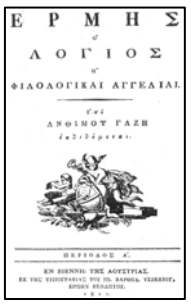
θερωτική απόπειρα του Ρήγα ήταν ο λόγος που η αυστριακή κυβέρνηση έδωσε άδεια έκδοσης ελληνικής εφημερίδας πολύ αργότερα, μετά πάροδο δέκα πέντε ετών.

Η «Ἐφημερίς» των αδερφών Μαρκίδων Πούλιων με τη μεγάλη κυκλοφορία, που είχε δραματικό αλλά ένδοξο τέλος έφερε ως τίτλο την ελληνική λέξη *ἐφημερίς* που από την αρχαιότητα χρησιμοποιείτο για να υποδηλωθούν τα καθημερινά συμβαίνοντα (Ομήρου Οδύσσεια δ 223, φ. 85. Επ. Πλούταρχου Καίσαρ 22.2, Ηθικά 2.999 Α. Επ. Σουίδας, 2002: 494, λ. *ἐφημερίς*. Επ. πρσ. «Ἑλληνομνήμων», Ιανουάριος 1843, αριθ. 1: 56).

Αναθηματική στήλη σε περίοπτη θέση υπάρχει για τους αγωνιστές πατριώτες Μαρκίδες Πούλιους στην ιδιαίτερη πατρίδα τους Σιάτιστα. Στον ίδιο χώρο υπάρχει προτομή του τέκνου της Σιάτιστας Γ. Τουρούντζια σύνδεσμο του Ρήγα με τους Μαρκίδες Πούλιους. Ο Γ. Τουρούντζιας ακολούθησε το Ρήγα στο μαρτυρικό θάνατό του. Τη λέξη *θουριογράφος* σε σχέση με ποιητές θησαυρίζει ο Κουμανούδης, σ. 475, από την εφ. «Ἀκρόπολις», 14 Ιουνίου 1893.

Το 1812 εκδόθηκε πάλι στη Βιέννη η εφημερίδα «Ἑλληνικός Τηλέγραφος» με πρωτοβουλία του ιατρού Δημ. Αλεξανδρίδη (Βιβλ. Παπαδόπουλος Βρετός, 1857: 159 και εξ.). Η εξαμηνιαία συνδρομή της εφημερίδας ήταν ένα βασιλικό φλουρί. Ο «Ἑλληνικός Τηλέγραφος» κατά το 1817 εξέδιδε και το «Φιλολογικό Τηλέγραφο», ένα εβδομαδιαίο ή ανά δεκαπενθήμερο φιλολογικό παράρτημα. Ο «Ἑλληνικός Τηλέγραφος», εφημερίδα πολιτική, φιλολογική και εμπορική, αποτελούσε συνέχεια της καθαρά ειδησεογραφικής εφημερίδας «Εἰδήσεις διὰ τὰς Ἀνατολικάς Χώρας» που εξέδωσε τον Ιούλιο του 1811 στη Βιέννη ο Ευφρόνιος Πόποβικ. Λόγω συνεχών επεμβάσεων των λογοκριτών και εκβιαστικών ενεργειών η εφημερίδα αυτή που τα φύλλα της στέλνονταν στον Ναπολέοντα αναγκάστηκε να διακόψει την έκδοσή της μόλις πέντε μήνες αργότερα, στις 29 Νοεμβρίου 1811. Παρά τις πιέσεις του Μέττερνιχ (1773-1859) προς τον αυστριακό αυτοκράτορα περί διακοπής, ο μικρόσχημος (0,24Χ0,18μ.) «Ἑλληνικός Τηλέγραφος» κυκλοφορούσε ανελλιπώς με δισεβδομαδιαία φύλλα μέχρι το 1829.

Το περιοδικό «Λόγιος Ἑρμῆς», το πρώτο ελληνικό έντυπο γενικής παιδείας (1811-1821) τυπώθηκε με διευθυντή τον Άνθιμο Γαζή (1758-1828) επίσης στην αυστριακή πρωτεύουσα. Ο «Λόγιος Ἑρμῆς» ήταν δεκαπενθήμερος, μικρού σχήματος (0,21Χ 0,14μ.) δεκαεξασέλιδος με δίστηλες σελίδες και η ετήσια συνδρομή του ήταν 15 γρόσια. Ο «Λόγιος Ἑρμῆς» αποτέλεσε το βασικό μέσο επικοινωνίας της ελληνικής λογιοσύνης με τη δυτική παιδεία σε συνδυασμό με πολιτισμικές και κοινωνικές αναζητήσεις. Η ύλη του

ΕΡΜΗΣ
ο
ΛΟΓΙΟΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΓΡΥΠΝΙΑΙ
ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ

περιλάμβανε φιλολογικές ειδήσεις που αναφέρονταν στις νέες εφευρέσεις, την Αρχαιολογία, Γεωγραφία, Ιστορία, Χρονολογία, *«Οἰκονομικήν»*. Από το Παρίσι, μέσω του «Λόγιου Ἑρμῆ», που ήταν το φιλολογικό του όργανο, ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833) διέδιδε τις γλωσσικές και φιλολογικές ιδέες του και διακήρυττε ότι η πολιτική αναγέννηση του έθνους μπορεί να γίνει μόνο μέσα από την πνευματική του αναγέννηση. Συνεχιστές του περιοδικού μετά την αποχώρηση το 1814 του Άνθιμου Γαζή ήταν ο Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784-1860) με τον Κωνσταντίνο Κοκκινάκη (1781-1831). Το 1819 ο Θεόκλητος Φαρμακίδης αποχώρησε και μόνος διευθυντής παρέμεινε ο Κοκκινάκης. Ο Κωνσταντίνος Κοκκινάκης καταγόταν από τη Χίο και ήταν ποιητής, συγγραφέας, δημοσιογράφος και ένθερμος πατριώτης (Σάθας, 1868: 660-662). Σύμφωνα με τον Δραγούμη (1879: 167 τ. Α΄. Επ. π. Εστία, 23-1-1877: 53) τον Κοκκινάκη τον γνώριζε τότε το κοινό όχι μόνο από τη συμμετοχή του στην έκδοση του «Λόγιου Ἑρμῆ» και δύο ή τριών μεταφράσεων αλλά και από το εμβατήριο *Ὦ λιγυρόν καὶ κοπτερόν σπαθί μου* (1829) και της ενθουσιώδους φωνής με την οποία το έψελνε και το οποίο είχε υιοθετηθεί από όλο το έθνος (Κοκκινάκης, 1880: 18-19. Επ. Δημαράς, 1968: 246 –247).

Ο Κοκκινάκης συνέχισε την έκδοση του «Λόγιου Ἑρμῆ» μέχρι το 1821 όταν οι Αυστριακοί τον συνέλαβαν με την αιτιολογία ότι συμμετείχε στην εκραγείσα Ελληνική Επανάσταση. Πιο συγκεκριμένα ο Κοκκινάκης συνελήφθη αφού υποχρεώθηκε να δημοσιεύσει στο περιοδικό τους αφορισμούς στους οποίους εξαναγκασμένος από τους Τούρκους προέβη ο Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ (1745-1821) κατά των επαναστατημένων και του Αλέξανδρου Υψηλάντη (1792-1828). Έτσι με το φύλλο 9 της 1ης Μαΐου 1821 στο οποίο δημοσιεύθηκε ο αφορισμός και προκειμένου να μη γίνει όργανο εναντίον του Αγώνα του Έθνους, ο «Λόγιος Ἑρμῆς», το μακροβιότερο, από τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά, διέκοψε την κυκλοφορία του. Ο Κοκκινάκης αποφυλακίστηκε το 1825 οπότε και κατέβηκε στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Αικ. Κουμαριανού το 1819 μπορεί να θεωρηθεί ως έτος αιχμής για την ελληνική προεπαναστατική δημοσιογραφία. Στα έως τότε δημοσιογραφικά φύλλα που τυπώνονταν στη Βιέννη και στα οποία αναφερθήκαμε προστέθηκαν τέσσερα επιπλέον. Το πρώτο ήταν το δισεβδομαδιαίο και μικρόσχημο (0,28Χ0,22μ.), φιλολογικό περιοδικό «Καλλιόπη» του Αθανασίου του Σταγειρίτου που κυκλοφορούσε στη Βιέννη από το 1819 ως το 1821 (Βιβλ. Παπαδόπουλος Βρετός, 1857: 209, 215). Η «Καλλιόπη» ήταν, ως προς τα ζητήματα της γλώσσας όργανο του Παν. Κοδρικά (1762-1827) αντιπάλου του Κοραή (Βιβλ. ό.π.: 196). Τα υπόλοιπα τρία εκδόθηκαν στο Παρίσι και Λονδίνο.

Αρχικά η «Μέλισσα» μεταξύ 1819-1821 (ό.π.: 203, 209, 215) και η φιλολογική, επιστημονική, πολιτική και εμπορική «Αθηνά» το 1819 (ό.π.: 202) στο Παρίσι και το «Μουσεῖο» στο Λονδίνο εγκαινίασαν και ολοκλήρωσαν την κυκλοφορία τους λίγο πριν την Επανάσταση (βλ. π. «Ἀνθολογία τῶν Κοινοφελῶν Γνώσεων», Αύγουστος,1838, αριθ. 16, σσ. 243-247. Επ. Κουμαριανού, 1995).

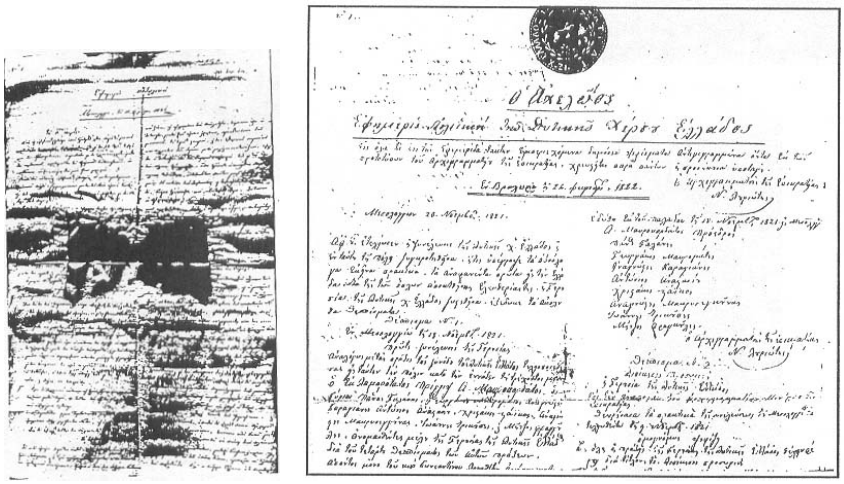
Σε ξένο τόπο, στο χώρο της διασποράς, της παροικίας κάτω από συνθήκες όλο αγωνία, ελπίδα, προσδοκία είναι που γεννήθηκε ο ελληνικός Τύπος. Η απαρχή αυτή της ιστορίας του ελληνικού Τύπου δεν μοιάζει με την απαρχή της ιστορίας κανενός Τύπου στον κόσμο.

Η έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 και η ταχεία επέκτασή της σε πολλά μέρη της υποδουλωμένης Ελλάδας δημιούργησε την ανάγκη ύπαρξης δημοσιογραφικών οργάνων. Οι αρχηγοί, οπλαρχηγοί του ιερού ξεσηκωμού χρειαζόταν να επικοινωνούν με τους μαχόμενους, να τους εμψυχώνουν, να προτρέπουν αυτούς που δίσταζαν να πάρουν τα όπλα αλλά συγχρόνως να πληροφορούν τον έξω κόσμο για την πορεία του άνισου μεν πλην όμως αποφασιστικού απελευθερωτικού τους αγώνα.

Ο Αδ. Κοραής με την έκρηξη της ελληνικής Επανάστασης έσπευσε από το Παρίσι να καθοδηγήσει τους Έλληνες παράλληλα με την εγκαθίδρυση υπέρτατης Διοίκησης να *«συστήσουν»* αμέσως, ακόμα και *«χειρογραφημένας»*, *«ἐφημερίδας εἰς διάδοσιν εἰδήσεων»*. Πρώτη με την ύψωση της Επαναστατικής σημαίας κυκλοφόρησε στις 27 Μαρτίου 1821, τον πρώτο κιόλας μήνα της Επανάστασης η χειρόγραφη εφημερίδα του Γαλαξιδίου χωρίς τίτλο και με αμφιλεγόμενες ειδήσεις για την έκβαση του Αγώνα.

Ακολούθησε η έκδοση στο Μεσολόγγι της επίσης χειρόγραφης εφημερίδας «Αἰτωλική» (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1821) με πιθανό συντάκτη τον μετέπειτα αρχιγραμματέα της Επικράτειας Νικ. Λουριώτη (1783-1833).

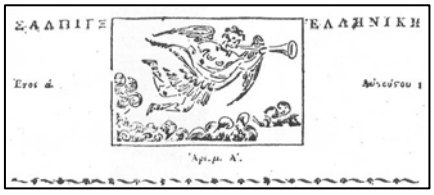
Ο «Ἀχελῶος» (Φεβρουάριος 1822) υπήρξε η τρίτη κατά σειρά χειρόγραφη εφημερίδα του Αγώνα. Τόπος έκδοσής της ήταν το Αγρίνιο και συντάκτης της ο Νικ. Λουριώτης. Ο «Ἀχελῶος» είναι ο πρόδρομος κατ' ουσίαν κυβερνητικών φύλλων αφού στα φύλλα του δημοσιεύονταν θεσπίσματα και επίσημες αποφάσεις της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος.

Αιτωλική. Μεσσολόγγι, 10-8-21 Αχελώος. Βραχώρι, 24-2-1822
(Από Mastoridis K, 1999)

Οι πρωτόλειες αυτές χειρόγραφες εφημερίδες αποσκοπούσαν στην τόνωση του ηθικού των αγωνιζομένων Ελλήνων μέσα από πατριωτικά άρθρα και ποιήματα όπως και μέσα από τη διάδοση συχνά αμφιλεγόμενων ενθαρρυντικών ειδήσεων σχετικά με επιχειρήσεις των υπόδουλων στη Στερεά και την Ήπειρο. Το πρώτο φύλλο των χειρόγραφων εφημερίδων έγραφε ο συντάκτης και μετά καλλιγράφοι το αντέγραφαν σε μεγαλύτερο αριθμό και το παρέδιδαν για τη διανομή του στους «*πεζοδρόμους*», ένα είδος ταχυδρόμων. Φύλλα χειρόγραφων εφημερίδων κυκλοφορούσαν και στην Πελοπόννησο.

Η «Σάλπιγξ Ἑλληνική» υπήρξε η πρώτη έντυπη ελληνική εφημερίδα. Τυπώθηκε στην Καλαμάτα την προσωρινή έδρα της Επανάστασης σε τρία μόνο τεύχη, την $1^{η}$, $5^{η}$ και $20^{η}$ Αυγούστου 1821 από τον Θεόκλητο Φαρμακίδη. Η διακοπή της έκδοσής της οφείλεται στην άρνηση του Φαρμακίδη να δεχτεί τη λογοκρισία του γενικού επιτρόπου και αρχιστράτηγου των Ελληνικών στρατευμάτων Αλ. Υψηλάντη (1792-1828) γεγονός που αποτελεί την πρώτη σύγκρουση Τύπου και εξουσίας στην Ελλάδα. Η «Σάλπιγξ Ἑλληνική» ήταν μικρόσχημη (0,26Χ0,17μ.) τετρασέλιδη με δίστηλες σελίδες και η ετήσια συνδρομή της ήταν 50 γρόσια. Ο τίτλος της συμβόλιζε τα σαλπιγγίσματα της ελευθερίας προς τους υπόδουλους. Δημοσίευε σημαντικά μηνύματα όπως η προκήρυξη και οι συστάσεις που από το Ιάσιο απεύθυνε στους Έλληνες ο Αλ. Υψηλάντης. Η «Σάλπιγξ Ἑλληνική» ήταν η πρώτη εφημερίδα που εκδόθηκε σε ελεύθερο ελληνικό έδαφος. Τυπώθηκε από τον τυπογράφο Κωνσταντίνο Τόμπρα στο μικρό υποτυπώδες τυπογραφείο που στις 8 Ιουνίου 1821 έφερε μαζί του ο Δημήτριος Υψηλάντης (1793-1832) αδελφός του Αλέξανδρου (π. «Ἑστία», 6-8-1878, σ. 497). Στο τυπογραφείο αυτό που τον Ιούλιο του 1822 καταστράφηκε από το Δράμαλη, τυπώθηκε επίσης και

(Πετρίδη, [1994]: 46)

το πρώτο πολίτευμα του νεότερου ελληνισμού, αυτό που ψηφίστηκε την 1η Ιανουαρίου 1822 στην Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (π. «Ἑστία», 3-9-1878, σσ. 575-576 σχετικά με τους πρώτους Έλληνες τυπογράφους του 15ου αιώνα βλ. π. «Ἑλληνομνήμων», Μάιος 1843, αριθμ. 5 σ.288-291, άρθρο Επίμετρο, «Γεωργίου Ἀλεξάνδρου – Ἀλέξανδρος Γεωργίου».

Επακολούθησε η έκδοση της εφημερίδας «Ἑλληνικά Χρονικά» (Ιανουάριος 1824-Φεβρουάριος 1826) στο Μεσολόγγι χάρη στο τυπογραφείο που έφερε από το Λονδίνο ο Άγγλος συνταγματάρχης Στάνχοπ. Κατά το πρώτο έτος (1824) εκδόθηκαν 106 φύλλα, κατά το δεύτερο (1825) 105 φύλλα και κατά το τρίτο (1826) 15 φύλλα. Τα «Ἑλληνικά Χρονικά» εκδίδονταν δύο φορές την εβδομάδα, και η συνδρομή τους ήταν 6 ισπανικά τάλληρα για κάθε τριμηνία. Εκατό φύλλα κάθε έκδοσης της εφημερίδας διανέμονταν δωρεάν στο λαό του Μεσολογγίου πληρωνόμενα από τη Διοίκηση Δυτικής Ελλάδας της οποίας ήταν ημιεπίσημο όργανο. Κάποτε οι πολιορκημένοι αγόραζαν φύλλα της δίνοντας και πολύ ακριβά χαρίσματα, φαγητά ή πιοτά. Η ύλη της εφημερίδας περιλάμβανε επίσημα διατάγματα, ειδήσεις από το εξωτερικό, περιγραφές μαχών, ύμνους για τους αγωνιστές που ανδραγάθησαν ή φονεύτηκαν στις μάχες με παραινέσεις προς μίμηση αυτών, ηθικοπλαστικές μελέτες από μεταφράσεις Ελλήνων λογίων. Ως όργανο της Διοικήσεως, τα «Ἑλληνικά Χρονικά» καυτηρίαζαν τις αντάρτικες υποκινήσεις των αρχηγών της Επαναστάσεως καθώς από το 1823 είχαν αρχίσει οι έριδες και οι εμφύλιοι πόλεμοι μεταξύ τους. Στα «Ἑλληνικά Χρονικά» υπάρχουν οξείες και με σκληρότατες φράσεις επιθέσεις κατά του Καραϊσκάκη (1780-1827) ενώ πολλές φορές κατέκριναν τις κυβερνητικές πράξεις. Στα «Ἑλληνικά Χρονικά» που κυκλοφορούσαν και στο εξωτερικό δημοσιεύτηκαν πληροφορίες για τη ζωή και το θάνατο του Βύρωνα (1788-1824) στο Μεσολόγγι και περιγραφή της πολιορκίας του Μεσολογγίου από τα τουρκο-αιγυπτιακά στρατεύματα.

ΕΤΟΣ Α.
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ.
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ 1 Ἰανουαρίου 1824

(Πετρίδης, [1994]: 47.)

Εκδότης των «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» ήταν ο φιλέλληνας Ελβετός ιατροφιλόσοφος γνώστης της ελληνικής γλώσσας και υποστηρικτής της ελευθεροτυπίας Ιωάννης Ιάκωβος Μάγερ (1798-1826) και τυπογράφος ο αγωνιστής Δημήτριος Μεσθενέας (απεβ. το 1826). Οι πατριώτες αυτοί ακολούθησαν οικογενειακώς τη συγκλονιστική μοίρα των ηρωικώς πεσόντων τη νύκτα της 10ης Απριλίου 1826 πολιορκημένων Μεσολογγιτών. Η εφημερίδα «Ἑλληνικά Χρονικά» στο φύλλο της 10ης Ιανουαρίου 1824 γράφει τα παρακάτω σημαντικά: *«Οἱ Ἕλληνες ἔχουν εἰς τὸ νὰ γράφωσιν ἐλευθέρως τὸ αὐτό ἐπίσης δικαίωμα καθώς καὶ εἶς τὸ νὰ πνέωσι καὶ νὰ ζῶσι. Καὶ ἀπό κανένα νόμον τὸ τοιοῦτον δὲν ἀπαγορεύεται. Οἱ περί τύπου νόμοι*

πρέπει νὰ εἶναι ὅμοιοι μὲ τοὺς περί προφορικοῦ λόγου διότι καὶ ἡ γραφή δὲν εἶναι καὶ αὐτή ἄλλο τὶ εἰ μὴ τρόπος καθώς ἐμφανίζομεν τὰ διανοήματα τῆς ψυχής μας». Το άρθρο αυτό απαυγάζει τη μεγάλη σημασία που απέδιδε στην απόλυτη ελευθεροτυπία, υποστηρίζοντας ότι η δημοσιότητα αποτελεί την ψυχή της δικαιοσύνης, ο συντάκτης και διευθυντής των «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» Ι.Ι.Μάγερ.

Να αναφερθεί ότι στον Δ. Μεσθενέα οφείλεται το τύπωμα κατά τον Αγώνα τριών αυτοτελών εκδόσεων. Η πρώτη (Απρίλιος 1824) είναι ο επικήδειος λόγος του Σπυρίδωνα Τρικούπη (1788-1873) στον αποθανόντα στο Μεσολόγγι στις 19 Απριλίου 1824 λόρδο Βύρονα. Η δεύτερη (1824) είναι το *Προσωρινό Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος*, επικυρωμένο από τη Β΄ Εθνοσυνέλευση και μαζί τις μεταφράσεις από τον Αναστάσιο Πολυζωίδη (1802-1873) των Συνταγμάτων Αγγλίας και Ηνωμένων Επικρατειών Αμερικής (Βιβλ. Παπαδόπουλος Βρετός, ό.π.: 219 αριθ.727, επ.σ. 322-323, όνομα «Πολυζωΐδης»). Η τρίτη (1825) είναι ο *Ὕμνος στὴν Ἐλευθερία* (1823) του Διονυσίου Σολωμού (1798-1857) στην Ελληνική γλώσσα και στην Ιταλική γλώσσα σε μετάφραση του καθηγητή της Ιονίου Ακαδημίας G. Grasseti.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι κατά τα τρία πρώτα χρόνια της Επανάστασης, έντυπες εφημερίδες που να εκδίδονται συστηματικά δεν υπήρχαν. Όμως οι άνθρωποι που όρμησαν για το μεγάλο σηκωμό του Έθνους, πολλοί από τους οποίους μόλις μπορούσαν να χαράξουν την υπογραφή τους, είχαν αρχίσει να συνειδητοποιούν τη σημασία και τη δύναμη του Τύπου. Και πράγματι, οι εφημερίδες του Αγώνα άξιζαν αυτή την αναγνώριση και το σεβασμό.

Ένας από τους αρχηγούς του Αγώνα που είχε μεγάλη συναίσθηση της αξίας των εφημερίδων ήταν ο Γεώργιος Καραϊσκάκης (1780-1827). Προς τον γραμματέα του Δημήτριο Χρηστίδη που με την έκρηξη της Επανάστασης κατέβηκε από το Βουκουρέστι στην Ελλάδα, ο μέγας Καραϊσκάκης έλεγε στην «γενναῖαν» και «ἀφελῆ» γλώσσα του *«νὰ φροντίζῃ διὰ τὰ φόγια»* (εφ. «Τηλέγραφος» Αθήναι, 21 Απριλίου 1861. Επ. Βλαχογιάννης, 2000: 649, ανέκδ. 531). Η λέξη *φόγια* είναι παραποιημένη λέξη της γαλλικής Feuille, που έχει την ετυμολογία της στη λατινική λέξη Folia, και σημαίνει φύλλο εφημερίδας (Petit Robert, 1986: 776 λ. *Feuille)*. Εκφυλλοροητέες λέξεις, ξενικές χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες της εποχής όπως για παράδειγμα οι λέξεις *φαμελιά, ντρίντα* (κατευθείαν), *γκρανσινιόρης*, *μινίστρος, μινιστέρια, πρεζιντέντε,* η *Φράντζα* (Γαλλία) και άλλες. (βλ. σχετικά Απομν. Μακρυγιάννη. Επ. Ιστορ. Αναμν. Ν. Δραγούμη. Επ. χειρόγραφη εφημερίδα του Γαλαξιδίου).

Ο Καραϊσκάκης είχε σε μεγάλη υπόληψη το λειτούργημα του δημοσιογράφου αφού όταν στο Ναύπλιο γνώρισε τον δημοσιογράφο ποιητή Παναγιώτη Σούτσο (1806-1868)

πρόσφερε σε αυτόν τα δύο χρυσά πιστόλια του και του είπε: «*Ἔρχεσαι μαζύ μου; Πάω νὰ ἐλευθερώσω τὴν Ἀθήνα. Ἐγὼ θά πολεμῶ καὶ σύ θά γράφεις*» (Βλαχογιάννης, ό.π.: σημ.1. Σχετικά με τη σύζευξη «*σπάθης*» και «*γραφίδας*» (Σκοπετέα, ό.π.: 41-63). Εμπνευσμένος από τον Καραϊσκάκη που προσωπικά, όπως αναφέρθηκε γνώρισε, ο Π. Σούτσος έγραψε το 1842 το ποίημα *Ὁ Καραΐσκος* όπου προβάλλονται δραματικές αρετές ενώ και κάποιος κάτισχνος επαίτης της εποχής, στρατιώτης του Καραισκάκη, παίζοντας τον ταμπουρά τραγουδούσε *Καραϊσκάκη μ' ἀρχηγέ καὶ πρῶτε καπετάνιε* («Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων», 7 Μαΐου 1895). Ο Καραϊσκάκης που ύμνησε ένας Κωστής Παλαμάς στο ποίημα *Τῆς Καλόγρηας ὁ γιός* με λόγια όπως *«Ἀχιλλέα τῆς Ρωμιοσύνης»* (Παλαμάς, 1960: 420, 421).

Οι αρχηγοί της Φρουράς του Μεσολογγίου είχαν επίσης συναίσθηση της αξίας των εφημερίδων και απευθυνόμενοι προς τον Δημήτριο Μεσθανέα, λόγιο αγωνιστή, τυπογράφο όπως αναφέρθηκε της εφημερίδας του Μεσολογγίου «Ἑλληνικά Χρονικά» έλεγαν περήφανα: «*Γρᾶψε ὅτι γνωρίζεις ἐλεύθερα, χωρίς συστολήν, καὶ τὰ καλά καὶ τὰ κακά μας*» (Καρυκόπουλος, 1984: 53).

Υπέρτατη αναγνώριση των εφημερίδων όπως και του ρόλου τους από μέρους των επαναστατημένων αποτελεί το γεγονός ότι ήδη από τη Β' Εθνοσυνέλευση που συγκροτήθηκε στο Άστρος τον Απρίλιο του 1823 θεσπίστηκε το δικαίωμα των Ελλήνων να *«κοινοποιοῦν... καὶ διὰ τῶν τύπων τὰς δοξασίας των».* (Σβώλος,ό.π.: 80, Κεφ. Β΄ η΄). Σχετικά με την ελευθεροτυπία η παρακάτω άποψη κατά τους ταραγμένους αυτούς χρόνους του προέδρου της Διοίκησης της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος και αντιπροέδρου της Β΄ Εθνοσυνέλευσης (1823) Θ. Νέγρη (1790-1824) είναι σημαντική*: «Ποτέ ἔθνος δὲν εἶναι ἐλεύθερον, ἂν δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν ἀπό τοὺς νόμους νὰ λέγῃ, νὰ παρασταίνῃ, νὰ γράφῃ καὶ νὰ τυπώνῃ ὅ,τι ἔχει εἰς τὸν νοῦν του ἀναφανδόν...»* («Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν», 29 Δεκεμβρίου 1824, φ.32). Την ελευθεροτυπία συσταίνει μεταξύ των θεμελιωδών αρχών του Πολιτεύματος και το Σύνταγμα της Ελλάδος που ψηφίστηκε κατά την Γ΄ Εθνοσυνέλευση που συγκροτήθηκε στην Τροιζήνα κατά Μάιο του 1827 (Σβώλος, ό.π.: 96, Κεφ. Γ΄, 26). Όπως επίσης αναγνώριση του ρόλου του Τύπου αποτελεί το γεγονός ότι και στις τρεις Εθνοσυνελεύσεις Α΄ (1822), Β΄ (1823), Γ΄ (1827) που συγκροτήθηκαν κατά τους χρόνους της Επανάστασης θεσπίστηκε η παρουσία, κατά τις τακτικές και έκτακτες συνελεύσεις του Βουλευτικού, *«ἐφημεριδογράφου»* κάτι ανάλογο με το σημερινό δημοσιογράφο. (ό.π.: 70 Τμ. Δ΄, πργρ. μς΄. Επ. όπ.: 85, κεφ. Δ΄ μδ΄. Επ. ό.π.: 102, Κεφ. ΣΤ΄, 97). Η λέξη *δημοσιογράφος* όπως πληροφορεί ο Κουμανούδης (σελ. 274) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1826 από το Νικόλαο Σπηλιάδη (1785-1867), που ήταν ο αρχιγραμματέας της Πελοποννησιακής Γερουσίας (1822), του Εκτελεστικού και της

Γ΄ Εθνοσυνέλευσης (1823-24). Επίσης και στις τρεις Εθνοσυνελεύσεις που συγκροτήθηκαν κατά τους χρόνους του Αγώνα συστήθηκε να *«κοινοποιοῦνται»* δια του Τύπου, να *«δημοσιεύονται»* όπως γράφεται στο Σύνταγμα της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης, τα θεσπίσματα των Εθνοσυνελεύσεων. (ό.π.: 78, Παραρτήματα, πργρ. ρι΄. Επ. ό.π.: 92, Γ΄. Επ. ό.π.: 110, Γ΄).

Στα τέλη του 1823 κατέφτασαν στην Ελλάδα αποσταλμένα από το φιλελληνικό κομιτάτο του Λονδίνου πέντε τυπογραφικά μηχανήματα. Τυπογραφεία στήθηκαν στο Μεσολόγγι, την Αθήνα, το Ναύπλιο λόγος που οδήγησε στην έκδοση και άλλων εφημερίδων κατά τους χρόνους του Αγώνα.

Με βραχύτατο βίο (Μάρτιος-Αύγουστος 1824) λόγο των έκτακτων συνθηκών εκδόθηκε, επίσης στο Μεσολόγγι, η εφημερίδα «Ἑλληνικός Τηλέγραφος» από τον ιταλό φιλέλληνα Γκάμπα. Τα άρθρα της εφημερίδας δημοσιεύονταν στη γλώσσα στην οποία εγράφοντο, τη Γαλλική, Ιταλική, Αγγλική, Γερμανική. Στη μικροσκοπική αυτή εφημερίδα συνεργαζόταν και ο Βύρων.

Τον Αύγουστο του 1824 με φροντίδα του λόγιου Γεώργιου Ψύλλα (1794-1879) εκδόθηκε καταρχήν στη Σαλαμίνα και κατόπιν στην Αθήνα η «Ἐφημερίς τῶν Αθηνῶν» που δημοσίευε άρθρα εθνοπλαστικά και μορφωτικά όπως και πληροφορίες σχετικές με την εκπαιδευτική κίνηση. Η κυκλοφορία και αυτής της εφημερίδας διακόπηκε άδοξα λόγο των πολεμικών γεγονότων στην περιοχή, τον Αύγουστο του 1826. Εκδόθηκαν συνολικά 37 φύλλα της.

Μια επίσης σημαντική εφημερίδα των χρόνων της Επανάστασης ο «Φίλος τοῦ Νόμου» εκδόθηκε στην Ύδρα το Μάρτιο του 1824 αναστέλλοντας την κυκλοφορία της το Μάιο του 1827 μετά από 296 φύλλα. Συντάκτης ήταν ένας ακόμη φιλέλληνας, μετά τον Ι.Ι. Μάγερ των «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν», γνώστης και αυτός της ελληνικής γλώσσας όπως και ο Μάγερ, ο Ιταλός Ιωσήφ Κιάπε. Η εφημερίδα του Κιάπε ήταν η πιο μακρόβια από τις εφημερίδες του Αγώνα. Εξακολουθούσε την έκδοση της και στα 1827 όταν τα «Ἑλληνικά Χρονικά» και η «Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν» είχαν από το 1826 αναστείλει την έκδοσή τους εξαιτίας, των πολεμικών γεγονότων. Στο φυσικό περιβάλλον της Ύδρας και υπό την αιγίδα του ισχυρού Υδραίου προύχοντα Λάζαρου Κουντουριώτη (1789-1852), την αυστηρή λογοκρισία του οποίου διέφευγε χάρη στις αρχαΐζουσες εκφράσεις της, η εφημερίδα αυτή ήταν βέβαια πολύ πιο σίγουρη και ασφαλής. Ήταν εφημερίδα δισεβδομαδιαία, και είχε πλήρη ενημερότητα σε ειδήσεις που αναφέρονταν κυρίως στον Αγώνα του ελληνικού επαναστατικού ναυτικού. Εκδιδόταν σε 500 αντίτυπα με τυπογραφείο που από το Παρίσι είχε στείλει στην Ύδρα ο Γάλλος εκδότης φιλέλλην Διδότος (1790-1876), συνεργάτης του Α. Κοραή.

Από τις 14 Απριλίου 1824 ο «Φίλος τοῦ Νόμου» έγινε η επίσημη εφημερίδα της Διοικήσεως. Την ιδιότητα αυτή ανέλαβε από τις 7 Οκτωβρίου 1825 η «Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» που κυκλοφόρησε στο Ναύπλιο. Η «Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» αποτέλεσε το επίσημο έντυπο της Διοίκησης που επωμίστηκε το ρόλο έγκυρου κυβερνητικού οργάνου. Συντάκτης της «Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος»» διετέλεσε ο Θ. Φαρμακίδης (Βιβλ. Παπαδόπουλος Βρετός, 1857 : 342 έως 343, όνομα «Φαρμακίδης») ο οποίος διατήρησε τη θέση αυτή ως τον Ιούνιο του 1827 οπότε την ευθύνη ανέλαβε ο Γεωργ. Χρυσίδης. Κατά την Αικ. Κουμαριανού η «Γενική Ἐφημερίς» υπό την καθοδήγηση του Θ. Φαρμακίδη υπήρξε η καλύτερα οργανωμένη εφημερίδα της Επαναστατικής περιόδου τόσο ως προς την ποικιλία των ειδήσεων και της αρθρογραφίας όσο και για την εμφάνιση και ανάπτυξη των περιεχομένων. Δισεβδομαδιαία (Τετάρτη και Σάββατο) και μικρού σχήματος (0,28Χ0,22μ.) όπως και οι υπόλοιπες, εξέδιδε πέρα από το καθιερωμένο τετρασέλιδο με δίστηλες σελίδες και παραρτήματα ανάλογα με τις παρουσιαζόμενες ανάγκες. Πρακτικά του εκτελεστικού και του Βουλευτικού, διατάγματα, προκηρύξεις της Διοικήσεως, άρθρα πολιτικά, δοκίμια για τον πατριωτισμό, για την παρούσα και την μελλοντική κατάσταση της Ελλάδος, κείμενα φιλολογικά όπως ανάλυση της σημασίας των τετράστιχων του *Ὕμνου πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν* του Σολωμού, ποίηση, σχόλια για τις αρχαιότητες, δραστηριότητες των φιλελληνικών εταιρειών, η κίνηση των σχολείων, ειδήσεις εξωτερικές, επίσημες πληροφορίες των μαχών της ελληνικής Επανάστασης κ.α. συνέθεταν την ύλη της εφημερίδας. Να αναφερθεί ότι ο Γ. Αποστολίδης το 1828 διαδέχτηκε τον Γ. Χρυσίδη στη διεύθυνση της «Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος» η οποία τον Απρίλιο του 1832 άλλαξε τίτλο και ονομάστηκε «Ἐθνική Ἐφημερίς» υπό τη διεύθυνση του Γ. Χρυσίδη. Η «Ἐθνική Ἐφημερίς» διέκοψε την έκδοσή της την 1^{η} Φεβρουαρίου 1833 παραχωρώντας τη θέση της στην «Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» που εκδόθηκε στο Ναύπλιο στις 16 Φεβρουαρίου 1833 με διευθυντή τον Γ. Αποστολίδη. Η «Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως», εκδίδεται έως και σήμερα.

Την ίδια εποχή εκδόθηκε στην Ύδρα από τον Παντ. Κ. Παντελή η «Ἀνεξάρτητος Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» (Ιούλιος 1827 - Μάιος 1828) παράλληλα με την επίσης στην Ύδρα γαλλόφωνη έκδοση του Ι.Κιάπε «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΛΙΣΣΑ» (Απρίλιος 1827-Μάρτιος 1829). Η «Ἀνεξάρτητος Ἐφημερίς» τον Απρίλιο του 1828 μετέφερε την έδρα της στην Αίγινα και ακολούθησε την κυβερνητική γραμμή του Καποδίστρια δημοσιεύοντας τα διατάγματα και τις αποφάσεις της κυβέρνησης. Ήταν εφημερίδα μαχητική, υπέρμαχος των συνταγματικών θεσμών και η αρθρογραφία της στράφηκε σε θέματα και όψεις του δημόσιου βίου όπως η τόνωση του εθνικού φρονήματος, η κατάπαυση της διχόνοιας και η ανυποχώρητη κριτική εναντίον των κοτζαμπάσηδων και των Φαναριωτών.

Αποτελεί έκπληξη το φαινόμενο ενός λαού, του ελληνικού λαού, που ενώ επρόκειτο να διεξαγάγει υπέρ της ελευθερίας του τον τραχύτερο από τους αγώνες απ' όσους γνώρισε η ιστορία ταυτοχρόνως με την χειραφέτησή του να αισθάνεται την ανάγκη δημοσιογραφίας ελεύθερης, οργάνου της κοινής γνώμης και των λαϊκών ελευθεριών. Η οργάνωση και η διάδοση του Τύπου της Επανάστασης παρά την περιορισμένης κυκλοφορίας του σε φύλλα, αποτελεί επιπρόσθετο δείγμα της πολιτικής ωριμότητας του αγωνιζόμενου λαού. Ο Τύπος και η Ελευθερία του Τύπου που συστήθηκε θεμελιώδης αρχή των Συνταγμάτων που όρισαν οι Εθνοσυνελεύσεις αποτέλεσε καθοριστικό θεσμό για την προετοιμασία και τη σύσταση της νέας ελληνικής πολιτείας. Προς την κατεύθυνση αυτή οι αγωνιζόμενοι για την χειραφέτηση τους Έλληνες εργάστηκαν με φρόνηση, σύνεση αλλά και μεθοδικότητα.

Η εκδοτική παράδοση συνεχίστηκε και κατά την Καποδιστριακή περίοδο (1828-1831), με την κυκλοφορία στο Ναύπλιο της «Ἀθηνᾶς» (Ιανουάριος-Απρίλιος 1831) του Γ. Χρυσίδη, (Βιβλ. ό.π.: 234) της φιλολογικής «Ἠοῦς» (Φεβρουάριος 1830 - Απρίλιος 1831) επίσης στο Ναύπλιο με εκδότη τον Εμμ.Αντωνιάδη (1791-1863). Κατά την περίοδο αυτή κυκλοφόρησαν επίσης η μηνιαία φιλολογική, επιστημονική και τεχνολογική εφημερίδα «Αἰγιναία» (Μάρτιος - Σεπτέμβριος 1831. Βιβλ. ό.π.: 234) στην Αίγινα με διευθυντή τον Γ. Αποστολίδη Κοσμητή, ο μαχητικά αντικαποδιστριακός «Ἀπόλλων» (1831) στην Ύδρα με εκδότη τον Αν. Πολυζωίδη (1802-1873) και ο «Ἐθνικός» (1832) σε δύο μόνο φύλλα, σε Αίγινα και Σπέτσες με διευθυντή τον Σ.Π. Τριανταφύλλου, ενώ συνέχισε την έκδοσή της η «Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως».

Κατά τους χρόνους του Καποδίστρια ο Τύπος παύει να έχει ειδησεογραφικό χαρακτήρα και αποκτά χαρακτήρα έντονα πολιτικό, αρθρογραφικό. Η αλλαγή αυτή του χαρακτήρα του Τύπου οφείλεται στο γεγονός της αναστολής από τον Καποδίστρια του Συντάγματος της Τροιζήνος που ψηφίστηκε από την Γ΄ Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων κατά Μάιο του 1827. Από την πολιτική αυτή πράξη, μια από τις σπουδαιότερες πολιτικές πράξεις της περιόδου του Αγώνα αρχίζει ουσιαστικά η απολυταρχία στην Ελλάδα η οποία αδιάφορο αν ασκήθηκε από τον Κυβερνήτη ή από τον Όθωνα διάρκεσε μέχρι το Σύνταγμα του 1844. Η επέμβαση της εξουσίας του κυβερνήτη πλήττει και τον ελληνικό τύπο που βρίσκεται στο ξεκίνημά του. Η ψήφιση από τον Καποδίστρια του νόμου περί Τύπου το 1831 αποδυναμώνει τη λειτουργία του με αποτέλεσμα να διακόψουν την έκδοσή τους ακόμη και φιλικά προς την κυβέρνηση έντυπα, όπως η «Ἀθηνᾶ» και η «Αἰγιναία». Τότε είναι που εκδίδεται η πρώτη ελληνική εφημερίδα που μπορεί να θεωρηθεί καθαρά αντιπολιτευτικό όργανο, ο «Ἀπόλλων». Ο «Ἀπόλλων» λόγω των προσπαθειών της κυβέρνησης να εμποδίσει την έκδοσή του, εκδίδεται στην Ύδρα, εστία αντιπολίτευσης του Καποδίστρια. Μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη (Σεπτέμβριος 1831) ο «Ἀπόλλων» διακόπτει την έκδοσή του «ἀφοῦ ὁσκοπός ἐπληρώθη» («Ἀπόλλων», 27 Σεπτεμβρίου 1831, φυλ.67). Ο «Ἀπόλλων» είχε κυκλοφορία 30-35 φύλλων (βλ. βιβλ.ό.π.: 241, 322-323). Ένα χρόνο πριν, η «Ἠὼς» του Εμμανουήλ Αντωνιάδη, υπέρμαχου του Συντάγματος, διώκεται συστηματικά και αναγκάζεται επίσης να κλείσει.

ΕΤΟΣ Α'. ΑΡΙΘ. 58 ΣΑΒΒΑΤΟ 26 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1831

Ο ΑΠΟΛΛΩΝ.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΥΔΡΑΣ,

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ.

(Πετρίδης, [1994]: 58.)

Οι αγώνες του Τύπου για την κατάκτηση των πολιτικών ελευθεριών και τη συνταγματική τους κατοχύρωση είναι εκείνο που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τον Τύπο κατά τους Καποδιστριακούς χρόνους. Οι πολιτικοί αγώνες των εφημερίδων άρχισαν με την πολεμική εναντίον του *«ἀπολυταρχικοῦ»* κυβερνήτη Καποδίστρια και αργότερα κατά της «*Ξενοκρατίας*» και του βασιλιά Όθωνα. Κατά την εποχή της βασιλείας του Όθωνα (1833-1862) οι πολιτικοί αυτοί αγώνες του Τύπου έγιναν οξύτεροι.

Για την ιστορία να αναφερθεί ότι η απολυταρχία έβλαψε τον Καποδίστρια διότι ενίσχυσε την εναντίον του αντιπολίτευση, η οποία δεν έπαυε να τον κατηγορεί ως τυραννικό και αυθαίρετο. Πιο συγκεκριμένα τον κατηγορούσε ότι προσπαθεί στο να εγκατασταθεί στην Ελλάδα το απολυταρχικό πολίτευμα της Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν το Σεπτέμβριο του 1831 ο Καποδίστριας να δολοφονηθεί από τους Έλληνες.

Ο Όθωνας (1815-1867) άσκησε, δια της αντιβασιλείας καταρχήν, εξουσία απόλυτου μονάρχη. Αυτό συνέβη διότι στη Συνθήκη του Λονδίνου (Απρίλιος 1832) από τις Προστάτιδες Δυνάμεις, Αγγλία Γαλλία Ρωσία, ορίστηκε η Ελλάδα να αποτελέσει *«ἀνεξάρτητο μοναρχικό κράτος»* και ουδεμία μνεία γινόταν περί Συντάγματος. Ούτε στη διακήρυξη που κατά την ενηλικίωσή του (1 Ιουνίου 1835) απεύθυνε προς τους Έλληνες αναφέρει ο Όθωνας κάτι περί του Συντάγματος. Με διάταγμα μόνο (18 Σεπτεμβρίου 1835) ιδρύθηκε το Συμβούλιο της Επικράτειας, Σώμα συμβουλευτικό το οποίο γνωμάτευε επί θεμάτων διοικητικών και επί των νομοθετημάτων του βασιλέως. Η απολυταρχία έβλαψε τον Όθωνα διότι ενίσχυσε την εναντίον του αγανάκτηση του λαού. Πιο συγκεκριμένα ο Όθων που δέχτηκε παρά τη θέλησή του την εγκαθίδρυση το 1843 συνταγματικού πολιτεύματος δεν είχε τη διάθεση της πιστής εφαρμογής αυτού. Ευθύς εξαρχής παραβίαζε το πνεύμα του Συντάγματος αναμείχθηκε στη διοίκηση της χώρας, επεμβαίνοντας στις βουλευτικές εκλογές και προσπαθώντας φανερά να συγκεντρώσει στα χέρια του περισσότερη εξουσία. Ο Όθων προκειμένου να αντιμετωπίσει την αντίσταση που από τους πολίτες εύρισκε δε δίσταζε να παίρνει μέτρα πιεστικά κατά της ελευθερίας του Τύπου και της ανεξαρτησίας των συνειδήσεων έτσι ώστε να ενισχύει ακόμη περισσότερο την εναντίον του αντιπολίτευση. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν τη νύκτα της 10^{ης} Οκτωβρίου 1862 πολίτες και στρατός των Αθηνών να εξεγερθούν κατά του Όθωνα και να αποφασίσουν την έξωσή του ώστε να τεθεί τέρμα στα *«δεινά τῆς πατρίδος»* (Εφ. «Αἰών», 12 Οκτωβρίου 1862). Ο απολυταρχισμός έβλαψε τον Όθωνα όπως είχε βλάψει και τον Καποδίστρια.

Η εκδοτική παράδοση κατά την Οθωνική περίοδο (1833-1862) συνεχίστηκε με την έκδοση στην Αθήνα την επαρχία και νησιά, πολυάριθμων εφημερίδων όπως και πολλών περιοδικών ενώ κάνει την εμφάνισή του και ο σατιρικός τύπος.

Τα περιοδικά της εποχής εμφανίστηκαν από το 1836 και ήταν ποικίλα. Άλλα από αυτά ήταν εξειδικευμένα, στρατιωτικά, ναυτικά, οικονομικά επιστημονικά. Άλλα ήταν γενικού ενδιαφέροντος, εγκυκλοπαιδικά, λογοτεχνικά όπως η «Ἀνθολογία Κοινωφελῶν Γνώσεων» (1836-1838) με διευθυντή τον Δ. Άνσελμο, ο «Ἐρανιστής» (1840-1842) με διευθυντές του Φ. Ιωάννου, Γ. Βέλλιο, Α. Ραγκαβή, ο «Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά» (1843, 1845, 1847) του Ανδρέα Μουστοξύδη. Από τα αξιολογώτερα και μακροβιότερα ήταν η «Εὐτέρπη» (1847-1855) του Γρηγόριου Καμπούρογλους. Ήταν δεκαπενθήμερο, πολυσέλιδο, δημοσίευε διηγήματα μυθιστορήματα και ήταν αυτό στο οποίο με τον τίτλο «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» πρωτοεμφανίστηκε το χρονογράφημα που έγραφε, με το ψευδώνυμο «Γοργίας», ο χρονογράφος Κ. Πωπ. Επίσης εκδίδετο η «Πανδώρα» (1850-1872) με διευθυντές τον Ν.

Δραγούμη, Α. Ραγκαβή, Κ. Παπαρρηγόπουλο. Ήταν δεκαπενθήμερο, φιλολογικού και εγκυκλοπαιδικού περιεχομένου ενώ εξέδιδε παραρτήματα με μελέτες, μονογραφίες κλπ. Το περιοδικό του Δ. Αινιάν «Βιβλιοθήκη τοῦ Λαοῦ» (1852-1855), μηνιαίο που εξέδιδε παραρτήματα με βιογραφίες, μονογραφίες, μελέτες κλπ. Επίσης εκδιδόταν το περιοδικό «Μνημοσύνη» (1852-1854) των Ι. Λεβαδέα και Γ. Χ. Ζαλοκώστα. Ήταν δεκαπενθήμερο εγκυκλοπαιδικού περιεχομένου και εξέδιδε δεκαπενθημερίδες όπου καταγράφοντο πολιτικά γεγονότα και ειδήσεις.

Όσον αφορά τις εφημερίδες, πολυάριθμες είναι οι εφημερίδες που εκδίδονται στην Αθήνα, τη νέα και οριστική πρωτεύουσα του κράτους από το 1835 μέχρι και το 1862 που έγινε η κατάλυση της δυναστείας του Όθωνα. Η Αθήνα, κατά την εποχή αυτή φέρει τον τίτλο της *«πολυεφημεριδωτέρας πρωτευούσης τοῦ κόσμου»*. (Σκοπετέα, ό.π.: 242 σημ. 45 Επ. Κουμανούδης, σ. 826, *λ. πολυεφημερίδος).*

Η εποχή του Όθωνα είναι περίοδος άνθησης του ‘πολιτικού’ τύπου. Οι εφημερίδες, μαχητικές, εκφράζουν την πολιτική των κομμάτων της εποχής, αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό, χωρίς να αποτελούν όργανά τους συντελούν όμως με αποφασιστικό τρόπο στη διαμόρφωση του πολιτικού βίου της χώρας.

Οι εφημερίδες της Οθωνικής περιόδου, εβδομαδιαίες ή δισεβδομα-διαίες ή ελάχιστες καθημερινές είναι μικρόσχημες, 0,48Χ0,32 οι τρίστηλες και 0,30Χ0,22 οι δίστηλες, χωρίς συγκεκριμένη σελιδοποίηση και διακινούνται με το σύστημα των συνδρομητών, με διανομείς ή πρακτορεία. Κάθε εφημερίδα έχει τον δικό της διανομέα για την Αθήνα και τον Πειραιά. Οι διανομείς αυτοί κατά την πρώτη του νέου έτους μοίραζαν στους συνδρομητές ευχές υπό τύπου ποιημάτων εισπράττοντας το σχετικό πρωτοχρονιάτικο φιλοδώρημα. Όλες οι εφημερίδες είχαν περιορισμένη κυκλοφορία όχι μόνο λόγω της έλλειψης συγκοινωνιακών και επικοινωνιακών μέσων αλλά και λόγω ανυπαρξίας μιας στοιχειώδους, έστω, εκδοτικής υποδομής. Ένας επιπλέον λόγος ήταν και ο αναλφαβητισμός καθώς τα εγγράμματα στρώματα του λαού αποτελούσαν σαφή μειοψηφία. Το βάρος της σύνταξης έπεφτε στους ίδιοκτήτες - διευθυντές τους ενώ μερικές, οι σπουδαιότερες, είχαν έναν ή δύο συντάκτες και πολλούς συνεργάτες διανοούμενους και πολιτικούς της εποχής. Οι ειδήσεις, με μια παύλα μεταξύ τους, καταχωρούνταν κατά σειρά κάτω από τους γενικούς τίτλους «Ἐσωτερικά», «Ἐξωτερικά», «Διάφορα», «Ποικίλα», καθώς τίτλοι ιδιαίτεροι για κάθε είδηση δεν υπήρχαν. Τις εξωτερικές ειδήσεις τις προμηθεύονταν από τις ξένες εφημερίδες, τις επιστολές Ελλήνων της διασποράς από επιβάτες πλοίων που έρχονταν από την αλλοδαπή και πάντα καθυστερημένα αφού μόνο δια θαλάσσης ήταν που επικοινωνούσε η Ελλάδα με το εξωτερικό. Επίσης

στις εφημερίδες της εποχής δημοσιεύονταν ποιήματα φιλολογικές επιφυλλίδες που ονόμαζαν «*παραφυλλίδας*» ενώ το τρίτο φύλλο που κάποτε προστίθετο στην έκδοση της εφημερίδας ονόμαζαν «*παράρτημα*». Βασικότερο τμήμα της εφημερίδας ήταν το κύριο άρθρο που καταλάμβανε και το μεγαλύτερο χώρο της εφημερίδας. Η βαρύτητα της πολιτικής αρθρογραφίας είναι ένα από τα κυριότερα γνωρίσματα του Τύπου της εποχής, αντιπολιτευόμενου και φιλοκυβερνητικού και μαρτυρεί τον έντονο πολιτικό χαρακτήρα του.

Το μεγαλύτερο μέρος των εφημερίδων της εποχής διεξάγει έντονους και οξείς πολιτικούς αγώνες κατά της Βαυαροκρατίας, της απολυταρχικής διακυβέρνησης του Όθωνα και υπέρ της παραχώρησης Συντάγματος. Το γεγονός προκαλεί την ψήφιση τριών νόμων του Όθωνα περί Τύπου και τυπογραφίας που δημοσιεύτηκαν το 1833, το 1837 και το 1850. Επρόκειτο για «*τυποκτόνους*» νόμους που όμως δεν πτόησαν τον Ελληνικό Τύπο. Αποτέλεσμα ήταν οι συνεχείς συγκρούσεις των *«ἐφημεριδογράφων»* με την κρατική εξουσία, κατασχέσεις εφημερίδων, διώξεις εκδοτών πολλοί από τους οποίους φυγοδικούσαν ενώ άλλοι είχαν οδηγηθεί στις φυλακές και άλλοι που υπήρξαν θύματα επιθέσεων από όργανα των κυβερνώντων όπως ο Κ. Λεβίδης, ο Ν. Σκούφος, ο Εμμ. Αντωνιάδης, ο Φιλ. Λούης, ο Ιω. Φιλήμων, ο Π. Σοφιανόπουλος, Ο Γ. Σπανόπουλος, ο Χ. Σακελλαρριάδης, ο Θ. Θερμογιάννης κ.ά. Παροιμιώδης υπήρχε επί Όθωνος η φράση ‘ή υπούργημα μου δίνεις ή εφημερίδα βγάζω’.

Οι δημοσιογράφοι της εποχής αγωνίστηκαν με σθένος υπέρ των πολιτικών ελευθεριών και στους αγώνες τους αυτούς οφείλεται κατά μέγα μέρος η παροχή Συντάγματος το 1843. Μετά την παραχώρηση του Συντάγματος οι εφημερίδες της εποχής αγωνίζονται για την εφαρμογή του, εξακολουθούν να ασκούν πολεμική κατά της αντισυνταγματικής διακυβέρνησης του Όθωνα και στους αγώνες τους αυτούς οφείλεται κατά μέγα μέρος η μεταπολίτευση του 1862. Από τις εφημερίδες αυτές όσες υποστήριζαν την απολυταρχική διακυβέρνηση του Όθωνα όπως και τις Κυβερνήσεις του υπήρξαν θνησιγενείς. Όσες αντιπολιτεύονταν τον Όθωνα, στον απολυταρχικό τρόπο άσκησης της εξουσίας που εφάρμοζε σταδιοδρόμησαν διότι απηχούσαν τη θέληση του λαού.

Υπερτριακονταετές ήταν το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η «Ἀθηνᾶ» (1832-1864) αγωνίστηκε υπέρ του Συντάγματος και των εθνικών και πολιτικών ελευθεριών. Πρόκειται για την δισεβδομαδιαία εφημερίδα του Εμμανουήλ Αντωνιάδη, που πρωτοκυκλοφόρησε στα Μέγαρα όπου ήταν τότε συγκεντρωμένοι οι συνταγματικοί του καιρού εκείνου και που από την άνοιξη του 1835 μεταφέρθηκε στην Αθήνα (βλ.Βιβλ. ό.π.: 234, αριθ. 801, σ. 241). Το 1830, όπως αναφέρθηκε, ο Αντωνιάδης είχε εκδώσει στο Ναύπλιο τη φιλολογική εφημερίδα

«Ἠὼς» η οποία ασκούσε αντικαποδιστριακή πολιτική λόγος για τον οποίο συνελήφθηκε και δικάστηκε.

Η μαχητική δισεβδομαδιαία εφημερίδα του Κωνσταντίνου Λεβίδη «Ἐλπίς» (1836-1868) επί τριάντα δύο χρόνια θα αγωνιστεί με παρρησία και τόλμη υπέρ της ελευθεροτυπίας, υπέρ της παραχώρησης Συντάγματος και θα επιτεθεί με δριμύτητα εναντίον των Βαυαρών των οποίων ζητούσε την απομάκρυνσή τους από την Ελλάδα. Η οξεία αντιοθωνική πολιτική του Λεβίδη είχε ως αποτέλεσμα στις 16 Νοεμβρίου 1837 ο εκδότης να δεχθεί επίθεση από Βαυαρούς αξιωματικούς, να συλληφθεί, να διακοπεί η έκδοση της «Ἐλπίδος» και να δημοσιευθεί στις 23 Νοεμβρίου 1837 ο νόμος του Όθωνα περί Τύπου. Με το νόμο αυτό οι επιβαλλόμενες ποινές γίνονταν βαρύτερες. Η «Ἐλπίς» επανεκδόθηκε λίγο μετά την επικράτηση της Επανάστασης του 1843. Τον ιερολοχίτη Κ. Λεβίδη που ήταν πολύγλωσσος και πολύ μορφωμένος για την προσφορά του στη δημοσιογραφία απεκάλεσαν «*Πατριάρχη*» της Ελληνικής δημοσιογραφίας και στην εφημερίδα του είναι που εμφανίστηκε για πρώτη φορά ο όρος «*Ξενοκρατία*» (Εφ. «Ἐλπίς», φ. 21 και 24 Δεκεμβρίου 1836). Η «Ἐλπίς» είναι η πρώτη ελληνική εφημερίδα που συντάσσεται και σε ξένη γλώσσα, τη γαλλική (1856-1859). Κατά τα τελευταία έτη της έκδοσής της καινοτόμησε δημοσιεύοντας στην πρώτη σελίδα, στη θέση του κύριου άρθρου, εμπορικές διαφημίσεις.

Επί μια πεντηκονταετία εκδιδόταν στην Αθήνα η δισεβδομαδιαία εφημερίδα «Αἰών» (1838-1888) του Ιωάννη Φιλήμονα στην αρχή και του γιου του Τιμολέοντα από το 1854 και μετά. Ο μορφωμένος και ευφυής Ιωάννης Φιλήμων (1798-1874) συστηματικά και ανελλιπώς έγραφε στον «Αἰώνα» άρθρα με θέματα την εξασφάλιση των πολιτικών ελευθεριών και τη χορήγηση συντάγματος. Κατά τη γαλλική κατοχή του λιμένα του Πειραιά το 1854 έκανε με άρθρα δριμείες επιθέσεις εναντίον των συμμάχων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας Αγγλογάλλων λόγος για τον οποίο συνελήφθη από τους Γάλλους φυλακίστηκε κατασχέθηκε το τυπογραφείο του και διακόπηκε η έκδοση της εφημερίδας του. Ο «Αἰών» επανεκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1857 λίγο μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής. Η επίδραση του «Αἰῶνος» στην πολιτική ζωή του τόπου ήταν μεγάλη. Διεξήγαγε αγώνα κατά της Βαυαροκρατίας, πρωταγωνίστησε υπέρ της μεταβολής του 1862 όπως και της ακεραιότητας της Ελληνικής Εκκλησίας και τίμησε τη μνήμη του Καποδίστρια.

Μαχητικά δημοσιογραφικά όργανα της εποχής που οι συντάκτες τους διώχτηκαν για τους αγώνες τους κατά της ξένης αυθαιρεσίας είναι επίσης ο δισεβδομαδιαίος «Σωτήρ» (1834-1837) του Νικ. Σκούφου. Η δισεβδομαδιαία εφημερίδα του εμπορίου και των ειδήσεων «Ταχύτερος Φήμη» (1837-1866) συντάκτες της οποίας διετέλεσαν οι Β. Κιστίπης, Α. Ανδριανόπουλος, Εμμανουήλ, Κ. Σακελλαρόπουλος, Β. Γενναδάς, Δ. Μπούσουλας, Ι. Μουζακιοτόπουλος, Ι. Δαμαλάς, Ι. Καραμήτρου, Ι. Αθανασίου. Μαχητικότατη ήταν η πρώτη φεμινιστική εφημερίδα, «Ὁ Σωκράτης τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ Λαοῦ» (1838-1839), εβδομαδιαία, που ο εκδότης της ιατρός Π. Σοφιανόπουλος εξέδιδε και το πολιτικό περιοδικό «Πρόοδος» (1836-1837 και 1839). Επίσης εμφανίζονται ο ανά τριήμερο, «Φίλος τοῦ Λαοῦ» (1839-1848) με συντάκτες τους Ι. Σχινά, Φιλ. Λούη και Γ. Ιωαννίδη, η δισεβδομαδιαία «Καρτερία» (1842-1848) του Γ. Σπανόπουλου που από το 1844 εκδίδεται από τους Π. Χαλκιόπουλο και Α. Χρυσανθακίδη. Από τις μαχητικότερες εφημερίδες ήταν επίσης η «Συνταγματική» (1848-1868) που και φυγοδικών ο εκδότης της Χαρίλαος Σακελλαριάδης κατόρθωνε να την εκτυπώνει και να την κυκλοφορεί λαθραίως. Επίσης και η εβδομαδιαία «Ἥλιος» (1855-1861 και 1865-1867) του γνωστού αντιμαυροκορδατιστή ποιητή Παν. Σούτσου. Μαχητικότατη ήταν επίσης η δισεβδομαδιαία «Μέριμνα» (1855-1856 και 1857-1874 και 1857-1882) του θαρραλέου δημοσιογράφου Θεοδ. Θερμογιάννη, όπως και η εφημερίδα «Μέλλον τῆς Πατρίδος» (1859-1863) που από το 161^{ο} φύλλο μετωνομάστηκε «Μέλλον τῆς Ἑλλάδος». Αντιπολιτευτική επίσης εφημερίδα ήταν το «Φῶς» (1860-1877) του Σοφοκλή Καρύδη. Το «Φῶς» ενσάρκωνε το πνεύμα της κοινής γνώμης της εποχής η οποία αγανακτισμένη από την τυραννική και φαύλη κατάσταση ζητούσε την αλλαγή. Το «Φῶς» ήταν εφημερίδα καθημερινή και δημοσίευε και γελοιογραφίες.

Εφημερίδες της συμπολίτευσης και φιλοκυβερνητικές εφημερίδες της εποχής ήταν η «Ἐθνική» (1834-1835) που ενώ στην αρχή της έκδοσής της ήταν υπέρμαχος του Συντάγματος και των φιλελεύθερων αρχών πολύ σύντομα έγινε όργανο του αντιβασιλέα Αρμανσπεργκ. Φιλοκυβερνητική επίσης ήταν η «Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν» (1835-1837) που τυπωνόταν στο Βασιλικό Τυπογραφείο, η διεύθυνσή της είχε ανατεθεί στον διευθυντή των Ταχυδρομείων Γεώργιο Σκούφο και η ετήσια συνδρομή της ήταν 24 δραχμές. Από τις 25 Νοεμβρίου 1837 η «Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν» έφερε και τον υπότιτλο «Ἐκδιδόμενη κατά Βασιλικήν διαταγήν ὑπό Δ. Ἀνσέλμου». Η «Ἐφημερίς τῶν Ἀγγελιῶν» από τις 31 Δεκεμβρίου 1837 συγχωνεύτηκε με την κυβερνητική εφημερίδα «Ἑλληνικός Ταχυδρόμος» που εκδιδόταν από το 1836 και τυπωνόταν στο Βασιλικό Τυπογραφείο. Ο «Ἑλληνικός Ταχυδρόμος» (1836-1842) ήταν δισεβδομαδιαίος και γραφόταν στα ελληνικά και τα γαλλικά.

Επίσης φιλοκυβερνητική ήταν η εφημερίδα «Ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς» (1836-1837) όπως και η «Αὐγή» (1857-1862 και 1864-1876) που έχει μείνει στην ιστορία ως εφημερίδα του Όθωνα και των τελευταίων Κυβερνήσεών του. Φιλοκυβερνητική επίσης, όργανο της Κυβέρνησης Αθ. Μιαούλη (1859-1862) ήταν η καθημερινή «Γενική Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» (1860-1862) που εκδιδόταν στο Βασιλικό Τυπογραφείο και είχε συντάκτη τον Κων. Μανουσάκη (Αναφορικά με τον Τύπο βλ.Μάγερ, 1957 και Κουμαριανού 1971, 1995) .

Άλλες πολλές εφημερίδες εκδόθηκαν κατά τους χρόνους της βασιλείας του Όθωνα. Επίσης, ο σατιρικός τύπος παρουσιάστηκε με τις εφημερίδες «Τρακατρούκα» (1848-1853), του Νικ. Μπύλλερ, «Βόμβα» (1849). Επίσης και με το περιοδικό «Δημόκριτος» (1851-52) που μετονομάστηκε «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης» (1852-1853).

Επί Όθωνος τα τρία πολιτικά κόμματα αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό που μεσουρανούσαν στην πολιτική ζωή της χώρας είχαν τα επίσημα δημοσιογραφικά τους όργανα. Η εφημερίδα του Ιω. Φιλήμονα «Αἰών» ήταν το δημοσιογραφικό όργανο του ρωσικού κόμματος (Μάγερ, 1957: 71. Επ. Ι.Ε.Ε.: 77τ. ΙΓ΄). Η εφημερίδα του Εμμ. Αντωνιάδη «Ἀθηνᾶ» εκπροσωπούσε το αγγλικό κόμμα. (Ι.Ε.Ε.: 80 τ. ΙΓ΄). Η εφημερίδα «Ὁ Φίλος τοῦ Λαοῦ» εκπροσωπούσε το γαλλικό κόμμα (Ι.Ε Έ.: 80 τ. ΙΓ΄). Τα δημοσιογραφικά αυτά όργανα αντιπαραβάλλονταν μαχητικά προκειμένου να υπερασπιστούν το κόμμα τους σε κάθε έκφανση της πολιτικής ζωής.

Ο σατιρικός Τύπος της εποχής του Όθωνα δε χαρίστηκε στις εφημερίδες της εποχής. Οι γελοιογράφοι σατίρισαν με σκίτσα αλλά και δια του λόγου τόσο τις εφημερίδες όσο και τους εκδότες τους. Η αντιπαλότητα των δημοσιογραφικών οργάνων των πολιτικών κομμάτων, η μαχητικότητα αντιοθωνιστών εκδοτών εφημερίδων, φιλοκυβερνητικοί συνεργάτες εφημερίδων και περιοδικών, συνεργάτες εφημερίδων και περιοδικών, η πολιτική της εξουσίας απέναντι στον Τύπο έδωσαν πνοή στην έμπνευση των γελοιογράφων.

Μέσα από τα σκίτσα οι γελοιογράφοι βρίσκουν την ευκαιρία να καυτηριάσουν την πραγματικότητα της πολιτικής ζωής της χώρας αλλά και τις ίδιες τις Μεγάλες Δυνάμεις. Αυτό αφού οι Μεγάλες Δυνάμεις , οι «*Προστάτιδες*» κατά τήν έκφραση της εποχής, ευθύνονταν για τη δημιουργία του μοναρχικού και ανελεύθερου ελληνικού κράτους που δημιουργήθηκε γεγονός που ερχόταν σε αντίθεση με τους πόθους και τις προθέσεις του επαναστατημένου το 1821 λαού.

Εντοπίστηκαν πέντε σκίτσα στα οποία πρωταγωνιστικό ρόλο παίζει ο Τύπος. Τα σκίτσα αυτά παρουσιάστηκαν στην εφημερίδα «Η Τρακατρούκα» και στο περιοδικό «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης». Σε ένα από αυτά δόθηκε ο τίτλος «Η γέφυρα».

Δ.1. Η σκιά του Αιόνου…..

Η εφημερίδα «Ή Τρακατρούκα» σατίρισε τον Τύπο με το παρακάτω σκίτσο.

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ

τε δὲ κύριοι Ναπέοι εἰς τὴν μετάνοιαν καὶ ἀπόπτυσιν τῆς πλάνης σας, πρὶν ἡ ὁ νουνεχὴς λαὸς τῆς Ελλάδος, ἐν τῇ ἀγανακτήσει του, σᾶς ἀποδώσει τὰ ἐπίχειρα τῶν ἐναντίον του προδοσιῶν σας.

Η ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΑΙΟΝΟΥ ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΛΙΑΤΖΟΣ ΓΑΛΙΑΤΖΟΣ.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ.— Ἔγινε τῷ ὄντι ὡς τὸ εἴπατε κύριε, τὸ ποθούμενόν μας ἰδοὺ κατωρθώθη! εὐήβα! ζήτω!—Εὑρισκόμενος εἰς τὴν λέσχην σήμερον, ἤκουσα ὅτι σκοπεύουν νὰ σᾶς ἀνεγείρουν ἀνδριάντα διὰ τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμά σας, Ὁ δὲ ζαχαρένιος φίλος μας Ζαχαριάδης, ἔλεγεν ἐμπιστευτικῶς εἰς τοὺς φίλους μας, ὅτι ἐξ ἰδιαιτέρας ἀλλολογραφίας του ἐπληροφορήθη τὴν ἀπόφασιν τῆς Αὐτοῦ Τζαρανικῆς Μεγαλειότητος τοῦ νὰ βραβεύσῃ τὰς ἀόκνους προσπαθείας σας, καὶ τοὺς κόπους σας διὰ τὴν πρόοδον τοῦ Κοζακισμοῦ, μὲ βαρύτιμον ταμβακοθήκην, ἔχουσαν τὸ προτέρημα μάλιστα τοῦ νὰ ἐμποδίζῃ τὸν σφόδρα ἀκατάλληλον καὶ ὄχι εὐώδη κρότον, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ φέρων αὐτὴν ταμβακίζει. Τὸ μοναδικὸν δὲ τοῦτο προτέρημα καθιστᾷ τὴν ταμβακοθήκην ταύτην ἀνεκτίμητον δι' ὑμᾶς μάλιστα, κύριε Παλιάτζο, διότι τοῦ λοιποῦ δὲν θέλετε ἐκτεθεῖ εἰς ἐκείνην τὴν δεινὴν καὶ δυσάρεστον θέσιν εἰς ἣν εὕρεθεῖ ποτε ῥητορεύοντες ἐν τῷ Δικαστηρίῳ, καὶ εἰς τὸ ὑψηλότερον καὶ συγκινητικώτερον μέρος τῆς ἀγορεύσεώς σας, μὲ τὸ ἐπιχείρημα τούτου τοῦ δυσώδους κρότου, ὁ δικηγόρος τοῦ ἀντιδίκου σας, σᾶς ἔκαμε νὰ χάσητε τὴν σειρὰν τῶν ὑψηλῶν ἰδεῶν σας, καὶ νὰ μείνητε μὲ τὴν πρέζαν εἰς τὴν μύτην καὶ μὲ τὸ στόμα κεχηνός. Τὸ σχέδιόν μας προοδεύει γιγαντιαίοις βήμασι· κατὰ τὴν γνώμην μάλιστα τοῦ Κ. Κουτζομπαρδάκα, ἡ ἀναφορὰ θέλει ἀναδείξει τὴν κεκρυμμένην ἱκανότητά σας καὶ θέλει σᾶς συστήσει εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου θέλετε δειχθεῖ πρώτιστος καὶ κορυφαῖος τῶν 13 Ναπέων.

ΠΑΛΙΑΤΖΟΣ.—Αἴ! βεβαίως οὕτως καὶ ὄχι ἄλλως πως ἔπρεπε νὰ γενῇ! τί τὰ θέλεις ἀδελφέ! εἶναι ἀνάγκη νὰ παρουσιασθῶσιν αἱ ἀνήκουσαι περιστάσεις διὰ νὰ καταδείξωσιν τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ μεγαλεπιβούλου ἀνδρὸς, καὶ δι' αὐτῶν μόνον δύναται νὰ τεθῇ εἰς τὴν ἔξοχον θέσιν εἰς ἣν εἶναι προορισμένος ὑπὸ τῆς φύσεως. Ἐνθυμεῖσαι ὅταν ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν μοῦζαν μοῦσαν μου, ἔγραφον εἰς τὴν ἐφημερίδα τὴν ἐπιγραφομένην μὲν « ἡ Ἠχὼ τῶν ἐπαρχιῶν » γνωστὴν ὅμως ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυράτζα Περμαθοῦλα; τότε ὅλος ὁ κόσμος ἐξεπλάγη, ἐθαύμασε καὶ μ' ὠνόμασεν ἔνθουν καὶ μουζόπνευστον συγγραφέα. Ἀλλ'εἷς ἀπειρόκαλλος χωρικὸς ἀνοήτως ἠθέλησε νὰ μὲ ἐξυμνήσῃ διά τινων στίχων, καὶ νὰ μὲ κολλήσῃ τὸ ἀναθεματισμένον ἐπίθετον Χαρταμπάνης.

Πιστεύω ὅθεν καὶ τῶρα ὅτι διὰ τῆς ἐμπνεύσεως τῆς μούζας μου θέλω κατορθώσει τὴν πρόοδον τοῦ Ναπισμοῦ, τοῦ Τζαρανισμοῦ, ὦ! πόσον ἐξάπτεται καὶ φλογίζεται ἡ φαντασία μου! εἰς ποίας ἐκστάσεις παραδίδομαι! (βλέπων ὄνον δεδεμένον ἔξωθεν τῆς θύρας;) Ἀλλὰ τί εἶναι αὕτη ἡ ἑτερόπλαστος μορφή;—Ἔχω τάχα τὴν εὐτυχίαν νὰ βλέπω τὴν μούζαν μούσαν μου; σὺ ὅμως, ὦ θεσπεσία σκιά; σὺ ὁμοιάζεις μὲ τὸν Φιλημαχμετικὸν Αἰόνον!— Ναί, σὺ εἶσαι ἡ λαμπὰς ἡ ὁδηγοῦσα εἰς τὸν Καζακισμόν! σὺ εἶσαι ὁ φάρος τοῦ λιμένος τῶν ἐλπίδων μας! σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν γλυκήτητα τῶν ὡραίων ὀρθαλμῶν σου, τῶν κατατοξευόντων τὴν μαραμένην καρδίαν μου! ἡ γοητευτικὴ καὶ ὅλως ἀγγελικὴ μορφή σου μὲ παρεζάλισε καὶ μ' ἔκαμε νὰ λησμονήσω τὴν ἀνθρώπινον ὕπαρξίν μου! Ἄχ! ἐρασμιωτάτη μου σκιά, προσφιλέστατον καὶ περιπαθέστατον Αἰόνιον ἀντικείμενον ὅλων μου τῶν συλλογισμῶν καὶ τοῦ διακαεστάτου μου ἔρωτος, δέχθητε διὰ μίαν στιγμὴν, δέχθητι τὸν πιστότατον ἐραστήν σου τὸν Αἰόνιον λάτριν σου εἰς τὰς ἀρροπλάστους γλυκητάτας ἀγκάλας σου! ἄφες με ἅπαξ νὰ εὐτυχήσω νὰ σὲ σφίξω εἰς τὰς ἰδικάς μου κἂν καὶ τὴν ἀνέκφραστον ταύτην ἡδονὴν ἀσμένως τὴν ἀγοράζω μὲ τὴν θυσίαν τοῦ μετὰ τὴν στέρησίν σου ἀβιώτου βίου μου!

Ὁ ὑπεύθυνος Συντάκτης Κ. Ζ. ΡΗΓΑΣ.

ΤΥΠΟΙΣ Ν. ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ.

Η ημερομηνία έκδοσης του φύλλου στο οποίο έχει δημοσιευθεί το σκίτσο αυτό δεν είναι διακριτή, γνωρίζουμε όμως ότι είναι το προηγούμενο φύλλο της Δ΄ Δεκεμβρίου 1849 φύλλο ΜΣΤ΄ έτος Β΄.

Το σκίτσο καταλαμβάνει τη μισή σελίδα της εφημερίδας και παρουσιάζει δύο σκηνές. Αριστερά ένας όνος είναι δεμένος σε πάσαλο. Πάνω στο σώμα του υπάρχει κορδέλα στην οποία αναγράφεται το «Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ». Δεξιά παρουσιάζεται η σκηνή της συνομιλίας δύο ατόμων στην είσοδο κάποιας κατοικίας. Ο ένας είναι περιποιημένος και καθαρός με μαύρο κοστούμι και παπιγιόν, θυμίζει υπηρέτη. Ο άλλος φοράει παντελόνι ριγέ, άσπρο πουκάμισο, μακρύ γιλέκο ριγέ με μαύρο γιακά, πλατύγυρο ριγέ καπέλο ενώ στο λαιμό του κρέμεται ένα μακρύ κολιέ και στο χέρι του κρατάει βέργα. Δεξιά του υπάρχει η σκιά ενός ακαθόριστου ζώου.

Το σκίτσο συνοδεύεται από κείμενο του συντάκτη Κ.Σ Ρήγα με τίτλο «Η ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΑΙΟΝΟΥ ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΛΙΑΤΖΟΣ ΓΑΛΙΑΤΖΟΣ» και αποτελεί συνομιλία μεταξύ ενός Υπηρέτη και ενός Παλιάτζου. Ο άνδρας με το μαύρο κουστούμι και το παπιγιόν που παρουσιάζεται στην είσοδο είναι ο Υπηρέτης ενώ ο άλλος ο περίεργα ντυμένος είναι ο επονομαζόμενος Παλιάτζος. Ο υπηρέτης με χαρούμενο ύφος τον ενημερώνει ότι ενώ βρισκόταν στη λέσχη πληροφορήθηκε ότι σκοπεύουν να ανεγείρουν ένα άγαλμά προς τιμή του αφού έχουν αναγνωρίσει τα κατορθώματά του. Όπως λέει άκουσε τις πληροφορίες αυτές από τον *«ζαχαρένιο»* φίλο τους τον Ζαχαριάδη ο οποίος έλεγε ότι η *«Αὐτοῦ Τζαρανική Μεγαλειότητα»* επιβραβεύοντας τους κόπους του θα του προσφέρει για δώρο μια βαρύτιμη ταμβακοθήκη. Ο Παλιάτζος συνηγορεί αφού, όπως λέει, τα θεωρεί όλα αυτά συνέπεια της ικανότητας και της αξίας του. Ονομάζει τον εαυτό του *«μεγαλεπίβουλο ἄνδρα»* και προορισμένο να τιμηθεί από τη φύση. Πιστεύω, συνεχίζει, ότι η μούσα μου θα με βοηθήσει να επιτύχω την πρόοδο του Ναπισμού και του Τζαρανισμού.

Το κείμενο είναι σατιρικό με διφορούμενη έννοια. Μιλάει για κάποιον παράγοντα των Ναπαίων στην Πάτρα, επωνυμία των οπαδών του ρωσικού κόμματος, ο οποίος θεωρεί τον εαυτό του μεγαλεπήβολο άνδρα με μεγάλες ικανότητες που προάγει με τις πράξεις του τα συμφέροντα του κόμματος. Στο σκίτσο είναι ο ονηλάτης και ο όνος του έχει την ονομασία «Ἡ Ἐφημερίς τῶν Ἐφημερίδων» ενώ παράλληλα ο τίτλος του κειμένου παραπέμπει στην εφημερίδα «Αἰών» όργανο του Ρωσικού κόμματος που συγκάλυπτε τη δράση της Φιλορθόδοξης Εταιρίας. (Ι.Ε.Ε.: 77 τ. ΙΓ΄). Η Φιλορθόδοξη Εταιρία, όπως αλλού αναφέρθηκε, ήταν αντιοθωνική μυστική οργάνωση που προβάλλοντας σαν ενοποιητικό παράγοντα την Ορθοδοξία προάσπιζε τα ρωσικά συμφέροντα. (ό.π.).

Ο ονηλάτης αυτός δεν είναι άλλος από τον Κοσμά Φλαμιάτο τον παράγοντα του ρωσικού κόμματος στην Πάτρα και αρχηγό της Φιλορθόδοξης Εταιρίας. Η δράση της Φιλορθόδοξης Εταιρίας είχε ατονήσει από το 1840 καθώς είχε αποκαλυφθεί μια συνωμοσία των μελών της κατά του Βασιλιά (ό. π.: 77-79 τ. ΙΓ΄). Αργότερα υπήρξε στροφή του λαϊκού αισθήματος απέναντι στο βασιλιά, συνέβησαν έντονα αντιοθωνικά κινήματα και η εταιρία έκανε την επανεμφάνισή της (ό.π.: 133-134 τ. ΙΓ΄ Επ. Κορδάτος, ό.π.: 441 τ. 3ος). Το σκίτσο παραπέμπει ακριβώς στο γεγονός αυτό. Παράλληλα είχε γίνει υπουργός ο άλλοτε πολιτικός αρχηγός της εταιρίας Γ. Γλαράκης (Ι.Ε.Έ. 78 τ. ΙΓ΄). Ο Γ. Γλαράκης (1789-1855) ήταν υπουργός από 25-8-1847 έως 8-3-1848. Επίσης το 1849 ο Κ. Φλαμιάτος εκδίδει στη Πάτρα *Πραγματεία σε τύπο επιστολής προς διαφωτισμό των πιστών* (π. «Ἀκτῖνες», 1943: 157 τ. 6ος. Επ. Γκίνης-Μέξας: 257 αριθμ. 5098).

Οι οπαδοί του ρωσικού κόμματος προσδοκούσαν τη σωτηρία και την απολύτρωση του έθνους σύμφωνα με το χρησμό του ζηλωτή της Ορθοδοξίας εκθρονισμένου επισκόπου Αγαθάγγελου (Γκίνης-Μέξας: 501, τ.3ος, αρ. 10707. Επ. Δόικος, 1971: 93-126). Ο Φλαμιάτος ήταν μετριώτατης μορφώσεως, θρησκομανής, θεομανής, και φανατικός Αγαθαγγελιστής. Ίσως για το λόγο αυτό παρουσιάζεται με την ονομασία Παλιάτζος παραφράζοντας ο συντάκτης τη λέξη παλιάτσος. Θέλει να τον παρουσιάσει σαν καραγκιόζη, έναν παλιάτσο. Ο συντάκτης επίσης με την ονομασία Τζαρανική στον τίτλο *«Αὐτοῦ Τζαρανική Μεγαλειότης»* παραπέμπει στη λέξη Τσάρος θέλοντας να σατιρίσει το ότι ο Φλαμιάτος ακολουθούσε πιστά τις επιταγές του ρωσικού κόμματος και κατ' επέκταση του Τσάρου. Υπάρχει και άλλο παρόμοιο παράδειγμα στην «Τρακατρούκα».

Παρατηρούμε ότι στον τίτλο υπάρχει η λέξη *«AIONOY»* που παραπέμπει στην εφημερίδα «Αἰών». Γιατί άραγε ο γελοιογράφος στο σκίτσο παρουσιάζει σαν όνο την εφημερίδα «Αἰών». Ίσως διότι θέλει να τον σατιρίσει κραυγαλέα προσδίδοντάς του τις αρνητικές ιδιότητες του όνου. Ο «Αἰών» υπερασπιζόταν την πολιτική του ρωσικού κόμματος με μαχητικότητα κάτι που παραπέμπει στο χαρακτηριστικό πείσμα του γαϊδάρου, ο επίμων, ο αναίσθητος.

Ο συντάκτης σατιρίζει την όλη αυτή κατάσταση της επανεμφάνισης της Φιλορθόδοξης Εταιρίας και των αρχηγών της. Σατιρίζει τον Πατρινό αρχηγό, τον παρουσιάζει σαν καρναβαλικό όν, σαν ένα παλιάτσο, έναν ονηλάτη με ρούχα που δεν συνάδουν σε άτομο που ασχολείται με τα πολιτικά δρώμενα και μάλιστα με σοβαρή πολιτική δράση αναμένοντας βραβεία και δόξα ως επιβράβευση των πράξεών του.

Ο συντάκτης σατιρίζει και την εφημερίδα την προσκείμενη στην Φιλορθόδοξο Εταιρία την παρουσιάζει σαν όνο και διακωμωδώντας την, την ονομάζει «*Ἡ ἐφημερίς τῶν ἐφημερίδων*». Ο τίτλος της εφημερίδας αναγράφεται στον τίτλο του κειμένου παρατηρούμε όμως ότι ο συντάκτης την αναφέρει ως «*ΑΙΟΝΟΥ».* Εδώ δεν υπάρχει βέβαια ορθογραφικό λάθος αλλά μια επί πλέον προσπάθειά του να σατιρίσει την εφημερίδα αυτή και να της προσδώσει τη χροιά όνου.

Το σκίτσο με το κείμενό του διακωμωδεί τα γεγονότα αυτά με πολλούς τρόπους. Το σπίτι είναι αστικής οικογένειας αφού διαθέτει υπηρέτη με στολή και διακόσμηση με πλούσιες κουρτίνες. Παρόλα αυτά ο κύριος της οικίας αυτής παρουσιάζεται σαν ένας απλός χωρικός που κυκλοφορεί με τη συνοδεία του γαϊδάρου του. Το ένδυμά του απέχει ακόμη και από το ένδυμα του υπηρέτη του αφού τα ρούχα του θυμίζουν έναν καθημερινό, του μεροκάματου άνθρωπο της περιφέρειας.

Η εφημερίδα σατιρίζεται και αυτή με πολλούς τρόπους. Παρουσιάζεται σαν όνος. Ένας όνος με τίτλο. Αλλά και ο τίτλος είναι σατιρικός αφού την ονομάζει «*Ἡ ἐφημερίς τῶν ἐφημερίδων*»». Τη σατιρίζει σαν να ήταν η πρώτη και κυριότερη εφημερίδα της Ελλάδας. Αυτό βέβαια δεν ίσχυε αφού η εφημερίδα «Αἰών» ήταν μια εφημερίδα πολιτική όπως πολλές άλλες. Επίσης στον τίτλο του κειμένου ο συντάκτης μας υπενθυμίζει για άλλη μια φορά την προσωποποίηση της εφημερίδας με όνο με τη λέξη *«ΑΙΟΝΟΥ»* αντί του σωστού «ΑΙΩΝΟΥ». Σε πολλές άλλες περιπτώσεις επίσης αναφερόμενος στην εφημερίδα «Αἰών» την αποκαλεί *«Αιόν»* παραπέμποντας στον όνο. Ακόμη και στα παράγωγα της λέξης ακολουθεί το ίδιο λογοπαίγνιο. Συναντούμε σε άλλα φύλλα παραδείγματα όπως *«ΑἰΟνικός» «ΑἰΟνιον» «ΑἰΟν*» κ.α.

Ο συντάκτης της «Τρακατρούκας» Κ.Σ. Ρήγας ‘παίζει’ με τα κεφαλαία και τα πεζά γράμματα στα κείμενά του και χρησιμοποιεί το λογοπαίγνιο σαν εργαλείο της δουλειάς του για πιο αποτελεσματική διακωμώδηση των καταστάσεων. Οι λέξεις του είναι γραμμένες όχι ορθόδοξα, άλλα γράμματα είναι πεζά και άλλα κεφαλαία παρόλο ότι βρίσκονται στο μέσο των λέξεών του, πάντα γιατί έχει κάποιο στόχο. Όταν για παράδειγμα θέλει να προσδώσει χροιά ‘γουρουνιού’ στα δίστιχα της εφημερίδας «Αἰών» γράφει *«τὰ δΥστΥχα τοῦ Αἰώνα»* Σε άλλο σημείο σατιρίζοντας τους γερουσιαστές για τις αμοιβές τους τους παρουσιάζει ως *«Ὁ Ὑσόβιος πεντακοσιάδραχμος Σύλλογος»*. (Φύλλο 116, Κ΄ Ιαν. 1852). Οι γερουσιαστές ήταν διορισμένοι ισοβίως από το βασιλιά και είχαν μηνιαίο μισθό 500 δραχμές, μισθός υψηλός (Σβορώνος, ό.π.: 83. Επ. Κορδάτος, ό.π.: 326 τ. 3^{ος}). Στο κύριο άρθρο του προτελευταίου φύλλου της εφημερίδας (Φύλλο 161/ΚΗ΄ Φεβρ.1853) ο συντάκτης προσβλέποντας στο

κλείσιμο της εφημερίδας κάνει την αυτοκριτική του ως απάντηση στην ‘κακόβουλη’ κριτική που είχε δεχθεί από τους πολιτικούς. Έχω μια *«συνήθη ἀρχαϊκήν ἁπλοϊκήν καὶ ὅλως νηπιακήν ἀθωότητα»* παρατηρεί με τα άρθρα που δημοσίευσε για τις μεταμφιέσεις των βουλευτών με την ευκαιρία της Αποκριάς. Τους αποκαλεί *«κακόΒΟΥΛΟΥΣ»* και το άρθρο του έχει τίτλο «ΤΙΝΕΣ ΚΑΚΟβουλοι».

Μια άλλη συνήθεια του συντάκτη της Τρακατρούκας είναι το γεγονός ότι θέλοντας να τονίσει τη βαρύτητα κάποιων λέξεων τις καταγράφει με κεφαλαία γράμματα. Σημειώνει για τα δίστιχα των κειμένων της εφημερίδας «Αἰών» ότι *«ἀξίζουσι τὰ ΠΕΝΤΕ»* παραπέμποντας στην ελληνοπρεπή χειρονομία. Ανάλογο λογοπαίγνιο συναντούμε επίσης στο διάλογο που συνοδεύει το παρακάτω σκίτσο:

Σύμφωνα με το διάλογο αυτό οι γερουσιαστές παρακαλούν το θεατρώνη να υψώσει το *«φαναράκι»* του προκειμένου να δουν από κοντά, αφού κρατούν κυάλια, τις όμορφες θεατρίνες καθώς αυτές είναι που τους ενδιαφέρουν και όχι το έργο αυτό καθεαυτό. Οι γερουσιαστές λένε *«Ἡμεῖς εἴμεθα τίποτε τὸ τίποτε, ἀλλ’ ἁπλῶς ΧΟΙΡΟκροτοῦμεν. Bravo bravo dravo Μπράβο».* Ο συντάκτης του κειμένου με μέσο το λογοπαίγνιο παρομοιάζει, για άλλη μια φορά, τους γερουσιαστές με χοίρους.

Για τους οπαδούς του ρωσικού κόμματος που ονομάζονται Ναπαίοι τους αποκαλεί *«Ἡ μεγάλη ἀδελφότητα τοῦ ΣΥΝ-ΝΑΠΙΣΜΟΥ»* Όταν κάποια εποχή η επικείμενη συνεδρίαση της Βουλής αργοπορούσε διότι περίμεναν να περάσουν οι γιορτές της Αποκριάς έγραψε *«Συγχρόνως ΝΑΣΟΥ καὶ ἡ πολύκροτος συνεδρίασις τῆς Βουλῆς».*

Δ.2. Ὁ χαμαιλέων τῆς Πανδώρας

Η εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα» σατίρισε τον Τύπο της εποχής και με το παρακάτω σκίτσο σε φύλλο του οποίου η ημερομηνία δεν είναι διακριτή. Γνωρίζουμε όμως ότι το φύλλο αυτό κυκλοφόρησε στο τέλος του Μαίου 1850.

ΦΥΣΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΖΩΟΛΟΓΙΑ.

Ὁ Χαμαιλέων τῆς Πανδώρας.

Τὸ ζωύριον τοῦτο, τοῦ ὁποίου βλέπετε τὴν εἰκόνα, ἔχει μίαν πολὺ παράδοξον καὶ μοναδικὸν σχηματισμόν, διότι τὸ μὲν σῶμα του, κατὰ τὰ ἄλλα, εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον μὲ τὸ τοῦ κοινοῦ Χαμαιλέοντος, ἐξαιρουμένης τῆς κεφαλῆς, ἥτις, ὡς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν σχηματισμόν, ἔχει κάποιαν παρομοίωσιν μὲ τὴν ἀνθρωπίνην. Τὸ ζωύριον τοῦτο γεννηθὲν εἰς τὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου, ἀνέπνευσε καὶ τὸν Ἀγγλικὸν Ἀέρα. καὶ σήμερον διαιτᾶται εἰς τὴν Ἀττικήν. Ἡ συνήθης καὶ κοινὴ τροφή του εἶναι σκώληκες καὶ διάφορα ἄλλα ἔντομα τὰ ὁποῖα εὑρίσκει ἐντὸς τῶν ἀκαθαρσιῶν, καὶ συλλαμβάνει διὰ τῆς γλώσσης του, διὰ τῆς ὁποίας κινεῖ καὶ ἀνασαλεύει τὰς ἀκαθαρσίας. Ἡ φωνή του εἶναι μικρὰ, ὀξεία, καὶ ἔχει κάτι ἀπαίσιον· τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικόν του εἶναι νὰ μεταβάλλῃ συνεχῶς τὸ χρῶμα του, κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς τόπους· καὶ μολονότι ἡ εὐήθεια φαίνεται ὅτι εἶναι ζωγραφισμένη εἰς τὸ πρόσωπόν του, εἶναι ὅμως πολὺ ῥᾳθυμερόν, μνησίκακον, ἐπιχαιρέκακον καὶ ἀχάριστον, χωρὶς νὰ ἔχῃ κἀμμίαν ἐξ ἐκείνων τῶν καλῶν ἰδιοτήτων αἱ ὁποῖαι ἀπαντῶνται, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, εἰς ὅλα τὰ λοιπὰ ζῶα· πρὸ πάντων δὲν αἰσθάνεται μήτε φιλίαν, μήτε συμπάθειαν, μήτε εὐγνωμοσύνην.

Ὁ Χαμαιλέων τῆς Πανδώρας μεταφερθεὶς ποτε παρά τινος εἰς τὴν Ἑπτάννησον, καὶ τὴν πονηρὰν καὶ διεστραμμένην φύσιν του ἀκολουθῶν κ' ἐκεῖ, δὲν ἐπέτυχεν τῆς ὁποίας προσεδόκα περιποιήσεως ἀπὸ τοὺς κατοίκους, διότι κατὰ τοὺς ζωολόγους, ὁ χαρακτὴρ τοῦ ζώου τούτου εἶναι τοιοῦτος ὥστε δὲν ἐδυσκολεύθησαν καὶ ἐκεῖνοι νὰ τὸν γνωρίσωσι καὶ νὰ προφυλάττωνται. Ὁ Χαμαιλέων τῆς Πανδώρας, ξενισθεὶς παρά τινος Ἄγγλου ἐκεῖ, ἅμα ἴδῃ κἀνένα ἐξ αὐτῶν ἀρχίζει εὐθὺς νὰ τρέμῃ. — Ἀγαπᾶ ὑπερβολικὰ τὰ λουκούμια, τοὺς μπακλαβάδας, τὰ σικέρια, τὰ μύδαλα καὶ τὰς Σμυρναϊκὰς σταρίδας καὶ σύκα· τρελλαίνεται ὅμως διὰ τὸ ἀγλλικὸν τζάϊ.

(ἀκολουθεῖ).

Το σκίτσο αυτό δημοσιεύθηκε στη στήλη Φυσική Ιστορία με τίτλο *Ζωολογία,* είναι αρκετά μεγάλο αφού καταλαμβάνει τη μισή σελίδα της εφημερίδας και συνοδεύει κείμενο με τίτλο «Ὁ Χαμαιλέων τῆς Πανδώρας».

Το σκίτσο παρουσιάζει έναν ανθρωπόμορφο χαμαιλέοντα να έρπει κατηφορίζοντας σε κλαδί συκής.

Το κείμενο επιχειρεί μια περιγραφή του ζωυφίου που εμφανίζεται στο σκίτσο. Σύμφωνα με την περιγραφή αυτή το ζωύφιο αυτό γεννήθηκε στην Τουρκία, έζησε στην Αγγλία και διαμένει στην Αττική. Τρέφεται με σκουλήκια τα οποία αναζητά στα σκουπίδια. Συνεχίζει την περιγραφή λέγοντας ότι έχει απαίσια φωνή, μεταβάλλει το χρώμα του συνεχώς ανάλογα με τις περιστάσεις, είναι φθονερό ζώο, μνησίκακο, χαιρέκακο και αχάριστο. Δεν αισθάνεται ούτε φιλία ούτε συμπάθεια ούτε ευγνωμοσύνη και γενικά στερείται τις καλές ιδιότητες που χαρακτηρίζουν λίγο ή πολύ στα υπόλοιπα ζώα.

Στη δεύτερη παράγραφο του κειμένου καταγράφεται η πορεία του ερπετού. Επισκέφθηκε τα Επτάνησα όπου ο πληθυσμός διέβλεψε το χαρακτήρα του πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να μην του φερθούν καλά οι κάτοικοι εκεί. Τελειώνοντας ο συντάκτης επισημαίνει ότι του αρέσουν τα λουκούμια, οι μπακλαβάδες, τα μύγδαλα, τα σύκα, οι σταφίδες Σμύρνης αλλά περισσότερο τρελαίνεται για το αγγλικό τσάι.

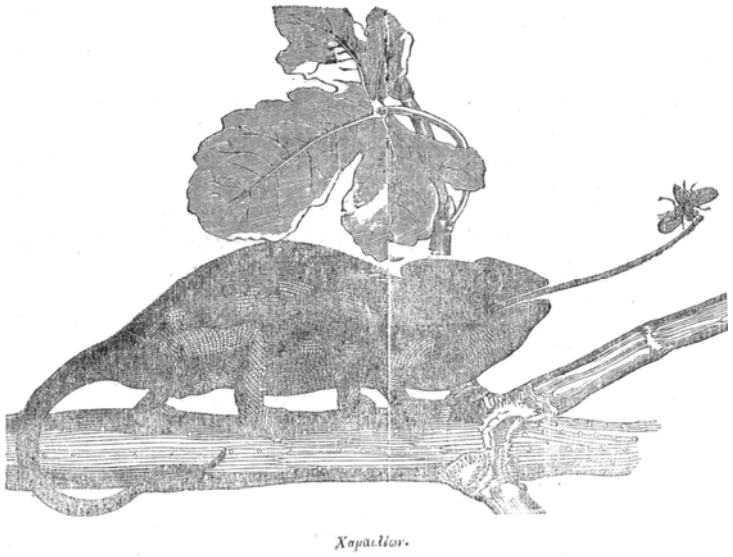
Το κείμενο αλληγορικά αναφέρεται βέβαια σε άτομο το οποίο όπως λέει, αλλάζει συχνά πρόσωπα, είναι φθονερό, χαιρέκακο και αχάριστο. Ένα άτομο με διεστραμμένη φύση και με ιδιαίτερη συμπάθεια στον αγγλικό τρόπο ζωής. Και ασφαλώς, ο χαμαιλέοντας αυτός, το άτομο αυτό, πρέπει να έχει και άμεση σχέση με την «Πανδώρα» (1850-1872) ένα από τα περιοδικά της εποχής, όπως ομολογείται στον τίτλο. Αυτό το άτομο, σύμφωνα με τον τίτλο ανήκει στην «Πανδώρα».

Το σκίτσο δημοσιεύθηκε κατά τη διάρκεια συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος. Το 1850 οι Άγγλοι εφάρμοσαν, όπως αναλύθηκε νωρίτερα (βλ. σσ. 89-92), τον λεγόμενο Παρκερικό αποκλεισμό (Ιαν. έως Ιούλ. 1850). Αυτή η ενέργεια άκρως εκβιαστική και ταπεινωτική για την Ελλάδα οδήγησε το λαό σε ανέχεια. Σύσσωμος ο τύπος της εποχής με συνεχή άρθρα καυτηρίαζε το γεγονός αυτό. (Ι.Ε.Ε.: 140 τ. ΙΓ΄).

Την εποχή εκείνη ο αρθρογράφος του περιοδικού «Εὐτέρπη»[35] (1847-1855), του πρώτου εικονογραφημένου οικογενειακού και εγκυκλοπαιδικού ελληνικού περιοδικού, Νικόλαος Δραγούμης (1809-1879), με συνεργάτες τον Α. Ρ. Ραγκαβή (1809-1892) και τον Κ. Παπαρρηγόπουλο (1815-1891), επίσης αρθρογράφους της «Εὐτέρπης», προχώρησε στην έκδοση ενός νέου περιοδικού με τίτλο «Η ΠΑΝΔΩΡΑ» την 1η Απριλίου 1850. (Μάργαρης, [1954]: 13. Επ. Ραγκαβής, 1999: 168 τ. Β΄).

[35] Σχετικά με το π. «Εὐτέρπη» που ίδρυσε ο Γρηγόριος Καμπούρογλους βλ. Μάργαρης., χ.χ.: 58-79.

Η «Πανδώρα» στο φύλλο 1, φύλλο της 1ης Απριλίου 1850, σελ.13, είχε δημοσιεύσει την εικόνα ενός χαμαιλέοντα σε κλαδί συκιής. Ο χαμαιλέοντας είναι ερπετό δενδρόβιο, εντομοφάγο, που μοιάζει με σαύρα, που έχει μεγάλη ουρά και επιμήκη γλώσσα και που το δέρμα του αλλάζει χρώμα ανάλογα με το περιβάλλον που βρίσκεται (Κριαράς, ό.π.: 1476, *λ. χαμαιλέοντας* 1). Η εικόνα αυτή της «Πανδώρας» σχεδιάστηκε από το νεαρό ξυλογράφο μαθητή του Πολυτεχνείου Περικλή Σκιαδόπουλο (π. «Πανδώρα», 1-4-1851 φυλλ. 25 τ. Β΄, σελ.603 άρθρ. «Ξυλογραφία») και είναι η παρακάτω:

Εμπνευσμένος από την εικόνα αυτή, ο γελοιογράφος της «Τρακατρούκας» σκάρωσε το σκίτσο με το κείμενο που αναλύουμε.

Το κείμενο αποτελεί σάτιρα για τον έναν εκ των συντακτών της «Πανδώρας» τον Α.Ρ. Ραγκαβή. Αυτό διότι τα στοιχεία που σύμφωνα με το κείμενο χαρακτηρίζουν τον χαμαιλέοντα, ισχύουν για τον Α. Ρ. Ραγκαβή. Ο Ραγκαβής που το 1840 είχε παντρευτεί με Αγγλίδα, κατά τη δύσκολη για όλους τους Έλληνες περίοδο του 1850 αποφάσισε να φύγει για κάποιο διάστημα με σκοπό να επισκεφθεί οικογενειακώς τους συγγενείς της συζύγου του στην Αγγλία. Ο Ραγκαβής αναχώρησε για την Αγγλία στις 16 Μαΐου 1850[36] (Ραγκαβής, ό.π.: 170, τ.Β΄) και ως συνέπεια του γεγονότος αυτού έγινε αντικείμενο σφοδρής σάτιρας. Έτσι δόθηκε η αφορμή για τη σάτιρα αυτή της «Τρακατρούκας» κατά του Ραγκαβή με έμφαση και στο γεγονός ότι ήταν ετερόχθονας και συγκεκριμένα Φαναριώτης.

Ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, γεννήθηκε στο Μέγα Ρεύμα της Κωνσταντινούπολης το 1809 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα το 1829 όπου και διέμεινε μέχρι το θάνατό του. Στο κείμενο αναφέρεται ότι ο χαμαιλέοντας του σκίτσου γεννήθηκε *«εἰς τὰ παράλια τοῦ Βοσπό-*

[36] Δ. Ν. [=Δραγούμης Νικόλαος, με τα αρχ. Ν.Δ.], «Φιλολογικά», στήλη, περ. *Η Πανδώρα*, [1850] τομ. Α΄, φυλλ. 11, σελ. 262 [σχετικά με την, κατά το 1850 αποδημία από την Αθήνα του Α.Ρ. Ραγκαβή].

ρου ... καὶ σήμερον διαιτᾶται εἰς τήν Ἀττικήν». Σύμφωνα επίσης με το κείμενο ο χαμαιλέοντας του σκίτσου *«ἀνέπνευσεν καὶ τὸν Ἀγγλικόν Ἀέρα»* αφού όπως αναφέρθηκε, ο Ραγκαβής το 1850 πήγε στην Αγγλία. Στην επίσκεψη αυτή ο συντάκτης του κείμένου αναφέρεται μειωτικά καθώς γράφει *«Ἀέρα»* με Α κεφαλαίο. Αυτό όχι τόσο που πήγε στην Αγγλία, τη χώρα που εφάρμοζε ναυτικό αποκλεισμό στα ελληνικά λιμάνια, όσο διότι αυτός, ο Ραγκαβής, που από το 1829 που, όπως αναφέρθηκε, εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα, δεν έφυγε από αυτήν παρά μόνο ενόσω εφαρμοζόταν ο στενότατος αγγλικός αποκλεισμός κάτι που παραπέμπει στο ότι μεταφορικά λέμε χαμαιλέοντα το άτομο που αλλάζει φρονήματα ανάλογα με τα εκάστοτε συμφέροντά του, ο χαμερπής[37] (Κριαράς, ό.π., λ. *χαμαιλέοντας 2*).

Ο Ραγκαβής υπήρξε σημαντική, πολυσχιδής παρουσία στα γράμματα της εποχής. Είχε γράψει ποιήματα και πεζά, έκανε μεταφράσεις των αρχαίων τραγικών και ξένων ποιητών, εκπόνησε το Λεξικό της Αρχαιολογίας και έγραψε και Απομνημονεύματα. Από τον Αύγουστο του 1844 υπήρξε καθηγητής της έδρας της Αρχαιολογίας στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο που από το 1837 κατείχε ο Γερμανός αρχαιολόγος Λουδοβίκος Ρος (Ρος,1976: 18). Με καλές σπουδές στην Οδησσό και το Μόναχο, ο πολυπράγμων Ραγκαβής είχε ήδη υπηρετησει από το 1832 σε υψηλόβαθμες θέσεις της διοίκησης και χάρη στις ενέργειες του Φαναριώτη εξαδέλφου του τότε υπουργού Παιδείας, λόγιου Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού (1778-1849).

Ο Ραγκαβής δεν ήταν απλώς ένας από τους εκδότες της «Πανδώρας». Το περιοδικό αυτό στην πρώτη σελίδα του πρώτου τεύχους (1 Απριλίου 1850) παρουσίασε το έργο του Ραγκαβή *Ὁ συμβολαιογράφος*. Το έργο αυτό δημοσιεύθηκε με τα στοιχεία «Διήγημα ὑπό Α.Ρ.Ρ.». Οι αρθρογράφοι της «Πανδώρας», όπως και της «Εὐτέρπης», στους πρώτους μάλιστα τόμους δεν υπογράφουν με ολόκληρο το όνομά τους αλλά με τα αρχικά τους γράμματα. Ο Ραγκαβής υπέγραφε με το Α.Ρ.Ρ. (Μάργαρης, ό.π.: 64, 20). Το έργο δημοσιευόταν σε συνέχειες στα επόμενα φύλλα. Σύμφωνα με το έργο ο συμβολαιογράφος Τάπας, ήταν γλοιώδης, απαίσιος και αποκρουστικός στην όψη στο χαρακτήρα αλλά και στο όνομα και καταγόταν από το Αργοστόλι της Κεφαλονιάς, όπου και εξελίσσεται το έργο. Αυτό δεν άρεσε στους Επτανήσιους και γι αυτό το λόγο σύμφωνα με το κείμενο

«Ὁ Χαμαιλέων τῆς Πανδώρας μεταφερθείς ποτέ ... εἰς τὴν Επτάνησον ... δὲν ἐπέτυχεν τῆς ὁποίας προσεδώκα περιποιήσεως ἀπό τοὺς κατοίκους ...».

[37] – , «Υπερήφανος», «Χαμερπής», περ. *Βιβλιοθήκη του λαού*, 1852, Ιούνιος, φυλλ.ΣΤ΄, σελ. 478-483, στήλη Χαρακτήρες.

Οι αναγνώστες της Τρακατρούκας δε θα δυσκολεύτηκαν να αναγνωρίσουν στο πρόσωπο του χαμαιλέοντα, τον Α. Ρ. Ραγκαβή. Ανήκε στο περιοδικό «Πανδώρα», είχε γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη και γι'αυτό αγαπούσε τα ανατολίτικα εδέσματα. Έζησε κάποιο διάστημα στην Αγγλία όπου υιοθέτησε στοιχεία από τον εκεί τρόπο ζωής και αγαπούσε ιδιαιτέρως το τσάι. Κατοικούσε στην Αθήνα και κατά την επίσκεψή του στα Ιόνια νησιά δεν είχε τύχει καλής υποδοχής (Ραγκαβής ό.π.: 210-223, τ. Α΄-Β΄). Στο κείμενο υποβόσκει και η καυστική διάθεση του συντάκτη για τους Φαναριώτες, τις συνήθειες και τα γούστα τους. Οι Έλληνες από τα χρόνια του αγώνα αντιπαθούσαν τους Φαναριώτες οι οποίοι με την ανώτερη μόρφωση που διέθεταν και τους δυτικούς τρόπους είχαν κατορθώσει να παραμερίσουν τους ντόπιους καταλαμβάνοντας αυτοί τις ανώτερες κρατικές θέσεις (Ι.Ε.Ε.: 110-111 τ. ΙΓ΄). Ένας επιπλέον λόγος αντιπάθειας ήταν η μηχανορραφία[38] και αρχομανία των Φαναριωτών και ιδίως του πολιτικού της εποχής Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου (Φωτάκος, ό.π.: 192 τ. Α΄). Η αντιπάθεια αυτή, όπως αλλού αναφέρθηκε (σσ. 83-84), κατέληξε κατά την Εθνοσυνέλευση της Γ΄ Σεπτεμβρίου 1844, σε διαμάχη «*αὐτοχθόνων*» και «*ἑτεροχθόνων*» κατά την οποία τελικά ο Α. Μαυροκορδάτος (1791-1865), ο Φαναριώτης, πέτυχε να διευρυνθεί υπέρ των Φαναριωτών, των ετερόχθονων, ο προσδιορισμός του αυτόχθονος (ό.π.).

Επίσης σε σχέση με το περιοδικό «Πανδώρα» ο Κουμανούδης θησαυρίζει, σ. 763, τη λέξη *Πανδωρατζῆδες*:

Πανδωρατζῆδες, οἱ τοῦ περιοδικοῦ «Πανδώρας» συντάκται (χλευαστικῶς.) — Πρβλ. συλλαλητηριατζῆδες, διὰ τὸν ὅμοιον τουρκοβαρβαρίζοντα τύπον τῆς λέξεως.

Η «Πανδώρα» ήταν δισεβδομαδιαίο εικονογραφημένο περιοδικό ποικίλης ύλης σχήματος τετάρτου. Εκδιδόταν ανελλιπώς κατά τα έτη 1850-1872. Σοφοί φιλόλογοι και επιστήμονες, καθηγητές Πανεπιστημίου, Γυμνασιάρχες και καθηγητές Γυμνασίων, Δημόσιοι λειτουργοί, ξένοι επιστήμονες και άλλοι, άνδρες και γυναίκες από την Ελλάδα, τα Επτάνησα και τη διασπορά, ήταν οι συντάκτες του. Στην ύλη της παρουσιάζεται η φιλολογική, κοινωνική, επιστημονική και καλλιτεχνική επικαιρότητα. Ιστορικές διατριβές, μονογραφίες, βιογραφίες, βιβλιοκρισίες, νεοελληνικές μελέτες και έρευνες, βιβλιογραφικές μελέτες, περιηγητικές αναμνήσεις, νομικές διατριβές, κρίσεις διαγωνισμών, αναλύσεις ποιημάτων, δημοτικά τραγούδια, κείμενα για τις νέες εφευρέσεις όπως και κείμενα σχετικά με την αρχαιολογία, τη νομισματική, την παλαιογραφία, τη φιλοσοφία δημοσιεύονταν στα φύλλα της

[38] – , «Ραδιοῦργος» π. *Βιβλιοθήκη του λαού*, 1852, Μάρτιος, φυλλ. Γ΄, σελ. 240 στήλη Χαρακτήρες.

«Πανδώρας». Στις στήλες της εύρισκαν θέση και πολλές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις χρήσιμες και ωφέλιμες για το πολύ κοινό ενώ είχε και ύλη ψυχαγωγική. Στις σελίδες της «Πανδώρας» πρωτοφαίνονται οι νέοι ποιητές που στόλισαν το νεώτερο ελληνικό Παρνασσό ενώ φιλοξενούνται ποιήματα του *«χρυσορρήμονος»* Σολωμού, του μεγάλου ψάλτη, υμνωδού της ελληνικής ελευθερίας. Στην «Πανδώρα» πρωτοδημοσιεύτηκε σε συνέχειες το 1855-56 (15-10-1855, τ. Στ΄, φυλ.134, σσ.363-371 εξ), ο *Θάνος Βλέκας*, το πρώτο ηθογραφικό νεοελληνικό μυθιστόρημα, του Παύλου Καλλιγά (Καλλιγάς, 1923). Η «Πανδώρα» δημοσίευε, επίσης, σε ωραίες μεταφράσεις έργα από την ξένη λογοτεχνία, μυθιστορήματα, ιστορικά, που την εποχή εκείνη έκαναν κρότο, θόρυβο και τα καταχώριζε στα παραρτήματα που τυπώνονταν στο τέλος του τυπογραφικού φύλλου με σελίδες σε τέταρτο και όγδοο σχήμα ώστε να κόβονται και να σχηματίζουν ξεχωριστό βιβλίο. Τις εικόνες της «Πανδώρας» ξυλογράφησαν οι άξιοι καλλιτέχνες Σκιαδόπουλος, Ρομπέρ, Πλατύς, Λαμπράκης και μερικοί άλλοι και τους πίνακες ο λιθογράφος Στερογιάννης. Γλώσσα της «Πανδώρας» ήταν η υπερκαθαρεύουσα με τάσεις να πλησιάζει την αρχαία (Σαχίνης, 1964).

Η «Πανδώρα» διακινείτο μέσω συνδρομητών ο αριθμός των οποίων δεν περνούσε, κατά μέσο όρο τους 1100 ενώ ο αριθμός των αναγνωστών περνούσε και τις 10.000. Εκατό αντίτυπα της «Πανδώρας» μοιράζονταν δωρεάν σε σχολεία και κοινότητες της υπόδουλης Ελλάδας και εξήντα τέσσερα άλλα είτε δωρεάν στο εσωτερικό, είτε για ανταλλαγή με εφημερίδες. Στη δράση της «Πανδώρας» πρέπει να συμπεριληφθεί και η έκδοση του γαλλόφωνου περιοδικού «Spectateur de l'Orient» (βλ. Ραγκαβής, ό.π.: 291-293 τ. Β΄). Ο «Spectateur de l'Orient» βγήκε σαν παράρτημά της για να εξυπηρετήσει καθαρά εθνική υπόθεση. Εκδίδετο κατά την κρίσιμη εποχή 1853-1857, αποτέλεσε οκτώ τόμους και είχε σχήμα όγδοο. Τα άρθρα του γραμμένα σε ωραία γαλλική γλώσσα αναδημοσίευαν και σχολίαζαν ξένες εφημερίδες της εποχής με αποτέλεσμα το περιοδικό να προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στον ελληνισμό κατά την εποχή αυτή της «*ανατολικής κρίσης*», του Κριμαϊκού λεγόμενου πολέμου, του Ρωσοτουρκικού.

Δ.3. «Η γέφυρα»

Ένα επίσης ενδιαφέρον σκίτσο σχετικά με τον Τύπο είναι το παρακάτω:

[illegible] ίδου, λύσαν την απορίαν σας, εξηγούντες την εικονογραφίαν και λέγοντες καθαράν την αλήθειαν, γυμνήν την αλήθειαν και μόνην την αλήθειαν.

Μίαν από εκείνας τας νύκτας καθ' ας ή ανθρώπινος φαντασία παίζουσα, βυθίζεται εις το εύρύ των ονείρων πέλαγος, ωνειρεύθην, φίλοι Τρακατρουκαναγνώται περίεργον όνειρον· είδον μίαν γέφυραν, (ως την παριστανομένην εις την ανωτέρω εικόνα), ήτις εστηρίζετο επί τεσσάρων ανθρώπων, ως ο Ναός του Ερεχθέως επί των Καριατίδων, έκαστος δε εξ αυτών εκράτει εις χείρας φύλλον διαφόρων εφημερίδων.

Επί της γεφύρας εφαίνετο χοιροκέφαλός τις διαρχόμενος με κατεσπερμένον βήμα, και ωρέγων τας χείρας ως να ήθελε κάτι να συλλάβη· όπισθεν δ' αυτού ειρχετο δρομαίος νέος τις, κρατών διά της μιάς χειρός δύω στρογγυλώτατα βαλάντια επί των οποίων διεκρίνοντο καθαρώτατα τα στοιχεία Κ. και Φ. διά της άλλης δε ηγωνίζετο, παντί σθένει, ν' αναχαιτίση τον σκληροτράχηλον χοιροκέφαλον του να προχωρήση περισσότερον επί της γεφύρας, και συγχρόνως εφώναζε τ' ακόλουθα: — Στήθι, στήθι! ιδέ αυτά τα δύω βαλάντια, είναι πλήρη χρημάτων προερχομένων όλων από καταχρήσεις· εν ω δε δι' αυτάς σήμερον καταδιώκομαι, και εν ω διά παντός μέσου συ έπρεπε να με βοηθήσης, συ ποῦ τρέχεις; — ἱπί εἰν' αὐτὰ τὰ ὁποῖα ζητεῖς; — Αλλά τας λέξεις ταύτας επρόφερε με τόσον γοερόν και σπαραξικάρδιον τόνον, ή ταραχή την οποίαν επροξένει ήτον τόσον μεγάλη, ώστε από τον πολύν θόρυβον εξύπνησα· Αλλ' εις την θύραν της οικίας μου άλλος κρότος ηκούετο, και διά μίαν στιγμήν ημφίβαλλον εάν υπό την επίρροιαν του ονείρου ευρισκόμην ακόμη, ή πραγματικώς έκρουέν τις την θύραν της οικίας μου. Τέλος πάντων ανοίγει ή θύρα και εις διανομεύς με κατεσπευσμένα βήματα εισέρχεται, μοι παρουσιάζει τον δεύτερον αριθμόν της εφημερίδος « ή Πατρίς » και αναχωρεί. Επί της κλίνης μου εισέτι πλαγιασμένος, έρριψα έν βλέμμα επί τοῦ νέου τούτου φύλλου, πλήν το όνειρον ήτο παρά πολύ ζωηρά εντυπωμένον εις τον νοῦν μου και δέν μοι άφηνεν ήσυχίαν, χωρίς δε να είμαι προληπτικός, συνδάζων όμως τα γεγονότα, ήρχισα να πιστεύω ὅτι τὰ ὄνειρα εἰσὶν ἐνίοτε τὸ προαίσθημα τῶν ὅσων ἔχει τις νὰ ἴδῃ καὶ ν' ἀκούσῃ περιέργων ἢ ἀνηκούστων εἰς τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας συμβάντων.

Ὁ ὑπεύθυνος Συντάκτης Κ. Σ. ΡΙΓΑΣ.

ΤΥΠΟΙΣ Ν. ΑΓΓΕΛΙΔΟΥ.

Το σκίτσο είναι αρκετά μεγάλο, έκτασης μισής σελίδας, δημοσιεύτηκε στο φύλλο ΙΣΤ΄ Ιουνίου 1850 έτος Β΄ της εφημερίδας « Ἡ Τρακατρούκα» και συνοδεύει ατιτλοφόρητο κείμενο.

Παρουσιάζει μια γέφυρα που αιωρείται στο κενό χωρίς να διαθέτει βραχίονες στήριξης. Πάνω στη γέφυρα ένας ανθρωπόμορφος χοίρος τρέχει αλαφιασμένος στην προσπάθειά του να πιάσει έναν χαρτοφύλακα ο οποίος επίσης αιωρείται στο κενό. Ο χαρτοφύλακας έχει την επιγραφή «ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΙΟΝ». Τον ανθρωπόμορφο αυτόν χοίρο προσπαθεί να τον πλησιάσει τρέχοντας ένας νέος που και αυτός αιωρείται στο κενό. Ο νέος αυτός, όπως και ο ανθρωπόμορφος χοίρος, είναι ντυμένος με φουστανέλα, φοράει σκούρου χρώματος πουκάμισο με μακριά στενά μανίκια, κάλτσες και παπούτσια επίσης σκούρου χρώματος. Έχει άσπρο φέσι και κρατάει στο δεξί του χέρι δυο γεμάτα πουγκιά. Κάτω από τη γέφυρα υπάρχουν τέσσερις άνδρες. Στέκονται στο έδαφος και στηρίζουν τη γέφυρα ο ένας με το καπέλο του, ο άλλος με το χέρι του και οι δύο ακριανοί με την πλάτη τους. Αυτοί οι τέσσερις άνδρες αποτελούν τη στήριξη της γέφυρας αφού το όλο κτίσμα αιωρείται στο κενό. Οι δυο άνδρες που βρίσκονται αριστερά είναι κύριοι φραγκοφορεμένοι και φορούν καπέλο ημίψηλο σκούρου χρώματος. Ο πρώτος, αριστερά, με φράκο και ημίψηλο καπέλο κρατάει στα χέρια του ένα φύλλο της εφημερίδας «ΝΕΜΕΣΙΣ». Ο δεύτερος με σκούρου χρώματος σουρτούκο, είδος κοντού ανδρικού εξωτερικού επενδύτη (Δημητράκος, 1964: 6609, λ. *σουρτούκο*, τ. 13) και ημίψηλο έχει στα χέρια του την εφημερίδα «ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ». Οι άλλοι δύο στο δεξιό μέρος είναι ντυμένοι με την ελληνική ενδυμασία. Συγκεκριμένα φορούν φουστανέλα και φέσι ανοικτού χρώματος, σκούρου χρώματος πουκάμισο με μακριά στενά μανίκια, κάλτσες και παπούτσια σκουρόχρωμα. Ο ένας κρατάει στα χέρια του την εφημερίδα «ΚΟΡΑΗΣ» ενώ ο άλλος την εφημερίδα «ΠΑΤΡΙΣ».

Το σκίτσο συνοδεύει κείμενο στο οποίο ο συντάκτης του Κ. Σ. Ρήγας αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο ένα όνειρο που είχε δει στον ύπνο του. Σύμφωνα με την αφήγησή του ενώ κοιμόταν είδε μια γέφυρα την οποία στήριζαν τέσσερις άνδρες ενώ ο καθένας από αυτούς κρατούσε στα χέρια του μια εφημερίδα. Πάνω στη γέφυρα βρισκόταν ένας χοιροκέφαλος ο οποίος έτρεχε σαν προσπαθώντας με τα χέρια του να φθάσει το χαρτοφυλάκιο. Τον ακολουθούσε τρέχοντας ένας νέος που κρατούσε στα χέρια του δυο πουγκιά, δυο *«βαλάντια»* με τα αρχικά Κ. και Φ. Προσπαθούσε να τον φθάσει και του φώναζε να σταματήσει θυμίζοντάς του ότι τα βαλάντια που κρατούσε στα χέρια περιέχουν χρήματα από καταχρήσεις. Του φώναζε να σταθεί αφού ενώ τον καταδίωκαν για καταχρήσεις αυτός περίμενε από τον χοιροκέφαλο να τον συνδράμει. Αυτός όμως αντιθέτως το είχε βάλει στα πόδια τρέχοντας. Στο σημείο αυτό ο συντάκτης του κειμένου ξύπνησε ίσως διότι η φωνή του νέου ήταν πολύ δυνατή. Παράλληλα ένας διανομέας εφημερίδων χτυπούσε την πόρτα του σπιτιού του και ίσως να ήταν και αυτή η αιτία που ξύπνησε τόσο απότομα και δεν είδε τη συνέχεια του

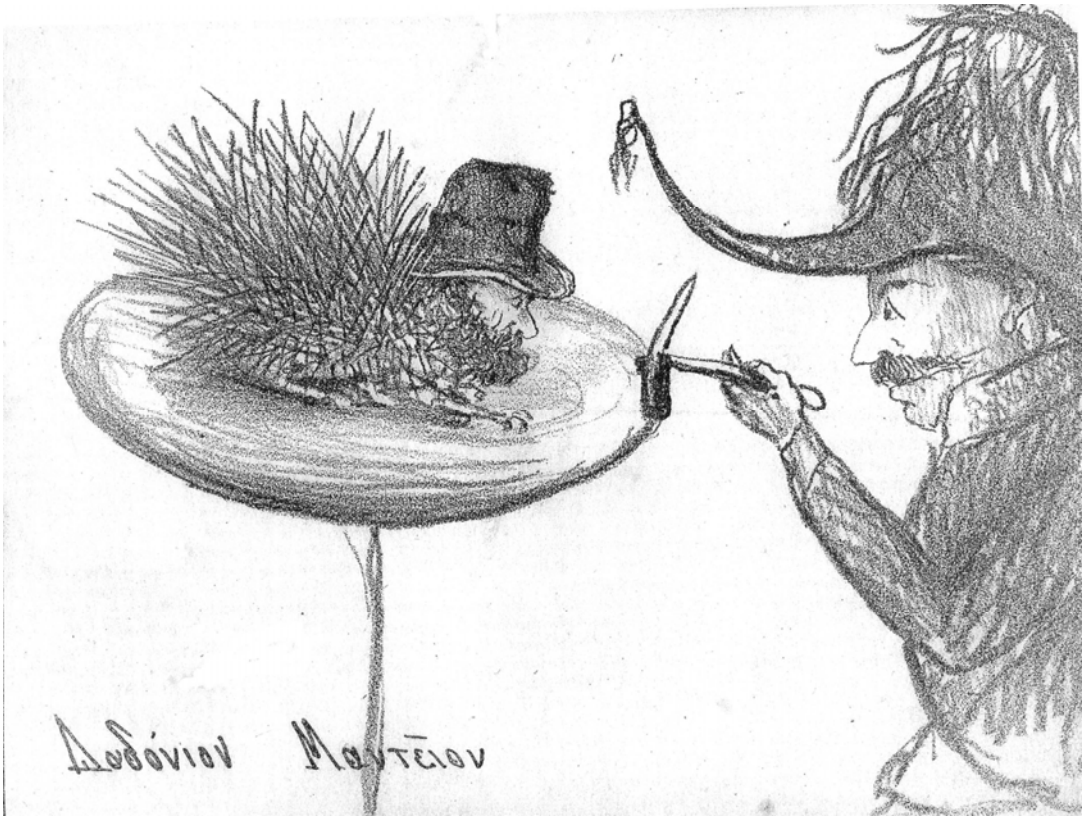
ονείρου του. Ο διανομέας του είχε φέρει, όπως λέει, το δεύτερο φύλλο της εφημερίδας «Η ΠΑΤΡΙΣ». Ρίχνοντας μια ματιά στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας ο συντάκτης του ονείρου αναρωτιέται και ο ίδιος πώς γίνεται και το όνειρό του είχε προβλέψει τα γεγονότα της ημέρας που ξημέρωνε και ταυτιζόταν μ' αυτά.

Η περιγραφή του κειμένου δεν αφήνει περιθώρια όσον αφορά την ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων στα οποία παραπέμπει. Ο χοιροκέφαλος του σκίτσου δεν είναι άλλος από κάποιον ο οποίος τρέχει σαν αλαφιασμένος στην προσπάθειά του να αποκτήσει ένα χαρτοφυλάκιο και να γίνει υπουργός. Στην προσπάθειά του αυτή έχει τη συνδρομή και τη στήριξη τεσσάρων εφημερίδων της εποχής, αυτών που τις κρατούν στα χέρια τους τα τέσσερα άτομα στη βάση της γέφυρας. Πρόκειται για εφημερίδες των Αθηνών.Συγκεκριμένα η εφημερίδα «Νέμεσις» εκδόθηκε το 1849 (Μάγερ, ό.π.: 97). Η εφημερίδα «Συνταγματική» του Χαριλ. Σακελλαριάδη εκδίδετο από το 1848-1868 (ό.π.: 76). Η εφημερίδα «Πατρίς» εκδίδετο το 1850 (ό.π.: 98). Με το φύλλο της 3-6-1850 εμφανίζεται η εφημερίδα «Κοραής».

Στο σκίτσο αυτό θεωρούμε ότι σατιρίζεται μια χαρακτηριστική κοινωνική κατάσταση της εποχής, ο τύπος και η διαπλοκή του στα πολιτικά δρώμενα. Εφημερίδες διαφόρων πολιτικών αποχρώσεων στηρίζουν ένα φιλόδοξο άτομο, έναν αχόρταγο άνθρωπο, έναν άνθρωπο με μορφή χοίρου, γουρουνιού, του προσφέρουν τη στήριξή τους προκειμένου να πάρει κάποια πολιτική θέση, να γίνει υπουργός, με το αζημίωτο βέβαια. Το φαινόμενο είναι αρκετά σύγχρονο. Και σήμερα υπάρχουν περιπτώσεις όπου εφημερίδες κάποιων αποκλίσεων στηρίζουν κάποια άτομα με την προσδοκία ή και με τη συμφωνία όταν θα κατέχουν τον υπουργικό θώκο να τους περιβάλουν με την εύνοιά τους.

Δ.4. Το Δωδόνιον Μαντείον

Ο Τύπος αποτέλεσε στόχο σάτιρας πολύ εύστοχα στο φύλλο της 22 Νοεμβρίου 1852 του περιοδικού «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης». Στο φύλλο αυτό παρουσιάστηκε το παρακάτω σκίτσο το οποίο είναι αρκετά μεγάλο αφού καταλαμβάνει τη μισή σελίδα του περιοδικού.

Στο σκίτσο αυτό παρουσιάζεται ένας άνδρας από τη μέση και πάνω. Είναι μυσταγωγός μεσήλικας και φοράει καπέλο τρίκωχο με λοφίο, καπέλο ρώσου ναυάρχου. Κρατάει στο χέρι του ένα σφυρί με το οποίο κτυπά μια μεγάλη στρογγυλή πέτρα που στηρίζεται πάνω σε ένα στύλο. Πάνω στην πέτρα κάθεται ένας σκαντζόχοιρος που έχει τη μορφή ανθρώπου. Είναι κι αυτός ένας γενειοφόρος μεσήλικας με ημίψηλο μαύρο καπέλο. Το σκίτσο φέρει τον τίτλο «*Δωδόνιον Μαντεῖον*».

Το σκίτσο παρουσιάζει μια σκηνή. Ο άνδρας με το καπέλο ναυάρχου επισκέπτεται το μαντείο της Δωδώνης προκειμένου να ζητήσει χρησμό για κάποια περίσταση. Η ιέρεια του μαντείου όμως έχει τα χαρακτηριστικά του σκαντζόχοιρου.

Το σκίτσο δημοσιεύθηκε ενώ συνέβαιναν συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα. Οι Γάλλοι από 28 Ιανουαρίου 1852 είχαν πετύχει έκδοση φιρμανίου που ικανοποιούσε τις καθολικές αξιώσεις τις σχετικές με την Αγία Γη γεγονός που προκάλεσε δεινή αγανάκτηση της ορθόδοξης Ρωσίας (Κυριακίδης, ό.π.: 626 τ. Α΄). Η καθολική Γαλλία ήδη από το 1849 διαφωνούσε οξύτατα με την ορθόδοξη Ρωσία ως προς την κατοχή των προσκυνημάτων των

Αγίων Τόπων λόγος που υπήρξε η αιτία του Ρωσοτουρκικού πολέμου (Ι.Ε.Ε.: 143.τ. ΙΓ΄. Επ. Καρολίδης, ό.π.: 766). Όταν παρουσιάστηκε το σκίτσο είναι η εποχή που τα τύμπανα του Ρωσοτουρκικού πολέμου ηχούν προ των πυλών. Κατά την εποχή αυτή που είναι οι παραμονές του Ρωσοτουρκικού πολέμου, του λεγόμενου Κριμαϊκού (1854-1856) ο πρωθυπουργός Κριεζής (1849-1854) και οι υπουργοί του ακολούθησαν, ως 'αφοσιωμένοι' Οθωνικοί, στην πολεμική προετοιμασία τον Όθωνα και την Αμαλία. Ο τότε Ρώσος πρεσβευτής Περσιάνι αλλά και οι πρεσβευτές των άλλων δυνάμεων ήταν αντίθετοι στην πολιτική αυτή όμως οι βασιλείς είχαν ενστερνιστεί τους λαϊκούς πόθους για την άμεση πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Η περιρρέουσα ατμόσφαιρα ήταν διάχυτη από τους θρύλους της παράδοσης και ο λαός πίστευε ότι είχε έρθει η ώρα να βγουν αληθινά όσα λέγονταν για την Κόκκινη μηλιά και το μαρμαρωμένο βασιλιά. (Ι.Ε.Ε.: 143, τ. ΙΓ΄).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των ημερών ήταν η εμφάνιση του πνευματισμού στην Αθήνα (Ραγκαβής, ό.π.: 287 τ.Α΄-Β΄). Σύμφωνα με τον Βλαχογιάννη (2000: 371-372, ανέκδ. 214), ο καθηγητής της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Α.Ρ.Ραγκαβής *«πρῶτος ἔμπασε καὶ τὸν πνευματισμό στὴν κοινωνία μὲ τὸ τραπεζάκι καὶ τὰ παρακόλουθα χωρατά»*. Πράγματι ο Ραγκαβής είχε τοποθετήσει στο σπίτι του στην Κηφισιά ένα τραπεζάκι που το έκανε να κινείται και ανάλογα με τις κινήσεις που έκανε αυτό, ο απλός λαός πίστευε τις προφητείες του. Με αφορμή όλες αυτές τις εκδηλώσεις πνευματισμού εκδόθηκε τότε στην Αθήνα ένα φυλλάδιο από τον Ηλ. Σταθόπουλο με τίτλο *Ὁ Ἀ. Ραγκαβῆς καὶ ὁ Π. Σοῦτσος ἤ ἡ νέα ἐπιστήμη περί τῶν φαινομένων τῆς αὐτομάτου κινήσεως τῆς τραπέζης κ.λ.π.* (ό.π., σημ.1) Αλλά και ο ίδιος ο Ραγκαβής αναφέρεται στο τραπεζάκι αυτό στα Απομνημονεύματά του (Κεφ. Πνευματισμός: 287-191 τ. Α΄-Β΄.).

Συσχετίζοντας τα γεγονότα και με σκοπό να τα σατιρίσει ο σκιτσογράφος της εφημερίδας «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης» δημιούργησε αυτό το σκίτσο. Δεν θα ήταν δύσκολο για τον αναγνώστη της εποχής να αναγνωρίσει τα δύο πρόσωπα του σκίτσου. Ο ανθρωπόμορφος σκαντζόχοιρος είναι ο εκδότης της εφημερίδας «Ἐλπίς» Κωνσταντίνος Λεβίδης (Μάγιερ, ό.π.: 63 τ. Α΄). Ο Λεβίδης (1790-1868) είχε φαρδύ πρόσωπο, πλακουτσωτή μύτη, μαλλιά μέχρι τον σβέρκο, μουστάκι και γένια, ντυνόταν ευρωπαϊκά και φορούσε ημίψηλο μαύρο καπέλο όπως και το ον του σκίτσου. Ο μυστακοφόρος άνδρας, ο επισκέπτης του μαντείου είναι ο τότε πρωθυπουργός Α. Κριεζής. Ο Α. Κριεζής (1796-1865) είχε φαρδύ πρόσωπο και έθρεφε μύστακα όπως στο σκίτσο ο επισκέπτης. Ο επισκέπτης είναι μεσήλικας όπως το 1852 ήταν ο Κριεζής Στο σκίτσο ο πρωθυπουργός που ήταν ναύαρχος φοράει καπέλο ρώσου ναυάρχου καθώς η Ελλάδα ακολουθούσε την πολεμική τακτική της Ρωσίας

(Ι.Ε.Ε.: 143 τ. ΙΓ΄). Ο σκιτσογράφος παρουσιάζει τον ‘αφοσιωμένο’ γαλλόφρονα πρωθυπουργό ο οποίος ετοιμοπόλεμος και με το καπέλο ρώσου ναυάρχου επισκέπτεται το μαντείο της Δωδώνης για να πάρει χρησμό σχετικά με την έκβαση του πολέμου. ‘Χτυπάει’ την πόρτα του Μαντείου με ένα σφυρί και περιμένει το χρησμό. Είναι αναμενόμενο βέβαια ότι θα πάρει αρνητικό χρησμό διότι η ιέρεια έχει τη μορφή του Κων. Λεβίδη, φανατικού αντιοθωνιστή και ναπιστή. (Μάγιερ, ό.π.: 63 τ. Α΄. Επ. Ιστ. Ελλ. Έθν.: 64, 124 τ. ΙΓ΄). Αυτός είναι ο λόγος που παρουσιάζεται σαν σκαντζόχοιρος, ζώο με ισχυρά νύχια και ραχιαίες βελόνες που συντρίβει και κατατρώγει τους αντιπάλους του, ζώο μοναχικό, νυκτόβιο, πονηρό και παμφάγο, ο δύσκολος, ο αιχμηρός, ο ενοχλητικός, ο οδυνηρός, ο μαχητής, ο φιλοπόλεμος, ο αντιδραστικός. Η Γαλλία καταρχάς υποστήριζε τη ‘Μεγάλη Ιδέα’ ήταν όμως εναντίον του Όθωνα και της φιλορωσσικής του πολιτικής που οδηγούσε σε πόλεμο.

Στο σκίτσο η ιέρεια με τη μορφή του Λεβίδη παρουσιάζεται να είναι καθισμένη όχι σε τρίποδο αλλά σε βάθρο με ένα πόδι. Εδώ ο σκιτσογράφος παραπέμπει για να σατιρίσει και το τραπεζάκι του Ραγκαβή που είχε ένα πόδι και προκειμένου να αποφανθεί αυτό *«κινεῖτο μέχρι νὰ σταθεροποιηθῆ στὸ ἕνα πόδι»*. (Βλαχογιάννης, ό.π. Επ. Ραγκαβής Απομν.: ό.π.). Έτσι και το βάθρο της ιέρειας στηρίζεται σε ένα πόδι το οποίο είναι τόσο λεπτό που σίγουρα δεν παρείχε καμιά σταθερότητα όπως ακριβώς και το τραπεζάκι του πνευματισμού.

Ο γελοιογράφος επιτυγχάνει το στόχο του με το σκίτσο αυτό. Στο πρόσωπο του πρωθυπουργού σατιρίζει τους κυβερνώντες οι οποίοι προκειμένου να μη χάσουν την εύνοια του βασιλιά και να διατηρηθούν στην εξουσία συμπλέουν με το παλάτι εις βάρος των συμφερόντων του λαού (Ι.Ε.Ε.: 145 τ. ΙΓ΄). Το σκίτσο ευτελίζει τον πρωθυπουργό παρουσιάζοντάς τον να ζητάει χρησμούς από μαντείο. Αλλά το σκίτσο καυτηριάζει επίσης και τις περιπτώσεις πνευματισμού αλλά και τον ίδιο τον Α. Ρ. Ραγκαβή ο οποίος αν και Καθηγητής Πανεπιστημίου, λογοτέχνης και πολιτικός ασχολούνταν με τέτοια ευτελή πράγματα.

Σχετικά με τον πνευματισμό, τη λεγόμενη «*νέα επιστήμη*» είναι ενδιαφέρον το παρακάτω ανέκδοτο (Βλαχογιάννης, ό.π.: 371-372, ανέκδ. 214):

> *– Τί εἶπε τό τραπεζάκι.* Ὁ καθηγητής τῆς Ἀρχαιολογίας στό Ὀθώνειο Πανεπιστήμιο Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆς, ποιητής καί πεζογράφος σέ πολλά καί διάφορα εἴδη, πρῶτος ἔμπασε καί τόν πνεματισμό στήν κοινωνία μέ τό τραπεζάκι καί τά παρακόλουθα χωρατά.
>
> Στήν Κηφισιά λοιπόν, κέντρο καλοκαιρινό ἀπό τότε, σύ-

ναζε κόσμο κ' ἔκανε τούς χαζούς νά χάσκουν πιστεύοντας πώς τό τραπεζάκι κινιέται, μά καί προφητεύει.

Ἕνα βράδυ ἡ Πυθία ἡ ξυλοπόδαρη σήκωσε τό ποδάρι κ' ἔβγαλε τήν προφητεία της τή σοφή:

– Ὁ βασιλεύς Ὄθων θά στεφθῇ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως!

Σηκώθηκε ἡ Κηφισιά στό ποδάρι, κι' ὁ καθηγητής ὁ πολυτεχνίτης (διπλωμάτης φῖνος κιόλα, μά καί Φαναριώτης τεσσερομάτης) πλήρωσε ξεπίτηδες πεζό κ' ἔστειλε στόν Ὄθωνα τό χαροποιό χαμπέρι.

Ὁ Βασιλέας χάρηκε πολύ, καί δέν ἄργησε νά κάμῃ ὑπουργό τόν κύρ καθηγητή.

Λοιπόν πάντα κάτι περίσσεψε ἀπό τήν προφητεία τοῦ τραπεζιοῦ. Αὐτά γράφει ὁ γιατρός Α. Γούδας, πικρός ἀντιπολιτευόμενος. Εἶν' ἀλήθεια πώς τό τραπεζάκι δούλεψε καλά τά χρόνια ἐκεῖνα στήν Ἀθήνα καί στόν Πειραιᾶ[1].

Ίσως επίσης σατιρίζοντας τον Ραγκαβή στο σκίτσο ο Κριεζής χτυπάει με ένα σφυρί. Το σφυρί παραπέμπει στη λέξη *σφυροκοπανίζω* που πρώτος χρησιμοποίησε ο Ραγκαβής το 1841 (Κουμανούδης, ό.π.: 972).

Και σε άλλα φύλλα του περιοδικού «Δημόκριτος» σατιρίζεται ο εκδότης της εφημερίδας «Ἐλπίς», Κωνσταντίνος Λεβίδης όπως και στο παρακάτω που δημοσιεύθηκε στις 13-8-1851.

Ένας αφισοκολλητής είναι ανεβασμένος σε μια σκάλα και προσπαθεί να κολλήσει μια αφίσα. Είναι ένας μεσήλικας με ρούχα δουλειάς, έχει γένια και φοράει ημίψηλο καπέλο. Η αφίσα γράφει «ΘΕΑΤΡΟΝ ΑΘΗΝΩΝ»[39]. Και αμέσως από κάτω «ΑΤΙΛΛΑΣ». Στο κάτω δεξί μέρος του σκίτσου είναι πεταμένο πάνω στο δρόμο ένα φύλλο της εφημερίδας

[39] - Βελιανίτης Θ., *Τὰ Θέατρα ἐπί Ὄθωνος. Αἱ πρῶται ἑλληνικαί παραστάσεις*, π. Εἰκονογραφημένη Ἑστία, 1893, Β΄ εξαμηνία, σσ. 321-325 εξ σσ. 342-347.

«ΕΛΠΙΣ». Υπάρχουν επίσης τα λόγια *«Ἀφεντικό! σᾶς ἔφερα διορθώσεις τῆς Ε»* προφανώς της «Ἐλπίδας». Στο κάτω μέρος του σκίτσου υπάρχει λεζάντα με τα λόγια «*Τώρα, τώρα ναί ἡ καϋμένη ἡ ΕΛΠΙΣ, elle Pisse*!» [Ουρεί!]

Το σκίτσο σατιρίζει την εφημερίδα «Ἐλπίς» και τον εκδότη της Κ. Λεβίδη. Αυτός είναι ο αφισοκολλητής αφού ο Λεβίδης ήταν μεσήλικας, είχε φαρδύ πρόσωπο, γένια, μαλλιά ως το σβέρκο και πλακουτσωτή μύτη. Τα λόγια του σκίτσου απευθύνονται στο αφεντικό της «Ἐλπίδας».

Το περιοδικό «Δημόκριτος» στο σκίτσο αυτό σατιρίζει την εφημερίδα «Ἐλπίς» με διάφορους τρόπους. Παρουσιάζει τον εκδότη της, τον πολύγλωσσο και μορφωμένο Λεβίδη σαν έναν αφισοκολλητή επί το έργο, ανεβασμένο σε σκάλα. Σατιρίζει τη γνωστή σε όλους μαχητικότητά του αφού αυτός δεν προσπαθεί να κολλήσει μια οποιαδήποτε αφίσα αλλά αυτήν που διαφημίζει το έργο του Βέρντι *Ἀττίλας*, τον Ούννο κατακτητή που ήταν γνωστός για την βαρβαρότητά του. Ορμητικός και ετοιμοπόλεμος παρουσιάζεται ο αφισοκολλητής αφού τα μανίκια του πουκαμίσου του είναι σηκωμένα ως τον αγκώνα. Με τον *Ἀττίλα* ο «Δημόκριτος» σατιρίζει τον Λεβίδη διπλά αφού παραθέτει τη λέξη ανορθόγραφα «ΑΤΙΛΛΑΣ». Τον σατιρίζει επίσης για το γεγονός ότι ο Λεβίδης ήταν γαλλομαθής και χρησιμοποιεί τη γλώσσα αυτή στη λεζάντα του σκίτσου. Για όσους αναγνώστες καταλαβαίνουν Γαλλικά με άλλα λόγια τον κοροϊδεύει αφού η εφημερίδα του *'ουρεί'*. Στο σημείο αυτό εκτός από σάτιρα κάνει και λογοπαίγνιο αφού η λέξη 'ουρεί' στα γαλλικά προφέρεται όμοια με τη λέξη 'ελπίς'.

Με το σκίτσο αυτό ο γελοιογράφος υπονοεί ότι η «Ἐλπίς» 'ουρεί' τους περί τύπου νόμους του Όθωνα που δημοσιεύτηκαν στις 31 Ιουνίου 1850 και οι οποίοι ήταν αυστηρότεροι από εκείνους του 1833 (Μάγιερ, ό.π.: 58 τ. Α΄). Ο Λεβίδης, όπως αναφέρθηκε υπήρξε από τους μαχητικότερους υπέρ της ελευθεροτυπίας δημοσιογράφος της εποχής και φανατικός αντιοθωνιστής.

Την εποχή εκείνη παρουσιάζονταν πολλές όπερες στο θέατρο Αθηνών. Ο *Ἀττίλας*, μελόδραμα του Βέρντι (1813-1901) σε λιμπρέτο του Θεμιστοκλή Σολέρα (1815-1878) μεταφράστηκε σε πεζό στην ελληνική γλώσσα από τον Ιταλό Μ. Αντόνιο Κανίνη εκδόθηκε από το τυπογραφείο Αθηνάς το 1853 (Γκίνης-Μέξας, ό.π.: 369 Νο 5912 τ.Β΄ και Κασίνης, ό.π.: 166 Νο 579) και ανέβηκε στο Θέατρο Αθηνών τον Ιανουάριο του 1853 (π. «Εὐτέρπη», 15-3-1853, φυλ. 13, τομ. ΙΣΤ΄: 310-311, στήλη Χρονικά).

Δ.5. Ο Αιών δια να ψεύση την Αθηνάν…..

Ο Τύπος και πιο συγκεκριμένα η διαμάχη μεταξύ των δημοσιογραφικών οργάνων του ρωσικού κόμματος και του αντίστοιχου αγγλικού υπήρξε πηγή έμπνευσης για το γελοιογράφο του περιοδικού «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης». Στο περιοδικό αυτό παρουσιάστηκε η παρακάτω γελοιογραφία στις 21 Φεβρουαρίου 1853.

Το σκίτσο είναι μεγάλο αφού καταλαμβάνει μια ολόκληρη σελίδα της εφημερίδας. Ένας άνδρας που έχει ουρά γάτας κάθεται ανάποδα σε έναν όνο ο οποίος προχωράει. Ο άνδρας είναι ευπρεπώς ντυμένος και φοράει στρατιωτικό καπέλο. Είναι σκυμμένος και προσπαθεί να προστατεύσει το πρόσωπό του κρατώντας την άκρη από το καπέλο του. Αυτό διότι δύο ακαθόριστοι τύποι τον πετροβολούν, προσπαθούν να τον κτυπήσουν με μακρύ σκουπόξυλο, καθώς αυτός απομακρύνεται πάνω στο γάιδαρο. Τον πετροβολούν και παράλληλα του φωνάζουν όπως δείχνει το ανοικτό στόμα η ανοικτή παλάμη το σηκωμένο χέρι. Στο πάνω δεξιό άκρο του σκίτσου ένα χέρι που κρατάει ένα μαστίγιο τον κυνηγά. Το σκίτσο συνοδεύεται από λεζάντα με τίτλο *«Ὁ Αἰών διὰ νὰ ψεύσῃ τὴν Ἀθηνᾶν, ἀντὶ ἐπὶ τρίποδος ἀνέβη ἐπὶ τετράποδος»*.

Στο σκίτσο, σύμφωνα με τη λεζάντα η εφημερίδα «Αἰών» (1838-1888) είναι αυτή που κάθεται πάνω στον όνο ενώ η εφημερίδα «Ἀθηνᾶ» (1832-1864) είναι αυτή που πετροβολά τον αναβάτη. Στο όνο είναι καθισμένος ο εκδότης του «Αἰῶνος» Ιωάννης Φιλήμων (1798-1874). Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι του Φιλήμονα ο οποίος είχε οβάλ πρόσωπο κοντά μαλλιά ήταν μυστακοφόρος είχε μύτη ίσια και φορούσε ευρωπαϊκά ρούχα. Φορά ρώσικο καπέλο ως ρωσόφιλος άλλωστε. Την εποχή εκείνη ο Ι. Φιλήμων ήταν μεσήλιξ όπως στο σκίτσο ο αναβάτης αφού παρουσιάζεται με ρυτίδες γύρω από τα μάτια.

Η γελοιογραφία παραπέμπει σε πραγματικά γεγονότα που συνέβαιναν κατά την εποχή αυτή που είναι οι παραμονές του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1854-1856). Η εφημερίδα «Αἰών» ήταν όργανο του ρωσικού κόμματος ενώ η «Ἀθηνᾶ» του αγγλικού όπως αλλού αναφέρθηκε. Καθώς οι δύο μεγάλες δυνάμεις ήταν αντίθετες εν όψει του πολέμου αυτού η πολεμική των εφημερίδων ήταν μεγάλη. Ο «Αἰών» επιτίθετο με δριμύτητα κατά των αγγλογάλλων. Αυτός υπήρξε ο στόχος του σκιτσογράφου. Να καταδείξει τη μεγάλη διαμάχη των δύο αυτών εφημερίδων για το θέμα αυτό.

Ο γελοιογράφος στο σκίτσο προκειμένου να δείξει το σφυροκόπημα της αγγλόφιλης εφημερίδας προς την ρωσίζουσα, της «Ἀθηνᾶς» κατά του «Αἰῶνος», παρουσιάζει το λακωνικό έθιμο της διαπόμπευσης (Άννινος, 1925: 434). Σύμφωνα με το έθιμο αυτό ο διαπομπευόμενος καθίζεται ανάποδα σε ένα γαϊδούρι που αποχωρεί από την πόλη και καθοδόν ο όχλος τον πετροβολά. Ο αναβάτης προκειμένου να επιζήσει προσπαθεί να κρατηθεί στην πλάτη του ζώου ενώ αυτό τρέχει αλαφιασμένο από το πετροβόλημα που δέχεται.

Ο γελοιογράφος φτάνει στο στόχο του διότι στο σκίτσο η μεν «Ἀθηνᾶ» για τη δριμεία επίθεση που δέχθηκε από τον «Αἰώνα» για τα φιλοαγγλικά της άρθρα, τον πετροβολά. Από την άλλη μεριά ο «Αἰών», που ήταν ακραιφνής ρωσόφιλος, κάθεται σε όνο και προσπαθεί να την αποφύγει.

Στο σκίτσο οι πέτρες που πετάει η «Ἀθηνᾶ» όπως και το μαστίγιο όπως και το σκουπόξυλο δεν αγγίζουν τον Φιλήμονα. Αυτό διότι από τα τέλη του 1852, ο λαός σύσσωμος επικροτούσε τη ρωσική πολιτική καθώς αυτή συνόψιζε τον υπέρτατο για αυτούς πόθο, την πραγματοποίηση της ΄Μεγάλης Ιδέας΄. Τον Φεβρουάριο του 1853 ο Τσάρος έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον πρίγκιπα Μέντζικωφ προκειμένου να επιβεβαιώσει τη ρωσική προστασία για όλους τους ορθόδοξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως και προκειμένου να εξουδετερωθεί η γαλλική επιρροή στην Πύλη. Ο Τσάρος προέβη στην κίνηση αυτή διότι από τις αρχές του 1852 οι Γάλλοι είχαν αυξήσει την επιρροή τους στους Αγίους Τόπους

η κατοχή των οποίων ήταν η διαφωνία των Μεγάλων Δυνάμεων και η αφορμή του Ρωσο-τουρκικού πολέμου (Ι.Ε.Ε.: 143, τ. ΙΓ΄. Επ. Κυριακίδης, ό.π.: 626 τ. Α΄).

Ένας επιπλέον λόγος που συνηγορεί στο ότι οι πέτρες δεν αγγίζουν το Φιλήμονα είναι το ότι στο σκίτσο ο εκδότης του «Αἰώνα» παρουσιάζεται με ουρά γάτας, ο πολύ ικανός, έξυπνος, επιτήδειος, αφού όπως το αιλουροειδές αυτό ζώο το ίδιο και ο Φιλήμων απέκρουε εύστροφα τα εναντίον του άρθρα της «Ἀθηνᾶς» όπως και τα πετροβολήματα.

Ο γελοιογράφος στη λεζάντα κάνει λογοπαίγνιο με τις λέξεις τρίποδο–τετράποδο. Με το λογοπαίγνιο αυτό παραπέμπει στον πνευματισμό επί τραπέζης, τη *«νέα ἐπιστήμη»* που σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις ξένων εφημερίδων είχε κάνει την εμφάνισή της στην Αμερική την εποχή εκείνη (Ραγκαβής, ό.π.: 287 τ. Α΄). Με το λογοπαίγνιο αυτό ο γελοιογράφος σατιρίζει τον «Αἰώνα» που όπως η Πυθία αποφαινόταν σιβυλλικά το ίδιο και ο Φιλήμων αντιμετώπιζε με επιτυχία τις δημοσιογραφικές επιθέσεις της «Ἀθηνᾶς». Στο σκίτσο ο Φιλήμων παρουσιάζεται πάνω σε όνο, ζώο γνωστό για το πείσμα του, ο επίμων, ο αναίσθητος.

Ο Α. Ρ. Ραγκαβής στα *Απομνημονεύματά* του αφιερώνει στον πνευματισμό ιδιαίτερο κεφάλαιο (τ. Α΄: 287-291).

Ο Ιωάννης Φιλήμων (1798-1874) γεννήθηκε και μορφώθηκε στη Κωνσταντινούπολη. Ήταν βαθύς γνώστης και κάτοχος της τουρκικής γλώσσας και διακρινόταν για την ευφυία του. Τον Οκτώβριο του 1821 με Ιθακίσιο εμπορικό πλοίο υπό Ρωσική σημαία έφτασε από την Κωνσταντινούπολη στην Ύδρα και από εκεί στο Άργος. Υπήρξε ένας από τους λίγους μορφωμένους που ήρθαν στην Ελλάδα κατά το πρώτο έτος του αγώνα. Προσέφερε τις υπηρεσίες του στον Δημήτριο Υψηλάντη και στον Θεόδωρο Νέγρη. Προσέφερε στην πατρίδα δια του πολιτικού του καλάμου αλλά και δια της στρατιωτικής σπάθης. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά ως δημοσιογράφος το 1833 στο Ναύπλιο όπου κυκλοφόρησε την πολιτική εφημερίδα «Χρόνος» που ήταν βραχύβια από 1-5-1833 έως 14-9-1833 οπότε και εξέδωσε τον «Αἰώνα». Το 1843 ονομάστηκε ταγματάρχης της Φάλαγγας ενώ δεν αποδέχτηκε το παράσημο του Τάγματος του Σωτήρος. Ανήκει στην χορεία των αγωνιστών του 1821 και των προτεργατών του τύπου. Απεβίωσε σε ηλικία 76 ετών και η κηδεία του έγινε δημοσία δαπάνη.

Ο Ιωάννης Φιλήμων υπήρξε στόχος σάτιρας και στην εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα». Η Τρακατρούκα στα κείμενά της όπως της Ζ’ Νοεμβρίου 1849, της ΙΘ΄ Ιουνίου 1852 και σε άλλα αποκαλεί τον Ιω. Φιλήμονα ‘Φιλημεχμέτη’ κάνοντας λογοπαίγνιο με το όνομά του και το Μεχμέτης όνομα κοινότατο στην Κωνσταντινούπολη τον τόπο γέννησης του Φιλήμονα.

Ο Ιωάννης Φιλήμων ονομαζόταν Ι. Βασιλειάδης ή Βασιλείου και είχε, κατά τους χρόνους της Επανάστασης και την προσεπωνυμία Βυζάντιος. Ο γιος του Τιμολέων, που συνέχισε την έκδοση του «Αἰώνα» διατήρησε ως επίθετο το Φιλήμων. (Μάγιερ, ό.π.: 69-71. Φιλήμων, 1859: I-II τ. Α΄).

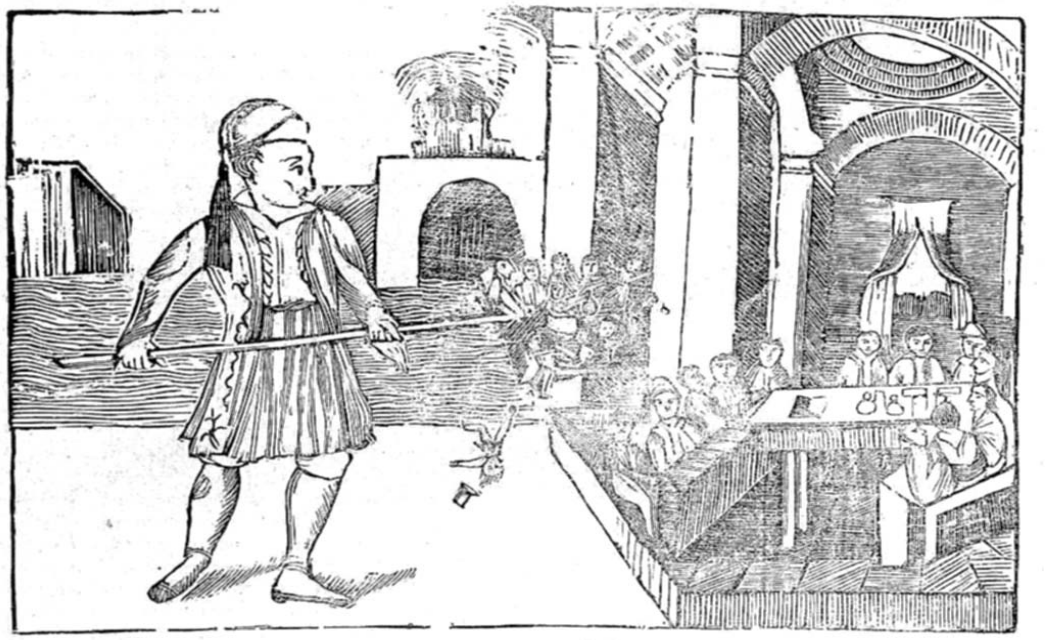
Τα σκίτσα και τα σατιρικά κείμενα της εποχής προκαλούν μεγάλο ενδιαφέρον στον ερευνητή. Τα θέματα που επιλέγουν οι δημιουργοί τους, η χρήση των πολιτικών προσώπων, η σύλληψη και η ταχύτητα της ιδέας, η ακρίβεια των σκίτσων και κυρίως ο ζωομορφισμός είναι στοιχεία που τα καθιστούν ελκυστικά και προσιτά ακόμη και στην εποχή μας.

Ενδιαφέρον αποτελεί και η γλώσσα που χρησιμοποιείται στα σκίτσα και τα σατιρικά κείμενα της εποχής. Ο σατιρικός τύπος της εποχής χρησιμοποίησε στα κείμενά του τη ζωντανή την απλή γλώσσα του λαού, την καθομιλουμένη. Είναι άξιο παρατήρησης ότι πολλές από τις εκφράσεις, ρήσεις, παροιμίες και λέξεις της εποχής των κειμένων αυτών έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα και χρησιμοποιούνται στον καθημερινό λόγο.

Στην εφημερίδα «Ἡ Τρακατρούκα» συναντάμε τις εκφράσεις *«ἔγειναι ἄφαντος», «τὸ κατά δύναμιν», «κατά παντός προσώπου», «τὰ θεμιτά ἢ ἀθέμιτα μέσα»* ˙ επίσης *«δὲν κάθεσαι εἰς τὰ αὐγά σου», «μία τρύπα εἰς τὸ νερό», «μάλια-βράσι»* που ακούγεται σήμερα ‘μαλιοβράσε’, *«δέσαμε τὸ γάϊδαρό μας», «φάγαμε τὸ γάϊδαρο», «ἔδεναν τὰ σκυλιά μὲ τὰ λουκάνικα», «δὲν κυτάζετε τὰ χάλια σας»* ˙ επίσης συναντάμε τις εκφράσεις *«εἰς τὰ κρύα τοῦ λουτροῦ», «εἰς τοὺς μύχους τῆς καρδιᾶς μου», «κτίζουνε εἰς τὴν ἄμμο», «κοιμᾶται ὁλόρθος», «εἶπε ὁ γάϊδαρος τὸν πετεινό κεφάλα», «ὀρθά κοφτά»,* όπως και *«τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο»* που σύμφωνα με την «Τρακατρούκα» συνήθιζε ο υπουργός του Όθωνα Κ.Ζωγράφος˙ επίσης *«μπουφόνος εἶσαι»* που σήμερα ακούγεται ‘μπούφος’, όπως επίσης η λέξη *«ρεντίκολο»* κ.ά. Στην «Τρακατρούκα», επίσης, συναντάμε ξένες λέξεις όπως *«pardon», «bravo», «la persona», «republica», «sior»* κ.ά. (βλ. Κουκουλές, 1915: 93-94).

Στην εφημερίδα «Βόμβα» συναντάμε τις εκφράσεις *«ἔπεσον ἀπ’τὸ φεγγάρι»* που σήμερα ακούγεται ‘πέφτω από τα σύννεφα’, *«ἔχασα τὸ μυαλό μου», «μᾶς κτυπᾶ κατακέφαλα», «τὰ φάσκελα», «ἡ εὐλογημένη», «ἦλθαν δεξιά»,* κ.ά.

Στο περιοδικό «Δημόκριτος» συναντάμε σχόλιο άρθρου με τίτλο «Κάτι τρέχει» για το ‘τί συμβαίνει’. Στο ίδιο περιοδικό συναντάμε τη μεταφορική σημασία της λέξης ‘φουρνιά’ στη φράση *«Τὸ κοινόν ἔμαθε καὶ πρὸ ἡμῶν, ὅτι νέα φουρνιά Γερουσιαστῶν, συγκειμένη ἐκ δέκα ἀτόμων ἐξεφουρνίσθη εἰς τὴν Γερουσίαν».* Η φράση αυτή συνοδεύει το παρακάτω σκίτσο το οποίο αφορά τους νέους Γερουσιαστές του 1852. Στο σκίτσο αυτό σατιρίζεται ακριβώς η ‘νέα φουρνιά’ που είναι οι Γερουσιαστές αυτοί.

Μὴ πίπτετε· στῆτε καλῶς, στῆτε μετὰ φόβου.

Στο σκίτσο αυτό ο Έλληνας φουστανελοφόρος βγάζει από το φούρνο τους νέους γερουσιαστές.

Συμπερασματικά, στις γελοιογραφίες αυτές των ετών 1848-1853 εμφανίζονται τα εξής ζωόμορφα σχήματα: εμφανίζεται ο λαός ως όνος, εμφανίζεται ο βασιλιάς ως όνος, ως λύκος, ως καναρίνι και ως μπούφος. Εμφανίζονται φουστανελάδες ως βδέλλες, πολιτικοί ως χοίροι, ως αρπακτικά πτηνά, ως αλεπούδες. Εμφανίζεται ο πρωθυπουργός ως γλάρος και ως λέλεκας, η κυβέρνηση ως αλεπού. Εμφανίζονται ένστολοι ως φίδια, φανατικοί μοναχοί ως όνοι. Εμφανίζονται Φαναριώτες ως χαμαιλέοντες, ως αλεπούδες, ως γάτες. Εμφανίζονται εκδότες εφημερίδων ως σκαντζόχοιροι και ως γάτες. Εμφανίζεται εφημερίδα ευρείας κυκλοφορίας ως όνος. Εμφανίζονται Άγγλοι επιχειρηματίες ως ποντικοί, Έλληνες εμπειρογνώμονες ως πετεινοί. Εμφανίζονται στενοί συνεργάτες του υπουργού ως πετεινοί, κοκόρια και ως αλεπούδες. Εμφανίζονται δυτικοντυμένοι Έλληνες ως αλεπούδες και ως πετεινοί. Σε κείμενο, συμπεριλαμβάνεται ο Πάπας ο οποίος παρουσιάζεται ως κόρακας, ως τίγρης και ως γλάρος.

Στα ζωόμορφα σχήματα αυτά, σημαντικά πρόσωπα της εποχής συσχετίζονται με χαρακτήρες ζώων και όλα λειτουργούν με κατευθυντήρια γραμμή τη σάτιρα, δια του σατιρικού τύπου γελοιογράφηση, διακωμώδηση.

Τα περισσότερα ιστορικά πρόσωπα των χρόνων αυτών αποτέλεσαν πηγή σάτιρας και πρωταγωνιστούν στα παραπάνω σκίτσα. Κύριο πρόσωπο στα περισσότερα σκίτσα αποτελεί ο Δ. Χρηστίδης (τρία σκίτσα). Άλλα πρόσωπα που παρουσιάζονται είναι ο υπουργός Σπηρο-

μήλιος (ένα σκίτσο), ο πρωθυπουργός Κριεζής (δυο σκίτσα), ο Κανάρης με την ιδιότητα του πρωθυπουργού (ένα σκίτσο), ο βασιλιάς Όθων (τρία σκίτσα), ο εκδότης της εφημερίδας «Ελπίς» Κ. Λεβίδης (ένα σκίτσο), ο εκδότης της εφημερίδας «Αἰών» Ι. Φιλήμων (δυο σκίτσα), ο Παπουλάκος (ένα σκίτσο), ο αρχηγός της Φιλορθόδοξης Εταιρείας Κ. Φλαμιάτος (ένα σκίτσο), ο Άγγλος επιχειρηματίας Άμποτ (ένα σκίτσο) και ο Α. Ρ. Ραγκαβής (ένα σκίτσο).

Τα γεγονότα που έγιναν αντικείμενο σάτιρας και περιλαμβάνονται στα παραπάνω σκίτσα είναι:

Η καταπάτηση του Συντάγματος του 1843 (δυο σκίτσα). Οι συλλήψεις και οι εκτοπισμοί των Σεπτεμβριανών την άνοιξη του 1849 (ένα σκίτσο). Το φαινόμενο Παπουλάκος και η επανεμφάνιση της Φιλορθόδοξης Εταιρείας (δυο σκίτσα). Οι αξιώσεις του Πασίφικο και ο Παρκερικός αποκλεισμός του 1850 όπως και τα γεγονότα που τον ακολούθησαν (τέσσερα σκίτσα). Οι εκλογές του 1850 διότι σε αυτές υπήρξε έντονη η κρατική παρέμβαση (ένα σκίτσο). Η εκμετάλλευση του εθνικού πλούτου και ιδιαιτέρως της σμύριδας το 1851 (ένα σκίτσο). Η εμφάνιση του πνευματρισμού στην Ελλάδα με τον Α. Ρ. Ραγκαβή (δυο σκίτσα). Η επικράτηση των ‘αφοσιωμένων’ στο στέμμα (τέσσερα σκίτσα). Η πολιτική τοποθέτηση των εφημερίδων και η στήριξη πολιτικών κομμάτων μέσα από αυτές (τρία σκίτσα).

Ο σατιρικός τύπος της εποχής καλύπτει επίσης και διάφορα πολιτικά φαινόμενα που αποτέλεσαν σημεία αναφοράς. Εντοπίστηκαν θέματα που αφορούν το θρησκευτικό φανατισμό (δυο σκίτσα), την πολιτική διαφθορά (έξι σκίτσα), το έλλειμμα πατριωτισμού (πέντε σκίτσα), τη δωροδοκία δημόσιων λειτουργών (ένα σκίτσο), την καλλιέργεια της ‘Μεγάλης Ιδέας΄ (τρία σκίτσα).

Επίσης όμως και το παρελθόν παρευρίσκεται στα σκίτσα αυτά. Πολλά ιστορικά γεγονότα των προηγούμενων χρόνων, βιώματα του αναγνώστη των εφημερίδων αυτών είναι υπαρκτά στα κείμενα και τα σκίτσα αφού η ιστορική μνήμη αναπόφευκτα ακολουθεί το παρόν. Η Επανάσταση του 1821, το αρχαίο κλέος, τα κατορθώματα του Κανάρη, του Κριεζή και η έλευση των Φαναριωτών υποβόσκουν και παρευρίσκονται στα ιστορικά γεγονότα και πολλές φορές αποτελούν σημείο αναφοράς στα θέματα των σκίτσων. Όμως όχι μόνο το παρελθόν αλλά και το μέλλον παρευρίσκεται στα σκίτσα αυτά, αν μπορούμε να τα ονομάσουμε διαχρονικά. Είναι γνωστό ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται και αυτή η χαρακτηριστική ελληνικότητα που είναι παρούσα σε όλα αυτά είναι σαν να προμηνύει το μέλλον, το μέλλον που για το σήμερα αποτελεί παρόν. Και σήμερα δε ζούμε πολλά από αυτά τα γεγονότα σαν να μην πέρασε ούτε μια μέρα από τα χρόνια εκείνα. Η διαφθορά αυτών που χειρίζονται τους

θεσμούς, η απομύζηση εθνικού πλούτου, οι διεφθαρμένοι πολιτικοί που έχουν ως κύριο μέλημά τους τον προσωπικό πλουτισμό και τόσα άλλα μήπως δεν παραπέμπουν στο σήμερα. Ο σημερινός αναγνώστης των σκίτσων αυτών του 19ου αιώνα ίσως και να μελαγχολήσει καθώς θα συνειδητοποιεί ότι ο ρους της ιστορίας επιστρέφει στα σημεία από τα οποία ξεκίνησε και τα τότε γεγονότα επαναλαμβάνονται και σήμερα.

Ε. Οι ξένοι γελοιογράφοι

Το φαινόμενο του ζωομορφισμού παρατηρείται την εποχή αυτή και στη θεματολογία σκίτσων που παρουσιάζονται στις χώρες της Ευρώπης. Η χρήση ζωομορφικών συμβόλων ήταν συχνή στις ξένες γελοιογραφίες. Οι ξένοι γελοιογράφοι συμβόλισαν την Αγγλία με λιοντάρι, το βασιλιά της ζούγκλας. Ο θυρεός του βασιλικού οίκου της Αγγλίας φέρει τρεις λέοντες. Τη Γαλλία οι γελοιογράφοι συμβόλισαν με βάτραχο, το αμφίβιο αδηφάγο ζώο που υπόκειται σε μεταμορφώσεις. Οι Γάλλοι έχουν τη συνήθεια να καταναλώνουν το αμφίβιο αυτό. Η Ρωσία ήταν μεγάλη σε έκταση χώρα. Την παρουσίαζαν σαν αρκούδα, ζώο ογκώδες, παμφάγο, χαρακτηριστικό των ρωσικών περιοχών. Όσον αφορά την Τουρκία αυτή συμβολίζεται με γαλοπούλα. Οι γελοιογράφοι στην περίπτωση αυτή κάνουν λογοπαίγνιο ορμώμενοι από την αγγλική λέξη turkey η οποία στα αγγλικά είναι αμφίσημη και σημαίνει Τουρκία και διάνος. Η Αγγλία ήταν πάντα υπέρμαχη του δόγματος της ακεραιότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Στην Αγγλία ως μια από τις Μεγάλες Δυνάμεις και επειδή διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην Ελληνική πολιτική ζωή κατά τις περιόδους μετά το 1821 υπήρχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον εκεί για τα ελληνικά θέματα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι Άγγλοι σκιτσογράφοι να ασχοληθούν με τη Ελλάδα. Αρκετά από τα σκίτσα του Βρετανικού Μουσείου αναφέρονται στην περίοδο της ελληνικής επανάστασης, την ίδρυση του ελληνικού Κράτους και τον ρόλο της Αγγλίας και των άλλων ξένων κρατών στα ελληνικά ιστορικά γεγονότα. Από τη συλλογή του Βρετανικού μουσείου επιλέγουμε όσα σατιρικά σκίτσα εντοπίσαμε που παρουσιάζουν ζωομορφισμό και έχουν ελληνικά θέματα.

Το σκίτσο «Η φωλιά κινδυνεύει» (αριθμ. καταλ. 15552) έγχρωμο χαρακτικό είναι έργο του Paul Pry (1828). Μια θυμωμένη γαλοπούλα καθισμένη στη φωλιά ενός δέντρου προσπαθεί να προστατεύσει τα τρία της αυγά από μια αρκούδα που καιροφυλαχτεί. Κάθε αυγό έχει την ονομασία *«Ελλάδα»*. Τη σκηνή παρακολουθεί από μακριά ένα λιοντάρι ενώ παράλληλα κρατάει ένα κόκαλο με την ονομασία *«Ναυαρίνο»*. Στο βάθος, επίσης παρακολουθεί τη σκηνή ένας βάτραχος ο οποίος φορά γαλλική στρατιωτική στολή. Ο συμβολισμός είναι διακριτός. Η γαλοπούλα είναι η Τουρκία. Η αρκούδα είναι η ρωσική άρκτος, το λιοντάρι είναι η Αγγλία και ο βάτραχος η Γαλλία.Το σκίτσο παρουσιάζει τη

Μαρκεζίνης, 1996: 161,τ.1ος

Ρωσία να έχει αρπακτικές διαθέσεις εναντίον της Τουρκίας παρακολουθούμενη όμως άγρυπνα από την Αγγλία.

Το σκίτσο «Οι αυτοκρατορικές αρκούδες λαδώνονται» ή «Μια ματιά στο μέλλον» (αριθμ. καταλ. 15555) έγχρωμο χαρακτικό είναι έργο του Paul Pry (1828). Μια τεράστια αρκούδα που φορά μια αυτοκρατορική κορώνα και στολή Ρώσου κοζάκου φεύγει τρέχοντας. Στα χέρια της κρατάει ένα βραχώδη όγκο ο οποίος έχει την επιγραφή *«Ελλάδα»*. Πάνω στον όγκο αυτόν είναι γονατισμένος ένας μικροσκοπικός Έλληνας ο οποίος φωνάζει δυνατά *«Σώστε με από τους φίλους μου»*. Η αρκούδα στην προσπάθειά της να φύγει έχει *«τσαλαπατήσει»* μια γαλοπούλα που έχει το κεφάλι του Σουλτάνου. Την αρκούδα καταδιώκει μια αγγλική κανονιοφόρος, ένα μικρό σκάφος με ένα άγγλο ναύτη. Η κορδέλα στο καπέλο του ναύτη φέρει την επιγραφή *«Ναυαρίνο»*. Την απειλεί ότι αν δεν αφήσει αυτό που κρατάει κάτω θα την εμβολίσει. Τη σκηνή παρακολουθούν τρία άτομα. Στην ξηρά πίσω από το πλοίο είναι ο Γάλλος βασιλιάς Κάρολος ο 10ος (1824-1830). Στην άλλη πλευρά ένας Γάλλος δανδής λέει *«Θεέ μου, θα την πάρει όλη την Ελλάδα»*. Στο βάθος, ο Αυτοκράτορας της Αυστρίας βγάζει το σπαθί του λέγοντας «*Θα ήθελα κι εγώ ένα κομματάκι*».

Μαρκεζίνης, 1996: 113,τ.1ος

Στο έργο αυτό όπως και σε άλλα χρησιμοποιείται και λογοπαίγνιο. Στον τίτλο του η λέξη «Grease» έχει διαγραφεί και διορθωθεί. Συγκεκριμένα στον τίτλο η λέξη «Grease» διαγράφεται και αντικαθίσταται με τη λέξη «Greece». Οι δύο αυτές αγγλικές λέξεις έχουν την ίδια προφορά. Η λέξη *grease* σημαίνει λίπος. Ο καλλιτέχνης παίζει εδώ με τις λέξεις θεωρώντας την Ελλάδα μια λιπαρή ουσία που την ορέγονται κάποιοι και επιδιώκουν να τη μοιραστούν. Το σκίτσο αυτό παρουσιάζει τις ανησυχίες των Ευρωπαίων ηγετών εξ αιτίας των αποτελεσμάτων του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1828-1829) και τον ανταγωνισμό τους για την επιρροή στην Ελλάδα.

Το σκίτσο «Οι συμμαχικοί καλοφαγάδες γευματίζουν ή Η γαλοπούλα (Τουρκία) σε κίνδυνο» (αριθμ. καταλ.15507) έγχρωμο χαρακτικό είναι έργο του T. Jones και δημοσιεύθηκε την 1η Φεβρουαρίου του 1828. Φέρει τον υπότιτλο «Tria Juncta In Uno». Τρεις ηγεμόνες φορώντας στρατιωτικές στολές, κάθονται σε ένα στρογγυλό τραπέζι και διαμελίζουν μια γαλοπούλα (την Τουρκία) προκειμένου να την καταβροχθίσουν. Η κεντρική και κυρίαρχη φιγούρα είναι ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ (1825-1855), ο οποίος μπήγει το μαχαίρι και το πιρούνι του στο στήθος της γαλοπούλας στο οποίο γράφονται οι λέξεις *«Βαλαχία»* (sic) και

«Μολδαβία». Στο ένα πόδι υπάρχει η ονομασία *«Κωνσταντινούπολη»*. Ο Άγγλος βασιλιάς Γεώργιος ο Δ΄ (1820-1830), που κάθεται στα αριστερά με προφίλ προς τα δεξιά, κρατώντας το μαχαίρι και το πιρούνι του λέει βλοσυρά: *«Λοιπόν υποθέτω πως και εγώ πρέπει να φάω μαζί σας, αλλά φοβάμαι πως η γαλοπούλα δεν έχει μοιραστεί σωστά από την εποχή του Γεωργίου του πρώτου»*. Ο Τσάρος του απαντά: *«Ω! Δεν πειράζει το πώς έχει μοιραστεί αφήστε το αυτό σε μένα – Πεινάω τόσο πολύ, Θα μπορούσα να τη φάω όλη – με μπόλικο λίπος (Ελλάδα) και λίγο Ανατολίτικο Ινδικό κάρυ που πιστεύω πως σε λίγο θα κατέχω»*. Ο Γάλλος αυτοκράτορας Κάρολος ο 10ος (1824-1830), που κάθεται στα δεξιά με προφίλ προς τα αριστερά, κόβει προσεκτικά μια φτερούγα λέγοντας: *«Μα το Θεό δε μπορώ να κρατηθώ. Ω! Θα φάω κι εγώ απ' τη γαλοπούλα ακόμα και αν προέρχεται από τον Νικόλαο γιατί για το Θεό δε μπορώ να κρατηθώ»*. Πίσω από την καρέκλα στέκεται και απλώς τους παρακολουθεί ο Αυτοκράτορας της Αυστρίας Φραγκίσκος ο 1ος (1830-1916). Οι υπόλοιποι τρεις αδιαφορούν πλήρως γι' αυτόν ο οποίος κάποια στιγμή λέει: *«Θα ήθελα ένα κομμάτι απ' τη γαλοπούλα αλλά υποθέτω πως θα πάρω μόνο ότι έχει μείνει απ' τα κόκαλα»*. Στο τραπέζι, που είναι σχεδόν καλυμμένο απ' τη γαλοπούλα, υπάρχει ένα σκεύος με μπουκαλάκια με ετικέτες που έγραφαν Ινδικό κάρυ, Άδειο, και Περσικό πιπέρι, και μια σαλτσιέρα με ελληνική σάλτσα με μία κουτάλα με την επιγραφή Επανάσταση. Και οι τέσσερις αυτοκράτορες φορούν στέμματα. Του Γεωργίου 4ου το στέμμα έχει ένα λιοντάρι, του Νικολάου ένα δικέφαλο αετό. Στον τοίχο υπάρχει πίνακας με τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου (1827). Ο πίνακας αριστερά παρουσιάζει έναν Άγγλο στο Σεράγι να διασκεδάζει άσεμνα. Στις επιφάνειες των μαχαιριών είναι γραμμένα τα ονόματα των ναυάρχων που είχαν πάρει μέρος στη Ναυμαχία του Ναυαρίνου, Κόδριγκτων, Δεριγνύ. Το σκίτσο αποτελεί σάτιρα για το Ναυαρίνο και το «*ανατολικό ζήτημα*». Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Λονδίνου (6.7.1827) οι τρεις δυνάμεις είχαν συμφωνήσει να μην προβάλουν εδαφικές διεκδικήσεις παρά μόνο την εξασφάλιση ζωνών επιρροής και εμπορικά προνόμια. Υπήρχε ένταση ανάμεσα στη Ρωσία και την Πύλη. Η Αυστρία δεν είχε υπογράψει τη συνθήκη για το λόγο αυτό και δεν συμμετείχε στη γιορτή. Η γελοιογραφία σχεδιάστηκε μετά τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου (28 Οκτωβρίου 1827) είναι χαριτωμένη στις λεπτομέρειές της και ως προς τα μπαχαρικά αναφέρεται στην κοινή των Δυνάμεων διεκδίκηση επί των Ινδιών. Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου αποτέλεσε θέμα των γελοιογράφων της εποχής. Αιτία ήταν ο ανταγωνισμός

Μαρκεζίνης, 1996: 156,τ.1ος

των μεγάλων δυνάμεων και η από μέρους της Αγγλίας οικειοποίηση της Ναυμαχίας, των Γάλλων και των Ρώσων εμφανιζομένων κατά κάποιο τρόπο ως ουραγών.

Το σκίτσο «Το πολιτικό μπιλιάρδο» (αριθμ. καταλ. 15865) έγχρωμο χαρακτικό είναι έργο του William Heath (1829). Στο έργο αυτό ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ (1825-1855) και ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ (1808-1839) παίζουν την Ελλάδα σε μια παρτίδα μπιλιάρδου. Στη μπάλα υπάρχει η ονομασία *«Ελλάδα»* Δίπλα στον Τσάρο στέκεται και παρακολουθεί καπνίζοντας ο Ιωάν. Καποδίστριας. Φορά εθνική ενδυμασία και κωνικό καπέλο από το οποίο εξέχουν αυτιά όνου. Στο καπέλο υπάρχει η επιγραφή *«Καπέλο της ελευθερίας προσφερθέν από τη Ρωσία».* Την όλη σκηνή παρακολουθούν ο βασιλιάς της Γαλλίας Κάρολος ο $10^{ος}$ (1824-1830) και άλλοι εστεμμένοι. Το σκίτσο ήταν μια σάτιρα της ήττας της Τουρκίας από τη Ρωσία κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο (1828-29), ενώ στη συνθήκη που υπογράφηκε στην Αδριανούπολη (1829) μετά από τον πόλεμο αυτόν υπήρχε άρθρο (αριθ.10) σχετικό με την αναγνώριση από την Τουρκία του αυτοτελούς ελληνικού κράτους.

Το σκίτσο «Γεύμα με πιρούνι» (αριθμ. καταλ. 15877) έγχρωμο χαρακτικό είναι έργο του J. Field (1829) και αποτελεί μια σάτιρα της συνθήκης της Αδριανουπόλεως (14.9.1829) σύμφωνα με την οποία η Ρωσία εξασφάλισε τη διέλευση των εμπορικών της πλοίων από το Βόσπορο και τη Μαύρη Θάλασσα και σταθεροποίησε την επιρροή της στα Βαλκανικά κράτη και την Ελλάδα. Στο σκίτσο ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ (1825-1855), ως προσωποποίηση της απληστίας παρουσιάζεται με κεφάλι και νύχια αρκούδας, κάθεται πάνω στην πλάτη του Σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ (1808-1839), σε τραπέζι και μπροστά του είναι μια πιατέλα με μια γαλοπούλα. Με μαχαίρι και πιρούνι προσπαθεί να φάει το μπούτι της γαλοπούλας που φέρει την ονομασία *«Μολδαβία».* Το στήθος της γαλοπούλας είναι η Βουλγαρία και η Βλαχία. Το ποτήρι του κρασιού δίπλα του γράφει *«Βόσπορος».* Ο τσάρος είναι μεγαλόκορμος και τα μακριά του πόδια απλώνονται ως έξω από το τραπέζι ενώ οι μπότες του πατούν πάνω σε ένα έγγραφο στο οποίο είναι γραμμένα τα άρθρα της Συνθήκης όπως *«Ελευθερία στην Ελλάδα», «Ελεύθερο εμπόριο στο Βόσπορο»* κ.α. Ο Σουλτάνος αναφωνεί *«Η πλάτη μου, η πλάτη μου, ποτέ δε θα ξαναϊσιώσει».*

Οι Έλληνες σκιτσογράφοι χρησιμοποιούν ανάλογα τον ίδιο ζωομορφισμό προκειμένου να παρουσιάσουν τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι παρακάτω δύο γελοιογραφίες του Έλληνα ομογενή στο Λονδίνο Στέφανου Ξένου δημοσιεύθηκαν στο «Ἑλληνικόν Πανόραμα» το 1856, ενώ ο Κριμαϊκός πόλεμος βρισκόταν σε εξέλιξη και η Ελλάδα υπό ‘συμμαχικό’ αποκλεισμό (1854-1857), την ώρα που τα Ελληνικά συμφέροντα ακουμπούσαν την τύχη της Ρωσίας (Σαπρανίδης ό.π.: 72).

Οι γελοιογραφίες αυτές έχουν ως κύριο πρόσωπο τη Ρωσία και τη σχέση της με την Ελλάδα. Η Ρωσία εμφανίζεται με μορφή τεράστιας αρκούδας, ζώο παμφάγο, άπληστο. Στο πρώτο σκίτσο η αρκούδα καταλαμβάνει τη κέντρο του σκίτσου. Είναι καθισμένη, στα πόδια της φορά στρατιωτικές μπότες και στο κεφάλι το βασιλικό στέμμα. Δίπλα της η ταπεινή Ελλάδα με τη μορφή περίλυπου νεαρού που κοιτάζει χαμηλά. Η αρκούδα στο αριστερό της χέρι κρατά δίσκο το περιεχόμενο του οποίου είναι κάποια χαρακτηριστικά κτίρια της Κωνσταντινούπολης.

Η Ελλάδα έχει ύφος θλιμμένο και περίλυπο, μοιάζει προβληματισμένη. Η αρκούδα, η Ρωσία, με ύφος προστατευτικό προσπαθεί να την καθησυχάσει. Αν μπορούσαμε να αποκρυπτογραφήσουμε το ύφος της πρέπει να της λέει: 'Μείνε ήσυχη μικρή μου Ελλάδα, σε λίγο θα σου προσφέρω ως δώρο την Κωνσταντινούπολη' σύμφωνα με τη λεζάντα του σκίτσου «……*Αἱ προφυλάξεις της εἶναι πάντοτε αἱ αὐταί, νὰ κατάσχῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ μᾶς τὴν κάμῃ δῶρον».* Το σκίτσο αυτό σατιρίζει την ιμπεριαλιστική διάθεση της Ρωσίας για επεκτατισμό και την προστατευτική στάση της απέναντι στην Ελλάδα.

Στο δεύτερο σκίτσο η αρκούδα όρθια κρατάει μια κλειστή ομπρέλα. Μπροστά της στέκεται μια νεαρή κοπέλα, τα μάτια της είναι στραμμένα προς την αρκούδα με ύφος περίλυπο, δείχνει ότι κάτι προσδοκά από αυτήν. Ο ουρανός έχει μαύρα σύννεφα, προμηνύεται καταιγίδα. Η αρκούδα δείχνει να είναι έτοιμη να την προστατεύσει με την ομπρέλα της όταν η μπόρα ξεσπάσει. Η λεζάντα του σκίτσου αναφέρει κατά λέξη: *«Ἡ ἐξευγενισμένη αὕτη Ἄρκτος, ἑκάστοτε κατά τὴν στιγμὴν τῆς καταιγίδας σὲ προσκαλεῖ νὰ κρυβῇς, ὦ μικρά μου Ἑλλάς, ὑπό κάτω τοῦ ἀλεξιβροχίου της, ὅπως σὲ προστατεύσῃ»*. Το σκίτσο αυτό σατιρίζει αλλά και τονίζει την υπόσχεση και επιθυμία της Ρωσίας να έχει την Ελλάδα υπό την προστασία της.

Στις δύο αυτές γελοιογραφίες παρατηρείται ότι η Ελλάδα παρουσιάζεται με μορφή νέου ατόμου. Αυτό διότι η Ελλάδα την εποχή εκείνη ήταν κράτος νέο, νεοπαγές και μικρής έκτασης. Η Ελλάδα επίσης παρουσιάζεται ντροπαλή και περίλυπη, με την αγωνία στα μάτια δείχνει ότι κάτι περιμένει από τα άτομα των σκίτσων. Αυτό διότι το νέο κράτος τελούσε υπό προστασία, η τύχη του εξαρτώνταν απόλυτα από ξένες δυνάμεις από τις οποίες αναγκαστικά εκλιπαρούσε την εύνοια.

Επίσης, τα Παρκερικά ενέπνευσαν και τους ξένους γελοιογράφους της εποχής. Στο γαλλικό περιοδικό «Le Charivari» (1850-1863) δημοσιεύτηκαν σχετικές γελοιογραφίες των Cham, Daumier, Vernier[40]. Σχετικές γελοιογραφίες είναι οι παρακάτω (Μυκονιάτης, 1983: 290-293, πιν. 1-6): [41]

Στη γελοιογραφία αυτή του Cham, ψευδώνυμο του Amédée de Noé (1819-1854), ενός από τους δραστήριους, μόνιμους γελοιογράφους του «Le Charivari», σατιρίζεται η παρανοϊκή πρόθεση του απαιτούμενου ποσού αφού οι Έλληνες αντιδρούν πληρώνοντας τον Εγγλέζο με μια κανονιά στα πισινά.

Πιν. 1. Cham, Πληρωμή της ελληνικής αποζημίωσης.
Ο Άγγλος —Α bah! Τι πάει να μου κάνει;
Ο Έλληνας —Αναιτές στα γρήγορα 60.000 χρυσές δραχμές και 25 ανατινάξεις, τα έβαλα τα δυο μέσα στο άλλο για να πληρωθείς πιο γρήγορα.

Στις πολιτικές εξελίξεις του 1850 αναφέρεται ο Cham με την παραπλεύρως γελοιογραφία. Ο Γάλλος μπαίνει ανάμεσα στον Άγγλο και τον Έλληνα που είναι έτοιμοι να αρπαχτούν λέγοντας *«Εμπρός, εμπρός ... ηρεμείστε! ... Οι διαφωνίες σας απαγορεύονται για την ώρα στην Ευρώπη!»*.

Πιν. 2. Cham, Παράξενη της Γαλλίας μεταξύ Ελλάδας και Αγγλίας.
—Εμπρός, εμπρός... ηρεμείστε!... Οι διαφωνίες σας απαγορεύονται για την ώρα στην Ευρώπη!...

Στην παρακάτω γελοιογραφία επίσης του Cham η Γαλλία εμφανίζεται να επεμβαίνει για το καλό των καταπιεσμένων σε ρόλο συνήθως μεσολαβητή. Ο Γάλλος ακούει από τον Άγγλο τέτοια λόγια: *«Γιατί ανακατεύεστε Γάλλε... Δεν έχεις δικαίωμα να συγκρατείς τον κύριο».* Ο Γάλλος προσπαθεί να αναχαιτίσει έναν Έλληνα έτοιμο να μαχαιρώσει κάποιον ντυμένο φράγκικα, ίσως τον Πασίφικο, που παρακαλεί γονατιστός. Πρόθεσή του είναι να αποσοβήσει μεγαλύτερη κρίση προς απογοήτευση του Άγγλου, ο οποίος ήταν ο μόνος ωφελημένος από αυτήν.

Πιν. 3. Cham, —Γιατί ανακατεύεσαι Γάλλε;... Δεν έχεις το δικαίωμα να συγκρατείς τον κύριο!...

[40] Για τον Cham βλ. H.Beraldi, *Les Graveurs du XIX siècle,* Παρίσι,1886, 4, σσ. 75-81. Για τον Charles Vernier βλ. Thieme- Becker, Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler, τ. 34, σ.287. Για τον Daumier βλ. L. Delteil, *L'œuvre lithographié de Honore Daumier*, Παρίσι, 1962, τ. 6, αρ. 1989 και στο *Οι Μεγάλοι Ζωγράφοι από τον 19ο αιώνα στον 20ο* (χ.χ.), επιμ. Ρένα Χατζηδάκη, Μέλισσα, Αθήνα, σ. 53-77.

[41] Οι γελοιογραφίες αυτές του Charivari ανήκουν στη συλλογή Ι. Τρικόγλου που το 1987 δωρήθηκε στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Περιλαμβάνει πάνω από 50 γελοιογραφίες με θέματα ελληνικά. Όλες οι γελοιογραφίες για τις οποίες γίνεται λόγος δημοσιεύτηκαν στη σειρά Actualités του Charivari, είναι ασπρόμαυρες λιθογραφίες και οι διαστάσεις τους κυμαίνονται μεταξύ 20 και 25 εκατοστά.

Η παρακάτω γελοιογραφία, «Ο Νικόλαος και ο ναύαρχος Parker» του Cham, αναφέρεται στον αποκλεισμό του 1850 από τον αγγλικό στόλο υπό τις διαταγές του Πάρκερ. Παριστάνει την Ελλάδα να έχει βάλει τα κλάματα και τον τσάρο Νικόλαο Α΄ (1825-1855) να επεμβαίνει λέγοντας στον Άγγλο ναύαρχο Πάρκερ που κρατά τον ελληνικό στόλο: *«...δώσε λοιπόν αμέσως σ' αυτόν τον μικρό τα παιχνίδια του».*

Στη γελοιογραφία αυτή η Ελλάδα παρομοιάζεται με μικρό παιδί. Η χρησιμοποίηση της παρομοίωσης της Ελλάδας με μικρό παιδί που το κακομεταχειρίζονται είναι συχνή προκειμένου να σατιριστούν τα γεγονότα της εποχής αυτής. Η σωματική αδυναμία και πνευματική ανωριμότητα είναι ιδιότητες που μεταφέρονται εύκολα από το παιδί για να χαρακτηρίσουν ένα νεοσύστατο και αδύνατο κράτος που η τύχη του εξαρτάται από τις ξένες επεμβάσεις.

Είναι ο ίδιος μικρός που εμφανίζεται στη γελοιογραφία ενός πολύ γνωστού τεχνίτη της εποχής, κύριου συνεργάτη του «Le Charivari» κατά τα χρόνια 1845-60, του Charles Vernier (1831-1887), με τίτλο «Η Γαλλία και η Αγγλία» Εδώ τρώει κλωτσιά στα ύπουλα από τον Άγγλο που απαντάει υποκριτικά σε σπασμένα γαλλικά: *«Βασιστείτε στην καλή μου πίστη»* στο Γάλλο που του λέει: *«Λοιπόν συμφωνούμε να μη μου ενοχλήσετε πλέον τον μικρό».*

Τη χρησιμοποίηση της παρομοίωσης αυτής συναντάμε στη γελοιογραφία του Honoré Daumier (1808-1879) συνεργάτη του «Le Charivari», με τίτλο «Δύσκολα τα πράγματα για το φτωχούλη βασιλιά της Ελλάδας».Στη γελοιογραφία αυτή πέρα από τις τεχνοτροπικές διαφορές και κυρίως το περισσότερο περιγραφικό ύφος των δύο πρώτων απέναντι στο αφηρημένο και έντονα εξπρεσσιονιστικό του Daumier εκείνο που έχει μεγαλύτερη βαρύτητα είναι ότι για τον Daumier ο μικρός δεν είναι η Ελλάδα όπως στον Cham και στον Vernier, αλλά ο Όθωνας. Στη γελοιογραφία αυτή που δημοσιεύτηκε στις 11 Μαρτίου 1850, ο Όθωνας με τη μορφή μικρού παιδιού έχει πέσει στα χέρια του Ρώσου και του Άγγλου που τον τραβάνε δεξιά-αριστερά. Ο Εγγλέζος λέει: *«Να ένα μικράκι που θα το κάνω μια μπουκιά!...»*, και ο Ρώσος : *«Άσε κάτω το μικρό αφού βλέπεις καλά ότι το προστατεύω».*

Επίσης και τα ελληνικά γεγονότα των χρόνων του Ρωσοτουρκικού πολέμου του λεγόμενου Κριμαϊκού (1854-1856) ενέπνευσαν και τους ξένους γελοιογράφους. Τη σκληρή στάση των Αγγλογάλλων απέναντι στον Όθωνα και πιο συγκεκριμένα τις συνέπειες της ρωσοφιλίας με τον μονάρχη θα δώσει ο Cham με γελοιογραφία με την εύγλωττη λεζάντα: *«Ο βασιλιάς Όθων αισθανόμενος άσχημα θέλει να φάει από τη ζύμη (brioche)[μπριός] που ετοίμασε ο αυτοκράτορας της Ρωσίας»*. Η brioche στη γελοιογραφία ονομάζεται Guerre d' Orient, ο Κριμαϊκός πόλεμος. Η γελοιογραφία αυτή παρουσιάστηκε στο γαλλικό περιοδικό «Le Charivari» και σατιρίζει τον Όθωνα ως θύμα της Ρωσίας στην επιδίωξή του να επωφεληθεί από τον Κριμαϊκό πόλεμο κηρύσσοντας τον πόλεμο κατά της Τουρκίας.

(Μαρκεζίνης, 1966: 230 τ.1ος).

Την εικαστική απόδοση της σκληρής στάσης των Αγγλογάλλων που τον Απρίλιο του 1854 είχε φτάσει μέχρι και την απειλή εκθρόνισης του Όθωνα επιχειρεί ο Daumier στην γελοιογραφία *«Ανάμεσα σε δύο πολύθρόνες ο .... κύριος καταγής»*. (π.«Le Charivari», φύλλο της 12ης και 13ης Ιουνίου 1854. Από το βιβλίο του Η. Μυκονιάτη, 1983: πίν. 8). Από τη μια ο θρόνος του Βυζαντίου και από την άλλη της Ελλάδας και ο μονάρχης πελιδνός με διάπλατα ανοικτά μάτια στο χώμα.

Πίν. 8. H. Daumier, Ανάμεσα σε δύο πολυθρόνες ο ... κύριος καταγής.

Στις 17 Απριλίου 1854 ο Daumier έδινε στο « Le Charivari» μια καρικατούρα η οποία παρουσίαζε τον Όθωνα να πετά την κορώνα του λέγοντας *«Στο διάλο το μικρό μου στέμμα, δεν μου κάνει πια τώρα που είμαι Αυτοκράτορας του Βυζαντίου»*. Αποδίδεται σε στάση μπαλαρίνας. Η ιδέα αυτή υπαγορεύτηκε από την ομοιότητα της φουστανέλας με το κουστούμι του κλασικού χορού, ενώ παράλληλα η εύθραυστη ισορροπία του χορευτή εξυπηρετεί θαυμάσια την άποψη που προσπαθεί να περάσει ο Daumier, εκείνη δηλαδή της ουτοπίας του ονείρου της αποκατάστασης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, της πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. (Μυκονιάτης, ό.π.: πίν. 7, επ. σ. 293-294). Στη μοναδικής έμπνευσης γελοιογραφία αυτή του Daumier η ιδέα της παράστασης είναι ευφυής και η

Πίν. 7. H. Daumier, Τρέχοντας να συναντήσει τους επαναστατημένους.
—Στο διάλο το μικρό μου στέμμα, δεν μου κάνει πια τώρα που είμαι Αυτοκράτορας του Βυζαντίου!...

σύνθεση καλοστημένη ενώ αποφεύγεται οποιαδήποτε αναφορά στην Αγγλογαλλική κατοχή του Πειραιά (1854-1857). Αν θυμηθούμε την έντονη αντίδραση του «Charivari»[42] στον αγγλικό αποκλεισμό του 1850, η αποσιώπηση της τωρινής στάσης της Γαλλίας δεν είναι από τις ιδιαίτερα ευτυχισμένες στιγμές του περιοδικού.

Η καρικατούρα, η υπερβολή στην παρουσίαση των χαρακτηριστικών ή του ανθρώπινου χαρακτήρα εμφανίστηκε στην Ιταλία στις αρχές του 17ου αι, οι καλλιτέχνες σχεδίαζαν και ζωγράφιζαν για την προσωπική τους ευχαρίστηση ή και διασκέδαση. Στην Αγγλία το είδος αυτό ξεκίνησε με τον George Townshend (1724-1807), ερασιτέχνη αριστοκράτη που χρησιμοποίησε την καρικατούρα σε πολιτικές σάτιρες. Η χρυσή εποχή της καρικατούρας στην Αγγλία σηματοδοτείται μεταξύ 1780 και 1830[43]. Τα σκίτσα πωλούνταν μεμονωμένα στα βιβλιοπωλεία της εποχής. Από το 1841 έπαψαν να κυκλοφορούν μεμονωμένα σατιρικά σκίτσα και αυτά άρχισαν να παρουσιάζονται στον ημερήσιο και τον περιοδικό τύπο της εποχής.

Μέχρι τώρα επιχειρήσαμε να αναλύσουμε σε βάθος τα σκίτσα αναφορικά με την πατρότητα, αυθεντικότητα, ερμηνεία τους. Επιχειρήσαμε να αναδείξουμε ορισμένες άρρητες αλλά διαρκώς ενεργές σταθερές των σκίτσων. Καθίσταται έτσι προφανής η ανάγκη σχεδιασμού μιας επιστημολογικής κατεύθυνσης που θα υπερβαίνει τις επιμέρους προσεγγίσεις (ανα)προσανατολίζοντάς τες. Για το σκοπό αυτό προστρέξαμε στη φουκωική αρχαιολογία, δεν είναι όμως αρχαιολογική. Είναι μάλλον ρητορική. Ο Γάλλος στοχαστής Michel Foucault, εν πολλοίς, ζητεί να υπολογίσει τις σχέσεις και τις δυνατότητες που είναι δοσμένες χωροχρονικά. Η μορφή που προκύπτει μέσα από τα εμπειρικά δεδομένα, σχηματίζεται έξω από την παρουσία ή απουσία του ανθρώπου, ορίζεται στην ιστορικότητά της˙ το σχήμα που προτείνεται δεν είναι διαλεκτικό, διαλεκτικό σε σχέση με την ιστορία, γιατί δεν κυριαρχεί η διατήρηση, μοιάζει περισσότερο με ριζοσπαστικά «φαινομενολογικό», φαινομενολογικό ως προς τον εαυτό του, δηλαδή ταυτόχρονα αρχαιολογικό και γενεολογικό (ή αδιέξοδα ερμηνευτικό). Τις γενικές γραμμές της επιστημολογικής αυτής κατεύθυνσης παρουσιάζουμε στο παρακάτω τρίτο μέρος της εργασίας μας όπου και υλοποιούνται συγκεκριμένες απόψεις της.

---

[42] Το περιοδικό «Le Charivari» κατά τα έτη 1862-1863 δημοσίευσε πληθώρα γελοιογραφιών όπως και κείμενα τόσο για τον Όθωνα όσο και για τα σχετικά με τα γεγονότα της αναζήτησης νέου βασιλιά για το θρόνο της Ελλάδας.

[43] Η εθνική συλλογή σατιρικών σκίτσων 17ου- 19ου αιώνα της Μεγ. Βρετανίας βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο στο οποίο υπάρχουν περισσότερα από 10000 μεμονωμένα κομμάτια. Τα σκίτσα αυτά βρίσκονται καταγραμμένα στο «Catalogue of Political and Personal Satires in the British Museum», το πρώτο μέρος του καταλόγου αυτού εκδόθηκε κατά τα έτη 1870-1883 ενώ ο κατάλογος των σκίτσων που καλύπτει τα έτη 1771-1832 εκδόθηκε κατά τα έτη 1935-1954

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
Η ΑΠΟΔΟΜΗΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Όπως θα έγινε φανερό από όσα προηγήθηκαν, στην εργασία μας αυτή ακολουθήσαμε μια, προσαρμοσμένη στις ανάγκες της έρευνας, αποδομητική σκοπιά. Η αποδόμηση είναι μια εκ-κεντρικότητα. Είναι η εκ των έσω ανατροπή της ευστάθειας του κειμένου, η δημιουργία χώρου για μια ζωτικής σημασίας ετερολογία. Όπως υπογραμμίζει ο Derrida δεν πρόκειται για μια σχολή ή μια μέθοδο, για μια φιλοσοφία ή για μια πρακτική αλλά για κάτι που συμβαίνει... Χρησιμοποιούμε την αποδόμηση για να εστιάσουμε την προσοχή μας σε ορισμένα προβλήματα που σχετίζονται με το δομισμό και το μεταδομισμό, την ποιητική και την ερμηνεία, τους αναγνώστες και τις κριτικές μεταγλώσσες (Culler, 2006: XVII-XXXIV).

Στην εργασία μας, συγκεκριμένα, επιχειρήσαμε την κριτική αποδόμηση του υλικού μας όπως την υπέδειξαν ο Klaus Krippendorff (γεν.1932) στο έργο του *Content Analysis* και ο Michel Foucault τόσο στο *Η αρχαιολογία της γνώσης* όσο και στο πρώτο, δεύτερο, τρίτο, ένατο και δέκατο του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου.* Το εγχείρημα αυτό που συνιστά και την καινοτομία της παρούσας εργασίας, δε βρίσκεται με κανένα τρόπο έξω από τις προθέσεις της φουκωικής αποδόμησης εφόσον στη γελοιογραφία του δέκατου ένατου αιώνα η παράσταση αναδεικνύει στο μέγιστο βαθμό τη σκωπτική διάθεσή της ενώ ταυτόχρονα μετατρέπεται σε αυτοαναφορική μετα-γλώσσα.[44] Επίσης, οι γελοιογραφίες που μας απασχόλησαν λειτουργούν ως δημοσιεύματα του τύπου. Συγκεκριμένα του σατιρικού τύπου που έρχεται στο φως το δέκατο ένατο αιώνα. Ο δέκατος ένατος αιώνας θεωρείται αιώνας νέου πολιτισμού. Αυτού που άνοιξε την πόρτα στον ανθρωπισμό. Αυτού που σηματοδοτείται από την κατάλυση της δεισιδαιμονίας και την εξασφάλιση της ατομικής ελευθερίας, της προαγωγής της κριτικής και του διαλόγου. Του νεοουμανιστικού πολιτισμού που σηματοδοτείται από τη συνειδητοποίηση του ανθρώπου ως ατόμου που ζει, μιλάει και εργάζεται. Αυτού του νεοουμανιστικού πολιτισμού που έφερε ο Ρομαντισμός ο ιδεαλισμός του οποίου οδηγούσε σε αφαιρετικές κατασκευές, έως σε έναν κυνισμό στη σκέψη. Πρέπει, λοιπόν, να υποθέσουμε πως τα σημεία των καιρών προμήνυαν το σατιρικό τύπο, ότι η εμφάνισή του σαφώς δεν οφείλεται σε νεοτεριστικές προθέσεις ή μεταρρυθμιστικές ανησυχίες των δημιουργών. Αντίθετα οι τελευταίοι θα θεωρούσαν πως συμβάλλουν στον πολιτισμό της εποχής, ή εγγράφονται στο πνεύμα της εποχής.

---

[44] *«Αλλά ο ίδιος ο Δον Κιχώτης δεν έχει διαβάσει αυτό το βιβλίο και δε χρειάζεται να το διαβάσει γιατί το βιβλίο είναι ο ίδιος, με σάρκα και οστά»* (Foucault, 1993: 86).

Πρέπει, λοιπόν, να υποθέσουμε πως οι εξαιρετικές αυτές στιγμές οφείλονται στην ίδια τη φύση του σατιρικού τύπου και στις εσωτερικές του ισορροπίες, στην ελεύθερη έκφραση των ατομικών και ομαδικών συναισθημάτων.

Παράλληλα, περισσότερο από τα υπόλοιπα πράγματα που «τείνουμε να αποκαλούμε γραφή» (Derrida, 1990: 24), οι γελοιογραφίες διαθέτουν τις υλικές τουλάχιστον προϋποθέσεις για να χαρακτηριστούν κείμενα. Με την ιδιότητα αυτή ξανοίγονται στην περιοχή της γλώσσας και της λειτουργίας της. Οι άνθρωποι επικοινωνούν με διάφορους τρόπους μεταξύ τους: συνομιλούν, αλληλοκατανοούνται με τη γλώσσα του σώματος, προσανατολίζονται με τη βοήθεια εικόνων και συμβόλων ή αλληλογραφούν. Η παράδοση, η θρησκεία, η φιλοσοφία, η ποίηση και οι ιστορίες, τα επιτεύγματα της αρχιτεκτονικής, των θετικών επιστημών, της τεχνολογίας μεταβιβάζονται προφορικά και γραπτά. Η γλώσσα είναι σύστημα επικοινωνίας και ως τέτοιο δεν καλύπτει μόνο τις φυσικές γλώσσες όπως για παράδειγμα τα ελληνικά αλλά και άλλα συστήματα επικοινωνίας που έχουν δημιουργηθεί τεχνητά και ενσυνείδητα από τον άνθρωπο όπως ο κώδικας Μόρς, τα σεμαφόρ, το σύστημα Μπράιγ, τα σήματα της Τροχαίας, τα μαθηματικά σύμβολα κ.ά. Υπάρχουν και άλλα συστήματα επικοινωνίας που αναπτύσσονται φυσικά όπως για παράδειγμα αυτά που χρησιμοποιούνται από τα ζώα. Η ανθρώπινη γλώσσα είναι αποκλειστικά ανθρώπινο φαινόμενο και ικανότητα και ευθύνεται για τη διαφοροποίηση του ανθρώπου από τα ζώα όπως συμπεραίνουν πολλοί θεωρητικοί μεταξύ των οποίων ο Humboldt, ο Descartes, ο Noam Chomsky. Η ύπαρξη γραμματικής δομής και κανόνων που είναι το βασικότερο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης γλώσσας καθώς και η ύπαρξη απεριόριστης δημιουργικότητας στην ανθρώπινη γλώσσα είναι που τους οδήγησαν στο παραπάνω συμπέρασμα. Η μελέτη της γλώσσας στα πλαίσια του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού έχει τις πηγές της στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, στους αλεξανδρινούς γραμματικούς, στους στωικούς φιλοσόφους, επίσης στην παράδοση του Port-Royal. Στους νεότερους χρόνους με τη μελέτη της γλώσσας ασχολήθηκαν οι αυτόνομοι γλωσσολόγοι (Structural Linguistics) όπως ο Ferdinand de Saussure, ο Robert Jacobson, ο Bloomfield, ο Hjelmslev, ο Martinet, ο Noam Chomsky, ο Claude Lévi-Strauss κ.ά. Σύμφωνα με τους παραπάνω η λειτουργία της γλώσσας είναι αναφορική (σημείο-σημαινόμενο μαζί, το διφυές σημείο)[45]. Επίσης είναι και φατική (οι ομιλητές απλώς φάσκουν), και συναισθηματική (émotive) και μπορεί επίσης να είναι και ποιητική (ασύνδετη), μετα-γλωσσική οπότε η έμφαση δεν πέφτει στο γλωσσικό κώδικα, στο περιεχόμενο αλλά στο μήνυμα, στη

[45] Η γλώσσα, σε αντίθεση προς το μαντείο το οποίο *«ούτε λέγει, ούτε κρύπτει αλλά σημαίνει»*, και λέγει και κρύπτει και σημαίνει. *«Λέγει και / ή κρύπτει ως επικοινωνιακή διαδικασία (ως ομιλία, parole) και σημαίνει ως σημειακό σύστημα (ως γλώσσα, langue)»* (Βέργη, 1995: 11).

μορφή του μηνύματος που απομονώνεται όπως συμβαίνει και σε άλλα είδη λόγου όπως τα λογοπαίγνια, τα φραστικά παιχνίδια. Σύμφωνα επίσης με τους αυτόνομους γλωσσολόγους, μέσα από τις λειτουργίες της γλώσσας όπως και μέσα από τα φωνήματα (phonème), τους φθόγγους ή φωνές ή ήχους που είναι οι μικρότερες μονάδες που υπάρχουν σε κάθε γλώσσα, πετυχαίνεται η κατανόηση των πολιτισμικών εκφράσεων και εκδηλώσεων του ανθρώπου, εξηγείται το πώς ο homo έγινε sapiens[46]. Οι λειτουργίες της γλώσσας, στο γραπτό λόγο όσο και στον προφορικό μαζί με τη σημειολογία, όπου και το μεγάλο θαύμα της γλώσσας να μετατρέπει σε σημεία τα πράγματα, τις ιδέες, τα συναισθήματα ακόμη και τις κραυγές, είναι που θα δώσουν συγκεκριμένο νόημα στην αισθητική έννοια «*περιρρέουσα ατμόσφαιρα*»[47] που είναι μια κατάσταση ποιητική που μάλλον οσμίζεται κανείς παρά τη βλέπει. Ο κόσμος διαθλάται μέσα από τις γραμματικο-λεξιλογικές κατηγορίες που διαθέτει η γλώσσα. Η γλώσσα είναι μια καθαρά ανθρώπινη διανοητική ικανότητα που βοηθά τον άνθρωπο να κατακτήσει το περιβάλλον του και να αναπτύξει πολιτισμό. Ο γλωσσολόγος Boas θεωρούσε πάντα τη γλώσσα ως εργαλείο διείσδυσης στην πολιτιστική δραστηριότητα. Ο σύγχρονος στοχαστής Michel Tournier υποστηρίζει ότι η γλώσσα έχει αξία και πραγματική υπόσταση αν είναι συνδεδεμένη με ένα πολιτιστικό σύστημα. Ο επίσης σύγχρονος στοχαστής Jury Lotman πιστεύει πως κάθε πολιτισμός εκδηλώνεται με κείμενα όπως η Ιλιάδα, ο Αστερίξ, οι μύθοι αλλά και η Καπέλλα Σιξτίνα. Όπως και το διπλόφαρδο άλικο υφαντό-της με τα πολύχρωμα ξόμπλια του, τα ποικίλματα, όπου με τη σαγίτα του αργαλειού-της η ομηρική Ελένη, πρώτη αυτή από τους ανθρώπους, ιστορούσε όσα κατορθώματα έκαναν και όση τυράννια τραβούσαν οι Αχαιοί και οι Τρώες εξαιτίας-της (Ιλιάδα, Γ΄ 125-128. Βλ. Κακριδής, 1985: 53. Επ. βλ. Μιστριώτης, 1886: 223 σημ. 6,7,8 και σ. 59 σημ.9). Πρώτη αυτή από τους ανθρώπους επικοινωνεί με τη γλώσσα της εικόνας. Όπως το μαντήλι-της όπου με τη βελόνα-της η Τρισεύγενη του παραμυθιού, κεντούσε την πονεμένη ιστορία της. Όπως χαρακτηρι-

[46] *«Τη σύνδεση γλώσσας και πολιτισμού ανέλαβε στον 20ο αιώνα ο Claude Lévi-Strauss (1908-2009). Για το Γάλλο ανθρωπολόγο που στηρίχτηκε στη φωνολογική επανάσταση και ιδίως στις απόψεις του R. Jacobson καθώς και στις Θετικές Επιστήμες μέσω της Κυβερνητικής (Cybernetics), οι φθόγγοι ή φωνές ή ήχοι είναι οι μικρότερες μονάδες που υπάρχουν σε κάθε γλώσσα και ονομάζονται φωνήματα (phonème). Το φώνημα είναι μια παγκόσμια σταθερά και διακρίνει τη σημασία της μιας λέξης από την άλλη. Μέσα από το φώνημα πετυχαίνεται η ανακάλυψη του τρόπου που γίνεται δυνατή η σημασία και έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε τις πολιτισμικές εκφράσεις και εκδηλώσεις του ανθρώπου. Μέσα από τη φωνολογική επανάσταση ο Claude Lévi-Strauss προσέφερε πολλά στη δομική ανάλυση του μύθου, των συστημάτων συγγένειας, του τρόπου σκέψης των λαών, του ασυνείδητου που διέπει την ανθρώπινη σκέψη και εξηγεί πώς ο homo έγινε sapiens. Από το πεδίο της Κυβερνητικής ο Claude Lévi-Strauss δανείστηκε την έννοια της επικοινωνίας και τη χρησιμοποιεί σαν κοινό παρονομαστή πολλών φαινομένων. Στον Claude Lévi-Strauss ανήκει η τιμή ότι μετέφερε τα διδάγματα της Κυβερνητικής στον τομέα της Ανθρωπολογίας και πρότεινε στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες ένα επιστημολογικό μοντέλο ασύγκριτα δυνατότερο σε σχέση με αυτό που διέθεταν ως τότε, τον στρουκτουραλισμό (Structuralism)»*, (Καρτάλη 1996: 97-98).

[47] Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Εμμ. Ροΐδη (1836-1904) για να αποδώσει το πνεύμα του γαλλικού όρου milieu του Hippolyte Taine (Μπαμπινιώτης, 1998: 1398, λ. *περιρρέουσα ατμόσφαιρα* , ΕΤΥΜ.).

στικά θα γράψει στις μέρες μας ο ανθρωπογλωσσολόγος Λουκάς Τσιτσιπής: *«Μόνο περνώντας μέσα από το κέλυφος της γλώσσας γινόταν δυνατή η προσέγγιση της κοινωνικής οργάνωσης και του πολιτισμού γενικότερα. Έτσι... η γλώσσα έχει στιγματίσει όλη την ανθρωπολογική πορεία»* (1995: 17).

Η πολλαπλή αυτή γειτνίαση των γελοιογραφιών με τη γραφή δεν είναι αρκετή για να οδηγήσει ούτε σε πρόσκαιρους ενθουσιασμούς ούτε σε απαξίωση. Οι γελοιογραφίες μας ενδιαφέρουν και τα συναισθήματά μας απέναντί τους, όπως και τα συναισθήματα όλων σχεδόν των αναγνωστών, είναι ανάμικτα. Επειδή ακριβώς ούτε η θετική ούτε η αρνητική διάθεση κυριαρχεί δεν τις αντιμετωπίζουμε με εγκαρδιότητα αλλά με μια παράδοξη ή ρητορική αδιαφορία, με τυπικότητα.

Μια δεύτερη, εξίσου σημαντική επιλογή είναι η υιοθέτηση της άποψης ότι η εποχή μας αποτελεί μια εποχή θεωρητικού συγκρητισμού και γενικευμένης παραπομπής. Ως εποχή του *«σχολίου»* (βλ. Σκαρπέλος, 1991: 63 κ.ε.), επιβάλλει την υφολογική παρακολούθηση γελοιογραφιών της αντίστοιχης πολιτισμικά ιστορικής περιόδου της Ευρώπης: του δέκατου ένατου αιώνα επίσης και αυτής της Ελλάδας: του εικοστού αιώνα. Γελοιογραφίες των Γάλλων H. Daumier, Cham, Ch. Vernier που παρουσιάστηκαν στον Ευρωπαϊκό τύπο του δέκατου ένατου αιώνα, επώνυμες αγγλικές γελοιογραφίες που δεν παρουσιάστηκαν στον παραπάνω τύπο, γελοιογραφίες του Στ. Ξένου που παρουσιάστηκαν στον ελληνικό τύπο της Ευρώπης του ίδιου αιώνα κρίθηκαν ως οι προσφορότερες. Επίσης ως προσφορότερες κρίθηκαν οι γελοιογραφίες του Γ. Ιωάννου που παρουσιάστηκαν στον ελληνικό τύπο του εικοστού αιώνα όπως και ως καταλληλότερη κρίθηκε η μνεία των γελοιογραφιών, που παρουσιάστηκαν στον παραπάνω τύπο, των σκιτσογράφων Φ. Δημητριάδη, Σταμάτη Πολενάκη, Μιχαήλ Γάλλια, Σταμάτη Σταματίου (Σταμ-Σταμ). Για τις γελοιογραφίες αυτές ισχύει η παραδοχή του Flaubert σχετικά με την (αντί)γραφή : δεν υπάρχει πλέον περιθώριο για καμιά αξιολογική κρίση (Σκαρπέλος, 2000: 95). Ο μυστικισμός του Μεσαίωνα, ο ισλαμικός μυστικισμός, ο Πλάτων και ο Καντ και ο F. de Saussure και ο Claude Lévi - Strauss μπορούν να συμπαρατίθενται και να συμπαραπέμπονται. Πολύ περισσότερο από τη θεμελίωση στο ύφος του τύπου της εποχής, στην κυκλοφορία της σάτιρας όπως και στον αρχαίο λογοποιό επιδιώξαμε σ' όλη τη διάρκεια της ενασχόλησής μας με τις γελοιογραφίες του δέκατου ένατου αιώνα να αναδείξουμε την εμφάνιση του σατιρικού τύπου κατά την εποχή αυτή, την ταύτιση της γελοιογραφίας της εποχής με το έντυπο όπως και ότι συστηματικά υπάρχει σ' αυτές συγκεκριμένος στόχος. Επίσης επιδιώξαμε να αναδειχθεί το σατιρικό ύφος, οι οπτικές του μορφές, επίσης να αναδειχθεί πώς παρουσιάζεται στις άλλες

χώρες το σατιρικό ύφος όπως και το νέο πνεύμα της σάτιρας, ο νέος τρόπος θέασης των πραγμάτων. Επίσης επιδιώξαμε να αναδείξουμε τα σκίτσα και τις μεταφορές, τους τροπισμούς του ύφους, να μεταφέρουμε στο γενόμενο κείμενό μας την ατμόσφαιρα της εποχής, όπως επίσης την ατμόσφαιρα και τις αποχρώσεις που παίρνουν κοινότοπες λέξεις σε κάθε σκιτσογράφο, να αναδείξουμε τη δομή των φράσεων όπως και το λεκτικό τους περιεχόμενο επίσης και να αναδειχθούν οι καινούριες λέξεις που παρεισέφρησαν στο λεξιλόγιο της εποχής.

Η αξιολογική αυτή ισοπέδωση έχει στην πραγματικότητα συντελεστεί από καιρό στην κοινωνία, στο εξωτερικό της εργασίας μας. Δεν μπορούσαμε να παραβλέψουμε αυτή τη διαδικασία καθώς πρόκειται για την κοινωνική ανταπόκριση της εποχής που πέρασε ανεπιστρεπτί και που συνιστά το θεμέλιο τόπο από όπου εξαγγέλλεται η διαπίστωση της ολοκληρωμένης γνώσης της εποχής. Ο χρόνος σήμερα γίνεται όλο και περισσότερο αντιληπτός με όρους μνήμης.

Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν πολύ περισσότερο για την ιστορία και την ιστορία των ιδεών. Όπως παρατηρούσε ο M. Foucault το 1969: *«Η ιστορία στην παραδοσιακή της μορφή, επιχειρούσε να κάνει τα μνημεία του παρελθόντος να θυμηθούν, να τα μεταμορφώσει σε μαρτυρίες. Στις μέρες μας, η ιστορία μεταμορφώνει τις μαρτυρίες σε μνημεία»* (1987: 15). Έτσι η ιστορία γίνεται αρχαιολογία, *«έσωθεν περιγραφή του μνημείου»* (ό.π.: 16). Κάθε φορά, λοιπόν, που επιχειρούμε μια κατάδυση στο παρελθόν, δεν διαφέρουμε από τους ιχνηλάτες ή και από αυτούς τους σκαπανείς που επιχειρούν κάτι καινούριο, που το αποτέλεσμα της σκαπάνης τους δεν είναι εκ των προτέρων προσδιορισμένο. Οι γελοιογραφίες όλης της περιόδου που μας απασχόλησε ακολούθησαν την παραδοσιακή εκδοχή της ιστορίας, επεδίωξαν με κάθε τρόπο να κάνουν τα μνημεία να μιλήσουν - και μάλιστα να μιλήσουν για το παρόν. Οι δημιουργοί τους προτίμησαν να κρατήσουν το ρόλο του ενδιάμεσου για τον εαυτό τους: δάνεισαν το ασώματο για να επιτύχουν την προσαγωγή του απρόσιτου. Η πένα τους, τα κείμενά τους, τα σκίτσα τους οδηγούν στην ανάδειξη της ιστορικής στιγμής, της πραγματικότητας της εποχής.

Αντίθετα, η λογοτεχνία, οι εφημερίδες, τα ημερολόγια, οι επιθεωρήσεις, οι ταινίες τρόμου, οι ταινίες επιστημονικής φαντασίας καλούν διαρκώς το άυλο ενώπιόν μας: το παρελθόν που ανασταίνεται, οι αποθανόντες που ανασταίνονται, οι εξωγήινοι που εισβάλουν συνιστούν δημοφιλείς εκδοχές εκδίπλωσης της απουσίας. Συνιστούν τρόπους έκφρασης του θανάτου στη ζωή και της ζωής στο θάνατο, αποτελούν τη σύγχρονη εκδοχή της παράστασης του μη παραστάσιμου, του καντιανού υψηλού: το όνομα στην καθαρότερη εκδοχή του, το

σημαίνον χωρίς σημαινόμενο. Απ' αυτή τη δίοδο εισάγονται στην παρούσα εργασία κάποια στοιχεία της μεταμοντέρνας προβληματικής.

Βέβαια ο δέκατος ένατος αιώνας υπήρξε αναμφισβήτητα περίοδος μεγάλων και ριζικών μεταβολών στη φιλοσοφία και την επιστήμη, τη λογοτεχνία και την ηθική, που διαμόρφωσαν ταχύτατα το νέο σκηνικό μέσα στο οποίο ο άνθρωπος αναθεωρούσε παλιές αντιλήψεις και δόγματα και θεωρούσε τον εαυτό του με πρωτόγνωρο ως τότε τρόπο. Όπως γράφει ο Beardsley (1989: 236) *«ίσως το πιο φανερό γνώρισμα του Ρομαντισμού, του πνευματικού κινήματος που κατέκλυσε τον άνθρωπο του δέκατου ένατου αιώνα να είναι η νέα ώθηση που έδωσε στην απόλαυση του συναισθήματος και της συγκίνησης»*.

Η προσέγγιση των γελοιογραφιών του 19ου αιώνα με τη φουκωική σκέψη

Προκειμένου να φανεί το εννοιολογικό υπόβαθρο γέννησης, στο δέκατο ένατο αιώνα των επιστημών του ανθρώπου, τη φουκωική σκέψη ενδιαφέρει το πώς αρθρώνεται ένας λόγος πάνω στη ζωή, την εργασία, τη γλώσσα. Πρόκειται για τις αποφάνσεις (énoncé), συμβάντα λόγου πάνω στην κοινωνία, τη γλώσσα, το άτομο. Το ερώτημα που προβάλλει αφορά στους θεμελιώδεις τρόπους έκφρασης μιας κουλτούρας οι οποίοι διευθετούν το διάχυτο της εμπειρίας πάνω στο κοινωνικό, το ατομικό, τις σημασίες. Η σκέψη του Φουκώ είναι η σταθερή αναζήτηση διαπραγματεύσεων με τα δεδομένα της εμπειρίας. Από άποψη μεθοδολογίας ο Γάλλος στοχαστής προχωρά στον εντοπισμό μικρών περιόδων ύπαρξης και λειτουργίας μιας 'επιστήμης' (épistémè), όπως διαδοχικά ομοιότητα, παράσταση, ανθρώπινη περατότητα (Foucault, 1993). Πρόκειται για τη μελέτη ασύνειδων και ανώνυμων δομών, εννοιολογικών στρωμάτων που προσδιορίζουν ένα πεδίο γνώσης οπλίζοντας την ανθρώπινη αντίληψη με θεωρητικές δυνατότητες, προκειμένου να αρθρώνεται ένας λόγος πάνω στα πράγματα που ισχύει σε μια δεδομένη κοινωνική στιγμή. Με 'επιστήμη' εννοούμε το σύνολο των σχέσεων που μπορούν να ενώσουν σε μια δεδομένη εποχή τις πρακτικές του λόγου που εκβάλλουν σε επιστημολογικές μορφές, σε επιστήμες (Δεληβογιατζής, 2009: 18-20). Με την 'επιστήμη' μπορούμε να συνδυάσουμε την ανάλυση της επιστήμης και τις επιλογές της με τη συγχρονία της (Σκαρπέλος, προφ. σημ.). Η μορφή που προκύπτει κάθε φορά από τη δυναμική αυτή κατάσταση ορίζεται στην ιστορικότητά της, αποκτά ιστορικό χαρακτήρα και θέτει σε ενέργεια ένα μηχανισμό αναγνωρισιμότητας και ανταλλαξιμότητας. Με τον τρόπο αυτό οι ιστορικές περιγραφές συμμορφώνονται αναγκαστικά με την επικαιρότητα της γνώσης,

εντοπίζονται φαινόμενα «*ρήξης*» προς τα οποία μετατοπίστηκε εδώ και δεκαετίες το ενδιαφέρον της ιστορίας (Foucault, 1987: 10).

Όπως λέει και ο ίδιος ο Foucault, *«ένα από τα πιο ουσιώδη χαρακτηριστικά της νέας ιστορίας, αναμφίβολα είναι ετούτη η μετατόπιση του ασυνεχούς: το πέρασμά του από το εμπόδιο στην πρακτική»*(ό.π.: 18). Δεν υπάρχει γνώση μονάχα στις μεγάλες συνέχειες της σκέψης, όμως μέσα στην ιστορική μελέτη το ασυνεχές, η ρήξη, πρέπει να μεταμορφώνεται σε λειτουργική έννοια *«επειδή είναι εργαλείο και συνάμα αντικείμενο έρευνας»* (ό.π.). Όμως πώς μπορεί να θεμελιωθεί η ασυνέχεια αφού το ίδιο το συνεχές είναι συνθήκη της ιστορίας και κατά κάποιο τρόπο προηγείται αυτής; Ο Γάλλος στοχαστής φαίνεται ότι ως προς το θέμα αυτό, ταλαντεύεται ανάμεσα στην ιστορία ως ερμηνευτική τέχνη και την ιστορία ως κριτική και απόρριψη των αυτονόητων. Πρέπει να κάνουμε ιστορία όχι για να βρίσκουμε σ' αυτήν τον εαυτό μας και να τον αναγνωρίζουμε αλλά για να τον χάνουμε υποτασσόμενοι στην πραγματικότητα της διάλυσής του ως υποκειμένου, δίχως να συναινούμε στην ήττα του. Και καθώς το υποκείμενο διασκορπίζεται, εκκεντρώνεται γίνεται τόσο πιο απρόσωπο ώστε να αποκτά αυτονομία (Δεληβογιατζής, 2009: 133-134).

Ο νέος αυτός τρόπος αποκλείει, όπως γίνεται αντιληπτό, την ύπαρξη μιας κεντρικής εξηγητικής αρχής, πράγμα που επαναπροσδιορίζει την πρακτική τόσο της φιλοσοφίας όσο και της ιστορίας. Αυτό καθώς όσον αφορά στην ιστορία, αυτή δεν προσκολλάται πια στην αναζήτηση ενός καταγωγικού στοιχείου όσο για τη φιλοσοφία, αυτή δεν αναλύεται σε μια αναζωογόνηση παρελθοντικών μορφών σκέψης. Έτσι η ιστορία γίνεται γραμμική ως προς την ανάπτυξή της, δεν είναι σχήμα διαλεκτικό, αποβαίνει σχήμα φαινομενολογικό δηλαδή ταυτόχρονα αρχαιολογικό και γενεαλογικό (ή αδιέξοδα ερμηνευτικό). Όπως γράφει ο Γάλλος στοχαστής *«μετά από το δέκατο ένατο αιώνα»* η ιστορία δεν θα ήταν «*μέτρηση*» αλλά «*γίγνεσθαι*», δεν θα ήταν «*παιχνίδι σχέσεων*» αλλά «*εσωτερικός δυναμισμός*», δεν θα ήταν «*σύστημα αλλά σκληρή εργασία της ελευθερίας*» (Foucault, ό.π.: 24-25).

Η φιλοσοφία του Φουκώ δεν είναι μια απόπειρα καθολικοποίησης αλλά μια πρακτική του λόγου ιστορικά προσδιορισμένη όπου βασιλεύει η διαμεσολάβηση, μια διαμεσολάβηση σε οριζόντιο πολλαπλασιασμό, χωρίς κάθετη διέξοδο. Ο Φουκώ ζητεί να υπολογίσει τις σχέσεις και τις δυνατότητες που είναι δοσμένες χωροχρονικά (Δεληβογιατζής, ό.π.: 132).

Στο βιβλίο του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα* ο Michel Foucault διαπιστώνει *«το θάνατο του ανθρώπου»* και στο βιβλίο του *Η αρχαιολογία της γνώσης* εξηγεί το σχέδιό του για μια *«αρχαιολογία»*, δείχνει πώς οι εργασίες του, αντί να αρνούνται την ιστορία, νομιμοποιώντας νέους τρόπους για να *«κάνεις ιστορία»* πολλαπλασιάζουν αντίθετα τις δυνατότητες *«συμβάντων»* (Foucault 1998: 60-61).

Στην εργασία μας ασχοληθήκαμε με τις γελοιογραφίες του δέκατου ένατου αιώνα (1848-1853) με σκοπό να αναδειχθεί ότι ανάμεσα στις γελοιογραφίες αυτές και την εποχή τους υπάρχει μια πραγματικά ισχυρή σχέση, ότι οι γελοιογραφίες αυτές απαντούν στην εποχή τους, ότι συνδέονται στενά με την εποχή τους. Οι γελοιογραφίες που μας απασχόλησαν είναι συγκεκριμένης χρονικής περιόδου και για το λόγο αυτό θεωρούμε ότι μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ανάλυσής τους μέσα από τη φιλοσοφική σκέψη του Φουκώ. Όπως ήδη αναφέρθηκε το Γάλλο στοχαστή ενδιαφέρουν τα συμβάντα λόγου, ο αρθρωμένος λόγος μιας δεδομένης κοινωνικής στιγμής, οι αποφάνσεις. Απόφανση, όπως μπορεί να αναφανεί μέσα από τη μελέτη της φιλοσοφίας του Φουκώ, είναι *«απαύγασμα έως συμπύκνωμα λόγου που απηχεί ταυτόχρονα μια σκέψη εμπειρικής τόσο όσο και νοητικής προέλευσης»* (Δεληβογιατζής, προφ. σημ.). Το ερώτημα που θα μπορούσε να διατυπωθεί θα μπορούσε να έχει ως εξής: *«Ποια είναι αυτή η μοναδική ύπαρξη που έρχεται στο φως μέσα σε εκείνο που λέγεται και πουθενά αλλού»* (Foucault, 1987: 46). Ερώτημα που αναλογικά θα μπορούσε να προκύψει και αναφορικά με τις γελοιογραφίες που μας απασχόλησαν. Προκειμένου να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, πιο συγκεκριμένα προκειμένου να αναφανεί η απόφανση, οι γελοιογραφίες που μας απασχόλησαν συγκρότησαν ένα εμπειρικό - υπερβατολογικό υποκείμενο. Μέσω αυτού, συγκεκριμένα μέσα από την εμπεριστατωμένη μελέτη των γελοιογραφιών που μας απασχόλησαν, προκύπτει ότι οι γελοιογραφίες αυτές αποτελούν έντυπα. Οι γελοιογραφίες αυτές προκύπτει ότι ταυτίζονται με το έντυπο καθώς δημοσιεύονται για πρώτη φορά στον τύπο. Συγκεκριμένα στο σατιρικό τύπο που τώρα είναι που έρχεται στο φως. Μέχρι την εμφάνιση του σατιρικού τύπου οι γελοιογραφίες αποτελούν εικόνες, σατιρικά τυπώματα ευρείας κυκλοφορίας που παρουσιάζονται διάσπαρτα. Η εμφάνιση του σατιρικού τύπου κατά το δέκατο ένατο αιώνα αποτελεί «*αιφνίδια εισβολή γεγονότος*», «*φαινόμενο ρήξης*», «*ασυνέχεια*» στην περιοχή της ιστορίας, «*μαρτυρία*» ιστορίας, «*μνημείο*» ιστορίας που μπορεί να περιγραφεί «*έσωθεν*» όπως θα έλεγε ο Foucault (ό.π.: 10-16). Για το λόγο αυτό ο σατιρικός τύπος του δέκατου ένατου αιώνα μπορεί να ενταχθεί στην αποδομητική σκέψη του Γάλλου στοχαστή αναφορικά με την επιστήμη της ιστορίας. Μέσα από τις γελοιογραφίες του δέκατου ένατου αιώνα καταδεικνύεται ότι αυτό που συνδέει ισχυρά τις

γελοιογραφίες του δέκατου ένατου αιώνα με την εποχή τους είναι ο σατιρικός τύπος που κάνει την εμφάνισή του το δέκατο ένατο αιώνα και για το λόγο αυτό συγκροτεί, σύμφωνα με τον Foucault, συμβάν λόγου του δέκατου ένατου αιώνα, απόφανση. Ως απόφανση σύμφωνα με το Foucault ο σατιρικός τύπος αποτελεί αντικείμενο επεξεργασίας.

Ο σατιρικός τύπος ενσωματώνεται στο χώρο του τύπου, υπόκειται στους κανόνες που διέπουν τον τύπο. Τα σατιρικά έντυπα έχουν τίτλο, ημερομηνία και τόπο έκδοσης, τιμή φύλλου, συχνότητα, εκδότη, ενώ επίσης εκδίδονται και εκτάκτως όταν τα γεγονότα παρέχουν αφθονότερη τροφή. Όπως ο περιοδικός τύπος και οι σατιρικές εφημερίδες έχουν πολιτική τοποθέτηση και για το λόγο αυτό υπέστησαν διώξεις.

Ο σατιρικός τύπος χαρακτηρίζεται από το σατιρικό ύφος. Εδώ η γελοιογραφία έχει πρωταγωνιστικό ρόλο και αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Αυτό αφού δεν αποτελεί περιστασιακό μέρος της σατιρικής απόφανσης αλλά οργανικό, αναπόσπαστο. Σε κάθε φύλλο που εκδίδεται παρουσιάζεται πάντα μία γελοιογραφία ή και περισσότερες. Ως οπτική μορφή στις γελοιογραφίες παρουσιάζεται ο ζωομορφισμός. Μέσω του ζωομορφισμού σατιρίζονται ιστορικά ή συλλογικά πρόσωπα, προσωπικότητες, πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα, καταστάσεις, θεσμοί. Στην ευρωπαϊκή γελοιογραφία αλλά και στην ελληνική με την ίδια μορφή ζώου παρουσιάζονται οι Μεγάλες Δυνάμεις επίσης η Αυστρία και η Τουρκία. Η Ελλάδα παρουσιάζεται με μορφή νέας κοπέλας ή μικρού παιδιού και ποτέ με ζωομορφισμό. Με ζωομορφισμό, και πάντα με την ίδια μορφή ζώου, παρουσιάζεται ο ελληνικός λαός ή οι αντιπρόσωποί του. Η ζωομορφική αναπαράσταση εμπνέεται από την τοπική πανίδα ή από την κουλτούρα ή τις συμπεριφορές, από τους θυρεούς όπως επίσης και από λογοπαίγνια.

Ως τεχνική εκτύπωσης των γελοιογραφιών χρησιμοποιείται η ξυλογραφία και κυρίως η λιθογραφία[48] αφού πρόκειται για τη συμβατική μορφή εκτύπωσης που χρησιμοποιούνταν στις εκδοτικές δραστηριότητες της εποχής.

Οι γελοιογραφίες συνοδεύονται από λεζάντα ή σατιρικά κείμενα ή σατιρικά κείμενα υπό μορφή διαλόγου ή και έμμετρα. Εδώ η γραπτή εκφορά του λόγου ακολουθεί τη διάλεκτο της εποχής, επίσης ο λόγος εκφέρεται με λογοπαίγνιο ή με μεταφορική σημασία ή ανορθόγραφα ή με πεζά και κεφαλαία στην ίδια λέξη. Ο γραπτός λόγος, τα κείμενα με τις γελοιογραφίες τους είναι άμεσα συνδεδεμένα με το κοινωνικό περιβάλλον, την καθημερινή επικαιρότητα, πολιτική και κοινωνική.

---

[48] Το λιθογραφείο που ίδρυσε το 1834 ο Βαυαρός Fr. S. Hanfstaegl (1804-1877) υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα της Ευρώπης. Η τεχνική του Hanfstaegl ήταν υψηλής στάθμης, και ο ίδιος ασχολήθηκε με την τελειοποίηση διαφόρων μεθόδων καλλιτεχνικής αναπαραγωγής όπως της λιθογραφίας, γαλβανογραφίας, φωτογραφίας κ.λπ. Βλ.Thieme-Becker, Allgemeines, τ.15, σ.586-587. Η ξυλογραφία άκμαζε και ευδοκιμούσε το 16^{ο} αιώνα.. Περίφημος χαράκτης της εποχής ήταν ο Ντύρρερ (1471-1528).

Πολιτικά γεγονότα εξελίχθηκαν διότι καθοδηγήθηκαν ή απάντησαν σε αυτά που έλεγαν οι γελοιογράφοι. Οι σατιρικές εφημερίδες όπως και οι γελοιογραφίες πολλές φορές έμμεσα παρακινούσαν το κοινό σε πολιτικές συμπεριφορές ή έπαιξαν το ρόλο καθοδηγητή του λαού, περνούσαν ιδεολογήματα. Επίσης λειτούργησαν σαν τρόπος ώστε ο απλός λαός να ερμηνεύσει τα σημαντικά κοινωνικά γεγονότα. Υπό την πίεση του σατιρικού τύπου δρομολογήθηκαν πολιτικές αποφάσεις.

Τον τύπο, όπου περιλαμβάνεται και ο σατιρικός τύπος, θησαύρισε ο Π. Νερούδα (1904-1973) στο ποιητικό του έργο από όπου οι παρακάτω στίχοι:

> ... Πέσανε πάνω στον τύπο
> που τον αποχτήσανε σταγόνα σταγόνα
> ιδρώτα οι αγωνιστές
> και τους ριχτήκανε σπάζοντας,
> καίγοντας, αφανίζοντας
> την τυπογραφία του λαού.
>
> (Γενικό Άσμα, τ.Α΄, IV Οι Ελευθερωτές, XXVII Ο Ρεκαβάρρεν, στιχ.94-99).

Ο σατιρικός τύπος είναι συνδεδεμένος στενά με το γέλιο. Το γέλιο, σύμφωνα με τον Claude Lévi-Strauss είναι η συναισθηματική εκδήλωση που διαλαλεί το θρίαμβο της ελευθερίας πάνω στην αναγκαιότητα όπως σηματοδοτείται από τις πολιτισμικές «*ανακαλύψεις*» για παράδειγμα τη φωτιά, τη γλώσσα. Και με αυτή την έννοια το γέλιο μοιάζει να είναι το κατ'εξοχήν «*έλλογο*» συναίσθημα και επομένως το πιο συγγενικό με το λόγο. Η εκδήλωση αυτή μοιάζει να ανήκει αποκλειστικά στον έλλογο άνθρωπο (Χρηστίδης Α.-Φ., 2001: 26-27. Επ. σημ.σ.199). *«Καὶ τὸ μόνον γελῶν τῶν ζώων ἄνθρωπον»* παρατηρεί ο Αριστοτέλης (Περί ζώων μορίων ΙΙΙ, Χ, 673α8). Το γέλιο ανήκει στον παγκόσμιο ανθρώπινο λόγο. Το γέλιο ανήκει στην έλλογη γόνιμη και θετική πλευρά της ζωής. *«Το γέλιο ανήκει στο χώρο της ελευθερίας και η ελευθερία δεν μπορεί να νοηθεί παρά μόνο ως έλλογη»* (Χρηστίδης, ό.π.). Το γέλιο, το αληθινό γέλιο, αυτό που δεν είναι βεβιασμένο, φτιαχτό, ενώνει τους ανθρώπους. Το γέλιο είναι θεϊκότερο από κάθε βλοσυρή επισημότητα. Είναι δυνατό να υπάρχει ιεραρχία όταν υπάρχει γέλιο;[49] «*Ἂν ἐπιτρέψουμε στοὺς κατώτερους νὰ κοροϊδεύουν τοὺς ἀνώτερους ἤ ἄν αὐτοί δὲν μποροῦν νὰ συγκρατήσουν τὰ γέλια τους, τότε πάει ἡ ἱεραρχία*», είναι τα χαρακτηριστικά λόγια του Α. Γκέρτσεν[50].

---

[49] Σήμερα υπάρχουν οκτακόσιες Λέσχες Γέλιου σε όλο τον κόσμο και οι εξακόσιες είναι στην Ινδία, ΕΤ1, The Human Face, 6-10-2003

[50] Τσερνιάφσκι Μ.Ν., 1957, «Η Κωμωδία του Αριστοφάνη και οι αρχαίες θεωρίες για το γέλιο», *στο Αριστοφάνης*, Μελέτες, επιμ. Α.Κ.-Δ.Ν., μετ. Μ. Γαρίδης, Μοχλός, Αθήνα, σελ. 117.

Το γέλιο του δέκατου ένατου αιώνα μοιάζει να έρχεται από τον *Δον Κιχώτη*,το μυθιστόρημα του Θερβάντες (1547-1616). Όπως σχολιάζει το περιοδικό Ευτέρπη (Μάρτιος 1849, ετ. Β΄, τομ. Β΄, φυλλ. ΛΗ΄, στήλη Ποικίλα, σ.336) του *Δον Κιχώτη «Ὁ σκοπός ἦτον νὰ πολεμηθῇ διὰ τοῦ γελοίου ἡ εἰσέτι ἐπί τοῦ Καρβάντου [Θερβάντες] ὑπάρχουσα, καὶ ὑπό βασιλέων καὶ μεγιστάνων προστατευομένη τάξις τῶν ἀ λ η τ ῶ ν ἱ π π ο τ ῶ ν».* Ο *Δον Κιχώτης* παρουσιάστηκε το δέκατο έβδομο αιώνα (1605) όμως κατά το δέκατο ένατο αιώνα κυκλοφορεί ευρέως, γίνεται ‘της μόδας’. Με το *Δον Κιχώτη*, τον περιπλανώμενο ιππότη από τη Μάντσα, το γέλιο μοιάζει να έρχεται από τις μεσαιωνικές φάρσες. Ο άνθρωπος του δέκατου ένατου αιώνα, όπως και εκείνος του δέκατου έβδομου όπως κι εμείς, γελά με τον ιππότη που φορά μια λεκάνη μπαρμπέρη αντί για περικεφαλαία. Γελά επίσης με τον υπηρέτη του, όταν τρώει μια σφαλιάρα. Εκτός όμως από αυτό το συχνά στερεότυπο, συχνά βάναυσο κωμικό ο Θερβάντες με τον *Δον Κιχώτη*, τον ιππότη της ‘Ελεεινής Μορφής’, χαρίζει στον αναγνώστη, προς απόλαυσή του, ένα διαφορετικό κωμικό, εισαγάγει τον άνθρωπο της εποχής του αλλά και αυτόν του δέκατου ένατου αιώνα όπως και μας, στη σφαίρα ενός άλλου κωμικού πολύ πιο λεπτεπίλεπτου και πολύ πιο πολύτιμου. Με τον πολυμήχανο ιδαλγό, που υπερασπίζεται τους αδύνατους, από το δέκατο ένατο αιώνα μέχρι και σήμερα, όπως και στα χρόνια του Θερβάντες, δε γελάμε γιατί κάποιος γελοιοποιείται, εμπαίζεται ή ταπεινώνεται αλλά γιατί η πραγματικότητα αποκαλύπτεται ξαφνικά μέσα στην ασάφειά της, τα πράγματα χάνουν τη φανερή σημασία τους, οι άνθρωποι αποκαλύπτονται διαφορετικοί από ό,τι και οι ίδιοι νομίζουν ότι είναι.

Ιδού το χιούμορ, η λεπτή ειρωνεία, που για τον Οκτάβιο Παζ (1914-1998) είναι η μεγάλη εφεύρεση της μοντέρνας εποχής, χάρη στον Θερβάντες και τη γένεση του μυθιστορήματος.

Μέσα από τον *Δον Κιχώτη*, ένα πρόσωπο κωμωδία, ο Θερβάντες αποκαλύπτει τη βαθιά του διάγνωση της ουσίας της πραγματικότητας και της έννοιας της ζωής. Μέσα από το θρυλικό ζευγάρι, ο Ισπανός συγγραφέας του *Δον Κιχώτη*, του αριστουργήματος αυτού της παγκόσμιας λογοτεχνίας, περνάει μηνύματα όπως ‘μη γελάτε – όλα πρέπει να γίνουν με απόλυτη σοβαρότητα’, επίσης ‘μια ζωή την έχουμε πρέπει να τη γλεντήσουμε’ ή ‘η δικαιοσύνη είναι χάρη και όχι δικαίωμα’ ή και ‘η πολιτική είναι η τέχνη του συμβιβασμού’ ή επίσης ‘όποιος δε διακινδυνεύει δεν έχει τίποτα’, ή ‘μακάριοι όσων η παραφροσύνη ομορφαίνει την ύπαρξη’, κ.ά. Ο Δον Κιχώτης, ο ένδοξος ιδαλγός, ο ανυπεράσπιστος, για μας όπως και για τον άνθρωπο του δέκατου ένατου αιώνα, έχει μια γοητεία που δεν έχει όρια και αυτό χάρη στο μήνυμά του, την αλληγορία του, με την οποία είναι βαθιά συνδεδεμένος. Ο

Δον Κιχώτης, ο ρακένδυτος και αποστεωμένος ήρωας με το ψωριασμένο γέρικο οκνό άλογο με το άξιο και εύηχο όνομα Ροσινάντε και τον κουρελιάρη μεθύστακα κοιλαρά υπηρέτη Σάντσο Πάντσα που καβαλά ένα γάιδαρο, είχε γίνει και παραμένει ένα σύμβολο[51].

Ο Ντωμιέ (1808-1879), ο μέγας καρικατουρίστας και γελοιογράφος του δέκατου ένατου αιώνα παρουσιάζει άπειρα σκίτσα του Δον Κιχώτη και του υπηρέτη του Σάντσο Πάντσα από το 1847 και ανελλιπώς μέχρι το 1873, λίγο πριν το θάνατό του[52]. Είναι τα χρόνια κατά τα οποία εμφανίστηκε ο Συμβολισμός, το λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό κίνημα κατά το οποίο ο λογοτέχνης ή καλλιτέχνης, μέσο ενός συμβόλου, προχωρά στην έκφραση συναισθημάτων ή ιδεών.

Στον εικοστό αιώνα, και ενώ το γέλιο είχε συνδεθεί με το χιούμορ γεννήθηκε στην Αμερική του 1920 το black humor[53], δηλαδή το πολύ αστείο αλλά παράλληλα το τραγικό και με αυτό οι μαύροι της Αμερικής αντέδρασαν στο ρατσισμό και τη θρασύτατη εξουσία. Το black humor που κάνει την απελπισία γέλιο και η οργή τελικά γίνεται ανοχή (Καρτάλη, 1996: 93-94). Για τον υπερρεαλιστή André Breton (1899-1966) το μαύρο χιούμορ είναι η απόλυτη επανάσταση του πνεύματος.

Το χιούμορ δεν είναι έμφυτο στον άνθρωπο. Είναι μια κατάκτηση της κουλτούρας του δέκατου ένατου αιώνα. Το χιούμορ δεν είναι μια σπίθα που λάμπει για μια στιγμή στο κωμικό φινάλε μιας κατάστασης ή στην αφήγηση με σκοπό να μας διασκεδάσει. Το διακριτικό του φως εξαπλώνεται σε όλο το τεράστιο χώρο της ζωής. «*Δεν είναι διάθεση, αλλά κοσμοθεωρία*» θεωρεί ότι είναι το χιούμορ ο L. Wittgenstein (Μαρτινίδης Π., στο έντυπο για την Γ΄ Πανελλήνια Έκθεση Κόμικς, 9/6 – 9/7 1995, Μύλος, Θεσσαλονίκη).

Υπάρχουν σοβαροί τρόποι να πει κανείς αστεία πράγματα όπως υπάρχουν και αστείοι τρόποι να μιλήσει κανείς για πολύ σοβαρά πράγματα, κοσμοθεωρία που δεν μπορεί παρά να θυμίσει τον Αριστοφάνη. Δίπλα στα *«πολλά αστεία»* πρέπει να λέμε και *«πολλά σοβαρά»* ακούν οι Έλληνες να λέει ο Αριστοφάνης (*Βάτραχοι,* στιχ. 389-390). Η Αθήνα της εποχής του Αριστοφάνη είναι η Αθήνα των πολιτικών ανταγωνισμών˙ μια Αθήνα που η πολιτική ζωή της είναι πλούσια σε καινούριες κοινωνικές και πολιτικές δοξασίες και σε σχέδια κοινωνικής αναδιοργάνωσης. Ο Αριστοφάνης μέσα στις κωμωδίες του παρουσίασε τους ανθρώπους της εποχής του, αυτής του τελευταίου τέταρτου του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, κατ'εικόνα και ομοίωσή τους λόγος για τον οποίον οι σύγχρονοί του τον ονόμαζαν ο «*κωμικός*»[54] και

[51] Άγαλμα του Δον Κιχώτη και του υπηρέτη του Σάντσο Πάντσα έχει στηθεί, σε περίοπτη θέση, στη Μαδρίτη.
[52] Maison K.E.(1967),*HonoréDaumier*,Thames &Hudson,Λονδίνο,τ.1^{ος},πιν.147-169,198,τ.2^{ος}, πιν.139-151, 324.
[53] ΝΕΤ, «Η ιστορία της τζάζ», 16-9-2003.
[54] Ερμογένης, Rhetores Graeci, Περί μεθόδου δεινότητος,, 34,14.

αυτό ήταν ανώτατη τιμή. Το κοινό της κωμωδίας του 5ου π.Χ. αιώνα που πληροφορήθηκε ότι ο Αριστοφάνης είναι αστείος περιμένει να διασκεδάσει και σε αυτό δεν είναι καθόλου ανεκτικό. Αλλά και ο ποιητής από τη μεριά του, ο γλαφυρός αυτός χωρατατζής, ο δεξιοτέχνης του σατιρικού λόγου, ποτέ δε θίγει την ηθική και την αισθητική. Στις κωμωδίες του Αριστοφάνη, η ποιητική του φαντασία και οι ευρηματικές ατάκες του προσφέρουν γέλιο ποιότητας· σιωπηλό αλλά και δυνατό, ηχηρό και σφριγηλό· χορταστικό· θανάσιμο· Φαρμακερό· πικρό· βαρύ· ερεθιστικό· υγιές· οικείο· πλατύ· μεσαίο γέλιο· γέλιο λιονταριού· γέλιο ανταγωνιστικό. Ανταγωνιστικό γιατί ακριβώς πρόκειται για λαϊκή και αστική σάτιρα μέσω της οποίας ο ποιητής καταχώρισε τον τόπο του αλλά και την εποχή του, φανέρωσε ότι ζει βαθιά την εποχή του. Ο χαρακτήρας του γέλιου στις κωμωδίες του Αριστοφάνη είναι δηλαδή διαφορετικός: είναι το γέλιο της καταγγελτικής σάτιρας, το γεμάτο πάθος για καταγγελία και άρνηση, αν γίνεται λόγος για τους εχθρούς του λαού όπως οι σοφιστές, οι φιλοχρήματοι δημαγωγοί, οι καταδότες, οι κακοί δικαστές, οι διεφθαρμένοι πολίτες κ.ά., και το γέλιο το ανέμελο, το καλόκαρδο, ένα φιλικό πείραγμα αν η υπόθεση αφορά πρόσωπα που προκαλούν τη συμπάθεια του ποιητή, ένα γέλιο που συνταιριάζεται απευθείας με γέλιο όπως αυτό που διαφαίνεται, που λανθάνει, στο χιούμορ.

Πρέπει, λοιπόν, να υποθέσουμε, εμείς οι άνθρωποι του 21ου αιώνα πως η εμφάνιση, κατά το 19ο αιώνα, των portraits-charge, από τον Ντωμιέ ανήκει σε ευτυχισμένες στιγμές χιούμορ. Με τα portraits-charge, τα υπερβολικά πορτραίτα προσώπων και προσωπικοτήτων της εποχής του, ο Ντωμιέ ξεσκέπαζε την ουσία ενός δοσμένου κοινωνικού τύπου, μιας δοσμένης κοινωνικής ομάδας όπως οι δικαστές, οι βουλευτές, οι υπουργοί, οι κοινοβουλευτικοί. Με τα portraits-charge, τις καρικατούρες[55] όπως επικράτησε να αποκαλούνται τα γελοιογραφικά πορτραίτα, εμπνευσμένος από τη φυσιογνωμιστική έκφραση, ο Ντωμιέ παρουσιάζει το κοινωνικά βλαβερό και επικίνδυνο, ωθεί για τη θεώρηση του κόσμου από άλλη οπτική γωνία ενώ και έλκει από το κάθε τι το εφήμερο το αίσθημα του αιώνιου. Οι καρικατούρες του δαιμόνια ευφυή, δαιμόνια οξυδερκή Ντωμιέ,[56] όπου και η ανεξάντλητη πολυπλοκότητα του πραγματικού, συνιστούν ένα γλαφυρό γραφιστικό σχόλιο της εποχής του, αποτυπώνουν την εποχή του ενώ και ανοίγουν με μπρίο απροσδόκητο το πρώτο κεφάλαιο της μοντέρνας γλυπτικής. Αυτό καθώς επρόκειτο για πορτραίτα γλυπτά που ο Ντωμιέ δημοσίευε με την τεχνική της λιθογραφίας στο σατιρικό τύπο της εποχής. Μέσω της καρικατούρας ο Honoré Daumier σατίριζε πρόσωπα, καταστάσεις, θεσμούς.

---

[55] Στην Ελβετία υπάρχει Πινακοθήκη Καρικατούρας,T.V.100, Το πλάνο και το σκίτσο,8-2-2004.

[56] Βλ. Daumier H. (1969), *Chefs- d' O Œuvre d' Art, Grands sculpteurs*, Hachette, Παρίσι, όπου οι καρικατούρες του καλλιτέχνη.

Τα υπερβολικά πορτραίτα του Ντωμιέ δεν απέχουν από την κωμική τέχνη του Αριστοφάνη, ο οποίος γλαφυρός υπό το πρόσχημα του ατημέλητου, με ευφυΐα διδακτική όσο και πλήρης καλαμπουριού, επιδείκνυε τις συγκεκριμένες και πρόσφορες για αποδοκιμασία ιδιότητες αληθινών ιστορικών προσωπικοτήτων επιδιώκοντας να αποκαλύψει μέσα στα πρόσωπα αυτά εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν ένα κοινωνικό φαινόμενο, όπως μια διπλωματική αποστολή ή ένα δοσμένο κοινωνικό τύπο όπως ο σοφιστής, ο νομοθέτης, ο δημαγωγός αλλά και ο είρων, ο αλαζών, ο ψωροπερήφανος κ.ά. Πρόκειται για τύπους άπειρα γελοίους στους οποίους η βασική πηγή του γελοίου είναι η αντίθεση ανάμεσα στην εσωτερική κενότητα και ασημότητα και μια εξωτερική εμφάνιση που προσπαθεί να δείξει περιεχόμενο και πραγματική σημασία. Ο Αριστοφάνης, που για τον εγκυκλοπαιδιστή D. Diderot (1713- 1784) ήταν ένας πρωτότυπος φαρσογράφος, είχε έρθει στο προσκήνιο κατά το 19ο αι. Το 1843 ανεβαίνει η κωμωδία του *Νεφέλες* στο Θέατρο Odeon του Παρισιού. Το 1867 ο Γάλλος λογοτέχνης Ανατόλ Φρανς (1844-1924) τον αναφέρει ως ρωμαλέο ευθυμογράφο της Ιστορίας. Επίσης, ο Γάλλος ποιητής και συγγραφέας Εδμόνδος Ροστάν (1864-1918) θυμάται τον Έλληνα κωμωδιογράφο όταν, στο έμμετρο δράμα του *Συρανό ντε Μπερζεράκ* (1897), παρομοιάζει την περιβόητη μύτη του Συρανό με τη μύτη ενός ζώου που ο Αριστοφάνης το ονομάζει *«ιπποκαμελεφαντοκάμηλος»*, ζώου ανύπαρκτου. Στα ίδια περίπου χρόνια ο Γάλλος συγγραφέας Μωρίς Ντονναί (γεν. 1867), με το ευτράπελο πνεύμα που έβαζε στα σατιρικά νούμερα του Chat Noir, [ο Μαύρος Γάτος], διασκευάζει τη *Λυσιστράτη*[57] κάνοντάς την από τότε λαοφιλέστατη στο Γαλλικό κοινό (Σολομός, 1961: ΙΣΤ, 332-376). Ενώ τα έργα του Ντωμιέ πλημμυρίζουν από Παριζιάνους Φιλοκλέωνες και τηβεννοφόρους σφήκες της Δεύτερης Δημοκρατίας της Γαλλίας (14-02-1848 /Δεκέμβριος 1852).

Αν στους ιστορικούς του 18ου αι., τον Voltaire (1694-1778), David Hume (1711-1776) και Edward Gibbon (1737- 1794) είναι φανερή η τάση να απομυθοποιηθούν οι ήρωες, η Γαλλική Επανάσταση και οι ναπολεόντειοι πόλεμοι είναι που οδήγησαν στην αλλαγή της δομής των κοινωνικών σχέσεων. Όπως επίσης είχαν ως συνέπεια να αναπτυχθεί η ιστορική συνείδηση του ατόμου και να αλλάξει ριζικά η θέση του μέσα στον κόσμο. Σε αυτήν την εποχή περισσότερο από κάθε άλλη φορά συνταιριάζονταν ο απόλυτος ενθουσιασμός για τις δυνατότητες της οικονομικής ανάπτυξης και η υπερ-εκμετάλλευση ανθρώπων και πρώτων υλών. Άνοδος και αθλιότης. Μέσα από τις νέες πολιτικές, κοινωνικές, ιδεολογικές και

[57] Στη χώρα μας, στον 20ο αιώνα, ο Β. Ρώτας (1889-1977) και ο Κ. Κούν (1908-1986) ξαναζωντάνεψαν τον Αριστοφάνη ενώ ο Λ. Καρζής (1897-1978) υπερακόντισε όλους τους πρωτοπόρους σκηνοθέτες δίνοντας το ρόλο της Λυσιστράτης στη Γεωργία Βασιλειάδου, σήμα κατατεθέν της πεμπτουσίας του γέλιου για μας τους νεοέλληνες, τους κατοίκους της χώρας του Αριστοφάνη.

οικονομικές συνθήκες ο καλλιτέχνης της εποχής στρέφεται στην ειδησεογραφική απόδοση των σύγχρονων ιστορικών γεγονότων, δείχνει ότι έχει συλλάβει την ιδιομορφία της παρούσης στιγμής κάτι που ισχύει απόλυτα για τον ποιητή κωμωδιογράφο του 5ου π.Χ αι. Αυτόν τον Αριστοφάνη που τα ανθρώπινα μηνύματά του για την Πολιτική, τις σχέσεις των δύο φύλων, την Ειρήνη, τον Πόλεμο, τον Πλούτο, τη Δικαιοσύνη, την Παιδεία, τη Δημοκρατία κ.ά. μοιάζουν να αντικαθρεπτίζονται κατευθείαν στο 19ο αιώνα. Που το πνεύμα του και ο σατιρικός οίστρος του που πηγάζει από πραγματικά περιστατικά επηρέασε τους Ευρωπαίους ποιητές και φιλοσόφους όλων των εποχών, τον έφερε στο προσκήνιο κατά το 19ο αιώνα, τον αιώνα του ουμανισμού.

Επίσης σε ευτυχισμένες στιγμές χιούμορ, πρέπει να ανήκει η έστω και σπάνια εμφάνιση, κατά το δέκατο ένατο αιώνα, της γελοιογραφίας διπλής όψης, της λεγόμενης 'μαγικής εικόνας'. Με την 'μαγική εικόνα' υπονοείτο ότι η κατάσταση ξεπέρασε κάθε όριο, είναι ανώμαλη, δεν είναι ομαλή.

Σε εμπνευσμένες στιγμές χιούμορ πρέπει επίσης να ανήκουν και οι σιλουέτες με τη σκιά των χεριών που απέδιδαν πιστά το προφίλ του προσώπου (Grand-Carteret, 1891: 65). Πρόκειται για το shadograve όπου δια της συμπλοκής των δακτύλων η φυσιογνωμία εμφανιζόταν ζωντανή. Μέσω του shadograve, που εμφανίστηκε κατά την τελευταία εικοσαετία του αιώνα υπονοείτο ότι δεν θέλανε να ξέρουν τίποτε για αυτό το πρόσωπο (Grand-Carteret, χ.χ.: 18). Μέγας σιλουεττίστας της εποχής ήταν ο Άγγλος F. Trewey που οι συμπατριώτες του αποκαλούσαν 'ο shadograve' (ό.π).

Επίσης σε μοναδικές στιγμές χιούμορ πρέπει να ανήκει και η παρουσίαση με φρούτα ή και λαχανικά προσωπικοτήτων της εποχής, παραδείγματος χάριν η παρουσίαση με αχλάδι του Γάλλου βασιλιά Louis- Philippe (1830-1848) από το σύγχρονό του χαράκτη και εκδότη σατιρικών εντύπων Philipon. Η γελοιογραφία αυτή παρουσιάστηκε στο περιοδικό του Philipon «Le Charivari», το 1834. Στη γελοιογραφία αυτή, όπου ο Philipon αφαιρώντας σταδιακά, σε τέσσερις φάσεις, τα χαρακτηριστικά της φυσιογνωμίας, το πρόσωπο του Louis-Philippe καταλήγει να μοιάζει με αχλάδι (Gombrich, 1995: 390). Δεδομένου ότι ο βασιλιάς Louis-Philippe ήταν πολύ ανεκτικός, με την παρουσίασή του με αχλάδι ο Philippon προχωρούσε σε οπτικό και λεκτικό λογοπαίγνιο καθώς στη Γαλλική καθομιλουμένη «αχλάδι» (La Poire), μπορεί να είναι συνώνυμο της φαιδρότητας, της ανοησίας.

Σε μοναδικές στιγμές χιούμορ πρέπει να ανήκει και η αποτύπωση της προσωπικότητας με το μύστακα (Grand- Carteret, χ.χ.). Το μουστάκι, δηλωτικό του ανδρισμού, της λεβεντιάς, είναι χαρακτηριστικό στοιχείο, απαραίτητο σχεδόν, της εξωτερικής εμφάνισης του

άνδρα του 19ου αιώνα. Κατά την τελευταία δεκαετία του αιώνα και κατ'αναλογία της σταδιακής παρουσίασης με φρούτα προσώπων, οι γελοιογράφοι προχώρησαν στην εξέλιξη του μύστακα. Στην αρχή δυσδιάκριτο, στη συνέχεια κτενισμένο σαν βεντάγια ή λεπτό σαν βελόνα, κοπτερό σαν λάμα μαχαιριού, ανοικτό σαν πτερά αετού ή με τις άκρες ανυψωμένες ως τα μάτια ή ίσιο προς τα κάτω ως το λαιμό κ.ά. το περίφημο μουστάκι πολύ σύντομα προσδιόριζε τον άνδρα στην υπόστασή του, αποκάλυπτε το χαρακτήρα του, χρησίμευσε στην αποτύπωση εθνικού τύπου. Πολλά είναι τα σκίτσα (ό.π.) του μυστακοφόρου αυτοκράτορα της Γερμανίας Γουλιέλμου Β΄ (1888-1918).

Κατά την ίδια δεκαετία, παράλληλα με τις σιλουέτες με τη σκιά των χεριών εμφανίζεται στη γελοιογραφία η μεγεθυμένη σκιά του προσώπου που σατιρίζεται και με αυτό υπονοείται η ασημαντότητά του, η μηδαμινότητά του (ό.π.: 26. Πρβ. Δημητριάδης Φ., 1946, Shadow over Athens, εκδ. Rinehart & Co., N. Υόρκη - Τορόντο). Επίσης κατά την ίδια δεκαετία σε γελοιογραφίες αναφορικά με τον Κάιζερ Γουλιέλμο Β΄, παρουσιάζεται το φάντασμα του Μέγα Ναπολέοντα, όπως και του Βίσμαρκ (ό.π.: 117, 118, 206). Εμπνευσμένη από το μύθο του Δαίδαλου και του Ίκαρου, εμφανίζεται γελοιογραφία (βλ. περ. Punch, Λονδίνο, 6-10-1888) σύμφωνα με την οποία ο Δαίδαλος–Βίσμαρκ είναι ο πολιτικός πατέρας του Γουλιέλμου Β΄- Ίκαρου (ό.π.: 95)

Σε μοναδικές επίσης στιγμές χιούμορ πρέπει να ανήκει η μονοκοντυλιά, εκφραστική μίμηση και με γραμμή που μόλις υποδεικνύεται και απότομα διακεκομμένη στο μέσο, ή και συνεχόμενη. Με τη μονοκοντυλιά, οι γελοιογράφοι της τελευταίας εικοσιπενταετίας του αιώνα προχώρησαν στο σκιτσάρισμα πολλών γνωστών μορφών - τύπων της όπερας. Αποκαλυπτικές και μοναδικές είναι οι μονοκοντυλιές του γόη «*Δον Ζουάν*», της «*Λουτσία που τραγουδά την αγάπη*» κ.ά., όπως και η μη διακεκομμένη μονοκοντυλιά του «*Ριχάρδου Βάγκνερ*» (1813-1883), του μουσουργού της εποχής αυτής (Grand-Carteret, 1891: 105, 67).

Επίσης στο χιούμορ, το νέο τρόπο θέασης της ζωής πρέπει να υποθέσουμε ότι ανήκει η σταδιακή, κατά το δέκατο ένατο αιώνα, υποχώρηση του ζωομορφισμού. Χωρίς ποτέ να εξαφανιστεί, ο ζωομορφισμός μοιάζει να μην ικανοποιεί πλέον το σύγχρονο άνθρωπο ούτε να προκαλεί το γέλιο καθώς η ταχύτατη αυτή μετα-γλώσσα είναι επιθετική, βαριά καταγγελτική, σαρκαστική, καγχαστική, περιφρονητική, εικονογραφεί με πολύ θόρυβο τον πλούσιο σε κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα αιώνα.

«Ἡ γελοιογραφία εἶναι ἄνθος τῶν καλλιτεχνικῶς προηγμένων κοινωνιῶν. Ἀποτελεῖ μίαν τῶν λεπτοτέρων καὶ ἀβροτέρων τῆς τέχνης ἐκδηλώσεων… Διὰ τοῦτο θὰ ὠνόμαζα αὐτήν

τὸ μειδίαμα τῆς τέχνης», γράφει ο έγκριτος δημοσιογράφος της εποχής Δ. Κακλαμάνος (π. *«Ἑστία»,* 5-11-1889, αρθρ. *«*Ἡ Γελοιογραφία ἐν Ἑλλάδι*»,* σ. 289).

Εφήμερα δημιουργήματα οι γελοιογραφίες αναφέρονται στην επικαιρότητα και ζουν μέσα από αυτήν. Σχολιάζουν την ιστορία σε δεδομένες στιγμές της, οι ίδιες ωστόσο δεν έχουν ποτέ δική τους ιστορία. Έτσι τις πλησιάζουμε αναγκαστικά μέσα από την επικαιρότητα που τις έθρεψε με όλες τις αβεβαιότητες και αδυναμίες μιας προσέγγισης αυτού του είδους. Όταν όμως επιτύχει ως ένα βαθμό η προσπάθεια αυτή, τότε φωτίζεται μια ακόμη πτυχή του λαϊκού πολιτισμού (Μυκονιάτης, 1983: 302).

Ο ζωομορφισμός, ως ταχύτατη μετα-γλώσσα δεν είναι επινόηση των γελοιογράφων του 19ου αιώνα. Ο ζωομορφισμός κληροδότησε στη γελοιογραφία, ήταν από παλιά προσφιλής τρόπος διακωμώδησης, γελοιογράφησης προσωπικοτήτων, καταστάσεων κοινωνικών και πολιτικών, θεσμών.

Κατά το 19ο αι., ο ζωομορφισμός, δεν όπλισε μόνο το πενάκι των γελοιογράφων αλλά και την πένα του ποιητή. Είναι *«ὁ μεγάλος Ζακύνθιος ἀοιδός»*[58] Σολωμός (1798-1857) που το Μάιο του 1823 γράφει το ποίημα *Ὕμνος στὴν Ἐλευθερία* όπου δια του ζωομορφισμού αποτυπώνει τις διαθέσεις της Αγγλίας απέναντι στην πατρίδα του την Ελλάδα. Σε δύο στροφές του μεγαλειώδους αυτού ποιήματος ο εθνικός ποιητής καταγγέλλει, μέσα στη βαθιά λύπη του, την Αγγλία για την ανθελληνική στάση της απέναντι στους επαναστατημένους Έλληνες, που είναι υπέρμαχη του δόγματος της ακεραιότητας της Τουρκίας. Πρόκειται για τις στροφές 24-25 όπου με έκφραση μοναδική, δείγμα μούσας ανώτερης, με *«ἐπική σεμνοπρέπεια»* (Σολωμό, 1859: ιθ΄) ο λυρικότατος Σολωμός, *«ὁ ψάλτης τῆς ἐλευθερίας»* (ό.π.: κα΄), αναπαριστά την Αγγλία, τη Μεγάλη Δύναμη της εποχής, με θηρίο που μουγκρίζει οργισμένα και χυμάει πάνω στη μικρή Ελλάδα. Μια Αγγλία ζωόμορφη, ένας γλωσσικός κώδικας που ο ποιητής επιλέγει προκειμένου να επιβάλλει το νόημα και τον τρόπο γι' αυτό που ο ίδιος διάλεξε. Στο ίδιο πνεύμα, με στίχο ρωμαλέο, γεμάτο εθνικό παλμό, στη στροφή 68, ο εθνικός ποιητής, αναπαριστά με σκύλους τους Τούρκους να επικαλούνται το Θεό τους και στη στροφή 143 ο ποιητής, *«ὁ αὐγερινός τοῦ ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ»* (ό.π.: ιη΄), αναπαριστά με λύκους τους Έλληνες αγωνιστές και τους νουθετεί. Το ποίημα *Ὕμνος στὴν Ἐλευθερία «ἔβγαινε ὡς ὁ πρῶτος γνήσιος καρπός τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας, ὕστερα ἀπό 20 αἰῶνες τοῦ μαρασμοῦ της»*, όπως γράφει ο Ιάκ. Πολυλάς (ό.π.).

[58] Στο άρθρο του Στρεψιάδη «Γεώργιος Παράσχος», εφ. Το Άστυ, 16-2-1886. σ.5.

Ο ζωομορφισμός, ως σαρκαστική μετα-γλώσσα, αποτυπώνεται και στο ζωγραφικό καμβά. Είναι ο μεγάλος Πικάσσο (1881-1973) που το 1953-54 ζωγραφίζει σκίτσα όπου δια του ζωομορφισμού αποτυπώνει τις σχέσεις ανάμεσα στο ζωγράφο και το μοντέλο του. Στα 180 αυτά σκίτσα, που θαρρείς πως είναι τα πιο παθιασμένα ερωτικά γράμματα που έλαβε ποτέ η ζωή, ο ζωγράφος αυτοσαρκάζεται, αυτογελοιοποιείται, αυτογελοιογραφείται στη βαθύτατη λύπη του που το αγαπημένο του μοντέλο, η γυναίκα του, τον εγκατέλειψε. Στα σκίτσα αυτά, αν και σχεδιασμένο με ρεαλιστικό τρόπο και μαύρο περίγραμμα, το γυμνό μοντέλο του Πικάσσο[59] θυμίζει τις τρυφερές γυναίκες στις περσικές μινιατούρες, τις γοργόνες στις φοντάνες, τα συντριβάνια, την Αφροδίτη της Κνίδου, την Αφροδίτη του Τιτσιάνο, του Μποτιτσέλι, τις οδαλίσκες του Ingres. Και μπροστά σ' αυτό το γυμνό μοντέλο που επιβάλλεται σαν αρχαία ελληνική θεά, σαν Άρτεμις, σαν Αθηνά, ο εβδομηνταδυάχρονος Πικάσσο, προκειμένου να ντουμπλάρει το πάθος του που είναι γι' αυτόν φλογάτο κρασί, θείο ποτό, θα παραστήσει το ζωγράφο ζωόμορφα.

Απελευθερωμένα, επιθετικά, ρεαλιστικά, ανθρώπινα, ωραία και σε αντιπαράθεση του μαύρου-άσπρου, ο Πικάσσο παρασταίνει το ζωγράφο σαν άντρα-λιοντάρι, σαν άντρα-ταύρο με ανοικτά ρουθούνια, σαν άντρα-τράγο, σαν άλογο του τσίρκο, σαν μαϊμού όπου και η προσπάθεια να προσελκύσει εξ αιτίας της διαφοράς ηλικίας, σαν όρνιο που καιροφυλακτεί ή σαν παιχνιδιάρικο σκυλάκι κ.ά. Άνδρες ζωόμορφοι ή ζώα ανθρωπόμορφα, ένας γλωσσικός κώδικας, μια μετα-γλώσσα που ο ίδιος επιλέγει προκειμένου να επιβάλλει το νόημα και τη φόρμα για αυτό που ο ίδιος διάλεξε. Μεταμορφώσεις, μια παρέλαση θαυμαστή, ένας αρλεκίνος για την ανθρώπινη κωμωδία για το πόσο αστείοι είμαστε.

---

[59] Ο παραπάνω πίνακας του Πικάσσο είναι από τη Συλλογή του Μουσείου Teriade-Μυτιλήνη.
Αφροδίτη της Κνίδου (Μουσείο Βοτανικού), μαρμάρινο άγαλμα που φιλοτέχνησε ο Πραξιτέλης περί το 350-330 π.Χ. Ήταν το ωραιότερο και το πιο διάσημο άγαλμα της θεάς και βρισκόταν στο ναό της Κνίδου (δυτικές ακτές της Μ. Ασίας-Καρία). Παριστάνεται όρθια η θεά που, προκειμένου να λουστεί, έχει εναποθέσει όλα τα ενδύματά της στην υδρία που είναι δίπλα της (βλ. Ελλ. Βιβλ.).
Τιτσιάνο Β. (1485/90-1576), Μποτιτσέλι Σ. (1444/45-1510), Ιταλοί ζωγράφοι, Ingres J.-A.-D. (1780-1867), Γάλλος ζωγράφος (βλ. Ξένη Βιβλ..).
Περσικές μινιατούρες, 13ος-16ος αιώνας. Ήταν εμπνευσμένες από την Οθωμανική και Μογγολική τέχνη.

Τη διάθεση του ανθρώπου να δώσει στα έμβια όντα και στη φύση ανθρώπινη φύση και ενέργεια τη συναντούμε για πρώτη φορά στο μυθικό Δαίδαλο που σκέφτηκε να μιμηθεί τα πουλιά πετούμενα. Η ιδέα της ελευθερίας είναι το ουσιαστικό συστατικό του ωραίου μύθου του Δαίδαλου και του Ίκαρου. Ήταν οι αρχαίοι που 'ανθρωποποίησαν' τα πάντα. Ο *«θεῖος»* Όμηρος και ο Ησίοδος, οι ποιητές που με τα έργα τους όρισαν για τους Έλληνες την καταγωγή και τη γενεαλογία των θεών, τους έδωσαν ονόματα, μοίρασαν τιμές και δόξες, σημάδεψαν τις μορφές τους (Αριστοφάνης, *Βάτραχοι*, στιχ. 1033-1036. Βλ. Μαρωνίτης, 1995: 59). Ο Όμηρος και ο Ησίοδος έδωσαν ανθρώπινη μορφή και λαλιά στα ζώα και αυτό διότι επιθυμούσαν το τέρπειν και το θέλγειν όπως για παράδειγμα συμβαίνει με το τραγούδι των Σειρήνων. Όμως εκτός από το τέρπειν και το θέλγειν επιθυμούσαν και το διδάσκειν όπως ο μύθος για το γεράκι και το αηδόνι που έμμετρα ιστορεί ο Ησίοδος. Το μύθο αυτό ο Ησίοδος αφηγείται στους άδικους *«βασιλιάδες»* ως αίνο που, όπως λέει ο ποιητής, η σημασία του δεν θα τους διαφύγει. Η ιδέα της αιχμηρής διδαχής είναι ουσιαστικό συστατικό του αίνου αυτού ο οποίος είναι ο πρωιμότερος *«αἶνος»*, η πρωιμότερη διδακτική παραβολή με ζώα που μας έσωσε η αρχαία ελληνική γραμματεία (Μαρωνίτης, ό.π.: 71-76, επ. Νούκιος-Αιτωλός, 1993: 26-27). Αργότερα στις αρχές του 6^{ου} π.Χ. αι., ο Αίσωπος, ο λογοποιός, ο επινοητής και αφηγητής ιστοριών σε πεζό λόγο, στους μύθους του χρησιμοποίησε τα ζώα για διδαχή. Ο αρχαίος μυθογράφος, απομονώνοντας φυσιογνωμικά και χαρακτηρολογικά στοιχεία των ζώων προσέδιδε στα ζώα κάποιες από τις ανθρώπινες ιδιότητες, καθιστούσε τα ζώα φορείς - εκφραστές των ανθρώπινων αδυναμιών όπως η πονηριά, η αφροσύνη, η αλαζονεία, η οκνηρία, η ηδονή κ.ά.

Η δικαιοσύνη, η φρόνηση, η έντιμη εργασία, είναι ιδέες και φόρμες που συμπορεύονται με φανερό ή λανθάνοντα τρόπο στο δρόμο των πρώτων αυτών ποιητών. *«Ό,τι είναι ο δάσκαλος για τα παιδιά είναι και ο ποιητής για τους μεγάλους»*, ακούγεται να λέει ο Αριστοφάνης στην κωμωδία του *Βάτραχοι* (στιχ. 1054).

Στην εποχή μας ο Μίκυ Μάους, ο Φήλιξ ο γάτος της Paramount, ο σκαραβαίος της Wolkswagen έχουν κάτι κοινό: έχουν δανειστεί, κατά καιρούς, χαρακτηριστικά του ανθρώπου για να στείλουν ένα μήνυμα. Όπως και η κλασσική ταινία *Κατσαριδάκι αγάπη μου* με το ομιλόν τροχοφόρο, ο Ι*ππότης της ασφάλτου* με τον αεροδυναμικό Κιτ ή το αυτοκίνητο του λαγού στην ταινία *Ποιος φοβάται το Ρότζερ Ράμπιτ*. Όπως επίσης ο Τόνι ο Τίγρης της Kellog που αποκτά ανθρώπινη υπόσταση, το τσιγάρο Camel που αποκτά καθημερινές συνήθειες, ο Bibendum το 'ανθρωπάκι της Michelin' που καταπίνει κάθε εμπόδιο και κακοδαιμονία για το ελαστικό. Επίσης η αισθησιακή λατινοαμερικάνικη Chiquita Banana που παρουσιαζόταν

σαν βραζιλιάνα τραγουδίστρια ενδεδυμένη με πολύχρωμες φορεσιές καρναβαλιού και που έδινε συμβουλές για την αποθήκευση του φρούτου ενώ και συσχετίστηκε και με τον πολιτικό όρο 'μπανανία'[60] (banana republic). Όπως επίσης το εντομοκτόνο Teza που δανείζεται ανθρώπινα χαρακτηριστικά ή η Ντομάτα Αριστοκράτης της Heinz, όπως και ο κ. Φιστίκης (Mr. Peanut) κ.ά. (βλ. Κέζα Λ., Από τον Αίσωπο στον Ντίσνεϊ, εφ. Το Βήμα, 22-2-1998). Πρόκειται για μεταφορικές φιγούρες, άπειρα χιουμοριστικές που λειτουργούν κωδικά. Οι φιγούρες αυτές χωρίς να προσθέτουν στο σαρκασμό προσδίδουν στη θέαση της ζωής με έξυπνο και πνευματώδη τρόπο, σε μια ευτράπελη και ευγενική οπτική της καθημερινότητας κάτι όπως αυτό που αποζήτησε ο άνθρωπος του 19ου αι. ή και όπως αυτό που απολάμβανε ο θεατής των κωμωδιών εκείνου του «*κωμικού*» του 5ου π.Χ. αιώνα. Θιασώτης του Μίκυ-Μάους θα ήταν, αν ζούσε σήμερα, ο Αριστοφάνης. Όπως θα ήταν θιασώτης και του Φασουλή, του Σαρλώ, του χαριτωμένου αλητάκου, των κλόουν, των παληάτσων του τσίρκου, της επιθεώρησης, του Καραγκιόζη και αυτό γιατί όλες αυτές είναι μορφές παιχνιδιού και πηγές γέλιου που κρύβουν κάτω από την ξένοιαστη ευθυμία τους έγνοια και συμπόνια για τον άνθρωπο κάτι που έκρυβε στα έργα του ο Αριστοφάνης. Η ανθρωπότητα που αποταμιεύει με φρόνηση τα πνευματικά της κεφάλαια φύλαξε καλά τον αρχαίο ποιητή.

Όπως γράφει ο Πάμπλο Πικάσσο (1979: 49).: *«Τὸ γέλιο ψόφησε, τὸ γέλιο θά ζήσει, τὸ γέλιο φόρεσε τὸ νυφικό του καὶ στόλισε μὲ ἀνεμῶνες τὰ μαλλιά του, μὰ ὁ μακρύς μολυβένιος πέπλος τὸ κρατάει ἀκίνητο καὶ τὸ πλακώνει καὶ ἡ οὐρά του μπλέκεται καὶ σπάει καὶ θρυμματίζει τὶς κρυστάλλινες κοῦπες ποὺ γεμᾶτες μὲ λουλούδια εἶναι ἀκουμπημένες χάμω τόσο ἁπαλά στὸ πέρασμά του...».*

Η εμφάνιση του σατιρικού τύπου ήταν μια τολμηρή 'εισβολή' στα ήθη της εποχής. Πολύ περισσότερο στα ήθη του ελληνικού λαού όπου η οσμή, η μυρωδιά από το ευλογημένο μπαρούτι του αγώνα γέμιζε ακόμα τον αέρα που ανέπνεαν. Το ότι τρία σατιρικά έντυπα κυκλοφορούσαν σχεδόν καθημερινά αναστάτωσε τη ζωή του ολιγάριθμου ελληνικού λαού. Αυτό αφού μαζί με τις στιγμές γέλιου που προσέφερε, προκαλούσε το θυμοειδές του Έλληνα, προσκαλούσε στην απελευθέρωση της σκέψης και του διαλόγου καθώς δημοσιοποιούνταν πλέον συναισθήματα ατομικά και ομαδικά. Το πνεύμα του ουμανιστικού πολιτισμού που είχε ήδη κατακλύσει την Ευρώπη σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής, είχε εισβάλλει πλέον για τα καλά και στην Ελλάδα. Ο μέσος Έλληνας αποκτούσε εχέγγυα ώστε να μπορούσε να χαρακτηριστεί σύγχρονος με την εποχή του. Η δε γελοιογραφία, με τη δημοσίευσή της

[60] Πίσω από την εύθυμη λατινοαμερικάνικη Chiquita υπήρχε η εταιρεία United Fruit Company που αναμείχθηκε στην ανατροπή κυβερνήσεων της Λατινικής Αμερικής, όταν αυτές απειλούσαν με αυξήσεις των δασμών πάνω στις μπανάνες (βλ. και Μπαμπνιώτης, 1998: 1143, λ. *μπανανία*).

στον τύπο, αποκτούσε δικαιώματα στους τίτλους αποτύπωσης της εποχής της. Στο φαιδρό πενάκι όμως του Θέμου Άννινου (1845-1916) όπου ούτε ως ιδέα ούτε ως εκτέλεση υπάρχει κάτι το ξενικό, όπου το χιούμορ παρουσιάζεται εύρωστο, είναι που ανήκει η τιμή ότι *«ἔδωκαν εἰς τὴν γελοιογραφίαν θέσιν ἐπιφανῆ ἐν τῇ δημοσιογραφικῇ κινήσει τῆς Ἑλλάδος»* όπως γράφει ο έγκριτος δημοσιογράφος του τέλους του 19ου αι. Δ. Κακλαμάνος (περ. «Ἑστία», 5-11-1889, αρθρ. «Ἡ γελοιογραφία ἐν Ἑλλάδι», σ. 292). Αυτό καθώς μία γελοιογραφία του Θ. Άννινου με την επιγραφή «Ἑλληνικός Τραγέλαφος», στην οποίαν παρουσιαζόταν φουστανελοφόρος να φέρει καπέλο του τελευταίου παρισινού συρμού, ήταν τόσο αληθινή και δυνατή ώστε προκάλεσε το ενδιαφέρον του Γάλλου καλλιτέχνη John Grand-Carteret[61] ο οποίος τη δημοσίευσε στον κυριακάτικο «Figaro» (Βελιανίτης, 1924: 8). Ο Θ. Άννινος είναι ο γελοιογράφος του τέλους του 19ου αι. που με το πενάκι του αποτύπωσε τη σπαρταριστή ιστορία μιας εποχής και μιας εξέλιξης. Η εποχή αυτή είναι τα χρόνια του τέλους του 19ου αι. κατά τα οποία η ελληνική ψυχή ξυπνούσε από την παλιά παράδοση σε μια ατμόσφαιρα νέα την οποίαν έπλαθε γύρω της η ελευθερία και ο ξένος πολιτισμός. Ο Θ. Άννινος δημοσίευε τις γελοιογραφίες του (Λούβη, 2002: 53-61) στις σατιρικές εφημερίδες «Ἀσμοδαῖος» (1875) και «Τό Ἄστυ» (1885). Στις εφημερίδες αυτές συνεργάζονταν ο Εμμανουήλ Ροΐδης (1836-1920) και ο Άγγελος Βλάχος (1838-1920), στους οποίους ο Θέμος Άννινος βρήκε συγγραφείς προικισμένους με πνεύμα καυστικό και καλαίσθητο και που είχαν το βαθύ εκείνο αίσθημα του καλού. Έτσι η αριστοκρατική γραμμή του ευφυούς γελοιογράφου πλαισιωνόταν από σατιρική ύλη στην οποία τίποτε το τετριμμένο και το ακαλαίσθητο δεν υπήρχε. Ιδού το αττικό μέθυ όπως, σύμφωνα με τον Κουμανούδη (1998: 633), μεταφραζόταν τότε η λέξη χιούμορ. Ένα αττικό μέθυ πλήρες αττικού άλατος, ύφους ανάλαφρου, κομψού, πνευματώδους, διαχέεται στην αρθρογραφία και στη γελοιογραφία. Το χιούμορ που είχε κατακλύσει την Ευρώπη παρουσιάζεται τώρα και στην Ελλάδα ρωμαλέο. Ενώ

(Τό Ἄστυ, 6-10-1885, ἐτ. Α΄, ἀριθ. 1, σ.4.)

Ἐὰν οἱ μαῦροι ἦσαν ἄσπροι καὶ οἱ ἄσπροι μαῦροι
(Άννινος. Νιρβάνα, 1900:5)

[61] Δύο γελοιογραφίες του Θ. Άννινου (Τό Άστυ, 1898) ο Grand-Carteret δημοσίευσε και στο βιβλίο του (χ.χ.: 164, 165).

στη γλώσσα παρουσιάζονται λέξεις παράγωγες του ονόματος του Δον Κιχώτη (Κουμανούδης, ό.π.: 304). Το όνομα του Δον Κιχώτη είχε δώσει παράγωγες λέξεις από το 1858 (ό.π.).

Το χιούμορ δεν είναι που παρουσιάζεται στη γελοιογραφία με το Θέμο Άννινο. Με το Θέμο Άννινο το χιούμορ ανθεί ενώ επηρέασε και τους πρώτους Έλληνες γελοιογράφους. Πιο συγκεκριμένα τον εμπνευσμένο γελοιογράφο του «Δημόκριτου». Η γελοιογραφία του «Δημόκριτου» «Ὁ Συρμός» (24-7-1851/σελ.86) αποπνέει ισχυρότατο χιούμορ όπως και η αποτύπωση του υπουργού Δ. Χρηστίδη με τα πόδια επάνω και να συνοδεύεται από τη λεζάντα «Ὀρθοφροσύνη» (15-7-1851/σελ.71). Η εύστοχη εικονοποίηση του Χρηστίδη-Ορθοφροσύνη από τον γελοιογράφο του «Δημόκριτου» αποτελεί ένα σύμβολο καθόλου επιδερμικό, με καίρια εμβάθυνση και που ακολουθεί το ρεύμα του Συμβολισμού που τα χρόνια αυτά εμφανίζεται. Η ταύτιση αυτή του Χρηστίδη με σύμβολο που ο γελοιογράφος επινόησε παραπέμπει στα πρόσωπα σύμβολα του Φωκίωνα Δημητριάδη (1894-1977). Ο κορυφαίος αυτός γελοιογράφος του 20^{ου} αι. προχώρησε στην ταύτιση προσώπων με σύμβολα που εκείνος επινόησε και που συνόδευαν τα πρόσωπα αυτά διά βίου. Η ανεμοδούρα-Γεώργιος Παπανδρέου, το παρδαλό κατσίκι - Κώστας Τσαλδάρης, η όρνιθα-Κωστάκης Τσάτσος, ο μοχλός-Κωνσταντίνος Ροδόπουλος ή το σονέτο όπως και ο αεροπόρος-Παναγιώτης Κανελλόπουλος είναι σφραγίδες που τους ακολουθούν ακόμη και σήμερα, καταγράφουν το στίγμα τους στην Ιστορία, αποτελούν επινόηση του Φ. Δημητριάδη (Παναγιώτου Γ.Α., «Φωκίων Δημητριάδης*», άρθρ. στο* εφ. «Καθημερινή Επτά Ημέρες», 19-2-1995, σσ.10-11).

Το σκίτσο αποτελεί κανάλι επικοινωνίας καθώς επισημαίνει το καίριο και εξοπλισμένο με την ιδρυτική ελευθερία του, μπορεί να εξωθήσει την έμπνευση στα άκρα, να ρισκάρει ερωτοτροπώντας με την απόλυτη πρόκληση, αφού δεν έχει να υπακούσει σε κάποιους καλούς τρόπους αλλά μόνο στον τρόπο της σάτιρας, Τα καλά σκίτσα απαιτούν ανάγνωση για να σπάσει η πυκνότητά τους και να αποδειχθεί το πέραν του προφανούς σήμα τους. Αποτυπώνονται αστραπιαία στους υποδοχείς του αναγνώστη με τέτοια μάλιστα ισχύ, ώστε δεν είναι λίγοι αυτοί που τα απομνημονεύουν και δοκιμάζουν να τα μεταδώσουν δια λόγου σε όσους δεν έτυχε να τα δουν. Αλλά η γλώσσα των σκίτσων είναι ουσιαστικά αμετάφραστη και αυτό μαρτυρεί την αξία της.

Το σκίτσο αντέχει και αγαπιέται από το κοινό όταν δεν είναι ρηχό, καταναλωτικό· όταν είναι εμπνευσμένο· όταν δεν ενδίδει στις βωμολοχίες, στο σεξισμό, στα υπονοούμενα· όταν υπερβαίνει την απλή, τη νατουραλιστική απεικόνιση της πολιτικής, όταν αυτή από μόνη της γελοιογραφείται και μοιάζει με παρωδία· όταν διατηρεί την κομματική του ανεξιθρησκεία· όταν δε σοκάρει· όταν είναι ώριμο και διατηρεί την ευγένεια και την πραότητά του

ακόμη και όταν είναι ιδιαιτέρως αιχμηρές όπως συμβαίνει στις πρώτες ελληνικές γελοιογραφίες που το 1848 παρουσιάστηκαν ορμητικά. Ορμητικά καθώς μία ή και περισσότερες γελοιογραφίες ήταν που δημοσιεύονταν σε κάθε σατιρικό φύλλο της εποχής.

Ο σατιρικός τύπος της εποχής σίγησε στα χρόνια του Κριμαϊκού Πολέμου (1854-1856) και επανεμφανίστηκε δειλά με δύο έντυπα κατά το 1858-1859. Κατά τη δεκαετία του 1860 και μετά την έξωση του Όθωνα (1862) ο ελληνικός σατιρικός τύπος άνθησε καθώς πολλά, πλην όμως βραχύβια, ήταν τα σατιρικά έντυπα που εμφανίζονται. Από το 1875 όμως και ως το τέλος του αιώνα ο ελληνικός σατιρικός τύπος παρουσιάζεται ρωμαλέος αφού τα έντυπά του είναι πολλά και μακροβιότατα.

Η γελοιογραφία στα χρόνια μετά την έξωση του Όθωνα έχασε την ορμή της καθώς εμφανίζεται κυρίως στις προμετωπίδες των βραχύβιων σατιρικών φύλλων της εποχής. Από το 1875 όμως και ως το τέλος του αιώνα η γελοιογραφία εμφανίζεται δυνατή, ρωμαλέα όπως και ο σατιρικός τύπος.

Ο τύπος, στον οποίον ενσωματώνεται και ο σατιρικός τύπος, είναι άμεσα συνδεδεμένος με την τυπογραφία.

Σχετικά με τη σημασία της τυπογραφίας όπως και αναφορικά με τους πρώτους Έλληνες τυπογράφους του 15ου αι. το περιοδικό «Ἑλληνομνήμων» (Μάιος 1843, αριθ.5, σελ. 290-291) μνημονεύει το ενδιαφέρον άρθρο «Γεωργίου Ἀλεξάνδρου–Ἀλέξανδρος Γεωργίου».

Την αξία της τυπογραφίας υπογραμμίζει ο Εμμ. Αντωνιάδης που το 1830 εξέδοσε το περιοδικό *Ηώς* (1830-1850). Στην «Εἴδησι», δηλαδή στις προγραμματικές δηλώσεις του περιοδικού, που υπογράφεται από τον εκδότη σημειώνονται τα εξής: *«Ἡ τυπογραφία, τά περιοδικά συγγράμματα καὶ τὸ συστηματικόν ἐμπόριον, διακρίνουσι τὰ πολιτισμένα ἀπό τὰ βάρβαρα ἔθνη...».*

Την τυπογραφία, στο όνομα του εφευρέτη της Γουτεμβέργιου, ύμνησε ο Βερανζέρος[62] (1780-1857), ο Γάλλος ποιητής του 19ου αιώνα. Ο εμπνευσμένος τραγουδοποιός, «*η ηχώ του καιρού του*» όπως τον αποκάλεσαν, συνέθεσε το 1840 το ποίημα με τίτλο *Gutenberg*.

[62] Παράσχος Γ., *Χαιρετισμός στὸν ἀποθανόντα ποιητῆ Βερανζέρο, ποίηση*, εφ. «Ἀβδηρίτης καὶ τοῦ Διαβόλου τὰ πηδήματα», ετ. 1857, σελ. 197.

Το ποίημα αυτό ο Βερανζέρος αφιέρωσε στους κατοίκους του Στρασβούργου[63] οι οποίοι το 1840 τον κάλεσαν στα εγκαίνια των αποκαλυπτηρίων του αγάλματος του Γουτεμβέργιου που φιλοτέχνησε ο Γάλλος γλύπτης της εποχής David d' Angers (1789-1856). Το εξάστιχο αυτό ποίημα του Βερανζέρου, ο ζωγράφος S. Ferat (1881- 1958) που ζούσε στο Παρίσι, κόσμησε με την παρακάτω ομότιτλη ανέκδοτη εικονογραφία[64]:

GUTENBERG

[63] Ο Γουτεμβέργιος (1397-1468) γεννήθηκε στη Μαγεντία (Mayence) της Γερμανίας (Ρηνανία). Περί το 1420 εγκαταστάθηκε στο Στρασβούργο, όπου παρέμεινε μέχρι το 1444. Εδώ το 1436 επινόησε τις πρώτες βάσεις της ανακάλυψης της τυπογραφίας. Το 1839 ο Δήμος Μαγεντίας του ανέγειρε ανδριάντα έργο του μεγάλου Σουηδού γλύπτη Thorwaldsen. Το 1840 η πόλη του Στρασβούργου του ανήγειρε ορειχάλκινο ανδριάντα επί της επωνύμου του εφευρέτη πλατείας. Στο άγαλμα αυτό ο Γουτεμβέργιος εικονίζεται κατά τη στιγμή που αποσύρει από το πιεστήριό του φύλλο χάρτου πάνω στο οποίο έχουν εκτυπωθεί οι λέξεις «*Καὶ ἐγένετο φῶς*». Το άγαλμα αυτό, απλό και εκφραστικό, βασίζεται σε πήλινο βάθρο διακοσμημένο με τέσσερεις αλληγορικές γλυπτές παραστάσεις από μπρούντζο που εικονίζουν *«τά εὐεργετήματα τῆς τυπογραφίας στὴν Εὐρώπη, Ἀσία, Ἀφρική, Ἀμερική»* (Εγκ. ΜΕΕ, τ. Η΄: 660, λ. *Γουτεμβέργιος*, όπου και περισσότερα).

[64] *Chansons de P.- J. de Béranger : anciennes et posthumes* [1930] , νέα έκδοση εκλαϊκευμένη, εκδ. Garnier Frères, Παρίσι, σελ. 549.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

> Δημιούργησε μια νέα διάσταση, θα λέγαμε μια διαγώνια διάσταση, κάτι σαν κατανομή των σημείων, των δεσμών ή των σχημάτων, όχι πια στο επίπεδο αλλά στο χώρο.
>
> Boulez, Relevés d'apprenti, Seuil, σ. 372.

Ένας νέος αρχειοθέτης διορίστηκε στην πόλη. Δηλώνει ότι θα μείνει μακριά από αυτό που απασχολούσε τους προηγούμενους αρχειοθέτες. Θα μείνει μακριά από το μέχρι τώρα τρόπο τους. Θα αδιαφορήσει για την κάθετη ιεράρχηση των προτάσεων, τη σειρά αλλά και την ξεδίπλωση, την οριζόντια διευθέτησή τους όταν το ένα μοιάζει να ανταπαντά στο άλλο. Δηλώνει ότι θα κινηθεί διαγώνια, εγκάρσια για να του επιτραπεί να διαβάσει τα συμβάντα, τις αποφάνσεις, αυτό που προηγουμένως δεν μπορούσε να γίνει αντιληπτό. Λέει ότι στον κόσμο των αποφάνσεων δεν υπάρχει ούτε δυνητικό, ούτε πιθανό αλλά τα πάντα είναι πραγματικά και ως πραγματικά είναι εμφανή καθώς αυτό που μετρά είναι αυτό που διατυπώθηκε σε έναν συγκεκριμένο τόπο και σε μια συγκεκριμένη στιγμή. Λέει ακόμα ότι θα παραβλέψει, δε θα καταπιαστεί, δε θα αναζητήσει το λόγο για τον οποίο σχηματίστηκαν οι αποφάνσεις όπως και το λόγο της εξαφάνισής τους, το θάνατό τους (Deleuze, 2005: 19-22).

Σε όσα προηγήθηκαν προσπαθήσαμε να γίνουμε μαθητές του νέου αυτού αρχειοθέτη ισχυριζόμενοι ότι η ατονική λογική του για ό,τι ίσχυε ως τότε περιέκλειε τη σαγηνευτική δυναμική αναζήτησης μορφών, του άλλου. Όπως και ότι ο κάθε ένας, αναγνώστης ή και θεατής, αντιλαμβάνεται την αλήθεια του έργου μόνο μέσα στο ίδιο το έργο. Οι μηχανές συμβάλλουν στο αποτέλεσμα. Αυτό όμως δεν έχει καμιά σημασία για την ποιότητα του αποτελέσματος. Τα μηχανικά μέρη του θεολογείου του Ευριπίδη, η μόνη διέξοδος, η μόνη οδός προς την κάθαρση, δεν αλλάζουν το γεγονός της ενώπιον των θεατών καθόδου του θεού ή της θεάς (Σκαρπέλος, 2000: 200).

Η ενασχόλησή μας με τον τρόπο εργασίας που υπερασπιζόταν ο αρχειοθέτης δεν υπερέβη τα όρια που θέσαμε: οι αναγνώστες παίρνουν στα χέρια τους το έργο με όλους τους συντελεστές του, τον οπτικό, τον περιγραφικό, τον ερμηνευτικό, το γλωσσικό, το μετα-γλωσσικό, τον κανονιστικό, τον ονομαστικό, τον ταξινομικό, τον οροθετικό, τον αισθητικό, το συλλογιστικό, τον ιδεολογικό και εξοικειώνονται με το χώρο, το χρόνο, τον τόπο, τον τρόπο με τον οποίον το έργο παρουσιάστηκε.

Η εμπειρική ενασχόλησή μας με τις γελοιογραφίες του δέκατου ένατου αιώνα έπαιξε το ρόλο ενός επιστημολογικού ενδείκτη, για να κατονομαστεί ένας τύπος λόγου σε σχέση με την ιστορία. Συγκεκριμένα έπαιξε το ρόλο ενός εμπειρικού - υπερβατολογικού υποκειμένου για να φτάσουμε σε αποφάνσεις. Ανατρέχουμε στις προσπάθειες επισήμανσης της απόφανσης μέσα στην αποδομητική σκέψη του Φουκώ. Σύμφωνα με το Γάλλο στοχαστή η απόφανση δεν είναι παράπλευρη ούτε κάθετη παρά είναι εγκάρσια, συνεκτική (Foucault, 1987: 36, 56, επ.1991: 15. Βλ.Deleuze, ό.π.: 25). «*Η απόφανση δεν είναι ορατή και συνάμα δεν είναι κρυμμένη*» (Foucault, 1987: 167).

Ποια είναι λοιπόν η απόφανση, αυτό το μοναδικό που έρχεται στο φως μέσα σε εκείνο που λέγεται αποκλειστικά και μόνο στις γελοιογραφίες του δέκατου ένατου αιώνα και πουθενά αλλού; Η απόφανση που προκύπτει και που αποτελεί ιστορικό συμβάν είναι ο σατιρικός τύπος ο οποίος σατιρικός τύπος του δέκατου ένατου αιώνα στηρίζεται σε ένα γελοιογραφικό εύρημα που είναι ο ζωομορφισμός και σε ένα ρητορικό εύρημα που είναι ο συσχετισμός των προσωπικοτήτων της εποχής με χαρακτήρες ζώων.

Με τη δημοσίευσή τους στο σατιρικό τύπο και γενικότερα στον τύπο, οι γελοιογραφίες που ως γνωστό σχολιάζουν την επικαιρότητα, την πολιτική όπως και κοινωνική επικαιρότητα, αποκτούσαν δικαιώματα στους τίτλους αποτύπωσης της εποχής τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1849, στις 15 Μαΐου, δημοσιεύθηκε στην Revue des deux mondes το άρθρο του J.Lemoine, De l' histoire par la carricature όπου σημειώνεται ότι «*στο εξής κανείς ιστορικός δε θα έπρεπε να παραβλέπει τη γελοιογραφία γιατί είναι "οπτική δημοσιογραφία"*» (σσ.648-649).

Στους ωραίους δρόμους του ανθρώπινου πνεύματος, τους δυνατούς, τους γόνιμους,[65] που να συνθέτουν, τίποτε ας μη θεωρηθεί τυχαίο, κάθε καινούριο ας βαθαίνει τη γοητεία της θριαμβικής ιαχής της νίκης πάνω στην αναγκαιότητα, στην καρδιά της σκέψης, όπως τη σηματοδότησε ο homo sapiens.

[65] Βλ. Αριστοφάνης, Βάτραχοι, στιχ. 98.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ξενόγλωσση

- Baudelaire Ch. (1961), *Œuvres complètes*, κειμ. Y. -G.. Le Dantec, εισ. Claude Pichois, έκδοση αναθεωρημένη, Bibliothèque de la Pléiade, εκδ. Gallimard, Παρίσι.

- Beardsley M. C. (1989), *Ιστορία των αισθητικών θεωριών. Από την κλασική αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, μετ. Δημοσθένης Κούρτοβικ- Παύλος Χριστοδουλίδης, επιμ. Παύλος Χριστοδουλίδης, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.

- Béranger P.- J.de (MDCCCXL), *Œuvres Complètes*, προλ. του ιδίου (1815, 1833), υστερόγραφο του ιδίου, εικονογρ. Grandville, εκδ. H. Fournier Ainé, Éditeur, Παρίσι, Psara. Ou chant de victoire des Ottomans [1824], (Air [=σκοπός]: A soixante ans il ne faut pas remettre), όπου και ομότιτλο ανώνυμο χαρακτικό – Chansons, σσ.320-321.

- Béranger P.- J.de (1859), *Dernières Chansons*, 1834- 1851, σημ.-προλ. του ιδίου για τα τελευταία του τραγούδια, βιβλ. Perrotin, εκδ. de la Méthode, Wilhem, Παρίσι, Gutenberg [1840-41], (Air [=σκοπός]: du vaudeville de la Petite Gouvernante), σσ. 119-121.

- Béranger P.- J. de [1867], *Chansons*. Τραγούδια εκδοθέντα προ και μετά θάνατον, νέα έκδοση εκλαϊκευμένη, εικονογραφ. με 161 σχέδια και βινιέττες από τους Andrieux, Bayard, Crépon, Claverie, Darjou, G. Durand, Férat, Giacomelli, Lorsay, Morin, Pauquet, Riou, Sauvageot, Viollat, Worms, εκδ. Garnier Frères, Libraires – Éditeurs, Παρίσι, Psara. Ou Chant de victoire des Ottomans [1824], (Air [=σκοπός]: A soixante ans il ne faut pas remettre), [εκδ. προ θανάτου], όπου και ομότιτλη ανέκδοτη εικονογραφία του Jules Worms, σσ. 341- 342, Gutenberg (1840-1841), (Air [=σκοπός]: du vaudeville de la Petite Gouvernante), [εκδ. μετά θάνατον], όπου και ομότιτλη ανέκδοτη εικονογραφία του S. Férat, σσ.549-550.

- Béranger P.- J. de (1912), *Τραγούδια του Βερανζέρου*, μετ. Λεων. Ραζέλου, τυπ. Εστία, Αθήνα, «Ψαρά», σσ. 21-22, «Η ρεδιγκότα μου», σσ. 48-49, «Το επίσημο φόρεμα ή επίσκεψις εις μίαν υψηλότητα», σσ. 52-54.

- Bertrand S. (MCMLXVI), La tapisserie de Bayeux et la manière de vivre au onzième siècle, Zodiaque, [Saint-Leger-Vauban, Yonne].

- Bo C. – Mandel G.. (επιμ.) (1978), *Botticelli, l' opera completa*, classici dell' arte Rizzoli, Μιλάνο, πιν. XLIV-XLV, *Η γέννηση της Αφροδίτης*.

- Βολταίρος (1844), *Βρούτος*. Τραγωδία σε πέντε πράξεις, απόδοση στην καθομιλουμένη Ζ.Μ., τυπ. Φρ. Βαλμπάουμ, Βουκουρέστι.

- Cagli C. – Valcanover Fr. (επιμ.) (1978), *Tiziano, l' opera completa*, classici dell' arte Rizzoli, Μιλάνο, πιν. XXVIII- XXIX, *La Venere d' Urbino*.

- Champfleury J. [1871 ;], *Histoire de la caricature au moyen âge*, εκδ. E. Dentu, Libraire de la Société des gens de lettres, Παρίσι.

- Culler J. (2006), *Αποδόμηση. Θεωρία και κριτική μετά το δομισμό,* μετ. Απόστολος Λαμπρόπουλος, επιμ. θεωρ. μετ. Άννα Τζούμα, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.

- Deleuze G. (2005), *Φουκώ*, μετ. Τάσος Μπέτζελος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα.

- Derrida J. (1990), *Περί Γραμματολογίας*, μετ. Κ. Παπαγιώργης, Φιλοσοφική και Πολιτική Βιβλιοθήκη 32, εκδ. Γνώση, Αθήνα.

- Eichthal G.. (1974), *Οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 21. Ντοκουμέντα*, επιμ. Θ.Χ. Παπαδόπουλος, εκδ. Μπάϋρον, Αθήνα.

- Foucault M. (1986), *Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, μετ. Κ. Παπαγιώργης, Φιλοσοφική και Πολιτική Βιβλιοθήκη 17, εκδ. Γνώση, Αθήνα (επανέκδ. 1993, Γνώση). .

- Foucault M. (1987), *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μετ. Κ. Παπαγιώργης, Σύγχρονη Κλασική Βιβλιοθήκη, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.

-Foucault M. (1998), *Αυτό δεν είναι πίπα*, μετ.-σημ. Γιώργος Σπανός, επιμ. Παντελής Κυπριανός, Πλέθρον, Αθήνα.

- Φρήμαν Ε., «Χαρακτηρισμός του Κανάρη», περ. *Εστία*, 17-7-1877, ετ. Β΄, τομ. Δ΄, αριθ. 81, σελ. 454-455.

- Gombrich E. H. (1995), *Τέχνη και ψευδαίσθηση. Μελέτη για την ψυχολογία της εικαστικής αναπαράστασης*, μετ. Ανδρέας Παππάς, Βιβλιοθήκη της Τέχνης 34, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, «Το πείραμα της καρικατούρας», σσ. 376-408.

- Grand-Carteret J.[1891], *Richard Wagner en caricatures. 130 reproductions*, πρωτότυπα σχέδια των J.Blass, Moloch και Tiret-Bognet, τυπ.-βιβλ. Larousse, Παρίσι.

- Grand-Carteret J.[190-], *«Lui» devant l' Objectif Caricatural*. 348 εικόνες από όλες τις χώρες, τυπ. des Annales, βιβλ. Nilsson, Παρίσι.

- Hugo V. (1890), *Œuvre poétique. Odes et Ballades – Les Orientales – Les Feuilles d' Automne – Les Chants du Crépuscule – Les Voix Intérieures – Les Rayons et les Ombres – Les Contemplations – Les Chansons des Rues et des Bois*, τ.Α΄, νέα έκδοση εικονογραφημένη, εκδ. Société d' éditions litteraires et artistiques, Παρίσι – Les Orientales, II Canaris, Νοέμβριος 1828, σσ. 13-14, III Les têtes du Sérail, Ιούνιος 1826, σσ.14-16, σημ. σ.49, IV Enthousiasme, 1827, σσ.16-17, V Navarin, Νοέμβριος 1827, σσ.17-20, XVIII L'Enfant, 8-10 Ιουνίου 1828, σσ.27-28, σημ. σ.50 –Les Feuilles d' Automne, VIII Ά.M.David, Statuaire, 28 Ιουλίου 1828, σσ. 11-12 – Les Chants du Crépuscule, VIII Ά Canaris, Οκτώβριος 1832, σσ.19-20 όπου και ομότιτλο χαρακτικό του G.. Rochegrosse, XII Ά Canaris, 18 Σεπτεμβρίου 1835, σσ.22-23 -Les Rayons et les Ombres, XX Au Statuaire David, Απρίλιος 1840, σσ. 24-26, (εκδ.1838, Œuvres Complètes. Poésie. III. Les Orientales, εκδ. Eugène Renduel, Παρίσι, επ. εκδ. [1930], Les Feuilles d' Automne – Les Chants du Crépuscule, εκδ. Nelson, Παρίσι.).

- Hugo V. (1930), *Les Orientales* στο Ύμνοι προς τους ήρωας της ελληνικής παλιγγενεσίας του 1821, μετ. Ανδρέου Καφετζόπουλου, εκδ. Δημητράκου, Αθήνα, «Ενθουσιασμός, ποίημα προς τον Φαβιέρον», 1827, σσ.3-8, «Τα κεφάλια του Σεραγιού ή Η πτώσις του Μεσολογγίου», Αύγουστος 1826, σσ.9-28, «Ναυαρίνον», Νοέμβριος 1827, σσ.29-52, «Ο Κανάρης, Νικημένες Φρεγάδες», Νοέμβριος 1828, σσ.53-63, «Η Λαζάρρα και ο κλέφτης», 14 Μαΐου 1828, σσ.65-70, «Το Ελληνόπουλο ή Η καταστροφή της Χίου», 8-10 Ιουνίου 1828, σσ.71-75.

- Karagöz (1982), *Το Θέατρο των Σκιών στην Ελλάδα και στην Τουρκία*, εισ.-μετ.-σχολ.Αικατερίνη Μυστακίδου, στο Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, εκδοτική Ερμής, Αθήνα.

- Krippendorff K. (1985), *Content Analysis. An introduction to its Methodology*, 5η έκδοση, The Sage Commtext Series 5, εκδ. Sage, Λονδίνο.

- La Fontaine de [19--], *Fables*, εικονογρ. J.J.Grandville, Βιβλιοθήκη Marabout Géant illustré, εκδ. Gérard & Co, Βέλγιο (εκδ. 1863, μετ. από Γαλλικά Μ.Ανδρεάδου, τυπ. Χ. Ν. Φιλαδελφέως, Αθήνα).

- Lévi-Strauss Cl. (1986), *Μύθος και νόημα*, μετ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

- Lévi-Strauss Cl. (1990), *Ανθρωπολογία και μύθος*, μετ. Αριστέα Παρίση, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

- Μίλλερ Ου. (1925), *Τα πρώτα έτη των νεωτέρων Αθηνών*, μετ. Π. Καλογερόπουλου, χ.ε. Αθήνα.

- Νέεζερ Χρ. (1911), *Απομνημονεύματα των πρώτων ετών της ιδρύσεως του Ελληνικού Κράτους*, μετ. από Γερμανικά, εκδ. Ιωάννου Χ. Νέεζερ, τύπ. Α. Κορομηλά, Κωνσταντινούπολη.

- Νέεζερ Χρ. (1963), *Απομνημονεύματα. Αφιέρωμα εις την Ελλάδα*, προλ. του ακαδημαϊκού Δ.Γρ. Καμπούρογλου, μετ. εκδ. επιμ. του εγγονού Στέφ. Νέεζερ, πίνακες, τύπ. Μαυρίδη, Αθήνα.

- Νερούδα Π. (1975- 1978), *Γενικό Άσμα*, 2η έκδοση, Gutenberg, Αθήνα.

- Πικάσσο (1979), *Τα τέσσερα κοριτσάκια*. Θεατρικό έργο σε έξι πράξεις, μετ. Α. Εμπειρίκου, εκδ. Άγρα, Αθήνα.

- Proust A. (1990), *Ένας χειμώνας στην Αθήνα του 1857*, μετ. Ντίνα Νίκα, εισ. Θεοδόσης Πυλαρινός, σχολ. Θεοδόσης Πυλαρινός- Βάσω Δημητρίου, εκδ. Ειρμός, Αθήνα.

- Radius E. (επιμ.) (1968), *Ingres, l' opera completa*, classici dell' arte Rizzoli, εκδ. Rizzoli, Μιλάνο, πίν. XXIV- XXV, XL- XLI, LII. .

- Ρος *Λ.* (1976), *Αναμνήσεις και ανακοινώσεις από την Ελλάδα (1832- 1833)*, μετ. Α. Σπήλιου, προλ. – επιμ.- σχολ. Τάσου Βουρνά, , Ξένοι περιηγητές στον ελληνικό χώρο 3, εκδ. Τολίδη, Αθήνα.

- Σολέρα Θ. (1853), *Αττίλας. Μελόδραμα*. Α΄ παράσταση στο Θέατρο Αθηνών το 1853, μουσ. Ιωσήφ Βέρδη, [Verdi], μετ. του Ιταλού, Μ. Αντωνίου Κανίνη, τυπ. Αθηνάς, Αθήνα.

- Σύη Ευ. (1871), *Τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα. Η ακηδία*, τ. Δ΄, μετ. από τα Γαλλικά Ι. Ισιδωρίδου Σκυλίσση, τυπ. «Η Μακεδονία» Ν.Βαγλαμαλή, Θεσσαλονίκη.

- Thompson E. (1903), *Εγχειρίδιο ελληνικής και λατινικής παλαιογραφίας*, μετ. Σπ. Π. Λάμπρου, τυπ. Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα

- Θερβάντες Μ. ντε, (1994), *Δον Κιχώτης*, τ.Α΄-Β΄, εισ.-μετ.-σχ. Ηλίας Ματθαίου, εικ. Σαλβαδόρ Νταλί, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.

- Verdi G, *Αττίλας*. Μελόδραμα στηριγμένο στο ομότιτλο έργο του Θεμ. Σολέρα (Α΄ παράσταση το 1846- Α΄ παράσταση στο Θέατρο Αθηνών το 1853).

- Wittgenstein L. (1993), *Φιλοσοφικές παρατηρήσεις*, μετ. Κωστής Μ. Κωβαίος, εκδ. Γνώση, Αθήνα.

Β. Ελληνόγλωσση

- Αγγελομάτης Χ. (1967), *Ελληνικά ρωμαντικά χρόνια. Άνθρωποι, ιδέες, ζωή,* εκδ. Εστία, Αθήνα.

- ΑΕΠΕΒ (1971-1972), *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας*,τ.Α΄-Β΄,Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα.

- ΑΕΠΕΣ (1971-1974), *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821 –1832*. 3. Αι Εθνικαί Συνελεύσεις, τ. Α΄ - Γ΄, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα.

- Αινιάν Δ. (1974), *Ο Καραϊσκάκης*, επιμ. Ι.Κ. Μαζαράκης –Αινιάν, Εκδοτική Ερμής, Αθήνα.

- Αινιάν Δ. (1962), *Άπαντα*. Απομνημονεύματα Καραϊσκάκη και άλλων αγωνιστών, αναστύλ. Γ. Βαλέτας, «Ο.Ε.Ε. Άτλας», Αθήνα.

- ΑΚ (1978), *Άπαντα περί Κολοκοτρωναίων*, εκδ. «1821 Ελληνική Εκδοτική Σχολή», Αθήνα.

- Αναστασιάδης Γ. (1992), *«Η της Τρίτης Σεπτεμβρίου εν Αθήναις» Εθνική Συνέλευση (1843 – 1844). Η ιστορική φυσιογνωμία της και οι διαδικασίες δημιουργίας του Συντάγματος του 1844*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

- Αναστασίου Ι. (χχ.), *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τόμος Β΄(ΙΑ΄ αιώνας μέχρι σήμερα), εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

- Άννινος Μπ. (1925), *Ιστορικά Σημειώματα*, τυπ. «Εστία», Αθήνα.

- Άννινος Μπ. (1971), *Αι Αθήναι του 1850 (εντυπώσεις δύο Γάλλων περιηγητών)*, εκδ. Γαλαξίας Αθήνα (1η έκδ. 1925, Άννινος Μπ., Ιστορικά Σημειώματα, Εστία Αθήνα).

- Άννινος Μπ. (1995), *Ο Παπουλάκης. Η ζωή, η δράση του και τα κηρύγματά του. Ο λαός του συμπαραστάθηκε. Η εξουσία τον καταδίωξε,* επιμ. Απ. Χαρίση, εκδ.

δημιουργία, Αθήνα (1η έκδ. 1925, Άννινος Μπ., Ιστορικά Σημειώματα, Εστία, Αθήνα).

- Αριστοτέλης, *Περί ζώων μορίων*, τ. XII, εκδ. Harvard University Press, U.S.A.

- Ασπρέας Γ. Κ. (1922), *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος: 1821-1921*, τ.Α΄. 1821 – 1865, εκδ. Ι. Ν. Σιδέρη. Αθήνα.

– Βαλαωρίτης Α., «Κανάρης, ποίημα συνοδευόμενο από επιστολή του ποιητή», περ. *Εστία*, 9-10-1877, ετ. Β΄. τομ. Δ΄, αριθ. 93, σελ. 641-642.

- Βαλαωρίτης Α. (1955), *Τα Άπαντα*, τ. Α΄, προλ. Σπύρου Μελά, εισ.-επιμ. Κλ. Παράσχου, εκδ. «Βίβλος», τυπ. Δ. Δημητράκου, Αθήνα, Κανάρης, σσ.175-178 (εκδ. 1966, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασσικών – Α. Βαλαωρίτης, 1 Ποιήματα, επιμ. Γιάννη Κουχτσόγλου, εκδ. ΕΕΕ, Σ. Ταβουλάρης, Αθήνα, Κανάρης – Μνημόσυνα (1857) και έτερα ποιήματα, σσ.130-132).

- Βαπορίδης Α. (1885), *Επίτομος βιογραφική ιστορία των Σουλτάνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προς χρήσιν των σχολείων αμφοτέρων των φύλων*, τευχ. Α΄, τυπ. Σ.Ι. Βουτυρά, Κωνσταντινούπολη.

- Βέργη Σ. (1995), *Γλώσσα και Δομή. Δυικότητα και ρυθμός στη γλωσσολογία*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.

- Βελιανίτης Θ. (προλ.) (1924), *Θέμος Άννινος*, εκδ. Ελευθερουδάκης, Αθήνα.

- Βηλαράς Ι. (1916), ή *Τα Ποιήματα. Ερωτικά –Σατυρικά –Μύθοι –Βατραχομυομαχία*, εκδ. Φέξη, Αθήνα.

- Βλαχογιάννης Γ. (1922), *Τα ανέκδοτα του Καραϊσκάκη και του Κολοκοτρώνη. Ανέκδοτα – Γνωμικά –Περίεργα*, τυπ. Γ. Η. Καλέργη και Σιας, Αθήνα.

- Βλαχογιάννης Γ. (2000), *Ιστορική Ανθολογία. Ανέκδοτα –γνωμικά –περίεργα – αστεία εκ του βίου διασήμων Ελλήνων 1820 –1864*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, εκδ., Εστίας.

- Βουρνάς Τ. [1974] *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδί (1909)*, εκδ. Τολίδη. Αθήνα.

- Βουτιερίδης Η.Π. (1933), *Σύντομη ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας 1000 –1930*, εκδ. Μιχαήλ Σ. Ζηκάκη, Αθήνα.

- Βρανούσης *Λ.* (επιμ.) (1995), *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797*, εκδότες: οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, στο ΚΕΜΝΕ, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα.

- Γούδας Α. (1870-76), *Βίοι παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τ. Α΄ –Η΄, τυπ. Χ.Ν. Φιλαδελφέως, Μ.Π. Περίδου, Νικήτα Γ. Πάσσαρη, Ελληνικής Ανεξαρτησίας, Αθήνα (φωτοανατύπ. 1971, εκδ. Β.Ν. Γρηγοριάδης, Αθήνα).

- Δαβίδ, «Ο Κ. Δαβίδ (εξ Αγγερίας)», περ. *Νέα Πανδώρα*, 15-8-1852, τομ. Γ΄, φυλλ. 58, σελ. 229-232. Εικον. με το έργο του γλύπτη «Προτομή του Κανάρη», σελ. 231.

- Δασκαλάκης Απ. Β. (1966) Των τριών Νήσων Ύδρας, Σπετσών, Ψαρών «Προκήρυγμα Εθνικόν» 18 Απριλίου 1821 στο *Κείμενα –Πηγαί της Ιστορίας της*

Ελληνικής Επαναστάσεως Τ. 1ος, τυπ. Αδελφών Αγγ. και Παν Κλεισιούνη, Αθήνα –Προκηρύξεις της Ελευθερίας, σσ.161 –162.

- Δερτιλής Γ.Β. (2005), *Ιστορία του Ελληνικού κράτους (1830-1920)*, τ. Α΄, 2η έκδοση, εκδ. ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα.

-Δεληβογιατζής Σ. (1989), *Προς μια ερμηνευτική κριτική. Η περίπτωση του Foucault,* εκδ. Βάνιας, επανέκ. 2009, Θεσσαλονίκη.

- Δημαράς Κ.Θ. (1960), *Σατιρικά κείμενα του Εικοσιένα*, Λόγος Πανηγυρικός, Α.Β.Σ., Αθήνα.

- Δημαράς Κ.Θ. (1968), *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, 4η έκδοση, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα.

- Δημαράς Κ.Θ. (1977), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα.

-Δημουλά Κ. (2007), *Ποιήματα*, Η΄ έκδ., εκδ. Ίκαρος, Αθήνα, Έρεβος Α΄ (1956)-Απολογισμός, στιχ. 14-18, σ.11.

- Δόικος Δ. (1971), Ο Αγαθάγγελος ως προφητικόν αποκαλυπτικόν έργον και το μήνυμά του στο *Μνήμη «1821»*, Α.Π.Θ., σσ. 93 –126.

- Δραγούμης Ν. (1879), *Ιστορικαί Αναμνήσεις*, τ. Α΄-Β΄, 2η έκδοση, τυπ. Χ.Ν. Φιλαδελφέως, Αθήνα (α΄ έκδ. 1874, επανέκδ. 1973, επιμ. Άλκη Αγγέλου, εκδ. ΝΕΒ , Αθήνα).

- Δραγούμης Ν. (χ.χ.), *Ιστορικαί Αναμνήσεις*, πρόλ. Κ. Αμάντου, επιμ. Καλλιόπης Γιοτσαλλίτου-Λαχανά, χ.ε. Αθήνα.

- Ευαγγελίδης Τρ. Ε. (1893), *Αβδηρίται*, αρχαϊκόν μυθιστόρημα του Γερμανού Χ.Μ.Βείλανδ (μεταφρασθέν υπό το ψευδώνυμον Χρυσοσθένης Χρυσοσπάθης), Αθήναι.

- Ευθύβουλος Κ. (1851), *Ο ορκιστής Φαρμακίδης ή ανασκευή. Των παρ'αυτού περί όρκου προεκδεδομένων*, τυπ. Ι. Λαζαρίδου, Κωνσταντινούπολη.

- Ζαούσης Α.Λ.(2002), *Αμαλία και Όθων*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα.

- ΙΑΥ (1927), *Ιστορικόν Αρχείον Ύδρας, Αρχεία Λαζάρου και Γεωργίου Κουντουριώτου,* τ.Ε΄ 1825 Ιούλιος - Δεκέμβριος, δημοσ. Α. Λιγνού, τυπ. Ζαννείου Ορφανοτροφείου, Πειραιάς.

- Ινάχογλου Χρ.- Καρτάλη Μ. (1985), *L. Hjelmslev*, μεταπτυχιακή εργασία στη Γλωσσολογία, Τμ. Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, Α.Π.Θ.

- Ι.Ε.Ε. (1973-75) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ΄, ΙΓ΄, ΙΔ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.

- Ι.Θ.Κ., Από την ιστορίαν του ελληνικού χριστιανικού κινήματος τέσσαρες μορφαί. Παπουλάκος. Κοσμάς Φλαμιάτος. Ιγνάτιος Λαμπρόπουλος. Απόστολος Μακράκης, περ. Ακτίνες, Πάσχα 1943, τομ. 6ος , αρ. 36, σελ. 154-163, κεφάλαιο Ιστορικά θέματα. [Παπουλάκος, σελ. 154-156, Κ. Φλαμιάτος, σελ. 156-158, Ι. Λαμπρόπουλος, σελ. 158-159, Απ. Μακράκης, σελ. 159-161].

- Καλλιγάς Π. (1923), *Θάνος Βλέκας*. Μυθιστορία, προλ. Γ. Τσοκόπουλου, εκδ. Ελευθερουδάκης, Αθήνα (επανέκδ. 1962, Γαλαξία, Αθήνα, α΄ εκδ. χχ [1855], Θάνος Βλέκας, μυθιστορία ευρεθείσα εν τοις εγγράφοις τινος

και δημοσιευθείσα υπό Παύλου Καλλιγά, Ελληνική βιβλιοθήκη 1, εκδ. Γουλιέλμος Μπαρτ, βιβλιοπ. Κάρολος Βίλμπεργ, Αθήνα).

- Καλτσάς Ν. –Δεσπίνης Γ. (επιμ.) (2007), *Πραξιτέλης,* Υπουργείο Πολιτισμού –Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, σ.105.

- Κακριδής Ι.Θ. (1985), *Το μήνυμα του Ομήρου*, εκδ. Βιβλιοπ. της «Εστίας», Αθήνα.

- Καμπούρογλου Δ. Γρ. (1990), *Αι παλαιαί Αθήναι,* τύπ. Καραβία, Αθήνα.

- Καρολίδης Π. (1925), *Ιστορία της Ελλάδος από της υπό των Οθωμανών αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι της βασιλείας Γεωργίου του Α΄*, εκδ. Ελευθερουδάκης, Αθήνα.

- Καρτάλη Μ. (1996). *Ο σκιτσογράφος Γιάννης Ιωάννου*. *Μελέτη*, μεταπτυχιακή εργασία στην Εθνογραφία της Επικοινωνίας, Τμ. Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής, Α.Π.Θ.

- Καρυκόπουλος Π. Γ. (1984), *200 χρόνια Ελληνικού Τύπου 1784-1984*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.

- Κεχαγιόγλου Γ. (επιμ.) (1988), *Τα παραμύθια της Χαλιμάς, Αραβικόν, Μυθολογικό*ν, Α, εκδ. Ερμής, Αθήνα.

- Κοκκινάκης Κ. (1880), «Ο Τουρκομάχος Έλλην», στο Ματαράγκας Π., *Παρνασσός ήτοι Απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιημάτων της νεωτέρας Ελλάδος*, δαπ.Σπ. Κουσουλίνου, τυπ. Νικολάου Ρουσόπουλου, Αθήνα, σσ 18-19.

- Κορδάτος Γ.(1957), *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τ.Β΄-Γ΄, εκδ. «20^{ος} Αιώνας», Αθήνα.

- Κουμαριανού Αικ. (επιμ.) (1971), *Ο Τύπος στον Αγώνα*, τ.Α΄-Γ΄, εκδ. Ερμής, Αθήνα.

- Κουμαριανού Αικ. (1995), *Ο ελληνικός προεπαναστατικός τύπος, Βιένη –Παρίσι (1784-1821)*, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, Αθήνα.

- Κουμαριανού Αικ. (εισ.) (1995), *Μουσείον. Παρίσιοι 1819*, εκδ. Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα

- Κυριακίδης Επ. (1892), *Ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού. Από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832-1892*, τ. Α΄-Β΄, βασ. τυπ. Ν.Γ. Ιγγλέση, Αθήνα (φωτοανατυπ. 1972, εκδ. Β.Ν. Γρηγοριάδης, Αθήνα).

- Λαούρδας Β. (1977), Ο «Παπουλάκος» του Κωστή Μπαστιά στο *Φιλολογικά Δοκίμια*, επιμ.-εισ. Ντίνος Χριστιανόπουλος, εκδ. Διαγωνίου, Θεσσαλονίκη, σσ 102-106.

- Λασκαράτος Α. (1886), «Ο λαοπλάνος», 80ός στο *Ιδού ο άνθρωπος,* Λασκαράτος Α., τυπ. Προόδου, Κεφαλλονιά, σσ144-146 (επανεκδ. 1970, Ιδού ο άνθρωπος : ανθρώπινοι χαρακτήρες ή ο άνθρωπος, επιμ. Γ.Γ. Αλισανδράτος, Αθήνα).

- Λούβη Λίνα (2002), *Περιγέλωτος Βασιλείον. Οι σατιρικές εφημερίδες και το Εθνικό Ζήτημα 1875-1886*, 1^{η} έκδοση, εκδ. Εστίας, Αθήνα.

- Μάγερ Κ. (1957), *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ.Α΄ 1790-1900, εκδ. Α. Δημόπουλος, Αθήνα.

- Μαζαράκης – Αινιάν Α. (1950), *Ιστορική μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897 (μετά παραρτήματος 1898-1903),* τ. Α΄-Β΄, τυπ. Φ. Μπούκουρη, χ.τ.

- Μακρυγιάννης (1977), *Άπαντα*, τ.Α΄-Β΄, εκδ. «1821 Ελληνική Εκδοτική Σχολή», Αθήνα.

- Μακρυγιάννης Ν. (1985), *Οι πρωθυπουργοί της Ελλάδος 1843-1985*, 4η έκδοση, Εκδοτική Εστία, Αθήνα.

- Μακρυδημήτρης Α. (2000), *Οι υπουργοί εξωτερικών της Ελλάδας 1829-2000*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.

- Μάνεσης Α. (1987), *Η φιλελεύθερη και δημοκρατική ιδεολογία της Εθνικής Επανάστασης του 1821*, Πανηγυρικός λόγος της 25ης Μαρτίου 1983, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Μανίκας Κ. (2002), *Σχέσεις Ορθοδοξίας και Ρωμαιοκαθολικισμού στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Επαναστάσεως (1821-1827). Συμβολή στην Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, εκδ. Σταμούλη Αθήνα.

- Μάργαρης Δ. [1954], *Τα παλιά περιοδικά. Η ιστορία τους και η εποχή τους*, χ.ε., Αθήνα

- Μαρκεζίνης Σπ. Β. (1966), *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1965*, τ.Α΄, εκδ. Πάπυρος. Αθήνα.

- Μαρτινίδης Π. (1992), *Η υψηλή τέχνη της απελπισίας*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα.

- Μαρωνίτης Δ.Ν. [1995], *Εκλογές από τον Ησίοδο. Θεογονία, Έργα, Ημέραι*, εκδ. Το Ροδακιό.

- Μαστορίδης Κ.(1999), *Casting the Greek Newspaper. A study of the morphology of the ephemeris from its origins until the introduction of mechanical setting,* εκδ. ΕΛΙΑ, Θεσσαλονίκη.

- Μελετόπουλος Ι. Α. (1968), *Η Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος εις την λαϊκήν εικονογραφίαν*, τυπ. Π. Α. Κλεισιούνη, Αθήνα.

- Μελετόπουλος Ι. Α. (1972), *Εικόνες του Αγώνος Ι. Μακρυγιάννη-Παναγιώτη Ζωγράφου,* εκδ. Ι.Ε.Ε.Ε., Αθήνα.

- Μιστριώτης Γ. (1886), *Ομήρου Ιλιάς*, τ.Α΄, τυπ. Σακελλαρίου, Αθήνα.

- Μοσκώφ Κ. (1978), *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909 (Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου)*, 3η έκδοση, εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα.

- Μουλλάς Π. (1993), *Ρήξεις και Συνέχειες, Μελέτες για τον 19ο αιώνα*, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα.

- Μπαστιάς Κ. (1973), *Ο Παπουλάκος*, 5η έκδοση, εκδ. Ιωάννη Κ. Μπαστιά, Αθήνα.

- Μυκονιάτης Η.Γ. (1979), *Το Εικοσιένα στη ζωγραφική. Συμβολή στη μελέτη της εικονογραφίας του Αγώνα*, Α.Π.Θ.

- Μυκονιάτης Η.Γ. (1983), *Ελληνικά πολιτικά γεγονότα σε γελοιογραφίες του LE CHARIVARI 1850-1863*, Α.Π.Θ..

- Μωραϊτίνης Τ. (χχ.), *Τα ρομαντικά χρόνια της Αθήνας*, χ.ε., Αθήνα

- Νιρβάνας Π. (1900), *Ο Θέμος Άννινος και η Ελληνική γελοιογραφία*, εκδ. του «Περιοδικού μας», Πειραιεύς.

- Νούκιος Α. –Αιτωλός Γ. (1993), *Αισώπου Μύθοι. Οι πρώτες νεοελληνικές μεταφράσεις*, επιμ. Γ. Μ. Παράσογλου, εκδ. Εστίας, Αθήνα.

- Ξένος Στ. Θ. (1859), *Η Κιβδηλεία, ήτοι μία αληθής ιστορία των ημερών μας*, τ.Α΄-Β΄ μετά εικονογραφιών, τυπ. Wertheimer και Co, Λονδίνο.

- Παλαμάς Κ. (1960), *Άπαντα*, τ. 5ος, 7ος, επιμ. Ιδρύματος Κωστή Παλαμά, εκδ. Μπίρης, Αθήνα. - Η Πολιτεία και η Μοναξιά, τ. 5ος, Στο Θεόφιλο Καΐρη (Μάης του 1912), σ. 363 -Τα Δεκατετράστιχα, τ. 7ος: 420,421, αριθμ. 93,94.

- Παρασκευόπουλος Γ. Π. (1907), *Οι δήμαρχοι των Αθηνών (1835-1907)*, Βασ. Τυπ. Ραφτάνη-Παππαγεωργίου, Αθήνα.

- Πασχάλης Δ.Π. (1928), *Θεόφιλος Καΐρης*, τυπ. «Εστία», Αθήνα.

- Περάνθης Μ. (1979), *Ανθολογία Νεοελληνικής Ποιήσεως από τον ενδέκατον αιώνα ως σήμερα*, τ.Α΄ -Β΄, 10η έκδοση, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

- Πετρακάκος Δ.Α. (1946), *Κοινοβουλευτική Ιστορία της Ελλάδος, τ. Β΄ Οθώνειος περίοδος (1833-1862)*, Εθνικό Τυπογραφείο Αθήνα.

- Πετρίδης Π. [1994], *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία*, τ. Α΄ 1821-1862 από τα Δημοκρατικά Πολιτεύματα στην κατάλυση της Οθωνικής Μοναρχίας εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα.

- Petropoulos. J. (1985), *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, τ.Α΄-Β΄, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

- Πηλίκας Σπ. (1893), *Απομνημονεύματα της υπουργίας Σπυρίδωνος Πηλίκα εκδιδόμενα υπό Ιωάννου Πηλίκα*, Αθήνα.

- Πιτζιπίος Ι. Γ. (1995), «Η Ορφανή της Χίου» και «Ο Πίθηκος Ξούθ», εισ.-επιμ. Δημήτρης Τζιόβας, φιλ.εποπτ. Απόστολος Σαχίνης, στο *Νεοελληνική Βιβλιοθήκη*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα.

- Πιτσιπίος Ι.Γ. (1995), *Ο πίθηκος Ξούθ ή τα ήθη του αιώνος*, φιλ.επιμ. Νάσος Βαγενάς, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.

- Πρακτικά 1844 (χ.χ.), *Η της τρίτης Σεπτεμβρίου εν Αθήναις Εθνική Συνέλευσις, Πρακτικά*, Αθήνα.

- Προβατάς Α. (1980), *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980. Νομοθετικά και Εκτελεστικά Σώματα*, χ.ε, Αθήνα.

- ΠΣΒ (1845), *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής εν τη πρώτη Βουλευτική Συνόδω του έτους 1844-1845, παράρτημα της Εφημ. της Κυβερνήσεως του αριθ. 1.*

- Πρωτοψάλτης Εμμ.Γ. (επιμ) (1955 –57), *Απομνημονεύματα Αγωνιστών του 21*, εκδ. Γ. Τσουκαλά και υιού «Βιβλιοθήκη», Αθήνα.

- Ραγκαβής Α.Ρ. (1874), Του Κουτρούλη ο γάμος, στο Ραγκαβής Α.Ρ. *Άπαντα τα Φιλολογικά*, τ. Δ΄.Δραματική Ποίησις, τυπ. Ελληνικής Ανεξαρτησίας, Αθήνα, σσ. 218-328 (1η έκδοση 1845 υπό Χρηστοφάνους Νεολογίδου, επ. 3η έκδοση αναθεωρημένη 1861, τυπ. Διονυσίου Κορομηλά, Αθήνα).

- Ραγκαβής Α.Ρ. (1882), Ο Συμβολαιογράφος, στο Ραγκαβής Α.Ρ. *Άπαντα τα Φιλολογικά*, τ. Ι΄. Διηγήματα, τυπ. Ελληνικής Ανεξαρτησίας, Αθήνα, σσ.1-107 (εκδ. 1963, Ραγκαβής Α.Ρ., Ο Συμβολαιογράφος, 1η έκδοση 1882, Γαλαξία, Αθήνα).

- Ραγκαβής Α.Ρ. (1885), «Δάντου Κόλασις»[α], «Αισχύλου Πέρσαι»[β]στο Ραγκαβής Α.Ρ., *Άπαντα τα Φιλολογικά*, τ.ΙΒ΄. Μεταφράσεις, τυπ. Αδελφών Περρή, Αθήνα, σσ. 5-220 [α] και 221-274 [β].

- Ραγκαβής Α.Ρ. (1999), *Απομνημονεύματα*, προλ. Τάκης Καγιαλής, ευρετ. Αγγελική Λούδη, τ. Α΄-Δ΄, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα (φωτοανατυπ.).

- Ροϊδης Εμμ. Δ. (1955), *Τα Άπαντα*, τ.Α΄-Β΄, επιμ. Ε.Π.Φωτιάδου, γεν. επιστασ. Σπύρου Μελά, εκδ. «Βίβλος», τυπ. δ. Δημητράκου, Αθήνα.

-Ρούσσος Γ. (1975), *Νεότερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826- 1974*, τ. Γ΄, εκδ. Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα.

-Σάθας Κ.Ν. (1868), *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453 –1821)*, τυπ. τέκνων Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνα.

- Σαπρανίδης Δ. (1974), *Ιστορία της πολιτικής γελοιογραφίας στην Ελλάδα*, τ. Α΄, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα

- Σαπρανίδης Δ. (2001), *Ιστορία της ελληνικής γελοιογραφίας. 3000 χρόνια αμφισβήτησης,* εκδ. Ποταμός, Αθήνα.

- Σαχίνης Α. (1964), *Συμβολή στην ιστορία της «Πανδώρας» και των παλιών περιοδικών*, τυπ. Κ. Παπαδογιάννης, Αθήνα.

- Σβώλος Α. (1972), Τα «Ελληνικά Συντάγματα» 1822-1952. *Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα.

- Σβορώνος Ν. (1994), *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, μετ.. Αικατερίνη Ασδραχά, βιβλιογρ. οδηγ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

- Σκαλτσά Μ. (1983), *Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αιώνα*, Α.Π.Θ.

- Σκαρπέλος Γ. (1991), *Μετα-μοντέρνα εποχή. Η επιστροφή της ελληνιστικής σκέψης*, π. *Διαβάζω*, , αριθ. 254, σελ. 63-66.

- Σκαρπέλος Γ. (2000), *Ιστορική μνήμη και ελληνικότητα στα κόμικς*, εκδ. Κριτική, Αθήνα.

- Σκοπετέα Ε. (1984), *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Α.Π.Θ. (1η έκδοση 1988, Πολύτυπο, Αθήνα)

- Σολωμός Δ. (1859), *Τα ευρισκόμενα*, προλ. Πολυλάς Ιάκ., εκδ. Ερμής, Αντωνίου Τερζάκη, Κέρκυρα.

- Σολωμός Δ. (1901), *Άπαντα τα Ευρισκόμενα*, προλ. Κ. Παλαμά, σχεδιογρ. Ν. Γύζη, Γ. Ιακωβίδου, στο Βιλιοθήκη Μαρασλή, τυπ. Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, «Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (Μάιος 1823), όπου και σχεδιογράφημα του Γ. Ιακωβίδου « Η Ελευθερία», σσ.26-58, «Η Καταστροφή των Ψαρών» (1825), όπου και σχεδιογράφημα του Μ. Γύζη «Η Δόξα», σ.99 - Ποιήματα Α, επ. «Sulla morte de Pio VII- Rime Improvvisate, σσ. 292-293.

- Σπάθης Δ. (1979), Μ. Χουρμούζης στο *Σάτιρα και Πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας - Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα, σσ. 71-97.

- Σπηλιάδης Ν. (1971-1975), *Απομνημονεύματα δια να χρησιμεύσωσιν εις την Νέαν Ελληνικήν Ιστορίαν(1821-!843)*, τ.Α΄ - Δ΄, επανεκδ.- επιμ.Παναγιώτου Φ. Χριστοπούλου, Αθήνα (1η έκδοση 1851-1857, τυπ. Χ.Ν. Φιλαδελφέως, Αθήναι).

- Στασινόπουλος Ε. (1963), *Η Αθήνα του περασμένου αιώνα 1830-1900*, τυπ. Σπ. Κ. Σταμπολίτη, Αθήνα.

- Στεφανίδης Β. (1948), *Εκκλησιαστική Ιστορία. Απ' αρχής μέχρι σήμερον*, εκδ. Αστήρ, Αθήνα.

- Τριαντάφυλλος Κ.Ν. [1922], *Τα τραγούδια του Ραμπαγά*, εκλ. και επιμ. Δ. Π. Ταγκόπουλος, εκδ. Τύπος, Αθήνα.

- Τσιτσιπής *Λ*. (1995), *Εισαγωγή στην Ανθρωπολογία της Γλώσσας. Γλώσσα, Ιδεολογία, Διαλογικότητα και Επιτέλεση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

- Φιλάρετος Γ.Ν.(1897), *Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι*, εκδ. Σ.Κουσουλίνος, Αθήνα.

- Φιλήμων Ι. (1834), *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, τυπ. Θ. Κονταξή και Ν. Λουλάκη, Ναύπλιο.

- Φιλήμων Ι. (1859-61), *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ.Α΄-Δ΄, τυπ. Π. Σούτσα και Α. Κτενά, Γ. Καρυοφύλλη, Π.Β.Μωραϊτίνη, Αθήνα.

- Χαντσερής Κ.Α. (1841), *Ελληνικός Νέος Παρνασσός ή απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιήσεων της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τυπ. Κωνσταντίνου Γκαρπολά, Αθήνα.

- Χουρμούζης Μ. (1835), *Ο τυχοδιώκτης*, τυπ. Ανδρέα Κορομηλά, Αθήνα (επανεκδ. 1978, εκδ. Να υπηρετούμε το λαό, Αθήνα).

- Χριστίδης Α.Φ. (επιμ.) (2001), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας. Από τις Αρχές έως την Ύστερη αρχαιότητα*, εκδ. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

- Χρυσανθόπουλος Φ. ή Φωτάκος (1974), *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Α΄-Β΄, φωτοεπανεκδ. επιμ.-εισ.- ευρ.Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα (1η έκδοση 1858, τυπ. Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα).

Γ. Ημερήσιος και Περιοδικός Τύπος

(ξενόγλωσσος, ελληνικός)

Εφ. «Revue des deux mondes»

Εφ. «Ἀβδηρίτης καί τοῦ Διαβόλου τά πηδήματα»

Εφ. «Ἀθηνά»

Εφ. «Αἰγιναία»

Εφ. «Αἰών»

Εφ. «Ἐθνική»

Εφ. «Ἐθνικόν Πνεῦμα»

Εφ. «Ἐλευθερία»

Εφ. «Ἐλπίς»

Εφ. «Ἐφημερίς τοῦ Λαοῦ»

Εφ. «Ἐφημερίς τῶν Αθηνῶν»

Εφ. «Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων τῆς Βουλῆς»

Εφ. «Ἥλιος»

Εφ. «Καθημερινή, Ἑπτά Ἡμέρες»

Εφ. «Λαός»

Εφ. «Ταχύπτερος Φήμη»

Εφ. «Τηλέγραφος»

Εφ. «Τό Βῆμα»

Π. «Balkan Studies»

Π. «Le Charivari»

Π. «Ἀθηναϊκά»

Π. «Ἀκτῖνες»

Π. «Ἀνθολογία τῶν Κοινωφελῶν Γνώσεων»

Π. «Ἀποθήκη ὠφελίμων καί τερπνῶν γνώσεων»

Π. «Ἄστρον τῆς Ἀνατολῆς»

Π. «Βιβλιοθήκη τοῦ Λαοῦ»

Π. «Ἑλληνομνήμων ἡ Σύμμικτα Ἑλληνικά»

Π. «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος»

Π. «Ἑστία»

Π. «Ἑστία εἰκονογραφημένη»

Π. «Εὐτέρπη»

Π. «Ἠὼς»

Π. «Ἰωνική Μέλισσα»

Π. «Μνημοσύνη»

Π. «Νέος Ἀριστοφάνης»

Π. «Οἰκογενειακός Θησαυρός»

Π. «Πανδώρα»

Π. «Παρνασσός»

Π. «Σύναξη»

Δ. Βιβλιογραφίες – Κατάλογοι

- Γκίνης Δ.Σ.– Μέξας Β.Γ. (1939-1957), *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*. τ. Α΄-Γ΄, Γραφείον Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα.

- Γκίνης-Μέξας Δ.Σ. (1967), *Κατάλογος Ελληνικών Εφημερίδων και Περιοδικών 1811-1863*, 2η έκδοση, ΚΝΕ/ Ε.Ι.Ε., Αθήναι.

- George M.D. (1954), *Catalogue of Political and Personal Satires,* τ.11ος 1828-1832, εκδ. Trustees of the British Museum, Λονδίνο.

- Κασίνης Κ.Γ. (2006), *Βιβλιογραφία των Ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας ΙΘ΄ - Κ΄ αι. Αυτοτελείς εκδόσεις*, τ. Α΄ 1801-1900, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα.

- Legrand É. (1918-1928), *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siecle* έργο μεταθανάτιο συμπληρωμένο και δημοσιευμένο από Mgr Louis Petit et Hubert Pernot, τ. Α΄-Β΄, εκδ. Librairie Garnier Frères, Les Belles Lettres, Παρίσι.

- Παπαδόπουλος Βρετός Α. (1854-1857), *Νεοελληνική Φιλολογία ήτοι κατάλογος των από πτώσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι Βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την ομιλουμένην ή εις την αρχαίαν ελληνικήν γλώσσαν, με βιβλιογραφικάς και κριτικάς σημειώσεις περί των αξίων λόγου συγγραμμάτων*, μέρη Α΄-Β΄, τύπ. *Λ*.Δ. Βιλαρά και Β.Π. Λιούμη, Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Αθήνα.

- Χριστόπουλος Π.Φ. (1993), *Εφημερίδες αποκείμενες στην Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1870). Περιγραφικός κατάλογος*, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, ΚΝΕ / Ε.Ι.Ε. αρ. 45, Αθήνα.

Ε. Λεξικά – Λεξιλόγια

- Βυζάντιος Δ. Σκαρλάτος (1857), *Λεξικόν της καθ' ημάς Ελληνικής διαλέκτου μεθηρμηνευμένης εις το Αρχαίον Ελληνικόν και το Γαλλικόν, με προσθήκη γεωγραφικού πίνακα των νεωτέρων και παλαιών ονομάτων*, [και πίνακας εκφυλλοροητέων λέξεων], 2η έκδοση, επαυξημένη και διορθωμένη, δαπ. Κ. Βαρβάτη, τυπ. Αλέξανδρου Γκαρπολά, Αθήνα.

- Βουτυράς Σ. Ι. (1869 -1890), *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας*, τ.1-9, τυπ. Ι.Α.Βρετού, Βουτυρά και Σιας, Νεολόγου, Κωνσταντινούπολη.

- Γαζής Α. (1835), *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τ. 1-3, εκδ.- επιστ.- επιμ.- δαπ. Κωνσταντίνου Γκαρπολά του Ολυμπίου και Χριστοδούλου Ματακίδου του Σαμίου, Τυπ. Αντωνίου Χαϋκούλ, Βιέννη.

- Γαζής Γ. (1971), *Λεξικόν της Επαναστάσεως και άλλα έργα*, ιστ. σημ. Ν. Πατσέλη, επιμ. *Λ*. Βρανούση, εκδ. Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα.

- Δημητράκος Δ. (1964), *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης*, εκδ. Δημ. Δημητράκου, Αθήνα.

- Ελευθερουδάκης (1927-1931), *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό τ. Α΄-ΚΒ΄, και συμπλήρωμα τόμων Α΄ Β΄ Γ΄ (1962-1963)*, εκδ. Ελευθερουδάκη, Εγκυκλοπαιδικαί εκδόσεις, Αθήνα.

- Ευστρατιάδης Σ. (1910), *Λεξικόν της Καινής Διαθήκης*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, Αλεξάνδρεια (φωτοεπαν. «Ελληνική Βιβλιοθήκη»).

- Ζώης Λ.Χ. (1963), *Λεξικόν Ιστορικόν και Λαογραφικόν Ζακύνθου*, τομ. Β΄ Λαογραφικόν, εκδ. Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα.

- Κουκουλές Φ.Ι. (1915), *Λεξικογραφικά*. «Έγινε το μάλε βράσε» στο Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής, (Παράρτημα της Αθηνάς), [τόμ. 26 (1914)], σελ. 93-94.

- Κουμανούδης Στ. Α.(1998), *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, τ. Α΄-Β΄, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, τυπ. Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα (φωτοανατυπ. 1980, προλ. Κ.Θ. Δημαράς, εκδοτική Ερμής, Αθήνα.

- Κουμανούδης Στ. (χ.χ.), *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, έκδ. «Βιβλιοπωλείον των Βιβλιοφίλων» Χ.Ι. Σπανού, Αθήνα.

- Κριαράς Εμμ. (1995), *Νέο Ελληνικό Λεξικό της σύγχρονης Δημοτικής Γλώσσας. Γραπτής και προφορικής*, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.

- Κυριακίδης Στ. (1918), Περί των λέξεων «Μαγαζί» και «Μασκαράς» στο *Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής*, τ. Ε΄, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, σελ. 119-126.

- Larousse P. [1865], *Grand Dictionnaire Universel du XIX siècle*, έκδ. Administration du Grand Dictionnaire Universel, Παρίσι.

- *Λ.* Κ. Ν. (1998), *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη.

Liddell H., - Scott R., Κωνσταντινίδου Α. (χ.χ.), *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τ. Ι-ΙV, μετ. στα ελληνικά Ξενοφών Π. Μόσχου, έκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα και συμπλήρωμα V (1977), εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα.

- Λορεντζάτος Π. (1923), Συμβολή εις τα νεοελληνικά παρωνύμια στο *Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής*, τ. 6ος, τύπ. Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα, σελ. 40-71.

- Λορεντζάτος Π. (1925), *Ομηρικόν Λεξικόν μετά εικόνων*, εκδ. Μ. Τριανταφύλλου & Σια, Θεσσαλονίκη.

- Μπαμπινιώτης Γ. (1998), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Α΄ έκδοση, επανεκτύπωση, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα.

- Ξανθουδίδης Στ. (1918), Γλωσσικαί εκλογαί.. Δωδεκάς δευτέρα. 9 Παραμένω, παραμονή, παραμονάρις, παραμονεύω στο *Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής* τ. Ε΄, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, σελ. 109-11.

- Ραγκαβής Α.Ρ. (1888 -1891), *Λεξικόν της Ελληνικής Αρχαιολογίας. Μετά πολλών εικόνων και πινάκων*, τ Α΄-Β΄, εκδότης Ανέστης Κωσταντινίδης, τυπ. των κα-

ταστημάτων Ανέστη Κωσταντινίδου, Αθήνα (φωτοανατύπ. χχ, «Επικαιρότητα», Αθήνα).

- Robert P. (1986), *Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la Langue Francaise*, διεύθ. σύντ. A. Rey και J. Rey-Debove, εκδ. Dictionnaires Le Robert, Παρίσι.

- Σουΐδας, (2002), *Βυζαντινό Λεξικό*, εισ. Βασίλης Κατσαρός, εκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη.

- Στασινόπουλος Χρ.Α.[1979], *Λεξικό της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, τ. Α΄-Δ΄, έκδ. Δεδεμάδη, [Αθήνα].

- Stefano H. (1831), *Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσης.Thesaurus Græcæ Linguæ*, τ. 1-8, έκδ. Ambrosius Firmin Didot, Παρίσι.

- Τριανταφύλλου Κ.Ν. (1959), *Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών. Η ιστορία της πόλεως και επαρχίας Πατρών από αρχαιότητος έως σήμερον κατά αλφαβητικήν ειδολογικήν κατάταξιν*, εκδ. Αφών Συναδινού, Πάτρα.

ΣΤ. Εγκυκλοπαίδειες

- ΜΕΕ (χ.χ.), *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, 2η έκδοση, εκδ. Ο Φοίνιξ, Αθήνα.

- *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος – Λαρούς Μπριττάνικα* (1981-1994), εκδ. Πάπυρος, Αθήνα.

- *Grand Larousse Encyclopédique,* (1960), εκδ. Librairie Larousse, Παρίσι.

- *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, (1962), εκδ. Αθ. Μαρτίνος, τυπ. Μ. Πεχλιβανίδη, Αθήνα.

- Παγκόσμια Ιστορία στο *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, (χ.χ.), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.

- Υδρία, *Ελληνική και Παγκόσμια Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, (χ.χ.), Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα.

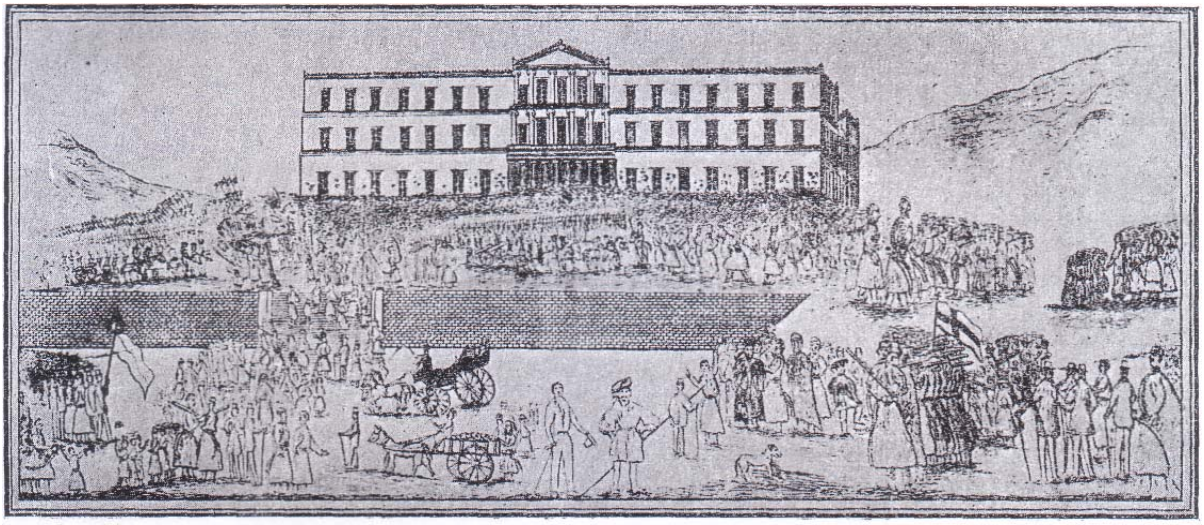
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το ένθετο αυτό περιλαμβάνει φωτογραφικό υλικό και ιστορικά ντοκουμέντα σχετικά με το αντικείμενο της εργασίας προκειμένου να είναι πληρέστερη η ενημέρωση του αναγνώστη.

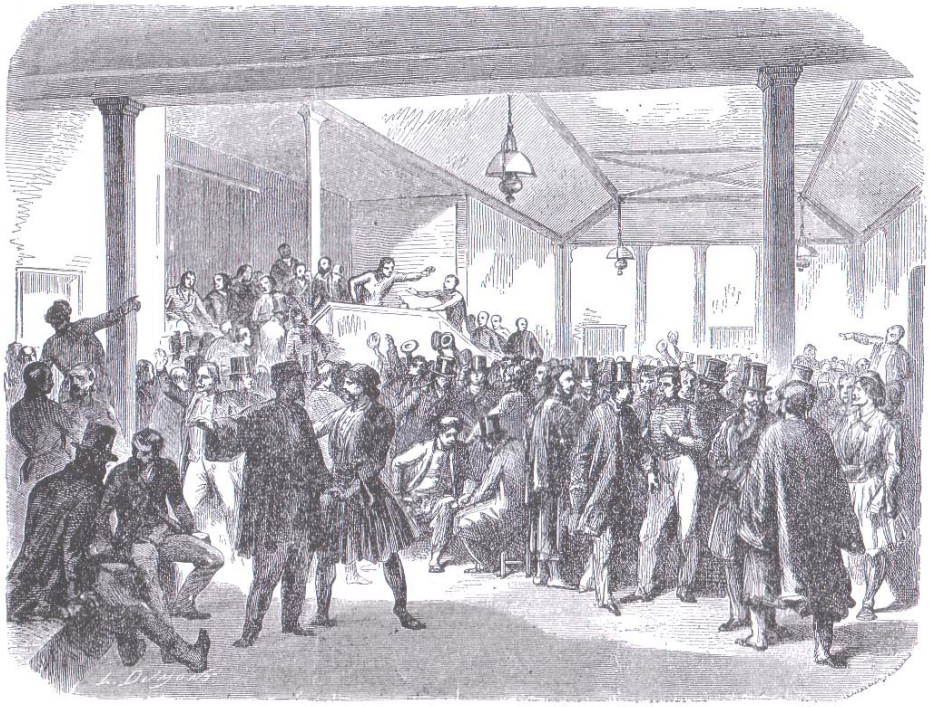
Αἱ Ἀθῆναι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ὄθωνος

(Πετρακάκος Δ. (1946), σ.389, τ.Β΄)

Ἡ ἐπανάστασις τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843. Πολιορκία τῶν Ἀνακτόρων. (Βλ. σ. 286 ἐπ.).
Σκίτσο σωζόμενον ἐν τῷ Φόρειϊν δφφις.

(Πετρακάκος Δ. (1946), σ.337, τ.Β΄)

Αἱ πρῶται βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ (1844) ἐν Ἀθήναις. (Ἐκ γερμανικῆς ἐφημερίδος).

(Πετρακάκος Δ. (1946), σ.461, τ.Β΄)

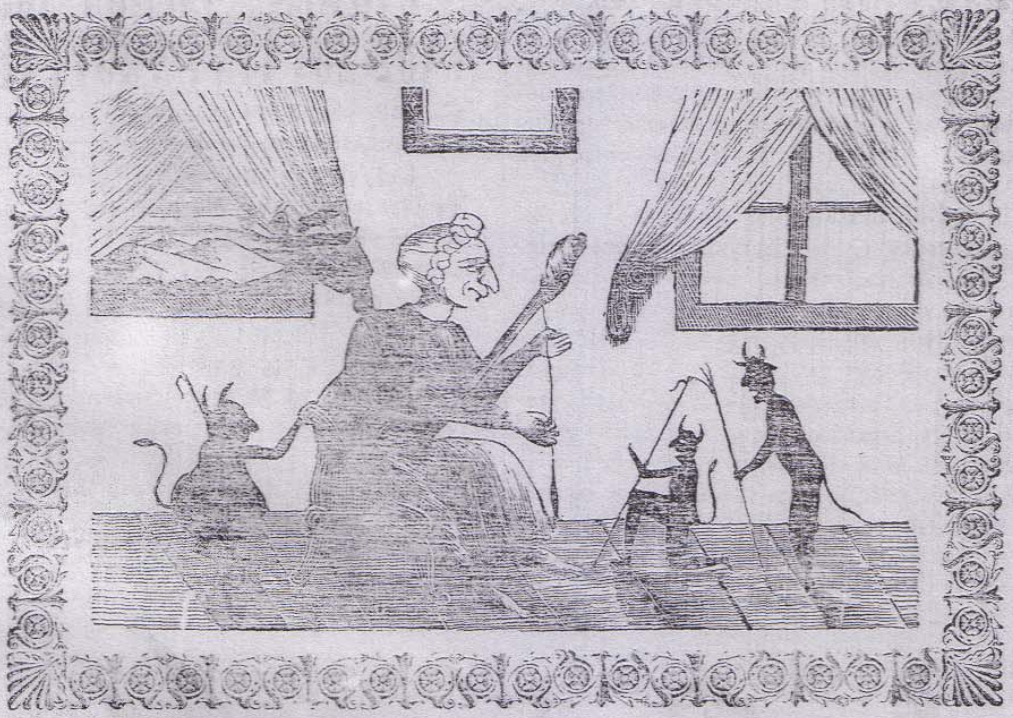

Ἑλληνικὴ οἰκογένεια περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος.

(Ἀπὸ τὸ *Tour du monde* τοῦ Παρισιοῦ (1862), κατὰ σχεδιογράφημα A. Proust ποὺ περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα στὰ 1857)

(Αγγελομάτης Χ. (1967), σ. 163)

ΕΤΟΣ Γ'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ ΚΒ ΙΟΥΛΙΟΥ 1831.

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ

Ἐκδίδεται ἀπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως

Ἑτησία συνδρομὴ . . . . . Δρ. 12.
Ἑξαμηνία » » . . . . . » 6.
Τριμηνία » » . . . . . » 3.
Μηνιαία » » . . . . . » 1.

«Ἀφοβία μεγίστη, τὸ φοβεῖσθαι τὴν Τρακοτροῦκαν.»
ΣΕΡΓΙΑΔΗΣ ὁ ἐκ Φιλοσόφων Φιλόσοφος.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ.

Ὁ Σουλτὰν Ἀμουράτης, τὸν ὁποῖον οἱ Ὀθωμανοὶ ἱστοριογράφοι παριστῶσιν ὡς δίκαιον Βασιλέα, συνείθιζε νὰ περιέρχεται μεταμφιεσμένος εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ Κράτους του, διὰ ν' ἀκούῃ ὅσα λέγονται ὑπὸ τοῦ Λαοῦ, καὶ τὰ ὁποῖα οἱ εὐνοούμενοι συνειθίζουσι πάντοτε νὰ κρύπτωσι. Μίαν ἡμέραν φέρων ἁπλούστατα φορέματα, ἐξῆλθε κατὰ τὴν συνηθειάν του, καὶ τέλος ἔφθασε πλησίον τῆς καλυβης ἑνὸς ποιμένος. Οἱ κύνες τοῦ ποιμένος, ἅμα τὸν ἠσθάνθησαν πλησιάζοντα, ἤρχισαν νὰ γαυγίζωσι μανιωδῶς, καὶ νὰ ὁρμῶσιν ἐπάνω του, ὁ δὲ Σουλτάνος ἦτον ἕτοιμος ν' ἀπομακρυνθῇ, ὅτε ὁ ποιμὴν ἐξελθὼν καὶ ἰδὼν ἄγνωστον ἄνθρωπον, τῷ λέγει, πλησίασε καὶ μὴ φοβεῖσαι, διότι οἱ κύνες μου οὗτοι δὲν ὁμοιάζουσι μὲ τοὺς περὶ τὸν Σουλτὰν Ἀμουράτην κύνας, οἵτινες μόνον εἰς τὸ νὰ καταβροχθίζωσι πᾶν τὸ ἐντυχὸν εἶναι καλοί, καὶ εἰς το να μὴν ἀφήνωσί τινα να πλησιάζῃ τὸν Σουλτάνον. — ταῦτα λέγων ὁ ποιμὴν ἀπεδίωξε τοὺς κύνας, οἵτινες εὐπειθῶς ἀπεσύρθησαν. Ὁ Σουλτάνος παρατηρήσας ὅτι δὲν ἀνεγνωρίσθη, καὶ περίεργος νὰ μάθῃ τὴν ἔνοιαν τῶν λόγων τοῦ ποιμένος, εἰσῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν καλύβην του· εἰς τὴν στιγμὴν δὲ καθ' ἣν εἰσήρχοντο, παρετήρησεν ὁ ποιμὴν καὶ ἄλλους κύνας οἵτινες ἔτρωγον ἀπὸ τὸ διὰ τυρὸν φυλαττόμενον γάλα, καὶ διώξας αὐτοὺς τοὺς ἐτιμώρησε· εἷς μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὑπὸ τῆς πολλῆς του λύπης ἔπεσεν ἄπνους. — Γνωρίζεις τὸν Σουλτάνον, λέγει ὁ Ἀμουράτης εἰς τὸν ποιμένα; ὄχι, φίλε μου, πλὴν ἠξεύρω μετὰ θετικότητος ὅτι, αὐτὸς μὲν εἶναι ἐνάρετος, ἀγαθὸς καὶ εὐσπλαχνικώτατος, οἱ περὶ αὐτὸν ὅμως, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος εὐνοεῖ καὶ ἀκούει, (καὶ δὲν κάμνει καλὰ),

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ

εἶναι κακοῦργοι καὶ ἅρπαγες, καὶ ἀπειθεῖς εἰς τὰς διαταγάς του. — Καὶ ἐὰν ἦσυν σὺ Σουλτάνος, ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἀμουράτης, τί ἤθελες πράξει; — Ὦ! ἀπαντᾶ ὁ ποιμὴν, εὐθὺς ἤθελα ἀποκεφαλίσει ὅλους τοὺς κόλακας, τοὺς ἅρπαγας τοὺς κακούργους καὶ τοὺς ἀπειθεῖς, καὶ τοιουτοτρόπως ἤθελον ἠλευθερώσει τὸν λαὸν ἀπὸ τὰς τυραννίας τὰς ὁποίας ἀπ' αὐτοὺς δοκιμάζει. —

Ὁ Σουλτάνος δὲν ἀπεκρίθη τίποτε, καὶ ἀναχωρήσας ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Σεράγιόν του, ὅπου ἀναπολῶν τοὺς λόγους τοῦ ποιμένος, καὶ ἐξετάζων δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὰς πράξεις καὶ τὴν διαγωγὴν τῶν εὐνοουμένων του, ἀπεφάσισε νὰ βάλῃ εἰς ἐνέργειαν τὴν συμβουλὴν τοῦ ποιμένος. Τὴν ἐπαύριον ἀπὸ πρωΐας, μετακαλέσας τὸν Ἀρχιδήμιον, τὸν ἔστειλε ν' ἀποκεφαλίσῃ ὅλους τοὺς ἅρπαγας καὶ τοὺς κόλακας. Ὁ Λαὸς ἀνεφήμισε εἰς τὴν δικαίαν ταύτην πρᾶξιν τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἔκτοτε τῷ ἀπέδωκεν τὸν τίτλον τοῦ Μεγάλου καὶ δικαίου.

ΕΧΟΜΕΝ ΑΝΑΓΚΗΝ ΛΟΙΠΟΝ ΕΝΟΣ ΣΟΥΛΤΑΝ ΑΜΟΥΡΑΤΟΥ

Σελ. 418 τόμ. 3. Τῆς Ὀθωμανικῆς ἱστορίας τοῦ Σεφκιὲτ-πασσᾶ-Ζαδὲ-Ἀρὴφ-Ἐφένδη.

ΕΤΟΣ Γ'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ Θ.' ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1851. ΦΥΛΛ. 100

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος ἀορίστως.

Ἐτησία συνδρομὴ . . . . . Δρ. 12.
Ἑξαμηνία » » . . . . . » 6.
Τριμηνία » » . . . . . » 3.
Μηνιαία » » . . . . . » 1.

«Ἀφοβία μεγίστη, τὸ φοβεῖσθαι τὴν Τρακατροῦκαν.»
ΣΕΡΓΙΑΔΗΣ ὁ ἐκ Φιλοσόφων Φιλόσοφος.

Τὰ Μεθέορτα Τῆς Γ'. Σεπτεμβρίου.

Ἂν τῶν Ἡρώων καὶ τῶν μεγάλων κατορθωμάτων τὴν μνήμην διαιωνίζωσιν αἱ τελούμεναι ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις, τὰ μεθέορτα ὅμως, αὐτὸ τὸ ἐπιμύθιον τῆς ἑορτῆς, προδίδουσιν ὅσα ἡ μέθη τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δὲν ἠξεύρει νὰ μελετήσῃ, διδάσκουσιν ὅσα ἐν πομπαῖς μεταμορφώνει ἡ γοητεία, καὶ προφέρουσιν ἐκείνην τὴν ἐνέκκλητον ἀπόφασιν τοῦ χρόνου, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἑορτασταὶ ἀκούοντες ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσωσι τὴν αἰσχύνην των. Ἡμεῖς δὲ οἱ κατόπιν ἑορτῆς φθάντες, οἱ μὴ μετασχόντες τῶν προπόσεων τῆς ἑορτῆς, οἱ μὴ μεθυσθέντες ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς Μεταπολιτεύσεως; δικαιούμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν τὸ ἐπιμύθιον τῆς ἑορτῆς, νὰ ἴδωμεν τί ἑορτάζοντες μνημονεύομεν, τί μνημονεύοντες δεόμεθα, τί δεόμενοι εὐεργετούμεθα, τί εὐεργετούμενοι πανηγυρίζομεν.

Οἱ πολιτικοὶ μάγειροι τῶν προεορτίων τοῦ Σεπτεμβρίου, ἐν τῇ *κρυψίνοια* αὐτῶν, ἐμαγείρευσαν τὰ ὀρεκτικώτερα ἐδέσματα τοῦ Συντάγματος. Ὁ λαός, ὁ αὐτὸς πάντοτε ἀπὸ τοὺς λάας γενναλογούμενος λαός, ἐν τῇ *ἀνοίᾳ* αὐτοῦ ἔμεινε μὲ τὸ κοχλιάριον εἰς τὸ ἀνοικτὸν στόμα του, κύκλῳ τῆς τραπέζης τῶν μαγειρευθέντων. Καὶ οἱ πάσης ζύμης ἐπελθόντες πειναλέοι ὠφελούμενοι ἐκ τῆς *διανοίας* τῶν ἄλλων ἐπέπεσον κατὰ τῶν μεγειρευθέντων μὲ τόσην πεῖναν, ὥστε καὶ αὐτοὺς τοὺς Σεπτεμβριανοὺς μαγείρους κατέφαγον. Καλὰ νὰ πάθῃ ἡ *Κρυψίνοια* τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Σεπτεμβρίου προεορτασάντων ἄνευ τινος προγνώσεως τοῦ μέλλοντος — Καλὰ νὰ πάθῃ ἡ *ἄνοια* τοῦ λαοῦ ἑορτάσαντος καὶ μὴ γευθέντος τῶν μαγειρευθέντων; — Ἀλλὰ οἱ ἐπελθόντες;

Ἔλθετε λοιπὸν ἀπὸ ὅλας τὰς ἐσχατιὰς τῆς Ἑλλάδος, σεῖς οἱ πολλοὶ βουκόλοι καὶ χοιροβοσκοὶ νὰ συντάξητε τὸν κώδηκα τῆς εὐνομίας· ἔλθετε σεῖς οἱ ἄνδρες τῶν ὀρέων ἀπὸ τὰς φωλεὰς τῶν λῃστῶν, σεῖς οἱ πολλοὶ ἀχθοφόροι νὰ Νομοθετήσητε καὶ ὑποσκυλίσετε τὸν Μωησῆν ἐπειδὴ ἦτο *εἷς* καὶ δὲν ἠξευρε μὲ τοὺς Νόμους του ν' ἀποθεωσῃ τὸν Ἰσδραήλ· τὸν Σόλωνα, ἐπειδὴ ἦτο *εἷς* καὶ δὲν ἠξευρε νὰ διαλαμπρύνῃ τὴν *πολιτείαν* τῶν Ἀθηνῶν· τὸν Λυκοῦργον, ἐπειδὴ ἦτο *εἷς* καὶ δὲν ἠξευρεν' ἀπαθανατίσῃ τὴν Σπάρτην. Πόσον σᾶς ἠδίκησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, διότι δὲν σᾶς συμπεριέλαβον συμβούλους — Πόσον σᾶς ἠδίκησαν οἱ αἱρεσιάρχαι, διότι δὲν ἐνθυμήθησαν τὰ φωτεινά σας Ναὶ καὶ *Ὄχι*

Ὑπέπεσεν εἰς τετριμμένην ἰδέαν ἡ ἀλήθεια, ὅτι τὸ Σύνταγμα ἐσκότωσε τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅμως οὐδεὶς τῶν μεγάλων Πολιτικῶν μας ἠξεύρει νὰ χειρουργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Τὸ Σύνταγμα, τὸ λατρευόμενον ὡς ἀμίμητον Ἀριστούργημα τῆς μεγαλονοίας τῶν φράγκων, αὐτὸ τὸ νέον πολίτευμα καὶ καθ' ἡμᾶς, ἡ ζωηροτέρα σάτυρα τῶν φράγκων, οἵτινες ἐψαλίδισαν καὶ τὰ τρία τῶν προγόνων ἡμῶν πολιτεύματα, διὰ νὰ συρράψωσι τὸν τρίχρουν αὐτὸν τρίβωνα, μὲ τὸν ὁποῖον ὅσον ἐνδύεται τῆς Πολιτείας τὸ σῶμα, πάντοτε γυμνούμενον πίπτει καὶ ἀσχεπὲς ἐκμυκτηρίζεται· τὸ σύνταγμα ἴσα ἴσα δὲν ἀνῆκε νὰ περιβληθῶσιν οἱ ἀπόγονοι τῶν Δημιουργῶν τῶν διαφόρων πολιτευμάτων, φιλοτιμούμενοι μόνον ἀπὸ τὸ πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν ὑϊϊκὸν σέβας, ἀπὸ τὴν πρὸς τὴν Ἀρχαιότητα εὐγνώμονα ὑπακοήν. Ἢ δὲν εἶναι τόσοι πολύχροτοι ἀποδείξεις, ὅτι ὁ Δυτικισμός, ὁ πολυτρόπως μηχανώμενος τὸν πνιγμὸν τοῦ ἀρτιγενοῦς βρέφους, τοῦ ἐν σπαργάνοις Ἡρακλέους, κατώρθωσε διὰ τοῦ Συντάγματος τὸν ὀληθηριασμὸν τῶν Ἑλληνικῶν ἠθῶν;

Καὶ εἶναι ἡ ἐποχὴ ὅλων τῶν ἀλλοκότων φαινομένων, ὅλων τῶν πρωτοφανῶν δραμάτων τῆς μωρίας, ἐνταμιεύουσα ἐν ἑαυτῇ τόσην ὕλην χωμωδιῶν, ὥστε οἱ ἀπόγονοι ἡμῶν θέλουν ξεκαρδισθῇ γελῶντες διὰ τοὺς συνταγματικοὺς ἡμᾶς προγόνους των. Ἐκεῖνοι θέλουν ἐρωτᾶσθαι συναλλήλως — πῶς ἡ

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ

Βουλή, ἡ ἀπὸ ἀπείρους θελήσεις τοῦ λαοῦ προελθοῦσα, ἐτύρετο ὡς στοιχεῖον δουλικὸν, καὶ πῶς ἡ Γερουσία, ὁ φύσει προμαχὼν τῶν Βασιλικῶν δικαιωμάτων, παρεφέρετο ἀναρχική; Ἀμφότεραι δὲν ἀρνοῦνται οὕτω τὴν ὑπαρξίν των; Δὲν ἀποφάσκουσι τὸν σκοπὸν τῆς συστάσεώς των; Καὶ ὅμως διὰ τὰ δύω αὐτὰ καταγώγια τῶν μεταμορφώσεων ἐδαπανήθησαν μέχρι τοῦδε ἓξ ἑκατομμύρια δραχμῶν, καὶ οὐδεὶς ἠμπορεῖ νὰ πιστεύσῃ, ὅτι κἂν προσήνεγκον κέρδος ἓξ λεπτῶν.

Ἂς παρακαθήτωμεν εἰς τὴν ὀνειρόπλαστον τράπεζαν τῶν σπανίων φαγητῶν. Ἂς ἐκτυλίξωμεν τὰ θέλγητρα τοῦ Συντάγματος καὶ ἀποδώτωμεν καὶ ἡμεῖς τὸν φόρον τοῦ θαυμασμοῦ, θαυμασμόν τον ὁποῖον μᾶς ἐνεποίησεν ἡ ξυλοκοπία ἐν Πάτραις δύω μετὰ τὸ Σύνταγμα ἡμέρας, διὰ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ πιστεύωμεν ὅ,τι ἀκόμη δὲν ἐπιστεύσαμεν καλὸν διὰ τοῦ Συντάγματος. Ἂς προπίωμεν λοιπὸν εἰς ὑγείαν αὐτοῦ, χωρὶς ἅμα νὰ μνημονεύτωμεν διὰ τί προπίνομεν, ὅπως πάντες προέπινον εἰς τὰς πρώτας τοῦ Συντάγματος ἡμέρας, χωρὶς νὰ προνοήσωσιν ὑπὲρ πόστων ἀνδραπόδων ἐπαγγύριζον.— Προπίνομεν λοιπὸν εἰς ὑγείαν τῶν ἐκπτώτων ὑπουργῶν, τῶν ἀπτώτων ληστῶν, καὶ ὅλων τῶν ἐκ τοῦ Συνταγματικοῦ Κυκεῶνος πλουτησάντων καὶ πλουτησόντων. Κατακρίνομεν τοὺς μαρτυροῦντας συκοφάντας ὡς ἀνακαλύψαντας ἔμπροσθεν, ἔντοσθεν καὶ ὀπισθεν τοῦ Συντάγματος ὅλας τὰς τρομερὰς ἀθλιότητας, τὰς ὁποίας οἱ σρόδρα συνταγματικοὶ παρονομάζουσι χουσὰς αὐγὰς τῆς Ἐλευθερίας, ἀνατελλούσας ἀπὸ τὴν σπατάλην τῶν ἓξ ἑκατομμυρίων δραχμῶν πρὸς ὀκταετῆ συντήρησιν τῶν βουλῶν. Ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ὑποδούλωσιν τοῦ ἔθνους εἰς τὸν Τοῦρκον διὰ τὸν Μουτζούρην. Ἀπὸ τὴν κατοχὴν τῶν ἐθνικῶν πόρων ὑπὸ προδοτῶν. Ἀπὸ τὰς ἀνταρσίας παθουσῶν ἐπαρχιῶν. Ἀπὸ τὴν διαρπαγὴν τοῦ Δημοσίου πλούτου. Ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων μετὰ τῶν ἀνταρτῶν εἰς τὴν Πατρίδα. Ἀπὸ τὴν πλημμύραν τῆς ληστείας. Ἀπὸ τὴν παρ' ἀξίαν βαθμολογίαν ἐντόμων. Ἀπὸ τὴν προσθήκην φορολογικῶν Νόμων. Ἀπὸ τὴν ἐνθρόνισιν ἀνδραπόδων καὶ βουκόλων. Ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Πάρκερ καὶ ἀπὸ ὅσα σημαίνονται μὲ τὰς λέξεις ἐξαχρείωσις, διαφθορὰ, ἀθλιότης. Ἂς μένει λοιπὸν ἀξιομνημόνευτος πᾶσα περίοδος τῶν ἐθνικῶν ἀθλιοτήτων, αἵτινες δὲν εἶναι ἀθλιότητες, κατὰ τοὺς ὀξυδερκεῖς πατέρας τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν ὑποφέρομεν νὰ τὰς ὀνομάζωμεν ὑψηλὰ εὐεργετήματα τοῦ λαοῦ.

Ἐὰν ὁ Κύριος Ζωχιὸς δὲν ἤθελε παροργισθῇ κατὰ τῶν ἐπεμβαινόντων εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ῥήσεων τοῦ Εὐαγγελίου, ἠθέλαμεν ἀναφέρει πρὸς τοὺς Συνταγματικοὺς τὸ τοῦ Σωτῆρος »οὐχ' οἴδατε τί αἰτεῖσθε.» Αὐτοὶ ἀπομωρανθέντες, κατὰ τοὺς πλησιάζοντας εἰς τὴν καταστροφὴν των, ἐκκλησιάζονται κατὰ τρίτην Σεπτεμβρίου καὶ δεόνται ὑπὲρ τῆς διατηρήτεως καὶ εὐπραγείας τοῦ Φασίτζα, τοῦ Κονδίλη, τοῦ Τζαχτάνη, τοῦ Μαρκοπολίτη καὶ ἄλλων ὅστι εἶναι τὸ ἀγλάϊσμα καὶ τὸ θαῦμα τῆς περινοίας τῶν Νομοθετῶν. Δέονται ὑπὲρ τῆς κραταιώσεως καὶ εὐημερίας τῶν πανούργων καὶ μικροραδιούργων, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀρίενα λεπτὸν εἰς τὸ ταμεῖον, κλπ. Ὁ δὲ λαὸς τῆς Ἑλλάδος, ὁ μόνος τῶν λαῶν τοῦ Κόσμου στερούμενος ὀδόντων, τοὺς ὁποίους καὶ ἂν ἔχῃ, ἢ δὲν ἠξεύρῃ νὰ δαγκάσῃ, ἢ δὲν δύνανται νὰ μασήσωσι, ὁ λαὸς, λέγομεν, τῆς Ἑλλάδος μὲ ὅλην τὴν ἀδιερμήνευτον ἀπάθειαν συνεπιφωνεῖ τὸ ἀμήν. » οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε.»

Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐξακολουθῶμεν τὸν ἱματισμὸν τοῦ Σκότους; Αὐτὸν τὸν τρίχρουν τρίβωνα, τὸν μετρῶντα ὀκτὼ ἐτῶν ἡλικίαν, δὲν θέλομεν ξεσχίσει εἰς τὰ ὄμματα τῶν φράγκων; Ὁ τύραννος τῆς Σικελίας Διονύσιος ἐδωρήσατο εἰς τὰς θυγατέρας τοῦ Βασιλέως τῆς Σπάρτης Λυσάνδρου φορέματα πολύτιμα μὲν, ἀλλὰ ἀνάρμοστα τῆς Σπαρτιατικῆς ὑπερηφανείας. Ὁ Λύσανδρος ὅθεν τὰ ἐπέστρεψεν ἀμέσως, διότι φοβοῦμαι, εἶπε, μήπως αἱ θυγατέρες μου, ὅταν τὰ φορέσωσιν, φανῶσιν ἄτσημοι καὶ ἄτιμοι.

ΕΤΟΣ Ε'. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΗΝ ΚΓ'. ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1853 ΦΥΛΛ. 157.

« Ἀφοβία μεγίστη τὸ φοβεῖσθαι τὴν Τρακατροῦκαν. »

ΣΕΡΓΙΑΔΗΣ ἐκ Φιλοσόφων Φιλόσοφος.

Ἐτησία συνδρομὴ . . . . . Δρ. 12.
Ἑξαμηνία » » . . . . . » 6.
Τριμηνία » » . . . . . » 3.
Μηνιαία » » . . . . . » 1.

Ἐκδίδεται ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος.

Ἕκαστον φύλλον τιμᾶται λεπ. 25.

Καΐρεια.

Δημοσιεύομεν τὴν πρὸς τὸν Μακαρίτην Θ Καίρην ἐπιστολὴν τοῦ Χριστοφόρου Παπουλάκη, τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωκέ τις, εὑρὼν αὐτὴν ὑποκάτω τῆς στρωμνῆς τοῦ Μακαρίτου ἐν τῇ φυλακῇ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΠΠΟΥΛΑΚΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΑΙΡΗΝ ΤΟΝ ΘΕΟΦΙΛΟΝ

Ἐκ τῶν τοῦ Ῥίου Εἱρκτῶν,

Τὴν Ι. Ἰαννουαρίου 1853.

Θεόφιλε!

Ὑπερβαίνω τῆς ἐθιμοταξίας τοὺς κανόνας, ἐὰν, χωρὶς νὰ ἔχω τὴν εὐχαρίστησιν νὰ σὲ γνωρίζω, σὲ γράφω ἐπιστολήν;

— Ἐγὼ πιστεύω ὄχι.

Μολονότι δὲν εἶναι τόσον εὔκολον ν' ἀποφασίσω ἐγὼ ἄνθρωπος ἀγράμματος, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀγωγῆς, μήτε πανεπιστήμια Εὐρώπης ἰδών, μήτε εἰς σχολεῖα φοιτήσας, καὶ ὡς σεῖς οἱ λόγιοι διισχυρίζεσθε, ἄνθρωπος ἀγράμματος ξύλον ἀπελέκητον — ἐγὼ ἁπλοῦς λέγω, καλόγηρος καλαβρυτινοῦ μοναστηρίου, πρὶν ποιμὴν αἰγῶν καὶ χασάπης μακελάρης· πλὴν εἴη τ' ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον ἀπεφάσισα νὰ σὲ γράψω καὶ νὰ σὲ γράψω τὴν παροῦσάν μου ἐπιστολήν.

Σήμερον, Θεόφιλε! ὡς γνωρίζεις εἶναι λέγουσι ἡ πρώτη τοῦ 1853. ἔτους καὶ ὤφειλον νὰ προοιμιάσω τὴν παροῦσάν μου μὲ τὰς συνήθεις εὐχὰς καὶ εὐλογίας ἀλλὰ! τί νὰ εὐχηθῇ δεσμώτης πρὸς δεσμώτην; εὔροιαν δακρύων; ἢ ἐνίσχυσιν τοῦ στήθους διὰ στοναχάς!

Η ΤΡΑΚΑΤΡΟΥΚΑ

Τί νὰ εὐχηθῇ δεσμώτης πρὸς δεσμώτην; ἂς ἀφήσωμεν ὅμως τὰ προοίμια καὶ ἂς ἔλθωμεν εἰς τὴν οὐσίαν:

Ἐξ ὅσων ἤκουσα καὶ ἀνέγνωσα οὐδέποτε συνέλαβα καλὴν ἰδέαν περὶ σοῦ καὶ περὶ τῶν σῶν, καὶ μὰ τὴν ἀγυρτείαν, καὶ τὴν ἡμετέραν καὶ τὴν ὑμετέραν! σ' ἐθεώρουν καὶ σὲ θεωρῶ μιαρὸν ἄνθρωπον μονομανῆ, ἔχοντα μᾶλλον τεταραγμένας τὰς διανοητικάς σου δυνάμεις....

Εἰς τὸν αἰῶνα τούτον τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, δύναται νὰ θεωρηθῇ φρονήσεως ἔργον Θεόφιλε, ἡ διάδοσις νέας θρησκείας; λέγεις ὅτι ἡ θρησκεία σου εἶναι ἡ θεοσέβεια ἐμπνευσθεῖσα εἰς σὲ ἄνωθεν κλπ.

Τόσον σὲ παρέσυρεν τὸ πάθος τοῦ Αἱρεσιάρχου ὥστε ν' ἀρνηθῇς τὴν θρησκείαν σου καὶ νὰ ἐναγκληθῇς εἰς τὸ νὰ μορφώσῃς τὸν Θεῖσμὸν τῶν Σείκων εἰς θρησκείαν ἐκ τῆς χριστιανικῆς, νὰ κάμῃς προσηλύτους εἰς αὐτὴν, Μονοκονδύλους Δεσποτοπούλους, καὶ Γλαυκοπαίδας, νὰ συντάξῃς τελετὰς αὐτῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, καὶ μάλιστα τὴν δωρικὴν διάλεκτον, καὶ μιμούμενος μετ' ἀνοσίου πιθηκισμοῦ εὐχάς τινας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, νὰ ἀναδειχθῇς Νέος Μωάμεθ.

Εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, δύναται Θεόφιλε! νὰ θεωρηθῇ φρονήσεως ἔργον ἡ διάδοσις νέας θρησκείας;

Καὶ ποίας θρησκείας; μὴ συνομολογούσης τὸν Ναζωραῖον!! θρησκείας ἀφεστώσης τῶν θείων διδασκαλιῶν του! Ἐλησμόνησας, ὅτι αὐτοκράτορες τῆς Ῥώμης, διατάσσοντες ἀπὸ τὸ ἓν ἄκρον μέχρι τοῦ ἑτέρου τῆς γῆς, ἔχοντες κεφάλαια τ' ἀργύρια καὶ τὴν βίαν, τὴν λογικὴν καὶ τὰ γράμματα, οὐδὲν ἐποιήσατο πολεμήσαντες τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ;

Καὶ ἐξῆλθες σὺ μονομανὲς καὶ πονηρὸν γερόντιον μόνον προσὸν τὴν φιλοδοξίαν ἔχον, ἐξῆλθες σὺ νὰ πολεμήσῃς μὲ αἰῶνας, μὲ ἑκατομμύρια λαῶν, μὲ στέμματα, μὲ ὅλον τὸν περφωτισμένον κόσμον, μύθους πλάττων φαντασιώδεις, καὶ ἄνευ ἀδείας ποιητικῆς, ὅτι ὀφθεν εἶδες εἰς τὸν Οὐρανὸν γράμματα μὲ ἀστέρας, Θεὸν σέβου; καὶ τούτου δοθέντος, ἐν τίνι λογισμῷ πολεμεῖς τὸν Ἰησοῦν ἀπονενοημένον γερόντιον;

Πᾶσα θρησκεία, φιλόσοφε, ἀνωτέρα πάσης φιλοσοφίας; Ὅλαι δὲ αἱ θρησκείαι δὲν εἶναι μία θρησκεία;

Ἐγὼ αὐτὸς γερόντιον ὡς σὺ, ὕψωσα σημαίαν τῆς θρησκευτικῆς ἀνταρσίας μὲ ἠκολούθησεν ὄχλος, μετεκίνησα στρατοὺς, εὗρον ὀπαδοὺς καὶ διατί; Διότι, ἔχων τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἀείποτε εἰς τὸ στόμα, ἂν καὶ πολιτικοὶ σκοποὶ Ναπαίων σκοποὶ, μὲ ἐνέπνεον, πρὸς βλάβην τῆς Πατρίδος.

Σὺ ὅμως ὕψωσες σημαίαν ἠθικῆς ἀποστασίας, καὶ λαοὶ σὲ κατέτρεξαν, καὶ στρατοὶ οὐδὲ σ' ἐσυλλογίσθησαν, καὶ ὀπαδοὺς εὐαρίθμους εὗρες, διότι τ' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τὸ περιεφρόνεις.

Ἐγὼ εἶχον τὸν ἀγύρτην φιλημαχμέτην βοηθὸν, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ συνηγόρει, σελίδας ὅλας τοῦ φύλλου του ἀφιερόνων πρὸς δόξαν μου.

Σὺ ἀπεναντίας τὸν εἶχες ἐχθρὸν ἄσπονδον, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν δίκην σου καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν καταδίκην σου, ψευδομαρτυρήσας κατὰ τὴν συνήθειάν του, καὶ προκαταλαβὼν τὰ πνεύματα.

Ἐγὼ διέδοσα ἐπιτυχῶς, ὅτι εἶχα τὴν δύναμιν τοῦ Θαυματουργεῖν, καὶ ἰδοὺ τὸ ῥάσσον μου ἔκαμνε τὸ φύραμα νὰ ζυμοῖ, εἰς τρόπον ὥστε ὅτε ἀπηρχαιόνετο ἐπωλεῖτο εἰς καλλίστην τιμὴν καὶ μὲ τὰ χρήματα ἠγόραζα νέον, ἔπεμπα προηγουμένως, ὅτε ἔμελλον νὰ ἐπισκεφθῶ πόλιν τινὰ, πρόδρομόν μου, ἐσχετίζετο μὲ ἄτομα, καὶ ἐμάνθανε μερικὰς λεπτομερείας, καὶ ὅτε ἐγὼ εἰσερχόμην εἶχα γνῶσιν πολλῶν πραγμάτων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔκαμνε τοὺς ἄλλους νὰ μὲ πιστεύωσιν ὡς προφήτην.

Σὺ τί ἔπραξας ἀπέναντι τούτων ὅλων; τί ἐνόμισες μὲ τοὺς λόγους νὰ κόμῃς ὀπαδοὺς! νὰ οἰκοδομήσῃς θρησκείαν, μωρὸν ὀντίδιον;

Ὦ, εἶσαι μικρὸς ἄνθρωπος! μικρὸς ὅσον νομίζεσαι μέγας καὶ κατηγορῶ καὶ τὸν εἰσαγγελέα καὶ τοὺς δικαστὰς, οἵτινες σ' ἔκαμαν νὰ ἐμβῇς εἰς τὰς φυλακάς.

Σὺ ἔπρεπε νὰ ἔχῃς κατοικίαν σου φρενοκομεῖον τι· αὕτη εἶναι ἡ περὶ σοῦ κρίσις μου.

Θεόφιλε! Μὴ ἐκλάβῃς τὴν ἐπιστολήν μου ταύτην ὡς ἐμπαθῆ, ἐπειδὴ ἐγὼ μετὰ σοῦ δὲν ἔχω οὔτε ἀφορμὴν δυσαρεσκείας, οὔτε ἀπλῆν γνωριμίαν· ἤκουσα καὶ ἐλάλησα ἁμαρτίαν οὐκ ἔχω· Εἶσαι ἀξιοκατάκριτος, μυριάκις ἀξιοκατάκριτος διότι μὴ παραδεχόμενος τὸν Ἰησοῦν, ἐξύβρισας τὴν ἠθικὴν καὶ τὸ ἠθικὸν σκοπούμενον τῆς φιλοσοφίας, καὶ πρέπει νὰ σὲ ἀπεχθάνωμεν καταχρηστικῶς Θεόφιλε, ἐπειδὴ Θεὸς εἷς καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, τὸν ὁποῖον μισεῖς, ἐνῷ ἐγὼ ἀπὸ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην μου, τὸν φέρω καὶ εἰς τ' ὀνομάμου ὡς βλέπεις ἐνταῦθα

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΠΑΠΟΥΛΑΚΗΣ.

ΒΟΜΒΑ

ΤΑ ΛΑΘΡΕΜΠΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΖΟΜΕΝΟΥ ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ.

. . . . . .

α — Δὲν ἠμπορῶ οὐδὲ νὰ καθήσω. Εὑρίσκομαι εἰς τρομερὰν ἀνησυχίαν. Ὁ φόβος μὴν ἀποτύχω τῆς Βουλευτικῆς ἕδρας μοῦ σαλεύει τὴν καρδίαν. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ παγιδεύσω μερικοὺς εὐκολοπίστους Βουλευτὰς καὶ μοῦ δώσωσι τὰς ψήφους των. Καὶ ἀφ' οὗ ἐπιτύχω (ἂν ὁ διάβολος κλείσῃ τὸ 'μμάτι του), πόθεν πρέπει ν' ἀρχίσω καὶ καθαρίσω τοὺς φίλους ἑκάστου Βουλευτοῦ. Εἰς ποίους πρέπει νὰ ἐνσπείρω τὴν ὁλογερὰν διχόνοιαν, διότι ἡμεῖς οἱ φαναριῶται δὲν προοδεύομεν, ἂν δὲν καύσωμεν τὸν κόσμον μὲ τὰ πυρρὰ τῆς διχονοίας· φοβοῦμαι μήπως μοῦ τὴν βρέξει ἡ Βουλὴ καθὼς καὶ ἡ Γερουσία μοῦ τὴν ἔβρεξε. — Πόσα, πόσα ἔχω νὰ κάμω, καὶ τίποτε ἕως τώρα δὲν ἔκαμα! ὁρίστε! τώρα ἔλαβον καὶ γράμμα παρὰ τοῦ Κ. Συντάκτου τῆς ἐφημερίδος ὁ Ἑρμῆς: παρὰ τοῦ πιστοῦ μου Ἰσαΐα καὶ ζητεῖ νὰ τοῦ ἐμβάσω ἀνυπερθέτως 2,120 δραχμὰς διὰ τὰ δανεισθέντα χρήματα τῆς διαφθορᾶς ἢ ἀγορᾶς τῶν ψήφων, καὶ διὰ τοὺς μεγάλους ἐκείνους καὶ σχοινοτενεῖς ἐπαίνους μου τοὺς καταχωρισθέντας εἰς τὴν ἐφημερίδα του. Καὶ δὲν ἔχω οὐδὲ λεπτόν· καὶ τὸ χειρότερον δὲν δύναμαι τώρα νὰ ζητήσω καθὼς πρότερον ὡς διακονιάρης, διότι, τὶ διάβολο! ἔγεινα ὑπουργός. — Ἐλησμόνησα πῶς πρέπει νὰ γράψω καὶ εἰς τὸν Ζέφυρον. Καὶ τώρα τώρα μάλιστα θὰ γράψω μὲ ὅλα τὰ δυνατά μου. — Πόσας πόσας ἔχω νὰ στήσω παγίδας, ἀλλ' ὅτι μὲ σφάζει εἶναι — ἄ ὄχι, θέλω νὰ τὸ ἐκστομίσω, καὶ ὅλως ἀνατριχιάζω. Ἂς εἶναι· — τώρα ὅμως πρέπει νὰ συγκεντρώσω ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς ἀπάτης, τοῦ ψεύδους, τῆς δολιότητος, τῶν κακιῶν ὅλων διὰ νὰ κυλίσῃ ἡ πρωθυπουργία εἰς τὸ στόμα μου σὰν λουκουμάκι. Τὸν Καναρὴ τὸν ἔχω εἰς τὰ βρόχια· αὐτὸς εἶναι μωρόπιστος, ἀμαθὴς, κοῦφος· ἀρκεῖ πῶς εἶναι μπουρλοτιέρης· ἂν ἦσαν ὅλοι σὰν τὸν Καναρὶ, χαρὰ εἰς ἐμέ! ἀφ' οὗ τὸν Καναρὶ πετάζω, οἱ ἄλλοι δὲν εἶναι παρὰ 'δοντάκια, τὰ ὁποῖα ἡ ὀδοντάγρα μου θέλει πετάξει χωρὶς νὰ αἰσθανθῶσιν οὐδὲ πόνον. — Ἐλπίζω παραπολὺ καὶ εἰς τὴν συνδρομὴν τοῦ Κ. Θουβενέλου πρέσβεως τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας. Ἕως νὰ τῷ δειχθῷ ὅτι εἶμαι ἄξιος τῆς προστασίας του, ἐγὼ ἠξεύρω πόσα ἐδοκίμασα. Τέλος τόσον τὸν ἔσυρα εἰς τὰ νερὰ, ὥστε τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι αὐτὸς μὲ ἔκαμε Βουλευτὴν διὰ τῶν ἐν Σύρᾳ Δυτικῶν. Ἄχ! πόσον λαμπρὸς εἶναι ὁ Δυτικισμός! θέλω κάμει τ' ἀδύνατα δυνατὰ διὰ νὰ τὸν προάξω ἐν Ἑλλάδι, καὶ νὰ ἔχω τοὐλάχιστον τὰς εὐλογίας τοῦ Πάππα· (ἀκούω κρότον· κάποιος ἔρχεται καὶ βεβαίως θὰ εἶναι βουλευτής).

Βουλευτής. Ἦλθον μόνον νὰ Σᾶς γνωστοποιήσω τὴν ἔλευσιν τοῦ Κ. Οὐάϊς, πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας.

Χρηστίδης. Ἦλθε!!;!! Ἄχ, θεέ μου. Πότε;—ὁμιλεῖ! ἐδώ...

Βουλευτής. Περὶ τὸ μεσονύκτιον· λέγονται πολλὰ, καὶ ἐκτείνονται μέχρι τοῦ ὀλιγοημέρου τῆς ὑπουργικῆς ζωῆς σου.

Χρηστίδης. Δὲν μὲ λανθάνουσι. Ἐγὼ οὐδέποτε, δὲν συνεμερίσθην τὴν Ἀγγλικὴν πολιτικὴν, ἂν καὶ ὁ Παλμερστων σήμερον ἐκηρύχθη κατὰ τῶν κινημάτων ὅλων τῶν λαῶν. Ἀλλ' ἦλθεν ὁ Οὐάϊς!; αὐτὸς εἶναι ὁ σφαγεύς μου. Μήτε Θουβενὲλ, μήτε κουμαρὲλ ἠμποροῦν νὰ μὲ σώσωσι.

Βουλευτής. Καὶ τὶ τώρα θὰ πράξετε;

Χρηστίδης. Νὰ ἐπιταχύνωσι τὰ τμήματα τῆς Βουλῆς τὴν ἐξέλεγξιν τῆς ἐκλογῆς μου, νὰ προφθάσω κἂν καὶ χωθῶ εἰς τὴν Βουλήν. Πιστεύω ὅτι θέλω ἔχει τὴν βαρύτιμον ψῆφόν Σας.

Βουλευτής. Μάλιστα· ὁποιονδήποτε καὶ ἂν ἦτο ζήτημα εὐχαρίστως ἤθελον σᾶς τὴν προσφέρει, τὸ περὶ ἐκλογῆς σας ὅμως μὲ ἀναγκάζει καὶ ἐναντίος νὰ σᾶς εἶμαι.

Χρηστίδης. Μπά! ;διατί!; Τάχα δὲν εἶμαι ἱκανὸς νὰ ἀνταμείψω τὴν προσφοράν Σας;

Βουλευτής. Ἠξεύρω ὅτι εἶσθε ὁ διακριτικώτερος ἀγοραστὴς, ἀλλὰ τὶς τολμᾶ ἐνώπιον τοῦ καταβοῶντος λαοῦ νὰ σὲ ὑπερασπισθῇ καὶ νὰ ψηφιφορήσῃ ὑπὲρ τῆς παρανομίας, τοῦ ἀντισυνταγματισμοῦ, τῆς βίας τῆς διαφθορᾶς, τὰ ὁποῖα σᾶς ἀνέδειξαν βουλευτήν; Αἴ, ἂν ἀγαπᾶτε τὴν ζωήν μου, τὴν ὕπαρξιν μου μὴ μὲ βιάζετε εἰς ζήτημα τοσοῦτον σκανδαλῶδες!

Χρηστίδης. Ἴσως Σᾶς ἐκφεύγει τῆς ἀγχινοίας Σας τὶ ἐστὶν ὠφέλεια· ὅλοι πρέπει νὰ κινῆσθε διὰ τελικόν τινα σκοπὸν, ἀφήνοντες προλήψεις καὶ ἀδυναμίας. *Αὐτὰ εἶναι ἐναντίον τοῦ Συντάγματος, τοῦ Δικαίου, τῆς Ἐλευθερίας*, εἶναι ἰδέαι οὐχὶ τόσον ἐπικερδεῖς· βεβαιοῦσι μᾶλλον τὴν ἀφροσύνην τοῦ λέγοντος....

Βουλευτής. Ὑγίαινε Κύριε· ἡ κατὰ σὲ μωρὰ Ἐλευθερία, Σύνταγμα, Δίκαιον, ἴσως συντρίψουσι τὴν φρόνιμον ἀδικίαν, παρανομίαν βίαν.

Χρηστίδης.

Φεύγεις! κ' ὅμως θὰ τὸν δείξω πόσ' ἀπήδια πιάνει ὁ σάκκος.
Εἰς τὴν μύτην δὲν μοῦ 'μβαίνει ὡς ἐγγλέζικος ταμβάκος.
Πλὴν μποροῦσιν ὅλοι τώρα νὰ χωθοῦν καὶ μὲ τὴν πλάτη,
Καὶ χορεύοντες καὶ τ' ἄλλο νὰ μοῦ βγάλωσι τὸ μάτι.
Τώρα ὅπως θέλουν κάμνουν οἱ καλοί μας Βουλευτάδες.
Κι' εἰς τὴν μύτην μου ν' ἀνοίξουν ἠμποροῦν καρσιλαμάδες,
Πλὴν ὡς πότε θὰ χορεύουν τὰ παιδιὰ αὐτὰ τῆς Κρήτης;
Αὐτὴ εἶν' φορὰ δευτέρα, δὲν πιστεύω κι' ἐπὶ τρίτης.
Ἐπειδὴ τὸ θέλ' ὁ δαίμων ἡ πρωθυπουργὸς νὰ ἦμαι,
Ἢ 'σὰν πάλιν κραβαρίτης εἰς τὴν διακονιὰν νὰ κεῖμαι·
Τώρα ὅμως εἶν' ἀνάγκη νὰ ἰδῶ τὸν Θουβενέλον.
Νὰ ἰδῶ ἂν ὁ Οὐάϊς θὰ μοῦ βράσῃ καλὸν μέλλον;

«ΒΟΜΒΑ», 29-05-1849, ét. Α΄, τεύχ.1, σ.3

ΤΑ ΕΠΤΑ ΦΩΝΗΕΝΤΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ.

Δύω μαθηταὶ ἐξελθόντες τῆς σχολῆς ἠθέλησαν νὰ ἴδωσιν, ἂν αἱ παρὰ τοῦ διδασκάλου των λεχθεῖσαι διαιρέσεις τῶν φωνηέντων τοῦ ἀλφαβήτου, δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσι καὶ εἰς τὸ ὑπουργεῖον, διότι ἔβλεπον πολὺ εὐχάριστον τὴν πολιτικὴν αὐτὴν γραμματικὴν, παρ' ἐκείνην ἥτις πανταχόθεν εὐγάζει *πτώσεις, κλίσεις, κτυπήματα*, ἐφαρμοζόμενα εἰς τοὺς ὤμους τῶν ἀθλίων μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνακουφίζονται μόνον εἰς τὰ οὐδέτερα, ὡς οὐδετερούμενοι μεταξὺ τῆς ῥάβδου καὶ τοῦ τεχνολογουμένου οὐδετέρου. Ἤρχισαν λοιπὸν, ὡς νὰ ἤθελον νὰ παίξωσι μὲ τὰ ἑπτὰ φωνήεντα καὶ τοὺς ἑπτὰ ὑπουργοὺς μὲ χωρὶς Σεπτεμβριανὴν τινα πρόθεσιν. — ⁝ *Πόσα εἶναι τὰ φωνήεντα τοῦ ὑπουργείου;* — Ἑπτά. Κανάρης, Τζαβέλας, Καλιφρονᾶς, Ἀντωνόπουλος, Γλαράκης, Χρηστίδης, καὶ Λυκοῦργος. — ⁝ *Εἰς πόσα διαιροῦνται;* — Εἰς μακρα, βραχέα, καὶ δίχρονα. — ⁝ *Πόσα καὶ ποῖα εἶναι τὰ μακρὰ, καὶ διατὶ λέγονται οὕτω;* — Δύω. Κανάρης καὶ Τζαβέλας, λέγονται δὲ μακρὰ, διότι εἰς μακρὴν χρόνον θέλουσιν ἐννοήσει, ὅτι διὰ νὰ προσφέρωσί τι αἴσιον εἰς τὸν λαὸν εἶναι ἀνάγκη συμπράξεως μεγάλων ἀνδρῶν. — ⁝ *Πόσα καὶ ποῖα εἶναι τὰ βραχέα καὶ διατὶ οὕτω;* — Δύω. Χρηστίδης καὶ Λυκοῦργος, ὀνομάζονται δὲ οὕτω, διότι ἡ ζωή των εἶναι βραχυτάτη· ὁ μὲν πάσχων δεινῶς ἀπὸ συνταγματοφοβίαν, ὁ δὲ ἀπὸ ὀδυνηρὰν νεφρίτιδα. — *Πόσα καὶ ποῖα εἶναι τὰ δίχρονα καὶ διατὶ ὀνομάζονται οὕτω;* — Τρία. Καλιφρονᾶς, Γλαράκης καὶ Ἀντωνόπουλος· ὠνομάσθησαν οὕτω διότι ταλαντεύονται μεταξὺ δύω χρόνων, ὁτὲ μὲν ζητοῦντες νὰ παραιτηθῶσιν, ὁτὲ δὲ ζητοῦσι νὰ τοὺς παραιτήσωσι. — ⁝ *Τὰ φωνήεντα αὐτὰ μόνα των δύνανται ν' ἀποτελέσωσι τὰς λέξεις — πρόοδος, Σύνταγμα, λαϊκὴ θέλησις;* — Ποτέ. Διότι ἄνευ τῶν συνταγματικῶν συμφώνων θέλομεν ἔχει μόνον ψόφους βωβούς· ὥστε ἡ ἀσυμφωνία αὕτη τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ὑπουργικῶν φωνηέντων ἔχει ἐντός της τὰ σπέρματα τῆς καταστροφῆς. — Ἀλλὰ ⁝ *πῶς ὁ Διδάσκαλος εἶπεν ὅτι τὰ φωνήεντα εἶναι καλλίτερα τῶν συμφώνων;* — Διότι ὁ Ἀριστοκράτης Διδάσκαλος δὲν ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ τὴν πλειοψηφίαν τῶν λαϊκῶν συμφώνων, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπεκύρηξαν τὰ δεσποτικὰ φωνήεντα.

«ΒΟΜΒΑ», 5-06-1849, έτος Α, τεύχ.2, σ.3

Διὰ τίνα ἐλάλησεν ὁ Κοῦκος;

Ἔπειτα ἀπὸ τόσας ἀπειλάς, τιμωρίας, ὑποσχέσεις καὶ συζητήσεις, ἔλαβε τέλος πάντων τέλος; τὸ πολυθρύλλητον νομοσχέδιον τοῦ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ· ὁ ἀκρογωνιαῖος αὐτοῦ λίθος ἐτέθη, διότι εὑρέθησαν 29 ἐκ τῶν γερόντων μας, οἵτινες ἐν καθαρᾷ συνειδήσει ὑπερεψηφίσαντο διὰ τοῦ ναὶ, ναὶ, ναὶ, διὸ ἀνταποδίδεται πρὸς αὐτοὺς καὶ παρ' ἡμῶν τὸ εὖγε, εὖγε, τρὶς εὖγε! τοῖς πατράσι τοῖς ἀγαθοῖς τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα πρὸς τίνος ὄρελος ἀπέβησαν; θέλει ἴσως ἐρωτήσει τις. Δικαία τῳόντι ἐρώτησις, εἰς ἀπάντησιν ὅμως τῆς ὁποίας, ἂν μᾶς συγχωρῶσιν οἱ πολυχρονεμένοι ἡμῶν ἄρχοντες, διηγούμεθα τὸ ἑξῆς ἀνέκδοτον.

Ἡμέραν τινὰ δύο κύριοι ὑψηλῆς περιωπῆς, ὄχι ὅμως ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἐξῆλθον εἰς περιδιάβασιν· ἀλλὰ τόσον δύσμορφοι καὶ ἄσχημοι ἦσαν καὶ οἱ δύο, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ ὁ εἷς δὲν παρεχώρει εἰς τὸν ἄλλον τὸ βραβεῖον τῆς δυσμορφίας .... Ἐνῷ λοιπὸν διέβαινον παρά τινι ἐξοχινῷ ἐρειπίῳ, ἤκουσαν νὰ κράξῃ κοῦκός τις· τότε ὁ ἕτερος αὐτῶν χάριν ἀστειότητος εἶπε πρὸς τὸν συνοδοιπόρον του· Φίλτατε! ἤκουσας; διὰ σὲ ἐλάλησεν ὁ κοῦκος. Ἀλλ' οὕτως προσβληθεὶς τρόπον τινὰ ἐκ τῆς ἀστειότητος ταύτης τὴν ἀνταπέδωκε μετά τινος προσθήκης ἐγγικτικῆς πρὸς τὸν ἑταῖρόν του. Ὁ μὲν λοιπὸν τὰ ἐφόρτωνεν εἰς τὸν δὲ, ὁ δὲ τὰ ἐφόρτωνεν εἰς τὸν μὲν κατ' ἀμοιβαιότητα, ὥστε κατήντησε νὰ ἔλθωσι καὶ εἰς χεῖρας. Κατὰ καλήν των ὅμως τύχην διέβαινεν ἐκεῖθεν ἄνθρωπός τις ἐκ τῶν τῆς Ἀστυνομίας συνοδεύων ἀνακριτικόν τινα ὑπάλληλον, οἵτινες ἰδόντες αὐτοὺς συμπεπλεγμένους τοὺς διεχώρισαν καὶ τοὺς ὡδήγησαν μέχρι τῆς πύλεως. Ἐκεῖ ἀμφότεροι νομίζοντες ἑαυτοὺς προσβεβλημένους διεμαρτυρήθησαν πρὸς τὴν ἀρμοδίαν Ἀρχὴν καταμηνύοντες ἀλλήλους εἰς τὰ δικαστήρια, καὶζητοῦντες ν' ἀποφανθῶσι διὰτίνα τάχα ἐλάλησεν ὁ Κοῦκος, καὶ νὰ ἱκανοποιηθῇ ὁ προσβεβλημένος.

Οἱ κύριοι δικασταὶ τοῦ τόπου ἐκείνου, οἵτινες εἰς μὲν τοὺς πτωχοὺς ἐσυνείθιζον νὰ ἐπίκεινται πάντοτε ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των ὡς γεγυμνωμένα καὶ δίστομα ξίφη, πρὸς δὲ τοὺς πλουσίους νὰ ἐπίκεινται ὡς θηκάρια κενὰ, ἐκ τοῦ ἐκχυνομένου αὐτῶν βαλαντίου πληρούμενα, ἐπελήφθησαν πάραυτα τῆς ὑποθέσεως. Ἡ συζήτησις οὖσα σπουδαία διήρκεσαν ἐπὶ μακρὸν, καὶ, ὡς ἐννοεῖται, τὸ βαλάντιον τῶν κυρίων μας τούτων ἐκενώθη ἐπαισθητῶς, ἐπειδὴ καὶ δικηγόρους καὶ ὑπαλλήλους ὑπερεπλούτισαν.

Ἐρωτᾷ λοιπὸν ἤδη καὶ ὁ Δημόκριτος ἐκ μέρους τοῦ δυστυχοῦς λαοῦ· Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρὸς τίνος ὄρελος, κύριοι, ἐλάλησεν ὁ κοῦκος;

«Δημόκριτος», 19-07-1851, ét. Α΄, αριθ.7, σ.6.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ.

ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ.

Φιλόπονός τις καὶ εὐφυὴς νέος, Ὑδραῖος τὴν πατρίδα, ἀφοῦ ἀρίστως καὶ μετ' ἐπιστασίας διεξῆλθε τῆς φιλολογικῆς του σπουδῆς τὰς μελέτας, πρῶτον αὐτοῦ ἔργον ἦτο νὰ κανονίσῃ τῆς πατρίδος του τὴν γλῶσσαν, ἥτις κατ' ἐπιφάνειαν πολλὰς ἐδείκνυε ῥίζας ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀλλ' ἀναλαβὼν τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὁπόσους κόπους κατέκαλεν οὐδὲν στοιχεῖον κύριον εὑρὼν, ἀλλὰ τὰ πάντα παρεφθαρμένα καὶ καταχρηστικά; Μολαταῦτα συνέλεξεν ὅ,τι ἠδυνήθη, καὶ ἰδοὺ ἀπέστειλε πρὸς ἡμᾶς τὸ ἀποτέλεσμα, παρακαλῶν νὰ τὸ δημοσιεύσωμεν ἐν εἴδει Γραμματικῆς.

Εὐνοϊκῶς ἡ

ὀνομ. ὁ Κριεζῆς ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν.
γεν. τοῦ Κριεζῆ δίδει βαθμόν.
δοτ. τῷ Κριεζῇ προσφέρει θέσιν.
αἰτ. τὸν Κριεζῆν συνταξιλογεῖ.
κλ. ὦ Φῶνε, κράζει, λάβε καὶ σύ. (ἐξαίρεσις)

Διωκτικῶς ἡ

ὀν. καὶ αἰτ. ἀποκλείονται οἱ λοιποὶ Ὑδραῖοι.
γεν. καὶ δοτ. ἐπίσης καὶ οἱ λοιποὶ νησιῶται.

Πληθυντικῶς ἡ

ὀνομ. οἱ Κριεζίδες πέρνουν.
γεν. τῶν Κριεζίδων δίδουν.
δοτ. τοῖς Κριεζίδες κράζουν καὶ
αἰτ. τοὺς Βωκέους φέρτε,
κλ. ὦ συγγενεῖς μου ὅλοι.

Ἐνταῦθα κλείει ἡ Ἀλβανικὴ Γραμματική· ἂν δὲ καὶ εἴς τινα θέσιν συγγραφέως ἀπαντᾶται ἕτερον ὄνομα, τοῦτο συμβαίνει, ἢ ὅτι κατάγεται ἐκ τῆς θηλυκῆς ῥίζης τοῦ Κριεζῆ, ἢ ὅτι εἶναι ἐξαίρεσις, ἢ ὅτι . . .

«Δημόκριτος ο Αβδηρίτης», 8-11-1852, έτ.Α΄, αριθ.4, σ.2.

ΚΑΛΕΝΔΑΡΙΟΝ ΤΟΥ 1853.

ΥΔΡΟΧΟΟΣ. Κατ' αὐτὸ τὸ ζώδιον προβλέπονται ναυάγια εἰς τὰ ναυτικά μας· ἀσθένειαι καὶ πολιτικαὶ περιπλοκαὶ ἀρχίζουσιν οὐκ ὀλίγαι· ὅλαι αἱ εἰδήσεις θέλουν εἶσθαι ἀντιφατικαί· θέλουν συμβῆ προδιβασμοὶ μικροῤῥαδιούργων καὶ ψευδοπατριωτῶν. Ἡ διπλωματία τίθεται εἰς κίνησιν δι' οὐσιώδές τι ζήτημα.

ΙΧΘΥΣ. Οἱ βουλευταὶ τῆς Ἑλλάδος θέλουν ἀκολουθήσει τὸν στερεότυπον δρόμον των. Εἷς ὑπουργὸς οἰκονομικὸς πρὸς ὅλας τὰς περιστάσεις φερόμενος, τείνει νὰ ἀροκολληθῇ εἰς τὴν θέσιν τοῦ πρωθυπουργοῦ· ὁ Θεὸς νὰ μᾶς κάμῃ ψεύστας, ἀλλὰ τὸ ζώδιον τῶν ἰχθύων ἀπὸ γεννήσεώς του ὑπεραστπίζει τὸν ἄνδρα. Κερδοσκοπίαι καὶ χρεωκοπίαι θέλουν γείνει πολλαί. Κύριος σώσοι τὸ πτωχόν μας ταμεῖον. Ἐν οὐσιώδες ζήτημα θέλει λυθῇ ὑπὲρ μιᾶς αὐλῆς· εἷς δημοσιογράφος θέλει διαῤῥηχθῇ ὑπὲρ τοῦ ζητήματος· ἀμοιβὴ ῥουβλίων.

Ἡ ἀποκρέω θέλει εὕρει εὐθύμους τοὺς ἰδιώτας, ἀλλὰ περιλύπους τοὺς πολιτικούς.

ΚΡΙΟΣ. Οἱ Ἑβραῖοι μιᾶς μεγάλης τουρκικῆς χώρας θέλουν πέμψει πρὸς ἕνα τῶν ὑπουργῶν τῆς Ἑλλάδος πλούσια δῶρα, ὅστις ὅσον οὔπω θέλει ἔχει τὴν τιμὴν ΔΙΑ ΝΑ ὑποδεχθῇ τὴν πρεσβείαν των.

Ταχυδρόμοι καὶ περιοδεῖαι ἐπισήμων ἀνθρώπων δὲν θὰ παύσωσιν.

Οἱ πολιτικοὶ θέλουν πάθει ἀπὸ καταῤῥοὰς καὶ πλευρίτιδας· ὁ Θεὸς νὰ μᾶς κάμῃ ψεύστας, ἀλλὰ θὰ ἦναι ἀποτέλεσμα τῶν χορῶν.

Εἷς τῶν ἐπισήμων δημοσιογράφων θέλει ἑορτάσει κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον, τὸν ὀθωμανιστὶ *Ρετσὲπ*, τὴν περιτομήν του.

ΤΑΥΡΟΣ. Τὸ ὑπουργεῖον τῆς Ἑλλάδος θέλει ἀνησυχήσει διὰ τὴν εἰδοποίησιν ἑνὸς πρέσβεως. Τρεῖς θάνατοι πολιτικῶν ἀνδρῶν θέλουν συμβῆ. Ἡ Ἑλλὰς ἀπειλεῖται ἀπὸ ἐπιδημίαν· Κύριος σώσοι τὸν τόπον. Ἐν ἄκουσμα θέλει ἐκπλήξει τοὺς πολιτικούς, ἀλλ' οἱ δημοσιογράφοι τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως οἱ ὑπουργικοί, θέλουν παραστήσει τὸ πρᾶγμα μικρόν. Νέαι τροποποιήσεις προβλέπονται εἰς τὴν ναυτικὴν στολήν, ἐπίσης καὶ τὴν στρατιωτικήν, πλὴν αὕτη θέλει περιστρέφεσθαι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς.

ΔΙΔΥΜΟΙ. Εἷς δημοσιογράφος, ἐκπεσὼν τῆς ὑπουργικῆς εὐνοίας, θέλει χάσει καὶ τὰ *Ἑβδομαδιαῖά* του ἔξοδα. Κύριος ὁ Θεὸς σώσει τὸν ἄνδρα. Τρεῖς βουλευταὶ θέλουν λάβει ὑψηλὴν ἀποστολήν. Πλεῖστοι πολιτικοὶ θέλουν δραπετεύσει ἀπὸ τὸ πολιτικόν των φρόνημα. (ἃς προσέξουν οἱ ὑπουργοὶ). Ἁπλαῖ φῆμαι πλησιάζουσι νὰ ἀληθεύσωσι· ληστεῖαι θέλουν συμβῆ εἰς τὸ κεντρικὸν ταμεῖον· οἱ ὑπεύθυνοι ἃς προσέξωσι, καὶ ἃς φέρωσι τὸ χρηματικὸν ὑπὸ τὴν μασχάλην των.

ΚΑΡΚΙΝΟΣ. Θερινὸν ἡλιοστάσιον· ἀρχὴ τοῦ θέρους· Ἓν ἔθνος δὲν θέλει θερίσει, διότι δὲν ἔσπειρε· τὰ ὀλίγα δὲ σπαρτά του θέλουν καταφάγει τὰ σμήνη τῶν ἀκρίδων, ὡς οἱ πολιτικοὶ οἱ λυμαινόμενοι τὰ ταμεῖα. Τὰ στρατιωτικὰ χρήματα ἑνὸς ἔθνους θέλουν ἐκθρέψει τὴν αὐλήν του. Ζήτημά τι σπουδαῖον εἶναι ἐν τῷ λύεσθαι, οἱ πολιτικοὶ ἃς ἔχουν ὑπομονήν.

ΛΕΩΝ. Αἱ πολυπράγμονες ἐφημερίδες δὲν θέλουσι παύσει κόπτουσαι καὶ ῥάπτουσαι. Ἓν πλούσιον δάνειον θέλει σταλῇ εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ δὲ νῦν ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν θὰ καυχηθῇ διὰ τὸ γένος του. Ταχυδρόμοι καὶ στόλοι θέλουν εἶσθαι εἰς κίνησιν ἐπὶ ματαίῳ.

ΠΑΡΘΕΝΟΣ. Ἐπίσημος νομολόγος θέλει ἐκδώσει γραμματικὴν περὶ ποιήσεως· ἄλλος σοφὸς θέλει ἐκδώσει σπουδαῖον καὶ καταπληκτικὸν ἱστορικὸν σύγγραμμα. Εἷς ὑπουργὸς θέλει μεταβιβάσει τὸν ἀραβῶνά του ἀπὸ τὴν μητέρα εἰς τὴν θυγατέρα, *παραβλέπων* τὰς κακὰς γλώσσας. Εἷς ἐπίσημος ὑπουργικὸς ἐφημεριδογράφος θέλει δώσει πλουσίαν τράπεζαν εἰς τοὺς ὑπουργούς του, θέλει δὲ φιλεύσει αὐτοὺς ὀπτὰ μυελὰ πτηνῶν, γλώσσας χοιρίνους καὶ διάφορα πνεύματα. Εἷς ὑπουργὸς θέλει ἔλθει εἰς οἰκιακὰ σκάνδαλα διὰ ζηλοτυπίαν· ἃς φροντίσῃ λοιπὸν νὰ μὴ πηγαίνῃ, ὡς ὁ Ζεὺς εἰς τὴν Σεμέλην, ἀλλ' ὡς βροχὴ εἰς τὴν Δανάην.

ΖΥΓΟΣ. Ἑνὸς ἀρτιθαλλοῦς ἔθνους ἡ τύχη διὰ τὴν ἄνοιαν τῶν ψευδοπολιτικῶν πιθήκων του θέλει ὑποφέρει ἔτι βασάνους. Κατὰ τὸν ἀστερισμὸν τοῦτον ἀγγέλλονται κλονισμοὶ καὶ ταραχαὶ ὄχι εὐάρεστοι διὰ τοὺς κρατοῦντας. Οἱ τὰ ταμεῖα καρπούμενοι ἑνὸς ἔθνους θέλουν ἀποφασίσει νὰ ἑορτάζωσι τὴν 24 τοῦ ὑπὸ τὸ ζώδιον τοῦτο μηνός, τὴν μνήμην Αὐτονόμου τοῦ ἱερομάρτυρος, ὁ δὲ λαὸς τὴν ἑορτὴν ταύτην δὲν θέλει παραδεχθῇ.

ΣΚΟΡΠΙΟΣ. Κατ' αὐτὸ τὸ ζώδιον προβλέπονται ἀποβιώσεις ἀρχιερέων· ἃς ἑτοιμάζεται καὶ ὁ ἁρμόδιος ὑπουργὸς διὰ τὰς θέσεις ταύτας, καὶ οἱ σπεύδοντες τὰς θέσεις ταύτας νὰ *πληρώσωσιν*. Οἱ κυριεύοντες πλανῆται κατ' αὐτὸ τὸ ζώδιον δὲν εἶναι εὐνοϊκοί. Ἀπὸ μεμακρυσμένας χώρας ἓν ἔθνος θέλει λάβει πικρὰς εἰδήσεις. Εἷς Πρέσβυς θέλει ἔλθει εἰς σπουδαίους διαπληκτισμοὺς μὲ μίαν αὐλήν, ἕνεκα ἐθιμοταξιῶν.

ΤΟΞΟΤΗΣ. Ἓν σπουδαῖον ζήτημα θέλει ἀποβλέπει τὴν τύχην ἑνὸς κοινοβουλίου· Εἷς θάνατος θέλει καταλυπήσει τοὺς πολιτικούς. Δημοσιογράφοι θέλουσιν ἔχει πολλὰς ἀφορμὰς καθ' ἑνὸς ὑπουργείου· τὸ ὑπουργεῖον ἃς στρέψῃ τὰ νῶτα.

ΑΙΓΟΚΕΡΩΣ. Πολλὰ σκάνδαλα οἰκογενειῶν ἀγγέλλονται. Πολλαὶ συζεύξεις ἐπιτυχεῖς θέλουσι γείνῃ. Ἔλλειψις σπουδαίων εἰδήσεων· ἀκαταστασίαι καὶ ταραχαὶ εἰς ἓν κράτος. Εἷς δημοσιογράφος ἀρχίζει νὰ μυηθῇ τὰ μυστήρια τετάρτης θρησκείας . . . .

«Δημόκριτος ο Αβδηρίτης», 10-01-1853, ετ. Α΄, αριθ.12, σσ. 2,3

10

ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΥΔΡΑΣ, ΣΠΕΤΣΩΝ, ΨΑΡΩΝ "ΠΡΟΚΗΡΥΓΜΑ ΕΘΝΙΚΟΝ,,

Γενναῖοι ἀδελφοί, φιλελεύθεροι Ἕλληνες, ἔφθασε τὸ τέλος τῶν στεναγμῶν σας διὰ τὰς ἀδικίας, τὰς ὕβρεις, τὰς ἀτιμίας καὶ ἄλλα ἄπειρα κακὰ ὁποῦ ἐπάσχετε. Ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἐξ ὕψους ὁ Σωτὴρ ἡμῶν. Εἰς ὅλους ἐνέπνευσεν ὁ Θεὸς ἀμετάτρεπτον ἐνθουσιασμὸν τοῦ νὰ ἀποτινάξωμεν τὸν σκληρότατον καὶ ἀνυπόφορον ζυγὸν τῶν βαρβάρων καὶ ἀσεβῶν τυράννων μας. Χιλιάδες ἀνδρεῖοι ἀδελφοί μας μὲ τὸν ἀρχιστράτηγον πρίγκηπα Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην προχωροῦν καὶ καταβαίνουν μὲ γιγαντιαῖα βήματα ἀπὸ τὸν Δούναβιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ καταβάλουσιν ἐκ θεμελίων τὸν τύραννον, ὁποῦ ἤδη κλονεῖται. Ἡ Πελοπόννησος καὶ ὅλη ἡ Ἑλλὰς ἐσήκωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ σταυρὸς τώρα βασιλεύει. Εὐσεβεῖς ἀπόγονοι ἀνδρειοτάτων προγόνων, κάτοικοι τῶν νήσων καὶ τῆς ξηρᾶς, ὅσοι μένετε ἀκόμη εἰς τὸν τουρκικὸν ζυγόν, σηκωθῆτε, πιάσετε τὰ ὅπλα διὰ τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν· ὅσοι ἔχετε καράβια μικρὰ καὶ μεγάλα ἁρματώσετέ τα καὶ ἑνωθῆτε μὲ τὸν ἑλληνικὸν στόλον, ὁποῦ συγκροτεῖται ἀπὸ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις τῶν Ὑδρεωτῶν, Σπετσιωτῶν καὶ Ψαριανῶν καὶ σᾶς ὑπόσχεται τὴν ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ Ἀρχιπελάγους. Μὴ δειλιάσετε ἀπόγονοι τοῦ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους· μὴ φανῆτε ἀνάξιοι τῆς ἐλευθερίας σας. Ὁ πόλεμος γίνεται διὰ τὴν πίστιν καὶ τὴν πατρίδα. Συλλογισθῆτε πόσα κακά, πόσας τυραννίας ὑποφέρετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Συλλογισθῆτε πόσα κακὰ θέλουν κάμει ἐὰν (ὅπερ μὴ γένοιτο) ξαναπιάσωσι τὰ ἅρματα. Δὲν πρέπει νὰ λυπηθῆτε μήτε ἄσπρα, μήτε κορμιά, μήτε κανὲν ἄλλο πρᾶγμα, διὰ νὰ κερδίσητε καὶ ζωὴν καὶ ἐλευθερίαν. Τώρα εἶναι καιρὸς εἰς τὸν ὁποῖον ὁποιος θέλει νὰ σώσῃ τὴν ψυχήν του, πρέπει νὰ τὴν ἀπολέσῃ. Ὅποιος ἠμπορῶν νὰ συναγωνισθῇ καὶ νὰ συντρέξῃ μὲ ὁποιον τρόπον ἠμπορεῖ, ἤθελεν εἶναι ἀδιάφορος εἰς τὸν κοινὸν πόλεμον τοῦ ἔθνους, ὁ τοιοῦτος εἶναι ἐθνοκατάρατος, βδέλυγμα ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. Ἀλλὰ μὴ γένοιτο νὰ φανῇ κανεὶς τοιοῦτος· ἀνδρίζεσθε λοιπόν, ἀδελφοί· σηκωθῆτε ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας· πιάσετε τὰ ὅπλα καὶ κατακόψετε τοὺς τυράννους, διὰ νὰ λάβητε τὴν ἐλευθερίαν ὁποῦ ὅλοι κοινῶς ἐπιθυμοῦμεν.

Διαδίδεται διὰ μέσου τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τῇ 18 Ἀπριλίου 1821.

Δασκαλάκης Απ. Β. (1966), σσ. 161-162.